

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ԴԳՐՈՑԱԿԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԵԳՈՐ
ԶՈՂՐԱԴ
Առվելներ

Գրարիչ
Մ. Ամարսեան

Երևան «Լույս» 1987

ԳՄԴ 8421

Ձ 768

ԽՂՋԱՏԱՆՔԻ ՉԱՅՆԵՐ

Զոհրապ Գ.

Ձ 768 **Նովելներ** (Կազմող՝ Տ. Մ. Գամաղեյան, նկարիչ՝ Վ. Բ. Մանդակունի. — Եր.: Լույս, 1987. — 368 էջ:

Ժողովածուում տեղ են գտել «Խղճմտանքի ձայներ» «Կյանքը ինչպես որ է», «Լուռ ցավեր» խորագրերի տակ զմտեղված նովելները, որոնցում հեղինակը կերտել է բազմաթիվառ կերպարներ, ներկայացրել նրանց ներաշխարհը: Նովելների դժվար հասկանալի հայերեն և օտար բառերի, բառակապակցությունների բացատրությունները, որոնց զգալի մասը վերցված է ժամանակին Մ. Հյուսյանի կազմած Գ. Զոհրապի նովելների գրքից, ներկայացվել են տողատակերում և ոչ թե բառարանային բաժնում, ինչպես արվել է նախորդ հրատարակություններում:

Զ $\frac{4803000000(1) 190.87}{702(01)87}$

ԳՄԴ 8421

Григор Зограп
Н О В Е Л Ы

(на армянском языке)

Составитель: Т. М. Гамагелян
Ереван «Луйс» 1987

© «Լույս» հրատարակչություն, կազմելու և ձևավորելու համար,
1987

Ք

ՄԱՍՈՒԿ

Ա.

աճի¹ Տյուրիկը, սպասուհիներու միջ-
նորդը, տասնհինգ օր աշխատելէն վերջ միայն հաջո-
ղեցավ ձեռք ձգել կեսարացի Ղազար Էֆենտիի² կնոջ,
Սուրբիկ հանըմին, Քատրգյուղի ամենէն հարուստ տի-
կիներէն մեկուն, ուզած սպասուհին:

Հաճին, պարտիզակցի մը, ինքն ալ սպասուհի,
ստնտու³, լվացարար, խոհարար կին եղած էր ատե-
նով⁴, պարագային համեմատ: Ծառայութեան ամեն
աստիճաններէն անցեր էր մեկիկ-մեկիկ, Պոլսո հայ
տուններուն, անոնց կարծեցյալ պարկեշտութիւններուն
մեջէն հանելով իր հիմակվան անկախ դիրքը:

Այդ տուններուն բոլորին մեջ, Հաճի Տյուրիկ, որ
ան ատեն դեռ երուսաղեմ գացած չըլլալուն համար՝
հաճի չէր, իբրև ճշմարիտ ու կատարյալ աղախին,
աղաներէն մինչև սպասավորները ճանչցեր էր մոտեն,
երբոր մեծ ու պզտիկ, գրեթէ առանց բացառութեան,
քիչ շատ գինքը սղմեր սղմրտկեր էին, հոս հոն, սեն-
յակներուն մեջ, հանըմները տունը չեղած միջոցին,
սանդուխին գլուխը, դուռներուն ետին, երբեմն խոհա-
նոցներուն անկյունները: Շատ մը տուններու մեջ իր
տիրուհիներուն նախանձը շարժելու չափ ընդունե-
լութիւն գտած էր առանց գանգատելու:

Ծանոթագրութիւն — Հայտատու և լատինատառ օտար բառերին կից
նշված են դրանց որ լեզվից լինելը հետևյալ կրճատումներով՝ անգ-
լերեն-անգլ., արաբերեն-արաբ., գերմաներեն-գերմ., թուրքերեն-
թուրք., իտալերեն-իտալ., հունարեն-հուն., պարսկերեն-պարսկ.,
ֆրանսերեն-ֆրանս.:

¹ հաճի, հաջի — Մեքքա ուխտի գնացած մահմեդական, երուսաղեմ
ուխտի գնացած քրիստոնյա, մահտեսի

² Էֆենտի, Էֆենդի — (թուրք.) հարգական տիտղոս (Թուրքիայում)
համապատասխան մեր «պարոնին»

³ ստնտու — կաթ տվող, իր կաթով կերակրող, ծիծ տվող, փխր.
սնող, խնամող, փխր. դաստիարակող, դաստիարակութիւն՝ ուսում՝
կրթութիւն տվող

⁴ ատեն — (արևմտ.) ժամանակ

Հատ բան տեսած էր իր անձին վրա և ավելի շատ իրեն շուրջը, իր բարակի հետաքրքիր քիթովը հոտովըտալով ամեն ապականությունները և սուր ականջովը՝ դռներուն ետևեն ունկնդրելով կամացուկ մը ըսված խոսքերուն:

Եփուն կնիկ մըն էր արդեն, երբոր առած պախշիշներեն¹ և ամսականեն ավելցուցած ստակովը երուսաղեմ գնաց, ով գիտե ուխտի, թե մեղքերուն թողություն ուզելու համար: Վերադարձին՝ Հաճի Տյուրիկ, սպասավորությունը թողուց, ինք իր գլխուն գործի սկսավ, ծանոթ տուներու համար կին ծառաներ գտնելու ձեռք զարկավ, թելլալ² կնիկ եղավ: Իսկույն հաջողեցավ այս գործին մեջ. պատրաստաբան ու զվարճախոս կին էր. էֆենտիներուն վրան բաց կատակներ կ'ըներ. հանըմներուն՝ օրվան գայթակղությունները կը բերեր: Ամենքը գոհ էին իրմե. ամեն բանի համար սպասուհին ինքը միայն ճարել գիտեր: Իր տեղավորած ծառաները տարիներով կը կենային գտնված տեղերնին: Մենձ տուները, հարուստի տուները, իրեն կը դիմեին. անոնք որ իր հաճախորդներն էին՝ իր անունով կը պարծենային.

— Մեր թելլալը Հաճի Տյուրիկն է:

— Մերն ալ:

Հաճին՝ Շփիկըլին կամ Պյուռկյուին պես բան մը կ'ըլլար հայ հանըմներուն համար:

Ասոր համար էր անշուշտ որ Սուրբիկ հանըմ իրեն լուր դրկեց երբոր իր տանը մեջ, հին օրվան Մարիամին քով, նոր սպասուհի մը ավելցնելու որոշում տվավ ու անոր ճշտեց այն հատկությունները որ նոր գալիս աղախինեն կը պահանջվեին:

— Ըռնտիկ³ մեկը ըլլալու է ամեն բանե առաջ. հոգ չէ թե որ սկիզբը ձեռքեն գործ չգա. հոս շուտով խզմեթը⁴ կը սորվի. արդեն մեծ բան մըն ալ չունի ընելիք. տղուս՝ Օննիկին սենյակը պիտի շտկե, զգեստ-

ները մաքրե. սա ալ ըսեմ որ աղջիկ զավակ չեմ ուզեր տանս մեջ:

Եվ վախենալով որ գալիք սպասուհին Օննիկին սենյակը շտկելու, զգեստները մաքրելու սահմանելովը՝ պետք եղածեն ավելի բացահայտ կերպով իր դիտավորությունը հասկըցուցած կ'ըլլա, իսկույն ավելցուց.

— Աչքը երեսը բաց մեկը չեմ ուզեր հա՛, Հաճի. դուն իմ ուզածը հասկցար, թե որ զիս գոհ ընես, ուզած թելլալչեթը¹ եվելոքը² կուտամ:

— Հասկցա, օղուլ³:

Միջնորդը քիչեն շատ հասկցող կին էր. անմիջապես չորս դին ինկավ, հարցուց փնտրեց, բայց գտնվածները Սուրբիկ հանըմին ուզած պայմանները լիովին չէին միացներ իրենց վրա: Գեղեցիկ աղախիններ չէին պակսեր իր ձեռքին տակ, բայց ասոնց աչքերն ալ, երեսն ալ պետք եղածեն ավելի բացված էին ու Սուրբիկ հանըմին ծեր երիկը՝ Պազար աղան գլխե հանելու չափ սատանա էին: Հանըմին ուզածը միամիտ աղջիկ մըն էր և ասիկա Պոլսո մեջ դյուրին չեղավ գտնել:

Այն ատեն Հաճի Տյուրիկ հատուկ ճամփորդություն ըրավ. Իզմիտ, Պաղչեճիկ, Արսլանպեկ, Ատաբազար: Վերջապես պըտտեցավ բոլոր այն գեղ տեղվանքը որոնք սպասուհիներու արտածումը կ'ընեն, և ահա մեծ հոգնություններե վերջը, չորեքշաբթի օր մը ցորեկին, հաղթական մուտքով մը, Սուրբիկ հանըմին ներկայացուց իր գեղեն բերած սպասուհին, հազիվ տասնըութը տարեկան կին մը, գոր նույն օրն իսկ միասին առեր բերեր էր Պաղչեճիկեն:

Սուրբիկ հանըմ գլխեն մինչև ոտքը զննեց նորեկը որ դրան մոտ բարև բռնած կեցած էր. իր հագած պասմաե⁴ տձև շրջազգեստին հակառակ՝ իրոք խիստ շնորհալի գտավ զայն, քանի որ շուտով ախուսկանին

¹ պախշիշ — (թուրք.) ձեռագիր, ձեռեք

² թելլալ — (թուրք.) միջնորդ

³ ըռնտիկ — (զվռ.) գեղեցիկ, սիրուն

⁴ խզմեթ — (թուրք.) ծառայություն

¹ թելլալչեթ — (թուրք.) միջնորդավարձ

² եվելոքը — ավելին, առավելը

³ օղուլ — (թուրք.) տղա, երեխա, որդի

⁴ պասմա, բասմա — տպածո կերպաս, չիթ

վրա հարմարեցավ միջնորդին հետ. յոթը մեծիտ¹ ամիսը և տարին երկու ձեռք նոր լաթ. բացի իր մեկդի նետածներեն զորս իր հոծարության համեմատ պիտի նվիրեր, եթե գոհ մնար անոր խզմեթեն: Եվ անմիջապես սկսելու համար կոկիկ ու մաքուր շրջագգեստ մը հագցուց անոր, ճերմակ գոգնոց մը կապեց, գլխեն յազման² հանեց և մազերը շտկել տվավ. այս համառոտ արդուզարդով՝ աղախինը իր գեղեցկության բոլոր շքեղությանը մեջ երևաց: Մեջքը բարակ չէր, բայց հասակին բարձրությանը և բարձերուն հարստությանը վայելած էր: Չվաձև, և իր գեղացի ըլլալուն հակառակ դեռ ճերմկոտիկ դեմքին վրա սև խոշոր աչքերը սովորաբար թարթիչներուն շուքին մեջ կը պահպանվեին ու երբեմն միայն ընքվիներուն աղեղին տակ կը խրոխտային: Բերանը՝ իր զմայլելի գիծերովը ու երկու դի³ անկյունեն իբրև թե հատկապես վեր առնված, անդիմադրելի պչրանք մըն էր ինքնին, և մոռցնել կուտառ պռնունքին անարյունությունը:

Ոչ ոք կիներուն չափ գեղեցկության ճաշակը ու հասկացողությունը ունի. գեղեցկությունը այն միակ ճշմարտությունն է զոր կինը չի կրնար ուրանալ, նույնիսկ երբ իր թշնամիին վրա կը գտնվի. շատ հեղ լսած եմ արամբի կնոջ մը վրա պատմված չարախոսություններու, բամբասանքին, իրավ կամ սուտ ամեն կերպ աղտեղությանց ամենեն տաք վայրկյանին՝ սա հայտնությունը, որուն խորին անկեղծությունը կը զարմացնե զքեզ և պատմողին արդարասեր մեկը ըլլալուն համոզում գոյացնել կու տա:

— Ասոնք բոլորը իրավ են, բայց շուն կնիկը աղվոր է: Սուրբիկ հանըմ հավնեցավ ուրեմն իր սպասուհիին, ապսպրեց որ վրան գլուխը մաքուր պահե, աշխատությունը սահմանեց, վարքի բարքի խրատներ տվավ:

¹ մեծիտիե, մեջիդիե — (թուրք.) քսան դուրուշի արծողույթամբ արծաթադրամ թուրքիայում

² յազմա — (թուրք.) նուրբ գլխաշոր

³ դի — կողմ

Հետո, իմանալով որ հորմե մորմե որբ ու սոր ամուսնացած էր Տիգրանուհին, Սուրբիկ հանըմ որ հիվանդանոցի խնամակալուհի էր ու իր ամուսնին պես սրբասեր ու աստվածավախ կնոջ համբավը կը վայելեր, իր սովորական մեծախոսություններեն քիչ մը ջարդեց.

— Ես ծառաներս զավկի պես կը նայիմ. ուրիշ տուներու մեջ անոնց հորի ջուր կը խմցնեն, դուն աղեկ գիտես, հաճի. ես աղբյուրի ջուր կու տամ անոնց. խհանոցին մեջ երբոր կերակուրները չօգտեն ձեզի, ինծի անպատճառ իմաց տուր. խոհարարը ծառաները զոկելու կ'ելլա, ատանկ բան չեմ սիրեր ես. սա ալ ըսեմ որ կերակուրդ ուտելուդ պես խոհանոցին մեջ կենալու չես էրիկմարդ¹ ծառաներուն հետ պետք չէ որ խոսքի բռնվիս. հասկցամր, աղջիկս. հիմա գնա, թող Մարիամը գործդ ցուցնե քեզի:

Մեղր ու կաթ կը վազեր բերնեն. Տիգրանուհին կատարյալ երանության մեջ զգաց ինքզինքը:

Բ.

Հետևյալ առտուն կանուխ Տիգրանուհին արթընցավ: Պատուհանեն եկող արևը ճիշտ իր անկողնին վրա կ'իյնար. կը սփռվեր, իր հուլանի պարանոցին ու թևերուն սպիտակության վրա կը ճառագայթեր, բոլոր սենյակին մեջ ուրախություն մը կը բերեր: Երկու օրե ի վեր իր կյանքին մեջ պատահած փոփոխություններուն տակ ընդարմացած կը մնար. անկողնին մեջ նստած, մտքովը ատոնց քաղվածքը կ'ըններ:

Գեղը, մորաքրոջ մը տանը մեջ ապրած էր ինքզինքը գիտնալեն ի վեր միևնչև ամուսնացած օրը: Մորը հիշատակը իր պզտիկ տարիքին մեջ շատ տարտամ² կերպով մը կուգար մտքին առջև, ատեն անցնելով գուլնր նետած. գիծերը եղծված հին լուսանկարի

¹ էրիկմարդ — տղամարդ

² տարտամ — առկտ, ոչ պարզ, անսուշ, թույլ

մը պես: Հայրը բնավ ճանչցած չէր: Այս մորաքրոջ տանը մեջ՝ կես մը աղախինի ու կես մը ազգականի պես կ'ապրեր, տատելով¹, ինչպես կ'ըսեր ինքը, իր ապրուստին բեռը զգալի չդարձնելու նպատակով: Ու երջանիկ պիտի ըլլար հող ապրելուն, եթէ մորաքրոջը երկու աղջիկները անտանելի չդարձնեին իր կյանքը: Ի՞նչ էր հանցանքը՝ եթէ անոնցմէ աղվոր էր ինքը: Ապաքեն², այս աղվորությունը իր թշնամին եղած էր և անկեղծությամբ Տիգրանուհին կը զոջար իր գեղեցկությանը համար:

Գեղին մեջ շատ մը տղաք իր ետևէն ինկած էին գիշեր ցորեկ, հասակին շքեղությանը, մինչև կռնակը հասնող խարտյաշ մազերուն գովեստը փսփսալով ականջն ի վար: Ասոնց և ոչ մեկուն հավտացած էր, բայց այս հետապնդումները՝ հանդարտ ջուրի մը մեջ նետված մանր քարերու պես, իր հանգիստը վրդովեր էին: Մորաքրոջը աղջիկները իր վրա ամեն տեսակ չարախոսություններ տարածելու մեջ առաջիններէն էին: Ահա այդ միջոցին էր որ երիտասարդ բանվոր մը, իր օրական ապրուստը ճարելու հազիվ հազ կարող մեկը, զինքը ամուսնության ուզելու ելեր էր: Տիգրանուհին տասնըութը տարու էր հիմա, ինչ որ գեղ տեղերու մեջ աղջիկներուն համար շատ առաջ գացած տարիք մըն է. հետո, իր մորաքրոջ տունէն ելլելու ստուգությունը կար, մորաքրոջն ալ, զինքը ճամփելու փափագին մեջ, սիրով ընդուններ էր այս առաջարկությունը: Եվ օրին մեկը հարս գացած էր տան մը մեջ, ուր փեսեն զատ անոր ծնողքը կային: Մեծ բան մը չհասկըցավ այս ամուսնութենէն. կարգվելէն ութ օր վերջը երիկը լեռ գնաց իր գործին, ածուխ շինելու, ու ամիս մը վերջը օր մը միայն դարձավ կնոջը քով, հետևյալ օրը նորէն իր լեռը երթալու, աներևութանալու համար: Հարսը հոս ալ կ'աշխատեր օրն ի բուն ու իր

¹ տատել, դատել — աշխատել, վաստակել

² ապաքեն — այստեղ՝ արդարև, հիրավի, անշուշտ

կյանքը, բևեռային օրերուն պես, երկարատև խավարի մը կը նմաներ, զոր ոչ մեկ լուսի ճառագայթ կուգա վայրկյան մը գեթ լուսավորել, ուրախացնել:

Հանկարծ օրին մեկն ալ իր երիկը տուն բերին ոտքը կոտրած, ամիսներով անգործության դատապարտված. ասիկա լրումը եղավ: Ա՛հ, թե որ գոնէ գավակ մը բերած ըլլար, հիմա ստնտվության կ'երթար Պոլիս, ստակ կը վաստկեր ու տուն մը կրնար գնել, բայց այդ ալ չկար ու ասիկա՝ իր կեսուրը ու կեսրայրը հանցանքի մը պես կը զարնեին իր երեսին:

Հաճի Տյուրիկ ճիշտ այդ ժամուն հասավ զինքը միասին Պոլիս տանելու համար: Էրիկն ալ, մորաքրոջն ալ, որ մոր տեղ կ'անցներ, հոժարեր էին ասոր. Տիգրանուհին ազատագրության պես բան մը կը տեսներ հող: Թեւալը անոր ապագա հանըմին փառաբանությունը բերնէն չէր ձգեր: Հարուստ մարդիկ, վերկիլի¹ հանըմ, կաղանդի², ծնունդի³, զատկին⁴ պախշիշ, կերուխումը առատ, աշխատությունը թեթև. սպասուհիի մը համար ասկէ ավելի ցանկալի տեղ չէր կրնար ըլլալ:

— Աղջի, օղնւ, չգտնված տուն է, — կ'ըսեր Հաճի Տյուրիկ:

Ա՛յնքան որ մորաքրոջը պահ մը կը մտածեր իր աղջիկներէն մեկը դրկել Տիգրանուհիին տեղը: Վերջապես որոշումը տվեր էին, և հետևյալ առտուն, դեռ չլուսցած, գիշերվան մութուն մեջ կառքը երկու կիները Պաղչեճիկէն իջեցուցեր, ծովագերքը բերեր ձգեր էր, ճիշտ երբ արշալուսը կը ծագեր:

Տիգրանուհին հիմա այս մութին դեպի լույս ուղեվորությունը, ժամանումը միտքը կը բերեր, բարի գուշակ մը կը համարեր իր կյանքին համար: Իսկույն զմայլեր էր Իզմիրի ծովածոցին վրա, որ այգուն սրբս-

¹ վերկիլի — (թուրք.) առատածեն

² կաղանդ — (արևմտ.) նույնն է՝ նոր տարի

³ ծնունդ — (եկեղ.) նկատի ունի Քրիստոսի ծննդյան տոնը

⁴ զատկի — (եկեղ.) քրիստոնեական տոն՝ նվիրված Քրիստոսի հառության հիշատակին

կած դեղին ոսպի ցոլացումին մեջ, անշարժ կը տարածվեր, կանուխ արթննալ չուզող աղվոր ու ծուլ կնկան մը պես: Մինչև այդ տարիքը մոտանց չէր տեսեր ծովը ու այս պահուս, գեղին եռաթի խոշոր նավակի մեջ տեղավորված, իր պզտիկ պողչան¹ քովիկը, այդ կապույտ տարածության վրա սահելուն կ'զբոսնուր ու անոր վրա պատմված ահավոր պատմություններուն չէր հավատար: Իզմիր հասնելուն՝ հազիվ ատեն ունեցեր էին շոգեկառքը մտնել և իսկույն կայարանին աղմուկեն ու թոհ ու բոհեն զատվելով խոլ արշավ մը սկսեր էր. անդուլ, անդադար, ժամերով վազք մը, քերելով ծովեզերքը ձախեն, ու աջեն՝ սուրալով մութ մանիշակագույն հողերու մեջեն, որ մինչև Հերեքե այդ տեղի ցամաքը կը կազմեն: Հոս հոն, տեղ-տեղ, կը կենային ու Տիգրանուհին կը կարծեր որ հոգնություն առնելու համար էր ասիկա. ոմանք կը ձգեին շոգեկառքը, ոմանք նոր կը մտնեին, և անմիջապես ձամփա կ'իյնային. հիմարական խոյացումը կը սկսեր դեպի Պոլիս: Ու կը հիշեր վերջապես հասնելին Հայտար Փաշա, Պոլիսը, Փերան գորս Հաճի Տյուրիկ մատովը իրեն ցուցուց հեռվեն և ասդին՝ Քատրգյուղ՝ իրենց գալիք տեղը, մաքուր փողոցներով, գեղեցիկ տուներով շինված քաղաքը որուն վրա հիացավ: Կայարանին մեջ կը վախնար, որ բազմության մեջ չըկորսվի. թևին տակի պզտիկ պողչան ուժով մը կը սեղմեր, իր շփոթությանը մեջ մոռանալու վախով: Հաճի Տյուրիկը քովն էր սակայն, ճարպիկ ու վարպետ առաջնորդ, որ ամեն դժվարությանց մեջ կը քաշեր կը հաներ զինքը, մինչև որ հոս այս հարուստ տանը մեջ բերավ ու հանձնեց զինքը: Հաճի Տյուրիկ պահապան ու զորավոր հրեշտակի մը մարմնացումն էր իր աչքին, ու Տիգրանուհին սրտին խորեն շնորհակալ կ'ըլլար անոր այս վայրկյանիս:

Եվ այս տունը՝ իր հարուստի բարբառող կահավորումին մեջ. երեք ծառա որոնք իրենց աշխատու-

թյան մեքենական ճշտությամբը զարմացուցեր էին զինքը. ծեր Մարիամը, որ ինչ ընելիքը պիտի սորվեցներ հոս տեղ. և մանավանդ անուշ լեզու հանրմ մը: Միայն իրիկունը աղային լուրջ ու խոժոռ դեմքեն վախցավ քիչ մը. հետո անոր տղան, երիտասարդ մը, մարմնեղ, արյունոտ անձ մը. հորը ձևը, հորը լրջությունը:

Այս ամենը կարգով ամփոփեց շարեց մտքին մեջ ու խորունկ գոհունակություն մը զգաց. հետո, ցատկեց տեղեն շուտով, հազվեցավ, մազերը սանտրեց, պատեն կախված հայելիի մեծկակ կտորի մը մեջ նայեցավ. այն ատեն, առջի անգամ ըլլալով ուշադրությամբ դիտեց իր դեմքը, աղվոր ըլլալուն հաճույքը զգաց ու վար իջավ:

9.

Սուրբիկ հանրմին աղվոր պեսլեմեն¹ ամենուն բերանն էր գեղին մեջ: Աղաներն ալ, հանրմներն ալ Սուրբիկ հանրմը կը շնորհավորեին:

Պզտիկ ու անգիտակից պչրանքով կը հազվեր անիկա, իր հանրմին պատվերին համեմատ, ձերմակ մաքուր գոզնոց կապած առջին: Իրիկունները, աշխատությունները լմնալեն ետքը, ամենեն վերի հարկը իր փոքրիկ սենյակը կ'երթար, պատուհանին առջև կը նստեր, շոգենավեն ելլողները դիտելու համար, մինչև որ վարեն կանչեին զինքը:

Տանը մեջ կ'սկսեր վարժվիլ. իր առած ամսականը ամբողջությամբը գեղ կը դրկեր, երկանը ձեռքը, ու գոհ էր այս կյանքեն: Միայն երբեմն խուլ անհանգստությունը ուներ. վտանգի մը զոր չէր տեսներ, ճիշտ ինչպես սենյակի մը մեջ ինքնիրենը նստած մեկը, նույնիսկ աչքը գոց պահուն, կ'զգա ուրիշի մը ներկայությունը, աչքը դեռ չբացած:

Այս վտանգը ավելի օդին մեջն էր քան թե շո-

¹ պողչա, բոխչա — այստեղ՝ կապոց

¹ պեսլեմե — (թուրք.) տանու հացփոր աղջիկ ծառա. հոմանուհի

շափելի բան մը: Չէր գիտեր հաստատ կերպով թե իսչ էր իրեն սպառնացող բանը, բայց զգուշ կենալու պետքը կ'զգար:

Այս Պոլտ մարդիկը, իրենց բոլոր քաղաքավար վարմունքին հակառակ, կնկան նայելու ձևեր մը ունեին, որ համբուրելու պես կը դպչեր իր երեսին և իր նոր հարսի, գրեթե կուսի ամչկոտությունը կը վիրավորեր ամեն վայրկյան: Միմիայն իր կնոջական բնազդովը կ'զգար լուռ իղձերու հովը, որ իր շուրջը կ'ելլեր, կը բարձրանար, երբոր էրիկմարդոց առջև գտնվեր, անուշ բերած կամ ջուր տված միջոցին: Եվ, դեպի դուռ դարձած՝ սենյակեն դուրս ելլելուն, ամեն աչքերը իր վրա էին, իր հաղթ ու գեղեցկաշեն մարմնին վրա որուն լեցուն գիծերը, իր քալվածքին համեմատ հազիվ թե նշմարելի շարժումով մը կը խաղային: Մինչև անգամ իր հագուստը ու կապուստը, շինականի ու սպասուկիի պարզությամբ, և թերևս ատոր համար, հրապուրիչ բան մը ունէր:

Այս ձգողության՝ Ղազար աղային տղան չդիմացավ երկար ատեն:

Մարմնեղ ու տարփասեր երիտասարդ մըն էր, հորը պես իր իղձերը թաքուն պահելու սորված ու, ատոր համար, ալ ավելի ինքզինքը զսպելու անկարող, երբոր դիպվածով միևնազ մնար սպասուկիին հետ:

Իր ծասր գլուխ տղու համբավին հակառակ, շուտով սկսավ կատակներ ընել Տիգրանուկիին հետ, փորձի ենթարկելով զայն, ջանալով հասկնալ դիմացինին ընդդիմության ուժը: Երբեմն, իբրև թե անզգուշությամբ, անոր մարմնին կը դպեր, ձեռքը բռնել կ'ուզեր: Այն ատեն, Տիգրանուկիին հասկցավ անոր միտքը ու ետ քաշվեցավ առանց խուճապի, այն վախկոտներուն պես որոնք ծանր-ծանր քալելով կը նահանջեն, շինծու քաջությամբ և անփութությամբ մը ծածկելով իրենց ներսիդիի դողը, դիմացինին հարձակումը չփութացնելու նպատակով:

Անկե վերջը երիտասարդը բացե ի բաց իր պահանջումները պարզեց անոր, այնքան ավելի բռնա-

նալով, որքան վեց ամիսե ի վեր տևող մերժումները զինքը ամեն ծայրահեղությանց տանելու աստիճանին հասցուցեր էին: Առտու, իրիկուն, գիշեր, աչքկապուկի կամ պահլոտուքի պես բան մըն էր տանը մեջ. սենյակե սենյակ, անկյունե անկյուն հալածանք մը, որուն մեջ աղախինը. պարտավորված անոր մոտ գալու ամեն անգամ որ խզմեթ մը ապսպրեր իրեն, ինչ ընելիքը չէր գիտեր:

Վերջապես, հուսահատած, օրին մեկը հանըմին գնաց ամեն բան խոստովանելու: Սուրբ ու առաքինի կին էր իր հանըմը, որուն գովեստը կ'ըներ քարոզիչ սրբազանը շատ անգամ եկեղեցվո բեմեն: Ու իրեն պաշտպան մը գտնելու առաջադրությամբ, ցորեկ մը իր հանըմին հետ միևնազ մնացած մեկ ատենին, վարանելով կարմրելով ամեն բան հասկցուց անոր:

Սուրբիկ հանըմ զարմացավ, չհավտաց նախ ասանկ բանի մը գոյությանը, թերևս Տիգրանուկիին սխալած էր: Հետո ըսավ, որ իրիկունը իր տղուն հետ պիտի խոսեր, բայց ավելցուց ժպտելով որ այս բոլոր պատահածին հանցանքը Տիգրանուկիին գեղեցկությանն էր:

— Աղեկ սիրտ ունի տղաս, բայց երիկմարդ է, դուն ալ այնքան աղվոր ես որ չեմ զարմանար զքեզ սիրելուն: Մարդ քեզի չի կրնալ դիմանալ:

Հաճի Տյուրիկ, որուն Տիգրանուկիին հայտնած էր իր վիճակը, խնդաց իր վրան:

— Օղո՛ւ,— ըսավ անոր,— էֆենտիիդ տղան կը սիրե կոր քեզի, ալ ինչ կ'ուզես:

Տիգրանուկիին քիչ մը ատեն ալ շարունակեց պաշտպանել ինքզինքը անոր ձեռնարկություններուն դեմ, բայց կամաց-կամաց վարժվեցավ սիրո խոսքեր լսելու անկե: Հանըմը այդ միջոցին շատ-շատ պարզև կուտար իրեն. ամսականին մոտ գումար մըն ալ ասանկով կ'առներ: Տիգրանուկիին կը խոստովաներ ինքնիրենը, որ ասիկա միմիայն իր աշխատությանը համար չէր: Հետո, բոլոր այս հետապնդումներուն, հալածանքներուն մեջ իր արյունն ալ կ'եռար, դող կ'ելլեր ու կը սկսեր ինքն ալ փոխադարձ հաճույք մը զգալ այդ

ասեսես: Փախչիլ կը ձևացներ, բայց կը ձևացներ միայն ու կը ժպտեր:

Գիշեր մը Տիգրանուհին իր սենյակին մեջ գտավ իր երիտասարդ էֆենտին, պոռալ ուզեց, բայց վախցավ ձայն հանելու, աղաչեց.

— Ոտքդ պագնեմ, էֆենտիս, մեղք եմ:

Բայց էֆենտին կորովի էր և իր ուժին տակ զսպեց զինքը:

— Հանըմս, հանըմս քնի պիտի ըսես, — կ'ըսեր անիկա դողդողալով:

— Խենթ, — պատասխանեց երիտասարդը անոր, — մայրս ինձի ըսավ, որ սենյակդ ես ու եկա քեզ գտա. մորմես բնավ մի վախնար:

Ետ ետ երթալով կինը պատին կռթնած էր ալ զինքը գրկող պողպատե բազուկներուն մեջ անշարժ մնացած. հոս՝ դիմադրության ուժը կը պակսեր. գլուխը պատին դարձուցած ըլլալով, իր պարանոցին վրա կ'զգար համբույրներու կիզումը. ու Տիգրանուհին, անձնատուր ըլլալու մոտ ու անձնատուր ըլլալէ առաջ, իր արդարացումը կը փնտրեր հիմա, մտածելով որ ձեռքեն եկածը ըրեր էր ինքզինքը պաշտպանելու համար. ու հանցանքը իրը չէր՝ եթէ չէր հաջողեր: Անձնասպաններ կան որոնք վերջին պահուն զոջալով հանդերձ, չեն կրնար իրենց որոշումեն ետ կենալ և տող մը գիրով իրենց մահը կը բացատրեն, կ'արդարացնեն. Տիգրանուհին ըրածն ալ ատ էր:

Դ.

Երկու տարի տևեց այս կյանքը. ուզված աղախինն էր անիկա որ էֆենտիին տղան Փերա, զեշ տեղվանք երթալեն վազ բերած էր¹: Սուրբիկ հանըմ հարսի մը պես հիմա կը հազվեցներ զայն, ու եկողին գաղղին անոր գովեստը ընելէ չէր դադրեր:

Օրին մեկը, սակայն, Տիգրանուհին հիվանդացավ. գլուխը կը դառնար, սիրտը կը խառնվեր. այս անհանգստությունը շարունակեց քանի մը օր, բայց սպասուհին վախեն բան մը չըսավ, բերանը չբացավ մեկու մը. քիչ մը ատեն անցավ ու ծոցվորության նշանները երթալով շեշտվեցան: Տիգրանուհին շվարած էր, ինչ ըսելիքը, ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Մյուս ծառաները կ'սկսեին քիթերնուն տակեն խնդալ, կատակներ ընել, չարչարել զինքը: Այդ միջոցին երիտասարդ էֆենտին իր մոտը չէր գար, ու տանը մեջ երեսը չէր նայեր: Հանկարծ օր մըն ալ Սուրբիկ հանըմ զինքը ուշադրությամբ դիտեց, նայվածքով մը որ կրակե պատմուճանի մը պես սպասուհիին գլխեն մինչև ոտքը շրջապատեց:

— Մոտ եկու, Տիգրանուհի, — ըսավ անոր բիրտ ձայնով մը: Եվ տեսնելով անոր վարանիլը.

— Սանկ, ավելի մոտ:

Մոտեն՝ հղությունը ակներև էր. շատ մը կիներու պես Տիգրանուհին տգեղցեր էր. երեսին մորթը թուլցեր, կախվեր էր, փորը անշնորհ կերպով դուրս կը ցցվեր ու ամեն սիրտը զարնելուն՝ չափազանց մեծացած կուրծքին հարույցքը աչքի կը զարներ իսկույն:

Այն ատեն բարկութենն Սուրբիկ հանըմին խելքը գլխեն գնաց:

— Փոստալ¹, պոռաց անոր երեսն ի վեր, փոստալ, տունս անպատվեցիր, թեզ² ձեռնենս եղիր³:

Մարիամ վեր վազեց հանըմին ձայնը լսելով:

— Հաճի Տյուրիկը կանչեցեք շուտ, սա շունը առնես տանի, — կը պոռար հանըմը:

Երկու ժամ ետքը թելլալը գտան բերին ու բերանը փրփրելով Սուրբիկ հանըմ իր գայրույթը դուրս թափեց:

Կեղծավորությունը անանկ բան մըն էր որ եր-

¹ փոստալ — (արևմտ.) վատ վարքի տեր, անբարոյական կին

² թեզ — (թուրք.) շուտ, արագ

³ ձեռնենսմվել, շահանդամվել — գողի ծոցը գնալ, կորչել

¹ վազ բերել — հեռացնել, հեռու պահել

բեմն ու վերջ ի վերջո անկեղծության հետ կը շփոթվի և անկե չի տարբերիր, ինչպես որ սուտ խոսողներ կան որոնք իրենց սուտին կը հավտան:

Ասանկ ալ Սուրբիկ հանըմին բարկությունը շինծու բան մը չէր, անկեղծ էր. երբեք կարող չէր հիմա մտքեն անցընել որ իր գիտությամբը, իր կամքովը, իր կարգադրությունովը ամեն բան եղած կատարված էր: Իր բերնին մեջ ամեն վայրկյան հեղհեղվող պատիվ, պարկեշտություն բառերուն վարժությամբ՝ ցավագարի¹ մը պես կը պոռար, աղախինը, Հաճի Տյուրիկը ու բոլոր աշխարհը հանցավոր գտնելու կ'ելլեր:

— Հիմա, հիմա, փոստալը թող կորսվի երթա, վայրկյան մը չեմ ուզեր տունիս մեջ:

Այս եղավ իր վերջին խոսքը:

Թելլալը Տիգրանուհիին սենյակը ելավ, մահվան դողերու մեջ գտավ զայն. սաստիկ ջերմ եկած էր վրան, երեսները կարմրեր էին, մինչդեռ ակռաները իրարու կը զարնվեին:

Միջնորդ կինը գթաց անոր. բան մը հարցնելու պետք չուներ. անցած դարձածը գիտեր. միայն հարցում մը.

— Քանի ամսու ես, աղջի:

— Չեմ գիտեր, մրմնջեց մյուսը:

Վար իջավ հանըմին քով, բայց անիկա նորեն սկսեր էր ձայնը բարձրացնել ու ջանքեր կ'ըներ իր զայրույթը ավելցնելու համար. շարունակ կը հիշեր ասանկ աղքատ կին մը իբր սպասուհի իր տունը ընդունելով գործած բարիքը և ասոր փոխարեն, գտած ապերախտությունը. աս ազգը ասանկ էր միշտ. աղքատները ասանկ խայտառակ արարածներ էին բոլորն ալ. ու նստած տեղեն փեշը վեր կը քաշեր իբրև թե այս տիղմին չքավելու համար: Եվ հանկերգի մը նման, միևնույն նախատական բառը կուզար շուրթերուն վրա, թուքի մը պես.

— Փոստալը, փոստալը, ով գիտե որ ծառաս գլխե հաներ է:

Այն ատեն Հաճին նեղացավ ալ. ձեռքերը մեջքին դրավ անբարտավան ձևով մը.

— Ինձի նայե, հանըմ, շիտակն ըսեմ, անիկա խեղճ կնիկ ծառա մըն է, դուն քու տղուդ խոսք հասկցնելու էիր. հիմա ալ ելեր ծառայի հետ տեսնվեր է կ'ըսես. ասիկա մեղք է:

— Ի՛նչ, հիմա ալ տղուս վրա մուր պիտի քսեք. իմ տղաս ծառայի վրա չի թուքներ. բոլոր գեղին աղջիկները, կնիկները իրեն են:

— Քու բոլոր գեղիդ մեջ ալ Տիգրանուհիին պես աղվոր մը չկա, հանըմ. դուն եկուր իմ խոսքս մտիկ ըրե, իմ գլխես շատ տաք ու պաղ անցած է. բան մըն է որ եղեր է. ասիկա առնել անցնելու չէ:

Բայց մյուսը կը համառեր. չէր ընդուներ որ իր զավակը տեսնված ըլլա Տիգրանուհիին հետ:

Ու վեճը երկարեցավ. երկուստեք բիրտ բառերով նախատինքներով լեցված վեճ, որուն մեջ ստորին ու աղտոտ դերը՝ թելլալ կնկանը դերը չէր:

Սուրբիկ հանըմ ուրիշ բանի չէր բաղձար, բայց միայն գայթակղությունը ավելի չտարածված մեյ մը դուրս նետել Տիգրանուհին:

Հաճին խորամանկ էր, զգաց ասիկա և ջանաց օգուտ քաղել անկե, սպասուհիին համար քանի մը դրուշ ձեռք ձգելով.

— Ամեն բան ստակով կ'ըլլա:

— Անոր տալուս հիվանդանոցին կու տամ, — կ'ըսեր Սուրբիկ հանըմ, կրկնելով այն խոսքը զոր իրենց պարտքը վճարել չուզողները, հայտնի ավագակ մը չհամարվելու համար, սովորաբար կը գործածեն մեր մեջ:

Ան ատեն Հաճին բերանը բացավ:

— Ինձի նայե, ձեր տղաքներուն էլլենձեին¹ համար տունը աղվոր պեսլեմե ուզողը փարա տալեն

¹ ցավագար — ընկնավոր, փխբ. դիվահար, փխբ. վշտահար

¹ էլլենձե — (թուրք.) ժամանց, զվարճություն

քաշվելու չէ, հասկցանք, **օղուկ**: Հիվանդանոցիդ ստակ տալուդ, տղուդ ծոցվոր ձգած աղքատ աղջիկին տուր. չունիկ չունևորիկ չէք, փառք աստուծո: Աս աղջիկը տեղ մը չի կրնար աշխատիլ, զավակ պիտի բերե, ապրուստ չունի, գեղը հիվանդ երկանը դրկելու ստակ չունի:

Սուրբիկ հանըմ պոռաց, հայիոյեց, սակարկեց, և վերջ ի վերջո քսան ոսկի տվավ, բայց այն պայմանով որ նույն վայրկյանին Հաճին առնե տանի Տիգրանուհին: Ժամը տասներկուքը անցեր էր: Ղազար էֆենտին ու տղան տուն դարձեր էին վերջին շոգենավով և, դիմացի սենյակը նստած առուտուրի վրա կը խոսեին. տղան հորը դեմ բարև բռնած էր գրեթե, հնազանդ ու առաքինի զավկի պարկեշտությանը մեջ:

Այս ժամուն Քատըգյուղեն Պոլիս գալու շոգենավը չկար: Հաճին պարտավորվեցավ, աղջիկը հետը առած, նավակ մը վարձել Ղալաթիա անցնելու համար:

Աշունի իրիկուն մըն էր, ձմեռնամուտի մուտ: Անձրև մը կուզար միօրինակ և անընդհատ, սև քողի մը մեջ պարփակելով ծովն ու ցամաքը: Նավահանգիստին մեջ շոգենավերը անշարժ հսկաներու պես կեցեր էին իրենց խաչաձև կայմերովը, կարծես թե բարև բռնած: Ծովեն՝ Ղալաթիան, ու ավելի բարձրը՝ Փերան՝ իրենց անհամար լույսերը կ'սկսեին մեկիկ-մեկիկ վառել:

Ու սքած՝ նավակին մեջ, իր փոքրիկ պողջան թևին տակ, Տիգրանուհին, կամքե ու գիտակցութենե զուրկ, ուշադրությամբ մտիկ կ'ըներ թիերուն ծովին մեջ մխրձվելու ձայնին, և հեռուն մութին մեջ վառվող բիծերը կը դիտեր, երբոր, առաջին անգամ, իր զավկին խաղալը զգաց որովայնին մեջ:

Գյուղին մեջ Ղազար աղային տանը համար գայթակղություն մը չսեպվեցավ՝ ասիկա. թեև ճշմարտությունը քիչ շատ իմացվեցավ, բայց ամենքը ըսին, որ Տիգրանուհին ծառաներեն մեկը գլխե հանելուն համար վռնտված էր: Սուրբիկ հանըմին բարեպաշտու-

թյանը վրա այս առիթով ավելի շատ խոսվեցավ. անոր տանը բարոյականին համբավը քիչ մըն ալ ավելցավ կարծես: Տղուն աղջիկ տալ ուզող կիները միաբերան գովեցին մայրն ալ, զավակն ալ:

— Փոստալին մեկն էր,— կ'ըսեին սպասուհիին համար, — ասանկ տան մը խըյմեթը՝ չգիտցավ:

Առուտուրի մեջ Ղազար աղային հետ գործ ունեցողներն ալ միևնույն կարծիքեն էին, Ղազար աղան, Սուրբիկ հանըմը կը մեղքնային, անոնց ի գործ դրած բարիքին դեմ եղած ապերախտության վրա կը զարմանային շարունակ:

— Աշխարհք է աս, — կը կրկնեին գլուխնին երերցընելով:

Ե.

Վրայեն չորս տարի անցեր էր, երբ այս պատմությունը իմացա ես բարեկամ տունի մը մեջ, ուր Տիգրանուհին կ'աշխատեր իբրև սպասուհի:

Միշտ աղվորիկ կին մըն էր, թեև տարիքին հակասող ծանրություն մը կար դեմքին վրա:

Հղության վերջին ամիսները, տղաբերը Հաճի Տյուրիկին տանը մեջ եղեր անցեր էր, կայտառ, խնդում-երես մանչ մը ձգելով իրեն, այն պահուն ուր անդին գեղին մեջ երիկը թոքատապե կը մեռներ:

Մեծ ցավ մը չէր զգացեր Տիգրանուհին այս չըճանչցած երկանը մահեն, բայց նորեն թիկունք մը պակսած էր իրմեն այս մահով, որչափ ալ ենթադրական բան մը ըլլար ատիկա: Ու ավելի մեծ սիրով մը փարած էր այս զավկին, որ հայր չունենալուն համար կրկնապես իրենն էր:

Ինքը աշխատելու ստիպված ըլլալուն, իր գավակը օտար կնոջ մը հանձնելու հարկադրված էր, և օրին մեկը անոր ալ հիվանդանալուն լուրը բերին: Վազեց գնաց, բայց մանկիկին վերջին ժամուն միայն հասավ. բժիշկ, դեղ օգուտ չըրին, ոչ ալ ս. մասունքը,

¹ սեպվել — այստեղ՝ հարմարվել

¹ խըյմեթ — (թուրք.) հարգ, արժեք

գոր Ամենափրկիչն բերել տված. թռչունի մը պես առանց տրտունջի հոգին ավանդեց անիկա իր գիրկին մեջ:

Տիգրանուհին մարդ մարդասանք չուներ. Հաճի Տյուրիկն ալ գեղն էր այդ միջոցին. ինքն իր գլխուն պարտավորվեցավ մեռելաթաղի բոլոր չնչին ու ահավոր պատրաստությունները տեսնել: Ինքը հազվեցուց, սազեց մանկիկը, ինչպես վերջեն կը պատմեր լալով: Հետո եկեղեցի գնաց փափագ հայտնելով, որ կարելի եղածին չափ շքեղ ըլլա հուղարկավորությունը:

— Մեղք ես կնիկ, ստակ չունիս, ըսին ժամեն:

Անիկա համառեցավ, ուզածնին վճարեց, շատ մը մոմեր վառել տված, պնդեց, որ երկու քահանա գտնվի արարողությանը. մանավանդ չուզեց, որ ճաղի¹ մեջ դնեն իր զավակը, վախնալով որ հողին մեջ չմսի անիկա. սնտուկ ապսպրեց, համոզված ըլլալով որ անոր մեջ պիտի պատսպարվի պատիկը:

Օր մը շարունակ ասոնցմով զբաղեցավ, ամեն բան իր ձեռքովը կարգի դրավ. ժամին մեջ ինքը մինակ էր և մինչև գերեզմանատուն, գլուխը բաց, ինքը մինակ հետևեցավ դագաղին: Հոն, իր աչքին տակ, տեղավորել տված զայն հողին մեջ ու ետ դարձավ իր ծառայած տունը, երկու օր բացակա մնալէ ետքը:

Աչքերը ուռած էին լալեն, բայց զանգատի բառ մը չելավ բերնեն. գլուխը կախած, առաջվան պես աշխատության տված ինքզինքը:

Անկէ վերջ իր բոլոր մտմուռը, իր բոլոր առաջադրությունները այս պատիկ հողակույտին հատկացան: Ամսականն ժողված առջի ստակովը՝ գերեզմանատան մեջ պատիկ հող մը գնեց:

— Երկու հոգինոց հող մը, — ըսավ ցած ձայնով մը թաղականներուն:

Ստակը վճարեց և թուղթը ձեռքը բռնած իսկույն գերեզմանատուն վազեց, զավկին մարմինը հոն փոխադրել տալու համար: Քիչ ատեն վերջը, պատիկ պա-

տով մը շրջափակել տված այդ պատիկ հողը. վերջն ալ քար մը դնել տված անոր վրա: Բոլոր վաստակածը հող կը ծախսեր. ամեն ատեն նոր բան մը ուներ շինելիք, ավելցնելիք, գեղեցկացնելիք այդ տեղին մեջ:

Ու մեռելոցին օրերը, քանի հատ որ մեռելոցի օր կա տարվույն մեջ, մեծ ու պատիկ, ցնծության օրեր էին իրեն համար: Առտուն կանուխ կ'ելլեր, իր այրի կնոջ արդուզարդը կ'ըներ, լուրջ ու հանդիսավոր արդուզարդ մը, ու ճամփա կ'իյնար դեպի գերեզմանատունը. պատիկ տապանին թով չոքած՝ երկար բարակ ու ցած ձայնով կը խոսեր իր զավկին հետ. անոր մանուկի բարբառովը: Ամեն հեղուն¹ տերտերին օրինել կու տար գերեզմանը, հարուստե մը ավելի առատաձեռնությամբ տալով օրինողչեքը:

Դարձին՝ երանություն մը կար անոր դեմքին վրա:

— Ո՛ւր գացեր էիր Տիգրանուհի, — կը հարցնեին տնեցիները, իբրև թե չգիտնային անոր ո՛ւր երթալը:

— Հանըմ, զավկիս գացի, — կը պատասխաներ ուրախությամբ:

(1901)

¹ ճաղ — պատգարակաձև դագաղ

¹ հեղ — անգամ

Ճեղքան

Ա.

արձրահասակ, ձաղկահեր¹ և արյունոտ աչքերով. արծվի սպառնացող քիթ մը, որ հոնքերեն ուղիղ ու պարկեշտ գիծով մը իջած պահուն, հանկարծ կը զղջա կարծես, կանգ կ'առնէ, կը գալարվի, կնճիթ մը ձևացնելով հոն: Եվ ամեն սոսկումները բերելու միացնելու համար այս պատկերին վրա որպեսզի համապատասխանէ իր տիրոջը ահարկու հռչակին, արածադեմ² մարդ մը, որուն տեղ-տեղ չբուսնող պեխն ու մորուքը երեսին աղջամղջին սևութայնը կը մատնեն:

Այսպես կ'երևակայի ոճրագործը, որուն երեսը չէի տեսած դեռ և զոր պաշտպանելու համար կրկին մարդասպանության մը ամբաստանության դեմ, կ'երթայի ահա ներկայանալ Իզմիտի եղեռնական ատյանին առջև:

Հայտար ֓աշայն շոգեկառքը կը մեկնի խոյանալով իր երկաթե զույգ գիծերուն վրա. մինչև Փենտիք ոչինչ կը հետաքրքրէ զիս. ծանոթ վայրեր ամենքն ալ: Հետո մշակյալ դաշտերու, շեկ ու դեղին այգեստաններու մեջ կը նետվինք. իսկ անկե³ անդին ծովեզերքը այսուհետև մինչև Իզմիտ:

Դեկտեմբերի ցուրտն ու բուքը կ'ընկերանան մեզի. և քովիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փշտե ամեն կողմեն, անհամար պալարներով, որոնք մի առ մի կը պայթին, իրենց վերքին ճերմակ քարախը ցուցնելով:

Չախերնիս՝ տարածվող սարահարթներուն հետ այգիները կը շարունակվին մինչև վերջը, հողին գույները կը փոխվին միայն, կը մթնան, կը մուգանան, շեկը մանիշակի կը դառնա, սգավոր մանիշակ մը:

¹ ձաղկահեր — ուղիղ, հարթ մազեր

² արածադեմ — ծաղկատար՝ ծաղկահար դեմք

³ անկե — (արևմտ.) այնտեղից

Աջերնիս՝ ծոցին դեմի եզերքը ի տես կու գա, տարտամ ստվեր մը նախ, հետո ցամաքը ձևացնող լեռները իրենց պատռվածքներովը, հովիտներովն ու սովորաբար լերկ կողերովը որոշ և հայտնի, որոնց ստորոտը տեղ-տեղ գյուղերը կը ճշտվին, արածող երամակներու պես:

Առաջին անգամն է որ Իզմիտ կ'երթամ. ուղևորությունը, ծովին ու ցամաքին այլազան տեսարանները չեն զբաղեցներ զիս, ո՛չ: Ճամփա ելլելն է վեր գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով կը կարդամ ոճիրն մանրամասնությունները պատմող պաշտոնագիրները: Ոչ իսկ իույսի նշույլ մը. ամենն անլուր ոճիրը և ամենն անհերքելի ապացույցները. երկու պայթյուն և երկու դիակ մեջտեղը. մահաբեր գնդակներն մեկը, որ ճըշտիվ կը պատշաճի ամբաստանյալին հրացանին. նույնիսկ իր հայտարարությունները, որոնք անհավատալի միամտությամբ ամեն բան կը խոստովանին:

Եվ ասոնց ամենուն վրա պատժական օրենքի հողվածին կտրուկ — տառական անձուկ իմաստովը — տրամադրությունը, որուն կ'անկարկե ամբաստանիչ առյանին տեղեկագիրը և որ այս արյունալի եղերերգության վրա կը պտըտի, կը սավառնի, օդին մեջ կախադան մը ձևացնելով, զոր ահա աչքիս առջև կը տեսնեմ:

Ի՞նչ ընելու, կ'երթամ Իզմիտ:

Պաշտպանողական սովորական հնարքները աչքե կ'անցնեմ մեկիկ-մեկիկ: Ուրացում, կ'զգամ, որ անօգուտ է: Հիմարության վերագրել ոճիրը, բոլոր հարցաքննությունները կը հերքեն այս ձրի ու անմիտ առարկությունը: Պատժական հողվածին վրա խրճբըծանք¹ մը, բայց մարդասպանությունը այն հանցանքներն չէ, որոնց սահմանը վեճ ու առարկություն կրնա հարուցանել. մարդասպանությունը կոշտ, բիրտ, հայտնի բան մըն է. դիակ մը և ահա ոճիրը: Մեղմացուցիչ պարագամ, բայց ոճրագործը ոստիկան մըն է:

Այո, մոռցա ըսելու, որ այս կրկին մարդասպանը Սափանձայի ոստիկանության տասնապետն է:

Կը խորհիմ, որ զուր տեղը իմ փաստաբանի համբավս վտանգի կ'ենթարկեմ այս անկարելի պաշտպանությունը ստանձնելով: Շոգեկառքին բոլոր արագությամբ — մեկ ժամու մեջ երեսուն մղոնի արագությամբ — ստույգ ու անկասկած պարտության մը դեմ կը վազեմ:

Կը խորհիմ ինքնիրենս, թե քննչ պիտի ըսեն իզմիտցիները իմ անհաջողությանս վրա. ահավասիկ պոլսեցի փաստաբան մը, որ Իզմիտի մեջ չի կրնար հանցավոր մը փրկել. իրենց ծաղրող ծիծաղներուն ձայնը կը լսեմ ականջիս մեջ:

— Բայց քննչ կարող էի ընել:

Մտիկ չեն ըներ ինձի. կը խնդան, կը մարին խընդալեն:

— Ծո՛ր, ադ տղան, Պոլսուն ապուքաթը¹:

Եվ իմ տատաս², այն, որ զիս մեծցուցած էր գիրկեն մեջ, Հաճի Մարիամը, որ այնչափ մեծ գաղափար մը դնի իմ ճարտարությանս վրա, քննչ պատասխանե ամենուն, երբ այս դատը կորսնցուցած ետ դառնամ. մինչև այս վայրկյանը ինձմով լեցված այդ պարծուկ³, անծալք ու անձնվեր սիրտն ալ կտորած ու պարպած պիտի վերադառնամ ուրեմն. ես, որ իր անձուկ մտքին մեջ քաջարվեստ փաստաբանի մը անհպելի արձանն եմ, պիտի ցոլց տամ իմ կավակերտ շինվածքիս բոլոր տկարությունները ու բոլոր փշրանքները:

Անդիմադրելի մարմաջ մը կ'զգամ անշշուկ ետ շանալու, աղմկալից ամոթահարութեն մը խուսափելու համար: Շոգեկառքը կը կենա: Իզմիտ ենք ահա. դռնակս կը բացվի. ոստիկանության պաշտոնյա մը, որ ինձի կ'սպասե քարափին վրա, պայուսակս կ'առնե կը տանի. մինչդեռ ես սրտադողիս մեջ կը վարանիմ

¹ ապուքաթ — (թուրք.) փաստաբան

² տատա — դայակ, տատ, մամ. մեծ եղբայր կամ քույր

³ պարծուկ — պարծենկոտ, սնապարծ

¹ խճբձանք — անհիմն մեղադրանք. մանրախնդիր քննադատություն

իրեն հետևելու, կը կանչեն գիս. կարելի չէ, որ ետ դառնամ: Հարյուրապետն է, որ դիմավորելու կու գա այս անգամ, հարյուրապետը, որ իր տասնապետը փրկելու համար ջանք չի խնայեր:

Վար կ'իջնեմ ակամա, կը հետևիմ իրեն, գլխիկոր ու մոլորած գաղափարներով:

Ի՞նչ ընելու եկա Իզմիտ:

Բ.

Բանտը, ուր կ'երթամ ուղղակի իմ պաշտպանյալս տեսնելու համար, կառավարության շենքին դրան աջ կողմի մասն է:

Գալուստս իմացված է ամեն կողմ. հայեր, չերքեզներ անցած ճամփուս վրա ուշադիր կը դիտեն գիս, չոճուխ¹ մը, որ փրկություն բերել կը խոստանա Իզմիտի մեծագույն ոճրագործին:

Գլուխները կ'երերան, չեն հավտար, նորեն կը հարցնեն իրարու.

— Ապուքա՞թ:

Բանտին դրան մեջ աղմուկը կը մեծնա. բոլոր բանտարկյալները մեկեն տեսնել կը փափագին Պուսեն եկող փաստաբանը. կը պնդեն, կը պահանջեն: Տեղի կուտամ անձիս համար ցույց տրված այս հետաքրքրության. ներս կը մտնեմ: Թավարծի² ձորձեր³ հազած մարդիկ, ամեն տարիքե ու ամեն հասակե, գիս կը դիտեն, ճանչցողի աչքով, ոտքես մինչև գլուխս, և գոհ կը մնան տեսքես, չեմ գիտեր ինչո՞ւ: Համակրությունը կը շահիմ այս մարդոց. ու հարցումները կը տեղան չորս կողմեն: Ամեն ոք իր ցավը և տերտը կը բերե. ամբողջ հավաքածո մը, ցուցահանդես մը, ուր պատժական օրենսգիրքը կենդանի պատկերներով կը դասախոսվի: Հասածիս չափ կը պատասխա-

նեմ, կը հուսադրեմ: Բայց իմ մարդս չեմ տեսներ դեռ. կ'երևա, որ ոտքի շղթան քակելու զբաղած են և այս պատճառով կ'ուշանա: Նորեն կը պոռան իր անունը, զոր բանտին խուլ արձագանքը կը կրկնե, կ'երկարացնե.

— Քրանտյուր... Քրանտյուր...

Քովիններս կը ժպտին իմ ապշությանս վրա և կը բացատրեն, թե այս տարօրինակ անունը չերքեզի պարզ անուն մըն է, անոնցմե, զորս շուրջս կը լսեմ ամեն վայրկյան հորմեհետե՜ Իզմիտ ոտք կոխած եմ:

Վերջապես Քրանտյուրը կ'երևա, այս մարդը, իրանվ, իրքան հեռու այն արհավրալից դեմքեն, զոր իմ երևակայությանս մեջ գծեր էի առաջուց. այս փոքրիկ նիհար դալկադեմ մարդը, որ կնոջ մը ոտքերը, ձեռքերը ունի և անգլիացի աղջկան մը կապույտ աչքերը. լայն ուսեր, որոնք կը նեղանան իջնելով մեջքին, զոր բարակ կաշիե գոտի մը կը սեղմե. գինվորական համազգեստը չի կրեր. նայվածքը անուշ ու տըխուր է. դեմքը պատող հյուծախտավորի դալուկը տեսնելով, կուրծքեն բխող չոր հազը լսելով, որ իր ամեն մեկ բառը կ'ընդհատե, Քոխ վայրկյան մը չափտի վարաներ իր ներարկումը ընելու համար այս ազնվական հիվանդին փափուկ մորթին մեջ:

Կը բացատրե ինձի իր գործած կրկին մարդասպանությունը՝ ճակատագրին հավատացողի մը հավակերպությամբ:

— Այս է եղեր աստուծո կամքը:

Նորեն կը դիտես ձեռքը, հիանալու համար մատերուն նրբության, անոնց տոհմիկ երկարության վրա, չկարենալով երբեք հավատալ, որ այդ մատերեն ելլե երկու մահ միանգամայն:

Քրանտյուրը մեղմությամբ կը շարունակե իր խոստովանությունը, հիմա որ բանտին վերատեսչին սենյակին մեջ առանձին ենք:

— Նյուշ ավագակ մըն էր, — կ'ըսե ինձի:

¹ չոճուխ — (թուրք.) երեխա

² Թավարծի — թավ մագերով ծածկված, բրդոտ, թավամագ

³ ձորձ — ցնցոտի, քուրձ

¹ հորմեհետե — այնուհետև, որից հետո

— Շատ լավ, բայց մյուսը:

— Մյուսը սխալմամբ էր. ես զինքը սպաննելու դիտավորություն չունեի. ճակատագիրը...:

— Ինչն է հայտնի էր, որ Նյուշ ավագակ մըն էր. և հետո, դուն զայն ձերբակալելու պաշտոն ունեիր և ոչ սպաննելու:

Քրանտյուք առարկությանս չի պատասխաներ նախ. վերջը հարցում մը կ'ուղղե ինձի.

— Ի՞նչ պիտի ընեն զիս:

— Չեմ գիտեր:

— Պիտի կախեն:

— Ո՛չ, ո՛չ:

— Թիպարտության պիտի դատապարտվիմ:

— Գուցե:

— Ճեյրանը ինչ պիտի ըլլա:

— Ո՛վ է ձեյրանը:

— Նյուշին կինը:

— Քեզի ինչ ուրիշին կինը:

Երեսս կը նայի զարմացած, չկրնալով մտքին մեջ սղմեցնել իմ հանդիմանությանս անպատեհ խըստությունը, կարծելով, որ իր հարցման կարևորությունը չեմ ըմբռնած թերևս: Եվ երկու ժամ տևող մեր խոսակցության մեջ այս հարցումը կու գա տարբեր ձևերով: Մտերմություննիս կ'ավելնա երթալով, և այն միւթ սենյակին մեջ, ուր ատեն-ատեն, իր տժգունած հիվանդի ու ջղային մարդու երեսը կը կենդանանա, կը գունավորի, կը լսեմ իր ողորմելի կյանքին բոլոր պատմությունը: Սերը՝ լեռներու վայրենության ու սըրբության մեջ. հուժկու ու կատաղի կիրքը՝ քաղքին ռամիկ, տափակ ու կանացի ցանկություններուն հանդեպ, հողի այն ահագին զանգվածներուն ու կույտերուն պես, որոնք իրենց արհամարհանքին տակ քաղաքին հարթ ցածուկ միօրինակությունը կ'ընկճեն, կը ճնշեն:

9.

Քրանտյուք Տաղստանցի մըն էր Նյուշին պես:

Քով քովի մեծցեր էին լեռներու կողերուն վրա վագվոռտելով շարունակ. բայց չափահասության տարիքին՝ մահացու թշնամիներ դարձեր էին հանկարծ իրարու դեմ, աղջկան մը սիրուն համար:

Շտո գաղթականությունը սկսեր էր դեպի Թուրքիա, անհատնում աղետներով լեցուն ուղևորությունը, ուղխինահոս գետի մը հորձանքին պես իր ջուրերուն հետ թավալելով, քշելով, տանելով ամբողջ ազգի մը բեկորները, արմատախիլ անտառի մը բոլոր ծառերը՝ ոստերը ու ճյուղերը միասին:

Շոս, Իզմիտի շրջակայքը նետեր էր հոսանքը գիրենք օսմանյան հողին վրա, որ հոժարակամ կ'որդեգրե այս վտարանդի ցեղերը: Բայց հայրենի երդիքին հիշատակը, լեռնային ու վայրենի կյանքի վարժությունը չի կրնար ի բաց թողվի վայրկյանի մը մեջ: Եթե շատեր ընդունեցան պաշտպանությունը կառավարության, որ նախախնամության մը պես կը հոգար գիրենք, գտնվեցան նաև ոմանք, որ վայրի անասուններու պես իրենց թափառական ու անհանդարտ գոյությունը պահեցին, ասպատակներ դարձան, իրենց արյունալի շահատակությանց արձագանքովը լեցնելով այդ կողմերը: Նյուշ ատոնց պարագլուխներեն մեկն էր. իր անունն ու սարսափը կը ծանրանար Սափանձայի ամբողջ գավառակին վրա:

Քրանտյուք անդին զինվոր կը գրվեր ու ոստիկանական անձնվեր ծառայության մեջ տասնապետ կ'ըլլար: Իրեն կ'իյնային միշտ ամենեն վտանգավոր ձեռնարկությունները, ավագակները ձերբակալելով դատարաններուն հանձնելու գործը:

Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց միջև, տասնապետին ու ավագակին, ատեն մը եղբոր չափ սիրով, հիմա մահու ատելությամբ զինված: Այս փոսը, որ կը բաժներ գիրենք, հիմա անհատակ վիճի մը՝ որ իրենց ոտքերուն տակ կը բացվեր, կնոջ մը գործ էր. ամբողջ տարիներ նախանձով, հուսահատ սիրով պեղված անդունդ, գոր այս երկուքեն մեկուն դիակը միայն կրնար գոցել այսուհետև, անել կացություն մը, որ ճակատագրային, անխուսափելի բան մը ունի և որուն

երկաթե շրջանակեն մարդ ողջ չելլեր դուրս:

Երկուստեք հնարքն ու քաջությունը կ'ելլեին մրցումի, գիշերներ լուսցնելով, սպասելով հրացանը ձեռվընին, իրարու ճամփուն վրա, թավուտի մը ետին պահվողտած, երկուքն ալ գիտնալով իրենց փոխադարձ ոխն ու քենը, լուր դրկելով իրարու, թե առջի հանդիպումին պիտի սպաննեն գիրար, սպառնալիքներ նետելով իրարու, մինչև որ կապարի գնդակներ փոխանակեին:

Եվ կռիվը կը շարունակեր ապարդյուն, հուսահատեցուցիչ, ավելի ևս գրգռելով իրենց պրկված ջիղերը, անընդհատ արշավանքին բռնոր հոգնությունովը ծանրացնելով — եթե տեղ կար դեռ — իրենց նախնական հակառակությունը, և մտքի ցասմնակոծ հալածում մը, պաշարում մը դարձնելով իրենց համար փոխադարձ մահու այս անդուլ, անշշուկ սպառնալիքը:

Գ.

Իզմիտի եղեռնադատ ատյամը:

Ատյան թող ըլլա, թե որ այս բառը աղեկ կը հնչե: Բայց իրոք պզտիկ սենյակ մը, մեր տուններուն պարկեշտ սենյակներեն մեկը, ուր դատական մարմինը կը բազմի աթոռներու վրա և որուն դեմ, տեղին անձկության¹ մեջ, ամբաստանող և ամբաստանյալ, վկա և ունկնդիր իրարու թով կը շարվին:

Դատավարության ժամանակ չլսված անուններ ու լեզուներ կը լսվին. Տաղստանի գավառաբարբառները, զորս կը թարգմանեն և որոնց հառաջ բերած շփոթություններեն, հակասություններեն կը ջանամ օգտվիլ:

Հարցաքննութենեն վերջը ոճիրին պարագաները կը ճշտվին ամբաստանագրին մեջ, դատական լեզվին հակիրճ ու անզգա պարբերություններովը:

Սափանճայի ոստիկանությունը կանխապես կ'իմանա Նյուշի այն գիշեր իր գյուղը դառնալը: Քրանտյուք քանի մը հեծյալ ոստիկաններով առտվան դեմ կը հասնի, կը պաշարե ավազակին ապաստանած խըրճիթը: Գաղթականներուն գյուղը հրացանի ձայնով կ'արթննա. սխալմամբ մեկը կը զարնվի և այս շփոթության մեջ ավազակը պատուհանեն կը ցատկե, կը փախչի: Կը հալածեն Նյուշը, Քրանտյուք կը հաջողի մոտենալ անոր անտառին մեջ ու կ'սպաննե գայն:

Այս ընթերցանությունը, չերքեզներուն ձայները պզտիկ սենյակը մահահոտ բուրումով կը լեցնեն, և ես կ'երևակայեմ անտառը, որ չի կրնար փախստական զավկին ապաստան ընծայել այս անգամ. երկու ոստիկաններուն մենամարտը, այն՝ որուն համառ ժամադիրները եղած էին. մութին մեջ կռիվ մը. Կովկասեն մինչև Իզմիտ երկարող արկածներուն, շարունակելի հողվածներուն վերջին բառը. տասը տարվան անցյալ մը, որ մեկ երկվայրկյանով մը կը կտրի կը դադրի. կիրքերու հոծություն մը, որ կաթիլ մը արյան մեջ կը լուծվի կը հալի, մրցումներու գռեհիկ վախճանը, քաղաքակրթության մեջը կամ դուրսը. երկուքին մեկի վերածումը:

Եվ համոզմամբ, խղճի մտոք ահա կը ձեռնարկեմ պաշտպանությանս դժվարին գործին, և, այս է մտքի մը զարմանալի հեղափոխությունը, որ վստահորեն կը խոսիմ հիմա և ամբաստանյալին արձակվիլը կը պահանջեմ: Ավազակին սպաննությունը՝ ընկերության համար այնքան դառն կորուստ մը չէ, և վերջապես դժբախտ տասնապետը լուրջ ընդդիմության մը դեմ գենք գործածելու հարկադրված էր անշուշտ: Այս պահուս ինքը պիտի ըլլար սպանյալը, եթե չսպաններ: Եվ ատյանին բարյացակամ տրամադրությունները տեսնելով կը քաջալերվիմ, ու ոստիկանին անշուք ու անշշուկ կյանքը կը պատմեմ անոնց. անփառունակ գինվորական, որ պատերազմի դաշտը ու անոր պատիվը չի տեսներ, բայց կը տեսնե ամեն ժամ մահու վտանգը. որ գիշեր չունի, հանգիստ չունի, գոյություն

¹ անձկություն — այստեղ՝ անձուկ, նեղ լինելը, նեղվածություն

չունի իրեն հատուկ, և որ ամեն զրկումի վրա կու գա հոս՝ ոտքը ձեռքը շղթայակալ՝ համար տալու իր դժնդակ պաշտոնին: Կ'զգամ, որ ամբաստանությունը կը տկարանա, ջուրը կ'իյնա: Սխալմամբ ի գործ դրված մյուս սպանության ամբաստանությունը ձեռք կ'առնեմ և կը հայտարարեմ, որ տասնապետին ութամսյա բանտարկությունը կը քափե այդ հանցանքը:

Ե.

Դուրսն ենք. ես, մյուսը, ամենքս: Ներսը կը խորհրդակցին, կը վիճին, թե ու դեմ կարծիքներ կու տան: Քրանտյուքի գլուխը վիզին վրա կ'երերա, աջ ու ահյակ՝ կը ծռի. պիտի փրթի արդյոք. երեսս կը նայի դատապարտված ոչխարի մը նայվածքին քաղցրությամբը. այդ նայվածքը հարցումներ ունի, որոնց չեմ կարող պատասխանել. ես ալ տասնապետը դողացնող հուզումներուն մասնակից եմ, հոս այս անկյունը քաշված, ու սրտատրոփ կ'սպասեմ:

Կես ժամ. ոչինչ դեռ. ներսը ձայներ կը բարձրանան ու զիս սարսափով կը համակեն: Կ'աղաչեմ. մի՛ ընեք. որի՛ հետ կը խոսիմ:

Ժամ մը, ու կը շարունակեն խորհրդակցիլ. ձայները կը մեղմանան, չեն լսվիր ակ, համաձայնած են. ինչի՛ վրա արդյոք:

Ու հանկարծ զանգակին ձայնը, սուր, ուժգին, սարսափելի հնչյուն մը, որ շունչս կը կտրե մեկեն. տասնապետին տժգույն դեմքը կը կարմրի. ամենքը սենյակեն ներս կը խուժեն ինձմե առաջ, անհամբեր, ակ չհանդուրժելով սպասել:

Ես ալ կը մտնեմ վերջապես: Չնստած դեռ իր աթոռին վրա՝ նախագահը կը վարանի. ամբաստանյալին ներկայությունը կը ստուգե. գեշ նշան:

Եվ դատավճիռը կը կարդա, համառոտ գիր մը,

չորս տող, որ կյանք կամ մահ կը բերե հետը: Առջի պարբերություններեն դեռ բան չեմ հասկնար. գլուխս դեպի առաջ՝ բառերը ավելի շուտ լսելու հիմարական ջանքեր կ'ընեմ, շուտ, ավելի շուտ, եզրակացուր:

Անձնապաշտպանություն: Փրկված ենք:

Բանտ կը դառնանք նորեն, ցնծության աղաղակներու, ողջագուրումներու մեջ: Քրանտյուք չի խոսիր, ձեռքս կը բռնե կուլա ու սենյակին պատեն վար առնելով չերքեզի դաշույն մը, ինձի կը նվիրե զայն:

Ի՛նչ ընեմ ես այդ դաշույնը: Քրանտյուքի բազմավեպ կյանքին անբաժան ընկերը, հոս, տան մը, սրահի մը կահ կարասիներուն մեջ՝ անվնաս զարդ մը, խաղալիք մը պիտի ըլլա այսուհետև: Իր դաշույնի կյանքը վերջացած է. կիները ձեռվընին պիտի առնեն զայն երբեմն, չհասկնալով անոր լեզվեն, չըմբռնելով՝ իրենց աղկաղկ ու աշխարհիկ կիրքերուն անզորությանը մեջ՝ այս երկաթի կտորին՝ սիրո հետ ունեցած մշտնջենական խնամությունը և չտեսնելով այդ անըզգա գործիքին մեջ՝ սուրբ ու վայրենի տոչորումներու նախանձոտ պահապանը:

(1892)

Քեֆարիկ

Ա.

րսլան Պեկեն,—Իզմիտր շրջակա լեռներուն մեջ կորսված գյուղէ մը,—եկավ մեր տունը, գյուղացիի շավարով, մազերը ժողված, առանց թել մը դուրս ձգելու, սև յազմաին տակ. տգեղ երևալու, հրապույր չազդելու հաստատ ու բարբարոս կամք մը:

Գլխէն մինչև ոտքը զինքը ծածկող սևերուն մեջ՝ դեմքը, ճերմկոտիկ ավշային անարյուն կազմվածքի դեմք մը, վատառողջ սպիտակություն մը, ձյունի մաքուր ցոլացում մը ուներ, ցուրտ ու պաղ:

Աշխարհիկ արդուզարդէ ու վայելչութենէ այս խուսափումին մեջ, — իր նոր մեռած երկանը հիշատակին նվիրված անձնագոհություն մը, — այս երիտասարդ կինը սփոփանք մը, գոհացում մը կը գտներ, և ասով՝ ինքնիրենը անդրաշխարհային կապ մը կը հորիներ, կը ձևացներ, գերեզմանէն անդին կեցող մեկու մը, բացակա, աներևույթ էակի մը հետ, դեռևս անոր հաճելի ըլլալու, անոր նախանձոտ կամքին հպատակելու տարտամ դիտավորությամբ: Իր հագուստին այս կամավոր անշնորհքությունը տեսակ մը պշրանք կ'ըլլար՝ պահվըտած տեղէն զինքը դիտող ամուսնին հանդեպ, իբրև թէ երիտասարդ այրին ըսել ուզեր անոր.

— Քեզի համար միայն փափագած եմ գեղեցիկ ըլլալ և ոչ ուրիշի:

Տանը մեջ՝ իր սպասուհի՞ պարտականությանը մեջ ամփոփված կին մըն էր, սակավախոս, միավանկ բառերով միայն պատասխանելով մեզի, երբ պատասխան տալը անհրաժեշտ դառնար:

Չէր խնդար, չէր ծիծաղեր. ու գիշերը ճաշէն վերջը իսկույն կ'առանձնանար իր խուցը, մերկ, անզարդ, խստակյաց ճգնավորի մենաստանին պես, ու հոն կը նստեր ժամերով, ժամերով, գյուղը ձգած զավկին համար հյուսելով անհատնում գուլպաներու զույգեր:

Օրն ի բուն կ'աշխատեր, իր գործին հետամուտ, շավվարին ծալքերուն մեջ ճարպիկությամբ դառնալով, ավլելու, մաքրելու, սրբելու հատկացված գործունեությամբ մը, խնամուտ ու հոգածու, բազմոցին վրա թել մը, հայելիին վրա փոշի մը չձգելու չափ:

Իր բոլոր ջանքին հակառակ, իմ սենյակս միայն չկրցավ կարգի կանոնի բերել. օրը տասն անգամ կը շտկեր ու տասն անգամ կ'ավրշտկեի՝ իր բոլոր տանտիկին խնամքին արդյունքը. զգեստներս հոս կը նետեի ու ճերմակեղեններս հոն, գիրքերս ցիրուցան բազմոցին վրա կամ գետինը անկյուն մը ձգված. և այս բոլորը հարյուր անգամ իր տեղը կը դրվեր, ժամ մը վերջը առջի վիճակին վերադառնալու համար: Մրցում մը կար կարծես իր անսպառ հոգածությանը ու իմ անկարգությանս մեջ: Չէր գանգատեր, եթե երբեք իր լռիկ մնչիկ աշխատության անօգուտ բազմապատկությունը գանգատ մը չէր ինքնին իմ տված նեղությանս համար. ո՛չ, չէր գանգատեր. ընդհակառակը, ա՛լ ավելի կը համառեր հիմա, իր համբերատարությամբը ամչցնելով զիս, և ներողամտության անհունությանը մեջ ծածկելով իմ անառակ որդիի անգթությունս:

Կ'զգայի, որ վայելուչ չափտի ըլլար կատակ ընել այս երիտասարդ սպասուհիին հետ. կը հարգեի իր համր գործունեությունը, իր անկեղծ սուգը, ու եղբոր մը պես կը խոսեի հետը ամեն անգամ, որ բան մը հրամայել պետք ըլլար, քաղցրությամբ, գրեթե զգվանքով.

— Զուգում² Մարիամ:

¹ ավրշտկել — խառնել, տակնուվրա անել, քարուքանդ անել

² քուզում — (թուրք.) գառնուկս, սիռեիս

Մարիամ կը կոչեինք զինքը: Մայրս ուրիշ անուն չէր ընդուներ սպասուհիներու համար. իր բուն անունը Աշխեն էր և այս կրկնամկրտությունը, որուն կ'ենթարկվեր ահա առաջին քայլեն, օտար տուն ծառայելու սկսածին պես, իր բոլոր անցյալին, իր գոյության, իր անհատականության ուրացման պես տպավորություն մը կը թողուր իր վրա: Ոչ իսկ կը հարգեին իր անունը. օտարականներ՝ անփույթ անզգա կ'արտաքսեին զինքը իր եսեն դուրս. խոսելու նոր ձևեր, հազվելու նոր տարազներ կ'առաջարկեին իրեն, ապսպրելով իրեն թողուլ ինչ որ գյուղեն բերած էր հետը, անունեն սկսելով մինչև կոշիկները:

Եվ չէր հանդուրժեր այս նվաստացման. իր այդ անունը, որուն չէին հավներ պոլսեցիք, Արսլանպեկի տղոց էն հաճելի անունն էր: Իր ձևերը, զգեստը, շավվարը գյուղին մեջ ամենեն շնորհալի կ'ինը հանդիսացուցեր էին զինքը մինչև այն ատեն. և ահա պետք կ'ըլլար իր վայելչության բոլոր հաղթանակները ոտնակոխ ընել մի առ մի, անոնց ծիծաղելի ըլլալը խոտովանիլ:

Ես՝ երբեմն Աշխեն կ'անվանեի զինքը ու կը վագեր կու գար ձայնիս, ձգելով ձեռքի գործը, բոլոր տնեցիներեն զիս գտնելով իր հոգեկան վիճակին գիտակից, պարծենալով, որ իր անունը պոլսեցի պատանիի մը համար սիրուն ու հաճելի կրնար թվիլ:

Ա՛լ կը սկսեինք խոսիլ իրարու հետ. ես Արսլանպեկ մեռած էրկանը, գյուղը ձգած զավկին վրա տեղեկություն կ'ուզեի:

Մեղմիվ կը պատասխաներ, սիրտը բանալով. վիրավոր, խոցված սիրտ մը, որ սփոփվիլ չէր ուզեր, թերևս անոր համար, որ այդ խոցոտանքը տանելի բան մը, սովորություն մը, պետք մը դարձած էր, զոր ի բաց թողուլը դժվարին պիտի ըլլար, ճիշտ ինչպես սիկառի վարժվող՝ մեկը ծխել էտ կենալ ուզեր օր մը:

Հիմա ան ազգի փուլը կը տաներ սենյակիս, որուն պարտեզին նայող պատուհաններուն վրա՝ վարեն բարձրացող վարդենին՝ փոխն ի փոխ ճերմակ ու կարմիր ծաղկե մեհեվանդներ կը հորիներ:

Յորեկները իմ բացակայությանս կու գար հոն աշխատությունը վերջանալուն, մինակուկը հյուսելու իր անավարտելի գուլպաներուն շարքը, վարդերուն սաստիկ ու հեղձուցիչ հոտին մեջ:

Բարեկամական խրատներ կուտար ինձի, հնազանդ աղախինի ու սրտի մոտ անձի խրատներ, թուրթերս գետինները ձգելուս համար:

— Մեղք ես, էֆենտիս, աչքի լուս ես թափեր:

Աչքի լույս միայն. եթե գիտնար թե սիրտը ինչքեր հանձնած այդ փոշոտած ճմրթկած թուրթի կտորներուն. եթե գիտնար, որ պատանությունը՝ իր բոլոր անմեղությունը, երիտասարդությունը՝ իր բոլոր հավատքը թափած էր հոն ու, ատոնցմե դուրս, ստոյիկ՝ տղա մը միայն ահա կը մնար, հալոցե անցած մետաղի կտոր, որ իր նախնական վիճակին բոլոր պեսպիսությունը կորսնցուցած է, միաձուլլ, անխառն, անողոք բան մը դառնալու համար. եթե գիտնար...: Սպասուհին ուրիշ բան չէր գիտեր, բայց եթե գիշերվան վերադարձիս, այն ժամուն, ուր ամենքը կը հանգչին, իմ աշխատիլս ճերմակ էջի մը վրա ծռած, մաքուր սպիտակ թուրթ իմ սրտիս պես՝ որ հետզհետե կը մրոտեր, կը սննար, կը զարդարվեր, իբրև թե սևությունը ըլլար իր շպարը:

Եվ մեղքնալով զիս, ոտքին մատներուն վրա կը քալեր առտուն, աղմուկ չընելով քովս, լավ մը իջեցնելով սենյակիս վարագույրները, պատիր² ու արհեստական գիշեր մը ձևացնելով շուրջս, զիս քիչ մը

¹ ստոյիկ — այստեղ՝ տոկուն, դիմացկուն, կոփված

² պատիր — կեղծ, շինծու, խաբուսիկ, ոչ իրական

ավելի քնացած տեսնելու բաղձանքով:

Արթննալուս ուռեցած աչքերով, հանդիմանությամբ լեցուն նայվածքը կը քաղցրանար, ու կը վազեր խոհանոց, նախաճաշիս պատրաստությամբ, քնատությանս կորուստը դարմանելու հաշիվով:

Ե.

Երբեմն ալ մորս միջամտությանը կը դիմեր զիս արգի բերելու և առողջությանս հսկելու ստիպելու համար զիս:

— Հանըմս, ըսե որ գիշերները շատ չնստի, հոգին չքակե գրելով:

— Դուն ալ գուլպա կը շինես, — կ'ըսեի ծիծաղելով:

— Ես զավկիս համար կ'աշխատիմ, ես մյուսթաճ՝ եմ:

Եվ անմիջապես իր ձայնը կը փոխվեր, դեմքին սովորական թախիծը կ'ավելնար Արսլանպեկ եղած զավկին հիշատակին՝ ուրկե կարծես փանորամայի² ձևով, անցյալին բոլոր դառնությունը, սուգը կու գար, կարգավ, մեկ մեկու ետևե, համրիչի մը հատիկներուն պես. իր ամուսնությունը հազիվ երկու տարի տևած, երկանը հիվանդությունը, ունեցած չունեցածնուն սպառիլը հիվանդության ծախքերուն մեջ, գյուղը մնացած զավակը և վերջապես օտարի դուռ իյնալը, ինչպես կ'ըսեր ինքը. այս ամենը կը տեսնվեր իր տխուր նայվածքին մեջ, կը գծագրվեր իր դեմքին թափանցիկ, արտահայտող մորթին վրա, իրարու ետևե, ամբողջ կառախումբ մը ցավերու, կսկիծներու, ու խոսակցությունը կը դադրեր:

Հետո դիտողություն ընելու կարգը ինձի եկավ:

— Աշխեն, ան հանն սա շալվարը:

Կ'ամչնար. շրջազգեստը՝ իր մատնանիշ ընող

¹ մյուսթաճ — (թուրք.) կարիքավոր. կարոտ

² փանորամա, պանորամա — (ֆրանս.) համայնապատկեր

ձևերովը, խոստովանող՝ գրեթե անպատկառ բան մը ունեւր իր երկչոտ աչքին:

— Կ'ամչնամ:

Կ'զգայի: որ դիմադրութիւնը կը թուլնար, իր տգեղ երևալու որոշումը կ'իյնար հազիվ թէ քանի մը շաբաթ կանգուն մնալէ ետքը, և իր հաստատամիտ գյուղացիի երկարող շէտը «կ'ամչնամ» բառին վրա կը մարեր կը հատնէր:

Զ.

Շրջագգեստը հեղաշրջում մը բերավ ու վայլեց իրեն. նախ, բնավայրը, կլիման կորսնցնող մեկը դարձավ. մեջքը շատ նեղ եկավ իրեն ու փեշը շատ լայն. առջի օրերը չկրցավ շարժիլ. մասնավոր ուշադրութիւն մը կ'ընէր ծիծաղելի չըլլալու համար իր քալվածքին մեջ. չփակը¹ կուրծքին շնորհալի մանրամասնութիւնները ի հայտ բերելուն՝ ամենքը իր լանջքին ականատես եղածի տպավորութիւնը կը թողուր իրեն:

Իր գեղեցկութեանը այս ծագումին առջև ամենքս ապշեր էինք. ինքը՝ իր աղվորութեան համար տրված վկայութիւնները լսելով՝ կը կարմրեր, գլուխը ծռելով մեղմիվ ուսին վրա:

Ու քիչ-քիչ ավելի վայելուչ երևալու ջանք մը սկսավ ընել. զարթում մը եկավ իր սրտին մեջ. ինքն ալ գիտեր Պոլսի հանըմներուն պես գեղեցիկ ըլլալ, սյուս² ընել. իր գյուղացիի պարզամտութեամբը սպասուհիի դիրքին մեջ ունեցած պզտիկ միջոցներով՝ պշրանքով լեցուն արդուզարդ մը ունեւր հիմա, միշտ մաքուր հագված ու սանտրված էր օրվան ամեն ժամուն, մուր կապույտ յագման, դեպի ետև շրջած, հազիվ թէ կը կենար պզտիկ սիրուն կապով մը ու կ'սպառ-

¹ չփակ — (արևմտ.) լանջաբաց կանացի զգեստ

² սյուս — (թուրք.) արդուզարդ, պշրանք

նար ամեն վայրկյան վար սահիլ ուսին վրա, բոլորովին արձակելով անոր առատ մագերուն կոհակները. մինչդեռ մաս մը ճակտին, մինչև աչքերուն վրա կը թափեր, կամա՞ թէ ակամա, ու վարը, ծոծրակին քով, նուրբ աղվամագի թավիշ մը՝ մորթին կաթի ճերմակութիւնը ցույց կուտար իր նոր բուսած մարգագետնի մեղկ ու կակուղ խավերուն մեջէն:

Ու հոտեր կը քսվէր, անծանոթ ու բոլորովին տարբեր մեր գիտցածներէն, հազիվ թէ զգալի, որոնք իր մարմնին արտաբերումը ըլլալ կը թվէին. և այս շինական յուղագոծութիւնը մեր քաղքենիի հոտավորումներէն ավելի խորհրդավոր ու մեղկ ու ցանկացուցիչ բան մը ունեւր:

Է.

Այս արդուզարդի պերճանքը ու խռովիչ ձգտումները բոլոր ինծի համար էին. իր սրտի հին վերքերը սպիացած կը թվէին հիմա բոլորովին ինձմով լեցուն այդ հոգվույն մեջ:

Իր սերը դողահար և շիկնոտ բան մըն էր, անձնուրացում մը ամբողջ, կատարյալ. անձնուրացում մը, որ չի բարբառիր ու քեզի համար ըրած զոհողութիւնները երեսիդ չի զարներ ապերախտութիւնդ ցույց տալու համար. ո՛չ, գրեթե գաղտնի ու ծածուկ զգացում մը, որ իր սաստկութեանը համար կ'ամչնա, կը պահվտի, երկրաշարժ մը, որ հրաբուխի բոլոր սաստկութիւնը ունի առանց անոր աղմկալից ու բոցավառ արտահայտութիւններ ունենալու:

Բան մը չէր պահանջեր իր սիրույն փոխարեն, ոչ իսկ իմ սերս. իր բոլոր ուզածը թույլտվութիւն մըն էր հավիտյան գիտ շրջապատելու իր անհուն խանդաղատանքովը, հսկելու վրաս, թող չտալով որ հիվանդանամ, իր խնամքներէն շինված տեսակ մը խանձարուրի մեջ ամփոփելով իմ բոլոր կյանքս ու շարժումներս, որպէսզի ցավ մը կամ վիշտ մը չունենամ երբեք:

այսպես ամիս մը տևեց. գետինը կը նստեր միշտ ծունկիս վրա թափելով իր սև մազերը, ածուխի կոտորտուքի պես փայլուն, ու ձեռքերուս գգվածքին տակ կը հպարտանար, կ'ուռեր, փայփայանքե ախորժող կատվի մը պես:

Հետո ձանձրացա — քսան տարու էի այն ատեն ու անկեղծ սիրո մը հարզը չէի գիտեր — այս հովվերգութիւնն էն. այս աղախնին անձնվիրութիւնը անտանելի լուծի մը ձևը կ'առնէր քիչ-քիչ. փախչիլը անհնար էր իր խնամող խանդաղատանքէն. հիվանդանոցի մեջ գտնվելու պես բան մը կ'զգայի ու ազատութիւնս վերստանալու ապարդիւն ջանքեր կ'ընէի:

Բան մը չէր հասկնար իմ խուսափումներես. իր միամտութեանը մեջ կը խորհեր անշուշտ, որ գեշութիւն մը ըրած չէր ու պատճառ մը չունէի իրմէ երես պահելու. ու չէր գիտեր, թէ ճիշտ իր սիրույն մեծութիւնն էր, որ զիս կը ճնշէր այն ամառվան պայծառ օրերուն պես, որոնց ջերմութեան ու անդորրութեանը մեջ կը խեղդվիս:

Չէր գիտեր խեղճը, որ մեզի խաբեբա գգվանքներ, կեղծ հրապույրներ պետք են, խենթեցնելու համար մեզ սիրով. չէր հասկնար, որ իր անմեղ անձնվիրութիւնը ձանձրութիւն կը պատճառէ. բայց գիտեր, կ'զգար, որ կը հեռանայի իրմէ ու փորձ կու գար, վերջին ջանք մը՝ չխզելու մեր մտերմութեան կապերը:

Երբ սենյակս մտավ տեսա, որ իր արդուզարդին բոլոր հրապույրները շեշտած, բազմապատկած էր այն օրը՝ հաճելի երևալու համար աչքիս: Միշտ այն գեղեցիկ կիսն էր բարձրահասակ ու ճերմկոտիկ, իր երերուն քայլվածքովը, որ նազանքի կը նմաներ. իր եղնիկի մեծ-մեծ բացված աչքերուն մեջ տրտմութիւն կար. բայց իրմէ առաջ թեֆարիկի¹ ուժգին հոտ մը ծավալեցավ օդին մեջ, ծանրատաղտուկ հոտ մը, որ շնչառութիւնը կ'արգիլէր:

Ի՞նչպէս եղավ, որ այս հեղձուցիչ բուրուճը բա-

վական եղավ ինձի ատելի դարձնելու այս կիսը. պարզ բարուրանքի մը պետք ունէի արդոյք ամեն հարաբերութիւն դադրեցնելու համար իրեն հետ, թէ ոչ հին ատենի կանանց հատուկ այս յուզագոծումը իր շնորհներուն, իր արդուզարդին բոլոր շինծու կողմը, ծիծաղելի հանգամանքը երևան հանեց. չեմ գիտեր: Թեֆարիկ. ուսկից գտավ թեֆարիկը. ու ինքը բերանը չբացած դեռ, ես պոռացի հեռվէն, բարբարոս ու վայրենի ձայնով մը.

— Ի՞նչ հոտ է ատ վրադ. գնա լվացվե շուտով:

Բառ մը չկրցավ պատասխանել, դրան առջին գամված մնաց, չկրնալով առաջ գալ, երեսս նայեցավ ապշած, չըմբռնելով, որ չնչին հանցանքի մը համար այսքան անողորմ գտնվիմ իրեն դեմ. վարանոտ կեցավ հոն, պատերազմի մեջ զարնված զինվորին պես, որ վիրավորվելէն ետքը դեռ քիչ մը ատեն կանգուն կը կենա ու հանկարծ գետին կը փռվի:

Ը.

Ի՞նչ կ'ուզեք, որ ձեզի ըսեմ ասկէ ավելի. կ'ուզեք անպատճառ լսել վերջին բառը այս միամիտ սիրո պատմութեան:

Շաբաթ մը հիվանդ պառկած էր իր խուցին մեջ, սաստիկ թոքատապով մը, որուն ես էի միակ պատճառը. խոհանոցին մեջ գիշեր ատեն վերէն վար լվացվեր էր, ազատելու համար թեֆարիկի կաշուն հոտէն, իմ պատվերիս համաձայն. ու տոքթորը, բարեկամ մը քան թէ բժիշկ մը, կը զարմանար այս գյուղացիներուն տարօրինակ սովորութիւններուն վրա:

— Խենթ է, ինչ է այս կիսը. խոհանոցին մեջ կը լվացվին:

Չէի պատասխաներ, և բժիշկը կը համառեր իր զարմանքին մեջ, ու ի մալ կարծիքս առնել ուզելով, կը կրկնէր շարունակ.

— Ի՞նչ կ'ըսես, խենթ չէ:

Ես, մահվան վտանգին առջև ահաբեկ՝ իր կյանքը

¹ թեֆարիկ — (արաբ.) օծանելիք

փրկել կը խորհեի միայն:

— Պիտի ազատի, տոբթոր:

Ութը օր ամբողջ այս տագնապին մեջ անցուցի. հետո ապաքինությունը սկսավ, դանդաղ այնքան, որ նոր հիվանդության մը կը նմաներ:

Հիմա երբ երթայի սենյակը որպիսությունը հարցնելու, իր անուշ նայվածքը դեռ անհուն գորովով կը զեղուր. հանդիմանությամբ չէր նայեր երեսս ու կարծես ալ ավելի գոհ էր հիմա, անձնվիրության նոր ապացույցով մը ալ ավելի երախտապարտ ընելուն զիս: Առնելիքվոր ըլլալ կ'ուզեր այս կինը իր զոհողություններուն մեծությամբը, առնելիքվոր մը, որ քաղցր խոսքի մը փոխարեն իր բոլոր պահանջը ներելու հոժար ու պատրաստ է:

Երբեք չխոսեցավ հետս այն օրվան դեպքին վրա, զոր բոլորովին մոռցած էր կարծես. բայց իր տկարությունը կ'երկարեր ու չէր վերադառնար առջի ուժը: Հյուժուժ մը կար, որ կ'սպառեր զինքը մեղմիվ, սակավ առ սակավ, ու բժիշկը գլուխը կ'երերցներ, չարագուշակ նշան, առաջուց գիտցված, գուշակված աղետի մը ներկա գտնվելու ձևով. թոքատապեն վերջի անխուսափելի ցավն էր այս նորեկ հիվանդությունը, որ աննդհատ ջերմով ու բարակ քրտինքով մը կ'սկսի:

թ.

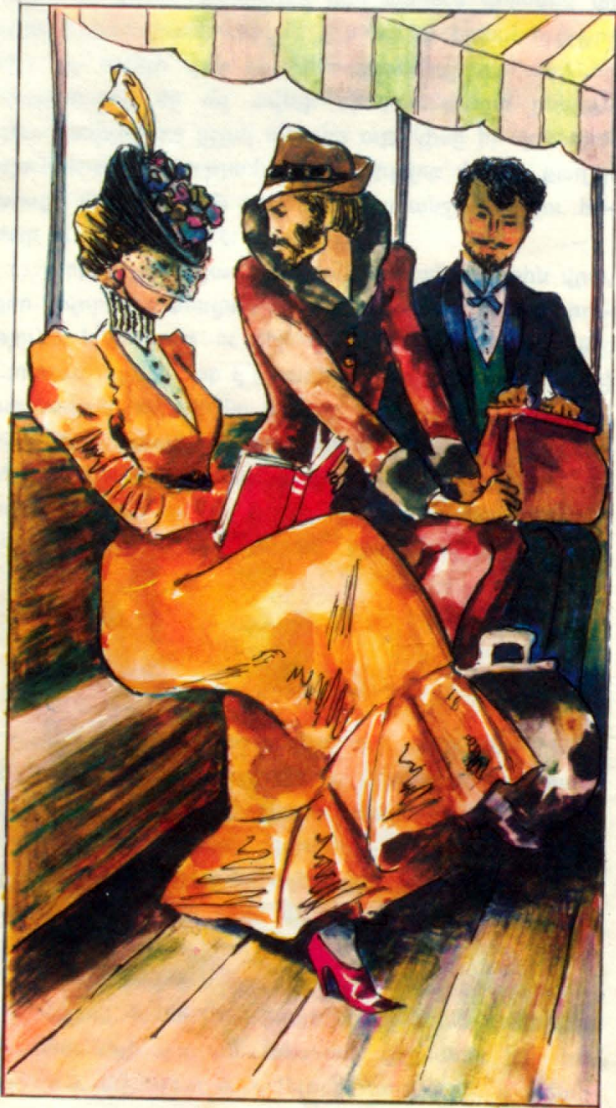
Մեռավ իր գյուղին մեջ, ուր դրկեցինք զինքը բժշկին պատվերին համաձայն. մեռավ անհուն խղճի խայթ մը թողնելով սրտիս, որ ահավասիկ տասը տարի վերջը կը թելադրե վարանող գրիչս, ու իմ կամքիս հակառակ առաջ կը մղե զայն գրով պահելու անշահասեր, աննման սիրո մը դեմ ցուցված ապերախտությանս հիշատակը:

Ու կը խորհիմ, որ կյանքը լեցուն է այս կերպ աղետներով. իրար չհասկնալե առաջ եկած ցավեր, որ անդարմանելի կ'ըլլան. անսպառ գորովներ հոս հոն թափված, անօգուտ ու ավելորդ ուսուցելով, և փճաց-

նելով սերը, զոր պետք էին ամուր ու տևական դարձնել. նպատակեն շեղած սպառումներ, իրարու չհամապատասխանող երթևեկ մը զոհողությանց, որոնք, փոխադարձ չըլլալնուն համար, կը վատնվին ու խղճի տառապանքներով լեցուն հիշատակներ կը թողուն միայն:

(1872)

Չարա

Ա.

յր ու կին, թե քույր և եղբայր, չեմ գիտեր:

Երկուքն ալ մեղրամոմի գունատությունը ունին, որուն վրա շեկ ու գռուզ մազերնին ոսկիի ցուլքեր կը թողու. միևնույն դիմագիծը, երեսի միևնույն ձվաձևը, երկուքին վրա ալ նուրբ ու քնքուշ բան մը:

Շոգենավին մեջ, ուր իմ մոտիկս նստած են, երիտասարդը վեր դարձուցած է փալթոին մուշտակավոր օձիքը ու հորը ինկած աչքերեն՝ նայվածքը աննպատակ կը թափառի պատուհանն դուրս, ծովուն վրա: Չի խոսիր ու գլխու շարժումներով միայն կը պատասխանե իր ընկերուհիին, առանց դիտելի դադրելու ծովը, որ իր բոլոր ուշադրությունը գրաված կը թվի:

Անիկա, ընդհակառակը, առողջության խրոխտ արտահայտություն մը ունի. մեղրագույն բուրդե շորջազգեստ մը հագած է, իր բնական գույնին հետ՝ միօրինակություն մը կազմելու համար կարծես: Նիհար ու բարձրահասակ կին մըն է, բարակ մեջքով ու տարօրինակ կերպով ուռուցիկ լանջքով մը, որուն դուրս ցցված երկու սուր անկյունները՝ իրենց հիմերուն վրա թավալած գույգ մը վրաններու տպավորությունը կը թողուն:

Անբարտավան նստվածք մը ունի, որ կը վայլե իրեն, ոտքը ոտքին վրա, երիկ մարդու մը պես. պահ մը կը հոգնի և ոտքին դիրքը կը փոխե, ու մետաքսի շրշյուն մը կու գա պատմուճանին՝ տակեն, ներդաշնակ ու փայփայող նվագի մը պես, բեհեզե² հանդերձեղեններու ձայնը:

¹ պատմուճան — երկար ու լայն թիկնոցանման վերնագզեստ (տղամարդու)

² բեհեզ — վուշից գործած նուրբ կտոր, փխր. շատ նուրբ

Այսպես նստած, գիրք մը կարդալու տված է ինքզինքը. էջերը կը դարձնէ հետզհետե տենդոտ ձեռքով մը, երբեմն ընթերցումը կ'ընդհատէ, հիվանդին բառ մը ըսելու, պարբերություն մը ցուցնելու համար. ժպտելով, ծիծաղելով իր մունջ բարեկամը խնդացնելու, անոր մռայլամած ճակատը պատող տրտմությունը փարատելու հայտնի ջանքով մը:

Այս խնամոտ հոգածությունը այդ վես ու խիզախ կնոջ քով՝ հսկա ծառի մը վրա բացված փափուկ ծաղկի մը ներգործությունը կը թողու ինծի: Կ'զմայլիմ վրանին ու նորեն կը հարցնեմ ինքնիրենս.

— Ա՛յր ու կին, թե քույր ու եղբայր:

Բ.

Փրինքիփոյի մեջ ճանչցա գիրենք, մեծահարուստ հրեա ընտանիքէ մըն էին: Էրիկը իր հորեղբորորդին էր ու անոր հիվանդագին վիճակը գիտնալով Սառա՝ ամուսնացեր էր հետը. երբեք ասիկա արգելք մը չէր նկատած իրենց ամուսնությանը: Ի՞նչ փուլթ, կրնային մեռնիլ. օր մը չէ նէ օր մը պիտի զատվեին աշխարհես. կ'արժեր հաշվի դնել ասիկա: Սպանյոլի՝ տաք արյունը կը խաղար իր երակներուն մեջ. ու սիրո մեջ ալ նորեն հրեա շահախնդրի հանդուգն իմաստասիրությունն էր, որ ժառանգությամբ փոխանցվեր ու մտեր էր այս գեղեցիկ կնոջ հոգվուն մեջ:

Կարգվեր ու երջանիկ եղեր էին. բայց երթալով ալ ավելի սաստկացեր էր այն մաշող հիվանդությունը, որ իր երիտասարդ ամուսինը կը հատցներ:

— Խնայե՛ երկանդ, ըսեր էին իրեն:

Իր ախտավարակ խառնվածքը չկրցավ երբեք հանդուրժել այս պատվերին. արտաքին ցուրտ ու անտարբեր երեվոյթին հակառակն էր ներսը ու երկու տարվան մեջ գիրենք այրող հուրը ճշմարիտ ավերումներ գործեր էր երկանը վիճակին վրա. օդափոխու-

թենէ՛ եթե ոչ բաշտություն՝ գեթ բարվոքում մը կ'ակընկալեին: Ու հիվանդապահի մը պես կ'ընկերանար ասա իր ամուսնին, ամբողջ խնամքի, գուրգուրանքի մըթնուրտի մը մեջ պահելով զայն, ճիշտ ինչպես կանխահաս ծնունդով աշխարհ եկող երեխաները՝ արիեստական գաղջ մթնուրտի մը մեջ կը մեծցնեն:

Բայց փոքրիկ բարեւակություն մը ամեն խոհեմություն մոռցընել կու տար իրենց ու նորեն անուղղա շռայլի մը վարժությամբ կը վատնեին այս չնչին դրամագուլխը: Հետո, զղջում կու գար և հիվանդը վերստին կազդուրելու անդուլ աշխատությունը:

Աղեկ բարեկամ եղանք ամուսնին հետ ու շատ հեղ կ'երթայի իրենց տուն, զոր Փլադանայի կողմը ընտրած էին, հյուսիսեն փախչելով: Պատուհանին քով իր լայն թիկնաթոռին մեջ ընկողմանած հիվանդին աչքը դուրսն էր. ինչ կը խորհեր արդյոք. կնոջը երեսը չնայելու տարտամ դիտավորություն մը կը գուշակեի. դժգոհ էր անկե. անոր վրդովիչ ներկայությամբը՝ չէր նմաներ քիչ մը այն սևանկ խաղամուլին, որ ձեռքը գրպանը կը դեգերի հիմա, ուրիշներուն ձգելով սեղանը, որուն ատենով բախտավոր գահերեցն էր:

Այո, ուրիշներուն պիտի թողուր այս կինը, իր սպառնիչ հրապուլյուներովը, որ հիմա տարտամ կերպով մը կը հիշեցներ ինծի այն հոյակապ ապարանքներեն մեկը, որուն տերը մեկնելու հարկադրված՝ կանխահոգ՝ հեռատեսությամբ ինքը մեջը եղած ատենն պիտակ մը փակցնէ սա բառերով.

Ծ Ա Ն Ո Ւ Տ Ո Ւ Ն

Գ.

Իր բազմաթիվ սիրողներուն մեջ ամենն վեհերոտը² ես էի. համարձակները կային, ձեռներեցները,

¹ կանխահոգ — նախօրոք հոգացող

² վեհերոտ — երկուդած, ահաբեկված, վախկոտ, ընկճված

¹ սպանյոլ — իսպանացի

քծնողները, պահանջողները, ամբողջ հավաքածո սը, տեսակ մը սիրահարներու թանգարան: Ինծի՝ վերջապահին մեջ աննշան անկյուն մը միայն տրված էր. ոչ մեկուն համար հաշվի առնվելիք մրցակից մըն էի. ոչինչ ունեի Սառայի պես արտակարգ կնոջ մը առջև շնորհ գտնելու համար. իմ աշխարհի սրբողած իմաստասերի¹ խոկումներս² անշուշտ իր ջիղերուն կը դրպչեին ու անկապ խոսքերս, որոնք ցիր ու ցան մտածումներուս ցուլքերն էին, շահեկան բան մը չէին կըրնար ըլլալ իրեն համար:

Անդին՝ իր շուրջը մարդիկ կային, որ նրբամտութեան հեղեղներ կը թափեին. հանճարեղ բառերով, անակնկալ պատրաստաբանություններով կը խնդացնեին իր անտարբեր դիցուհիի դեմքը: Ամենուն կ'ըսեր միշտ.

— Երիկս հիվանդ է ու սիրտ չունիմ:

Ասով իմ սրտիս ակ ավելի կը մոտենար, վասնզի ես ալ կը սիրեի այս հիվանդը: Բանաստեղծի ու արվեստագետի խառնուրդ մը կար այս մարդուն վրա և ազնվական բան մը, որ համարում ու պատկառանք կ'ազդեր ինծի: Եվ տեսնելով երիտասարդ կինը՝ հավատարիմ իր սիրուն ու անձնվիրությանը մեջ, իմ սերս ալ պարզապես հիացումի կը փոխվեր ու անմռունչ կը պաշտեի զինքը անմատչելի ու աննյութ արարածի մը պես: Գոհ էի երես չտալուն համար զինքը շրջապատող մարդոց, որոնք անկարեկից կը մտնեին այս տունը, իրենց փողկապին հանգույցը, շապիկին անբիծ սպիտակությունը ցուցնելով:

Սառա առաքինի կին մըն էր, աշխարհային երանութենեն իր արդար բաժինը առած ու վայելած կին մը, որ իր իրավունքեն ավելի չուզեր և գիտե իր սըրտին ու իր մարմնին իշխել:

Այսպիսով իր բարոյական նկարագիրը մեծնալուն

¹ Իմաստասեր — իմաստություն սիրող, փիլիսոփա

² խոկում — խոհ, մտածում, մտիք, մտածածը

հետ՝ իմ պաշտումս ալ կ'ավելնար իր անձին համար. իր քաղածքը կը ճանչնայի ոտնաձայնեն. իր թաշկինակը կը զանազանեի ծավալած հոտեն. իր փոքրիկ սովորությունները, քմահաճույքները գոց գիտեի վաղեմի բարեկամի մը պես:

Ու արգահատանքս¹ հիվանդեն ավելի առողջին կ'երթար. մեղքվելիքը այս մանկամարդ կինն էր, որ իր անսպառ գորովի² գանձերը անտես թաղելու ու իր երիտասարդի իղձերը ու դողերը զսպելու արիությունը ցույց կու տար:

Գ.

Հիվանդին վիճակը հետզհետե կը ծանրանար ու Սառայի անձնվիրությունը նույնքան ավելի մեծ կ'երեվար աչքիս. հիմա դուրս չէր ելլեր երկանը սենյակեն. երբեմն՝ ես ալ կը գտնվեի հոն. բերանը բերնին կը կենար մինչև վերջը, հիվանդին շնչառությունը խառնելով իրենին: Այս չափազանց զոհողությունը ճշմարիտ խելագարության մը հանգելու վրա էր. երկանը հետ մեռնիլ կ'ուզեր անշուշտ. անդին ալ անոր հետ ըլլալ, ինչպես հոս եղած էր, և իր անհատնում վայելքները անոր պահել միայն: Այո, այս էր իր գաղափարը:

Մնաս բարովի մը ատեն մինչև սանդուխին մոտ կ'ընկերանա ինծի ու առիթը բարեպատեի կը նկատեմ բառ մը ըսելու, զգուշացնելու համար զինքը:

— Վախկոտ, — պատասխանեց ինծի, ձեռքերս թոթվելով, — վախկոտ, այդպես երիտասարդ ես դուն:

Ամոթես ու զայրույթես դեղնեցա:

— Քու անձիդ համար միայն վախկոտ եմ, — ըսի իրեն, — տեսար, որ ես այն հյուրերեն չեմ, որ հիվանդեն կը փախչին չպլըշկվելու համար. ես ամեն վայրկյան ամուսինիդ քովը գտնված եմ: Եթե հուն չես

¹ արգահատանք — գութ, խիղճ, կարեկցանք, արհամարհանք

² գորով — բուռն սիրտ և գթության զգացմունք, խանդաղատանք

փախչիր իրմե, այդ քու պարտքդ է արդեն, դուն անոր կինն ես, ես...

— Այդ կնոջը սիրողը, — մրմնջեց ականջս ի վար: Ձեռքս չթողուց, ու ես ծռեցա համբուրելու համար զիս բռնող մատները:

— Ո՛չ, — ըսավ հեռանալով, — չ'ըլլար:

Հետո, տեսնելով ցաված դեմքս, մեղքցավ անշուշտ ու մատովը՝ խորհրդավոր նշան մը ընելով ավելցուց.

— Վերջը:

— Ե՛րբ:

Իրիկվան՝ սրտատրոփ նորեն եկա:

— Վերջը, ըսավ ինձի:

Ամեն նյութի վրա խոսեցանք. անիմաստ խոսքեր միայն ըսի կարծեմ. խելքս վրաս ըլլալու չէր. մեկնելու ժամուն կ'սաասեի ակնդետ¹ դուրս ելա:

— Վերջը, վերջը, — ըսավ նորեն Սառա ու ճամփուս դրավ զիս:

Միշտ այսպես կ'ըսեր ինձի ու այս անգուլ հետաձգումը՝ մերժումի քաղաքավար ձև մը նկատած էի:

Ամբողջ ամառը անցավ ասանկ ու ես ալ չէի հիշեցներ իրեն խոստումը. բայց ան չէր մոռնար ու ամեն առթիվ միևնույն բառը կու գար իր շրթունքին վրա.

— Վերջը:

Ե՛րբ արդյոք:

Ե.

Վերջին վայրկյանները հիվանդին անուշ մրափի մը նմանեցան: Մահը մեղմիվ եկավ, պայծառություն մը բերավ կարծես թե այս տժգույն դեմքին: Գլուխը բարձին դրած, աչքերը կիսափակ՝ ճիշտ միևնույն մարդն էր, որուն չորս ամիս առաջ շոգենավին մեջ հանդիպած էի: Իր ոսկիի կարմրությամբ ցոլացող մազն ու՝ մորուքը պատուհանեն եկող առավան ճա-

ռագայթներուն տակ կը խայտան կարծես ու անգո՛ կյանքի մը պատրանքը դեռ կու տան երեսին: Մեռավ. և ես գլխիկոր ու ապշած՝ առջի հեղ² կը տեսնեմ մահը հոս աչքիս առջև, հանդարտ, շքեղ, գրեթե հրապուրիչ: Սավանի պես պարզվող ծովի երեսն է ան, մաքուր ու միօրինակ հանդարտությամբ մը ծածկելով պարապությունը:

Սարսափը չի բռներ զիս. արհավիրք չեմ զգար այս հրեա երիտասարդին տեսքին քով, այլ զարմանքով կը լեցվիմ. ինչ է այս պառկող մարդը: Հարցում մըն է, թե պատասխան մը: Հետո, անզգալաբար աչքերս կը լեցվին. Սառա քուս է, բայց չի լար. կը կարծեմ, որ իր վիշտին մեծությունը կ'արգիլե զինքը արտասովելե, այն շատ լեցված ամաններուն պես, որոնք շոջելով՝ չեն թափիր:

Սևեր հագած է, որոնք իր մեղրամոմի դեմքին անփայլ ճերմակությունը կը ցոլացնեն. քուս կու գա ու իր բուրումնավետ թաշկինակովը աչքերս կը սրբե:

Այս վայրկյանիս, այս մահվան սեսնակին մեջ բուրովին մոռցած եմ զինքը. բայց ան՝ իր ներկայությունը հիշեցնել կու տա ինձի. ձեռքս կը բռնե նորեն, ճիշտ ինչպես ամիսներ առաջ կեցուցած էր զիս մեկնելու ժամուս: Կը տեսնեմ, որ աչքերը անսովոր փայլով մը կը ցոլան, մութի մեջ կատվի աչքերու վառվելուն պես, դեղնորակ լույսով մը:

Իր քովը կը նստեցնե զիս բռնի, ու ականարկություն մը ընելով իմ առջի թախանձքներուս.

— Հիմա, — կ'ըսե հանկարծ:

Եվ այս սեսնակին մեջ կը բացատրե ինձի, իրավագետի մը պես փաստերով զինված, իր կյանքի ըմբռնումը ու պարտավորության գաղափարը:

Երկանը հավատարիմ եղած էր, ցորչափ կենդանի էր անիկա. մագի չափ չէր թերացած իր անձնվի-

¹ ակնդետ — ականափշ, աչքերը սևեռած

¹ անգո — գոյություն չունեցող

² առջի հեղ — առաջին անգամ

րության ու պարտքին մեջ: Ի՞նչ պետք թերանալու.
չէր կրնար համբերել. անոր կյանքը՝ յուրը հատած
պատրույզի մը պես՝ վայրկյանե վայրկյան շիջելու
վրա էր. կրնար այնքան անսիրտ ըլլալ, որ անոր մա-
րելուն չսպասելու չափ անհամբերություն ցույց տար.
հչ, անոր համար **վերջը** ըսած էր միշտ:

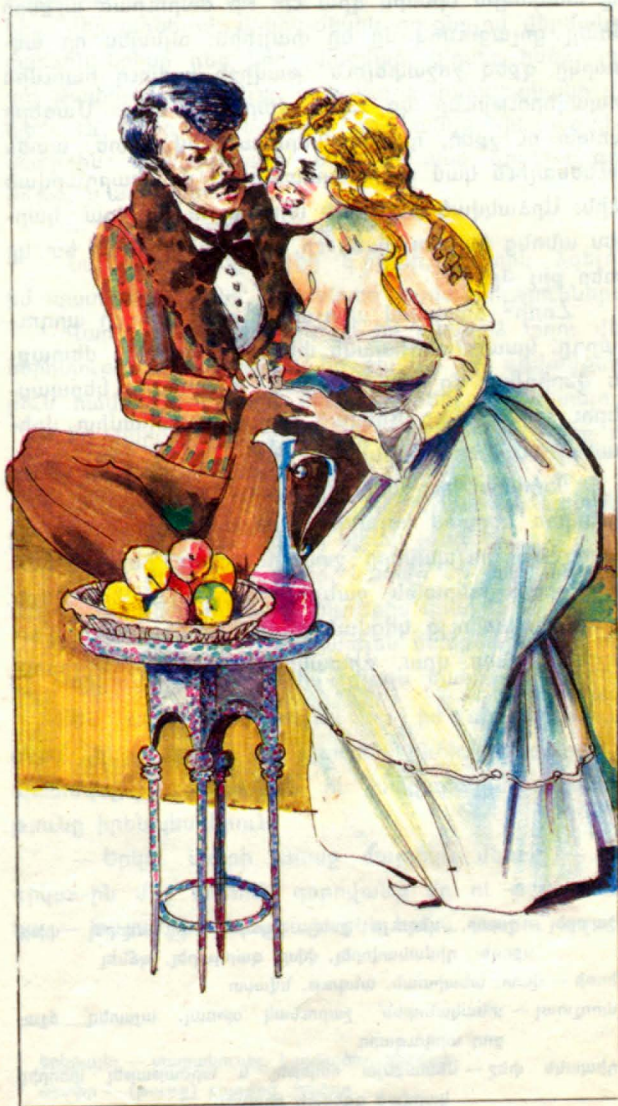
Ու ահա ասանկ կը մեկներ իր պարտականություն-
ները, թվաբանական հաշիվ մը լուծելու պես:

Տրամաբանություն կար իր խոսքերուն մեջ, բայց
սիրտ չկար ու չեմ գիտեր ինչո՞ւ պարզապես ահարկու
ու ռամիկ թվեցավ ինծի այս ըմբռնումը՝ որ ապաքեն՝
բոլոր աշխարհի մարդոց սովորական ըմբռնումն է:

Լավագույն սեպեցի անոնք, որ առանց հաշիվի
կը թերանան, քան թե անոնք, որ Սառային պես, հա-
շիվներու շնորհիվ, անթերի կը հանդիսանան մեր աչ-
քին:

Քովիկնիս երկնցող այս դիակին մոտ այս դավա-
նությունը վրդովեց, սարսափեցուց զիս: Խղճիս ձայնը
արթնցավ անժամանակ խոսող աքաղաղի մը պես, ու
մերժեցի զինքը:

Մազդադինե

¹ ապաքեն — արդարև, հիրավի

Ա.

արհուրելի կերպով շարժված¹ ըլլալուն հակառակ՝ իր տասնյոթը տարու աղջկան շնորհը տակավին երեսին վրա էր: Իր ծարուրած աչքերը մռայլ ցոլացումով մը կը փայլեին, այնպես որ ակնարկը զքեզ շոշափելուն՝ թափիշի կակուղ հպումին տպավորությունը կը ձգեր մարմնիդ վրա: Մազերը առատ ու շքեղ, դեղինի ներկված, ո՛վ գիտե՝ ատեն չունենալուն կամ ուրիշ պատճառով մը՝ հարդարված չէին: Արձակված թափված այսպես ուսին վրա՝ կարծես անոնց ծանրությամբ էր, որ գլուխը դեպի ետ կը ծռեր քիչ մը:

Հոռի² ճաշակով պոռչտող³ բան մըն էր արդուզարդը. կապույտ դիպակե փեշ⁴ մը, կարմիր մետաքսե վերիդիով մը ամբողջացած. ծանրագին կերպասներու սեր, որ իր զրկված արարածի միամիտ վրիժառությունն էր տիկիններու դեմ:

Պարարտ ու շնորհալի կազմը այս կնոջ՝ անպատկառ կերպով հոլանի կուրծքեն, շարունակ վար սահող սև գուլպաները շտկելու, տեղը բերելու համար ըրած հարատև ջանքեն կը հայտնվեր: Ինքն ալ ցանկահարույց կեցվածքի մը հրապույրները կ'ավելցներ անոր վրա, գիտակից ու ջանադիր լրբությունամբ մը:

¹ Չպարել — չպար, սնգույր քսել, չպարով գունավորել, փխբ. սքողել, դիմակավորել, փխբ. զարդարել, պճնել

² հոռի — վատ, անպիտան, անգութ, նվաստ

³ պոռչտալ — տևականորեն՝ շարունակ պոռալ. այստեղ՝ ճշացող արդուզարդ

⁴ դիպակե փեշ — մետաքսյա ոսկեթել և արծաթաթել կտորից կարված զգեստի քղանցք

Չորրորդ հարկի խցիկին կեսը կը գրավեր իր անկողինը, լայն, խորունկ ու ընդարձակ, որ իր սավաններուն երկբայելի¹ ճերմկությամբը՝ մտածել կուտար հոն առաջնորդվողը: Այդ անկողնին վրա նետած նայվածքես գուշակելով իմ վարանքս՝ կը համոզեր զիս, վեր առնելով, մեկիկ-մեկիկ ցուցնելով վերմակը, բարձին երեսը դեռ նոր լվացված, կ'ըսեր ինձի, լեզու թափելով ապրանքը քշել ուզող վաճառականի մը պես: Ու բռնի նստեցնելով զիս անկյունին պզտիկ սետիրին² վրա, խնդալով տղու մը պես, գրկելով զըլուխս, կ'ավելցներ.

— Պագնեմ քեզի անգամ մը:

Նախահարձակը ինքը կ'ըլլար, պզտիկ ձգելով իմ պատանի մարդու նոր սկսող հավակնություններս:

Վարժ աղջիկ մըն էր, որ իմ անփորձ տղու վեհերոտությունս փարատել կը ջանար իր զգվանքներուն համոզիչ ու շքեղ փաստերը մեջտեղ նետելով:

Իր մարմնին բուրումը՝ չեմ գիտեր ինչ լլկող ու անուշ հոտ մը՝ մատուցումը կը շեշտեր:

— Այս տանը մեջ, կ'ըսեր ինձի, ամենեն պզտիկը ես եմ. զատկին տասնըյոթս պիտի լմնցնեմ:

Ճիշտ քովս նստած էր, կատվի մը պես պզտիկնալով, գրեթե սեղմվելով կուրծքիս վրա:

Հինգ վայրկյանի մեջ արդեն մտերմացած հետս՝ կը հարցուփորձեր զիս. ով ըլլալս հասկնալ կ'ուզեր:

Եվ առանց սպասելու, որ իմ պատմությունս ընեմ ինքը իրենը կը զրուցեր ինձի, հինգ բառով պատմվելիք սովորական ու խավարային պատմությունը իրենպեսներուն.

— Երկու տարի առաջ մայրիկս մեռավ, — այս «իկս»-ին մեջ անհուն գորովանք մը ու թախիժ մը կա, — հայրս չեմ ճանչնար. ինե երկու տարու պզտիկ

¹ երկբայել — տարակուսել, կասկածել, երկմտել

² սետիր — (թուրք) բազմոց, թախտ

քույր մը ու ավելի պզտիկ եղբայր մը ունիմ. մեյ մըն ալ մեծ մայր մը ունիմ. ասոնք են իմ բոլոր ազգականներս. քույրս ու եղբայրս դպրոց դրած եմ. ամենքը ես կը պահեմ:

Այս վերջին բառին մեջ իր ընտանիքի տեր ու գլուխ եղող անձի պատասխանատվությունով լեցուն հպարտության շեշտը կը դնե:

Ատկե դուրս իր քոռը խոսքը հոս՝ ամոթով լեցուն այս մթնոլորտին մեջ՝ թող չիտար, որ ԸԼԼՈՎԻ. խստաբարո ու աչալուրջ մոր մը ձևը կ'ամռնե դեմս. կը ծիծաղիմ քիչ մը վրան. բայց կը տեսեմ, որ իսկույն կը խոժռի իր աղվոր ճակատը:

Հետո, վախնալով, որ զիս չարդողցնե.

— Գոցենք այս խոսքերը, — կ'ըսե ինձի:

Իր շրթունքը նորեն կը փակչին իմիններուս և իր մարմնին բոլոր բեռը վրաս կը ծանրանա պահ մը:

9.

Այն օրը այսքան եղավ մեր բոլոր ճանչվորությունը. իմ թախանձանքներս ասկե ավելի գոհացում չստացան:

— Ի՞նչպես կրնա ԸԼԼԱԼ, ավագ շաբաթով, — կ'ըսեր զարմացած, — դուն քրիստոնյա չես:

Իրոք ավագ շաբթվան մեջն էինք:

Պահք կը բռներ¹ անիկա ու վերջին օրն ալ ծոմ պիտի պահեր: Իր ջերմեռանդ ու մեղավոր աղջկան համոզումներուն տարօրինակ գիրկընդխառնումը կը պարզեր ինձի:

— Ո՞ր օր սրբություն պիտի առնես², — հարցուց հանկարծ:

— Չեմ գիտեր աղեկ մը, — պատասխանեցի, —

դունն ի՞ր օր պիտի առնես:

Երեսու նայեցավ ապշած՝ կարծես ասանկ անհարկի հարցում մը ուղղելուս համար:

— Հիչ մեզի հաղորդություն¹ կուտան:

— Ինչո՞ւ չտան:

Քահանայի մը չափ գիտեր անիկա բոլոր կարգը կանոնը ասանկ բաներուն, ու քահանայե մը ավելի խստապահանջ էր ինքզինքին համար:

— Չեմ կրնար հաղորդություն առնել, քանի որ վերջը դարձյալ մեղք պիտի գործեմ, — կը բացատրեր ինձի: — Ինչո՞վ պիտի ապրիմ ես. քույրս, եղբայրս, ծեր յայաս² պիտի ապրեցնեմ. զղջումս սուտ զղջում մը պիտի ԸԼԼա:

Այս պզտիկ սենյակին մեջ՝ արտասանված այս լուրջ խոսքերը ինձի մտածել կու տան:

Ամեն անոնց, կ'ըսեմ ինքնիրենս, որոնք իրենց ապրուստի բերմունքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խոսելու հարկին մեջ են, եթե եկեղեցին իր հաղորդությունը զլանար, ինչ պիտի ԸԼԼար ասոր վերջը, ի՞ր վաճառականը, ի՞նչ պիտի ԸԼԼար ասոր վերջը, ո՞ր փաստաբաժը, ի՞նչ փանթաբաժը, ո՞ր օրագրողը ու ի՞ր փաստաբաժը, նույնիսկ ի՞ր եկեղեցականը հաղորդություն առնելու իրավունքը պիտի վայելեր. Է՞մ ի՞ր հետևյալ օրը իրենց առօրյա կյանքին պիտի վերադառնան անոնք: Ոչ ոք սակայն մտքեն անցուցած է եկեղեցվո սուրբ խորհուրդներեն այս մարդիկը զրկել:

Աղջիկը կը գրկեր, կը համբուրեր զիս անընդհատ:

— Քանի տարու ես դուն, — կը հարցնե ինձի:

— Քսան տարու:

Անձնատուր իր գգվանքներուն՝ մտքովս կը շարունակեմ առարկություններուս երկար շարքը: Եկե-

¹ պահք բռնել — (հնց.) պաս պահել

² սրբություն առնել — (եկեղ.) մեղքերի քավություն, հաղորդություն

¹ հաղորդություն — քրիստոնեական եկեղեցու խորհուրդներու մեկը. օրինած նշխարի և գինի, որ իբրև Քրիստոսի մարմին և արյուն ճաշակում են հավատացյալները:

² յայա — (հուն.) մեծ մայր, մամիկ, տատիկ

դեցին՝ իր արդի ձսին տակ իր զանազանություններուն ակներն անիրավությամբը, մարդկային քան թե երկնային հաստատություն մըն է. մարդոց բուր թուր վճիռները հոն ալ կը տիրապետեն, ինչպես այլուր:

Աղջիկը վերջին համբույր մը կու տա:

— Ես ժամ պիտի երթամ, — կ'ըսե ինձի, — զատկեն վերջը եկուր, բարեկամ ենք, չէ: Գալուդ պես հոս գիս հարցուր:

Ու պշրանքով մը, որ մեջերնիս հաստատված համակրության օժուժն էր, կը պահանջե.

— Ուրիշի հետ չպիտի տեսնվիս, խոսք տուր:

Խոսք կու տամ, քսան տարու երիտասարդի խոսքս:

Անկե վերջը տարիի մը չափ սիրեցինք իրար:

Անուս, ռամիկ, բայց սրտի տեր աղջիկ մըն էր. իր սիրողներուն թիվը չկար. ամեն ազգե, տարիքե ու դասակարգե մարդիկ մուղրած՝ կու գային հոս. ալեվորածները, ինչպես հազիվ պեխերը բուսած տղաքը, կու գային ամենքը իր սիրովը հափշտակված:

Բայց մանավանդ ստորին դասե մարդոց մեջ իր անունը, իր գեղեցկությունը նախճիրներ՝ կը գործեր:

Պատճառը այն էր գուցե, որ այս տարօրինակ աղջիկը ուղղամտություն մը ուներ իր վաճառիկ սիրույն մեջն ալ:

Իմ դեմս, երբոր քիչ մը ավելի մտերմացանք, իր տգիտությանը վրա կ'ամչնար, բայց երբեք իր վիճակին համար: Անհուն խնամքով ու գորովով մը իր պզտիկ քրոջ ու եղբորը վրա կը շարունակեր հսկել հեռվեն, ծախելով շարունակ իր մարմնին ճոխությունները, առանց զոհողություն մը ըրած ըլլալու գաղափարը մտքեն մազի չափ անցընելու:

Նախճիր — կոտորած, արյունհեղություն

Բազմություն մը աղտոտ ու ստորին մարդոց կը խոնվեր դրանը առջև. գողեր, մարդասպաններ կային անոնց մեջ. ամենքը կը հրմշտկեին իրար, առաջ անցնելու ջանքով մը, կը լեցվեին իրարու վրա՝ հետաքրքիր: Հետո ոստիկաններ եկան թուղթ ու կաղամար՝ ձեռքերնին, կատարված ոճիրը արձանագրելու համար:

Քովիններուս հարցուցի այս հավաքումին պատճառը:

— Աղջիկ մը զարկին սա տան մեջ, — ըսին ինձի:

Նախազգացումս, որ բնավ չի խաբեր, գիս դող հանեց. միջոց մը գտա ձեղքելու այս մարդերե ձևացած պատնեջը: Վեր վազեցի իսկույն, մեր չորրորդ հարկի պզտիկ խուցը. տնեցիները հոն հավաքվեր էին. բժիշկ մը վերջին պահուն եկած, անկողնին վրա ծռած էր:

Հոդ, այդ անկողնին վրա տարածված տեսա զինքը վերջին անգամ: Իր սովորության հակառակ ամբողջ ձերմակներ հագած էր, ձյունաթույր ու շլացուցիչ. ու միայն լանջքին վրա, ձախ կողմը շապիկը կարմրած էր պզտիկ բուրդակով մը. այդ անբժության վրա բացված վարդի մը պես:

Ձիս տեսնելուն, ժպիտ մը դժվարավ գծագրվեցավ իր դեմքին վրա: Բժիշկը անհույս վճռեց անոր վիճակը: Ինքը հաղորդություն առնելու անհուն փափագ հայտնեց ու մեկ երկու հոգի իսկույն եկեղեցի վազեցին, բայց տերտերը մերժեց գալ:

Հետո մահը վրա հասավ. դանդաղ, հանդիսավոր ու մռայլ բանը, վերարկուն՝ ուր նախախնամությունը հոգածու ձեռքով փաթեց բուրդեց այս աղջիկը, որուն՝ մարդոց ճշմարիտ հաշիվները ու սխալ դատաստանը ամեն սփոփանք զլացեր էին աստուծո ա՛նունով:

1 կաղամար — (արևմտ.) թանաքաման

Իր պզտիկ քրոջմենն ու եղբորմենն գատ ոչ ոք
անոր անունը տվա՛վ մեյ մըն ալ:

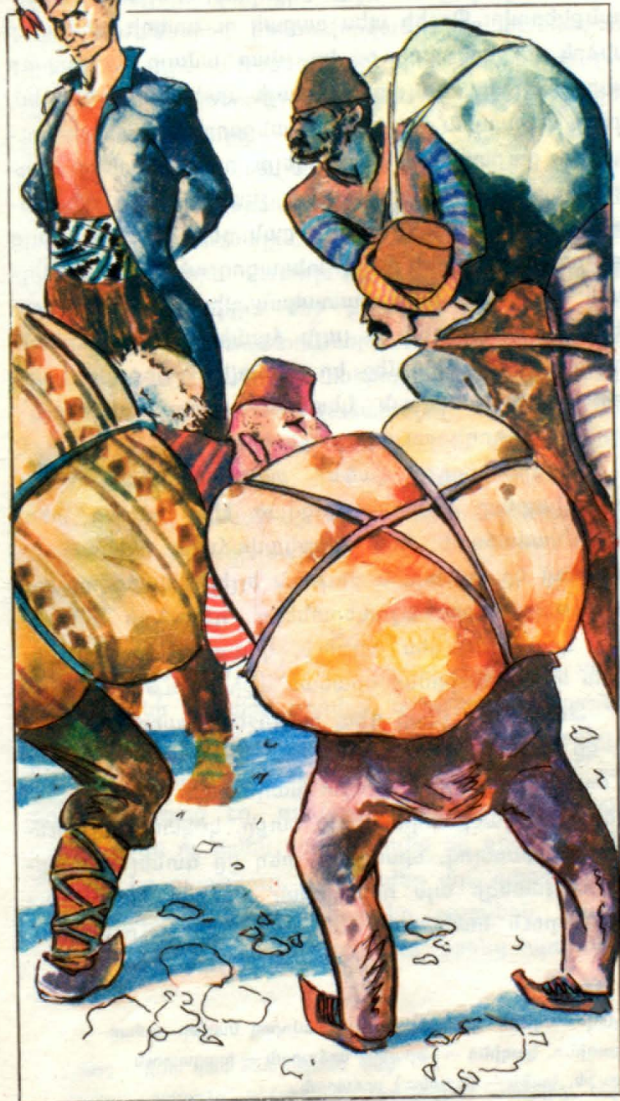
Ե.

Այս հին դեպքը պատմելու, անցյալները՝
բարձրաստիճան եկեղեցական մը, աստվածաբան ու
կենցաղագետ մարդ, մանրամասն հասկցուց ինծի
կրոնական պատճառները այս զլացումին: Հրապուր-
ված աղջկան և պոռնիկին զանազանությունը ըրավ.
սա պարագային մեջ եկեղեցին ասանկ կը տնօրինե,
ըսավ ինծի, սա մյուս պարագային մեջ ալ անանկ:
Բացատրություններ տվավ, որոնք նուրբ թվեցան
ինծի. վկայություններ բերավ, որոնց դեմ ըսելիք մը
չգտա: Իր փաստերը՝ բարբարոս ու ավերական՝ չհա-
մոզեցին զիս:

Ու միշտ աչքիս առջևն է մահիճը լայն ու խո-
րունկ, որ սենյակին կեսը կը գրավեր, լայն ու խորունկ,
որուն մեջ կարմիր վարդ մը կուրծքին՝ այն աղվոր
կինը կը քնանար:

(1902)

Երևի

Ա.

իշեր էր, նոյեմբերի տրտում ու խոնավ գիշեր, որուն մթությանը մեջ ընկղմած էր Փերայի Մեծ Փողոցը իր քարաշեն ու բարձրահարկ ապարանքներովը: Փոշիի պես բարակ ու ասեղի պես սուր անձրև մը կու գար ու կը լվար ամայի և թափուր քարահատակը: Կալաթա Սերայի պահականոցին դեմ, երկու կառապան՝ հապաղած անցորդ մը գտնելէ հուսաբեկ՝ ցուրտեն պատսպարվելու համար իրենց կառքին մեջ կը մրափեին: Մարդ չկար ու այդ աղմկալից փողոցի ժխորեն ուրիշ բան չէր մնացեր, բայց եթե առջի իրիկվընէ ի վեր տեղացող անձրևին անընդհատ ձայնը իր հուսահատական միօրինակությամբը: Հեռվէ հեռու, ուղիղ ու լայն ճամփուն բոլոր երկայնությամբը, մութին մեջ կը տեսնվեր շարք մը կարմիր ու արյունագույն կետերու, որոնք կազերուն՝ տամուկ ու դողդոջուն լույսերն էին:

Քազինոները², քաֆե³ շանթանները և ուրիշ զբոսավայրերը շատոնց գոցված էին. անոնց տեղ, հոս՝ մսավաճառի, հոն՝ կաթնավաճառի խանութ մը իր դուռը կը բանար, և մութուն ելլելու վարժվող այս խանութպաններու աշակերտները՝ դեռ նոր արթընցած, կես քուն, կես արթուն, կանթեղի լույսով գիշերեն կ'սկսեին իրենց օրական աշխատությունը:

Չայն ձուն չկար դեռ, ու գիշերապահը տասներկու կը զարներ փողոցին հնչուն մայթին վրա: Պատի մը տակ, մարդ մը՝ անշուշտ խաղատան մը մեջ ունեցածը չունեցածը կորսնցնելէ ետքը, կծկտած էր լուսնալուն սպասելով, պառկելու տեղ մը գտնելէ հուսակտուր, վասնզի այս հյուրընկալ փողոցը ստակ չունեցողներուն համար չէ: Ասդին-անդին քուրջեր հա-

վաքող մարդիկ, լապտեր մը ձեռքերնին, լռիկ ու գըլխահակ, իրենց ուսի կողովը կը լեցնեին:

Բայց հետզհետե մութը իր խստությունը կը կորսնցներ. Կալաթա Սերայեն վար վաճառատուններուն մեջ ձայներ կը լսվեին ու քիչ-քիչ անցորդներ երևան կ'ելլեին փողոցին մեջ: Բանջարեղեններով ու կաթի ամաններով բեռնավորված ձիեր հանդարտաքայլ կու գային, կ'անցնեին վիզերնուն կապված գանգակներուն ձայներովը արթնցնելով քարուկիր շենքերուն արձագանքը:

Հիմա ալ լուսնալու մոտ էր ու Փերայի տուները կը ճշտվեին ստվերամած հորիզոնին վրա. ձայները երթալով կը շատնային. խանութներու երկաթե փեղկերը կը շարժեին. կանուխ ելլող սպասավորներ, պահապաններ, փեղկին մեջ բացված դռնակեն դուրս կ'ելլեին ու վաճառատուններու առջևի սալաքարերը կը մաքրեին՝ խանութին ներսը ավելի վերջը. բուկեղ¹, կաթ ու սալեպ² վաճառողներ պոռալով կ'ըսկըսեին իրենց առտվան առուտուրը, այդ ծառաներուն, բեռնակիրներուն ու պահապաններուն բերելով աժան գինով նախաճաշ մը. «բարի լույս»-եր կը փոխանակվեին դրացի մարդոց մեջ:

Բ.

Մութին հետ ելավ Մարտիրոս. խանութը ավելց, առջի օրվն անկարգ թողված տուփերն ու ծրարները տեղը դրավ, վաճառատան մեծ ապակին սրբեց ու երկաթյա փեղկերը բացավ: Քիչ մը վերջը ալ բոլորովին լուսցած էր, գործավորներ, արհեստավորներ, ամեն ազգե ու ամեն կարգե, Պոլիս կը դիմեին ու Մեծ Փողոցը կը զարթնուր, կը շարժեր այս անցուդարձով. կամաց-կամաց խանութները կը բացվեին, ապակիները կը մաքրվեին, գրագիրներ իրենց պաշտոնին,

1 կազ — նկատի ունի փողոցը լուսավորող նավթի լամպը
 2 քազինո, կազինո — (ֆրանս) սրճարան — խաղատուն
 3 քաֆե, կաֆե — (ֆրանս.) սրճարան

1 բուկեղ — կլոր կամ մանյակաձև հաց
 2 սալեպ — խլորձի կոճղեգային արմատից ստացվող օսլայանման սննդարար նյութ

կար կարող աղջիկներ իրենց գործին գլուխը կու գային:

Առտու էր:

Վեց ամսե ի վեր այս մաղազահին¹ մեջ կ'աշխատեր իր հորեղբորը տեղ, որ տասը տարի իբրև բեռնակիր ու պահապան ծառայելե վերջ հայրենիք վերադարձած էր, Մարտիրոսը թողլով իր տեղը:

Տասնըինը տարու կար չկար. բարձրահասակ ու մենձ մենձի էր, ինչպես կ'ըսեին կիները, բայց իր թուխ ու գեղեցիկ դեմքը պատանության փափկությունը կը պահեր առնական դրոշմը առնելով հանդերձ. սևահեր ու սևաչվի էր. քաղցր, վեհերոտ և տղայական բան մը ուներ իր նայվածքը. լայն ու դուրս ցցված կուրծքը իր հզոր ու հպարտ իրանին բոլոր առավելությունները ցույց կու տար: Կապույտ չուխայե ձեռք մը հագուստ շինել տվեր էին իրեն, որ աղեկ կը վայլեր իր կորովի ու առույգ մարմին. ջլպահնդ բազուկները հազվագյուտ ուժ մը պետք էին ունենալ, մինչդեռ կարճ ու ամփոփ փոխանին զանգապանը ազդերուն հարուստ ու բարեձև լեցունությունը կը հաստատեր:

Փերայի մեջ նորություն մը եղավ այս նորեկ պահապանը. կիները հիացան ու սքանչացան այս երիտասարդին վրա, որուն ամչկոտ համեստությունը նոր ու կանանց համար միայն հասկնալի հրապույր մը կու տար իրեն:

Վաճառատան համար ձգողության պատճառ մը եղավ այս պատանի մարդը. ինքը միայն չհասկցավ այն հետաքրքիր ու մանրախույզ նայվածքները, որոնց ենթակա էր. ամենքը համակրելի կը գտնեին զինքը ու չէին քաշվեր բացե ի բաց իր երեսին ըսելու այնպիսի անհավատալի համարձակությամբ մը, որուն վրա կը զարմանար:

— Ամուսնացած ես, — կը հարցնեին իրեն ամեն կողմ: Ու հաստատական պատասխանին վրա, որը

¹ մաղազա — (թուրք.) այստեղ՝ վաճառատուն, խանութ

կը ցավեր, որը կը ծիծաղեր. այս պոլսեցի կիները կատակը կը սիրեին. այնպիսի հիմար բաներ կը տեսներ, որոնց վրա հազիվ իր խնդուքը կը զսպեր:

Առանց բացորոշ բան մը գիտնալու, իր նրբամիտ դրսեցիի բնազդումովը կ'ըմբռներ սակայն, որ իր նպաստավոր ընդունելությունը ավելի վայելուչ մարմնին կը պարտեր, քան թե իր աշխատությանը:

«Փռենթան»-ի վաճառատան մեջ առջի օրերը Մարտիրոսի համար ապշության, զարմանքի ու սքանչացման օրեր եղան:

Այն բազմահարկ ու փառավոր շենքը, իր հազար ու մեկ բաժանումներովը, օձապտույտ սանդուխտներովը, ճոխությամբը, հաճախորդներու անընդհատ հոսանքովը, պզտիկ, բայց երանելի քաղաքի մը ազդեցությունը ունեցավ իր վրա:

Առտվընե մինչև իրիկուն ոսկիներու, մեծիտիներու հնչյունն էր, որ կու գար դրան մոտ դըրված սեղանին կողմեն, ուր հատուկ պաշտոնյա մը տոմարներու¹ վրա ծռած՝ անհավատալի գումարներ ժողվելու միայն զբաղած էր:

Հաճախորդներ, մեծ մասամբ կիներ, համարձակ, երեսին բաց, ամեն ազգե, գլխավորապես ֆրենկներ², մինչև անգամ թրքուհիներ ու հայուհիներ, շարված ներկված, միշտ գեղեցիկ ու ակավելի գեղեցիկ լինելու հետամուտ կու գային անվերջանալի պահանջներով, վեճերով զբաղեցնելու բոլոր խանութը:

Ինքը՝ հոն կանգուն էր, շվարած, բան մը չհասկընալով այս տարօրինակ ու միջազգային լեզվեն, զոր կը խոսեին և այս առուժախեն, որուն օգտակարությունը չէր ըմբռներ: Հետո ինքն ալ վարժվելով

¹ տոմար — տարիների՝ թվականների ժամանակագրական հաշվումների համակարգ. տոմարի վրա հիմնված աղյուսակ կամ գիրք, որի մեջ տրվում է եկեղ. տոների կարգը, տոնացույց

² ֆրենկ, ֆռանկ — ֆրանսիացիների անվանումը Արևելքի երկրներում

քիչ-քիչ այս բուրդե, մետաքսե, ասվիե¹, շղարշե, թավիշե ծրարներուն, զորս մեկ օրեն մյուսը այս կանանց շրջագգեստը դարձած կը տեսներ, տակավ առ տակավ հասկնալով այս ամենը, ֆրանսերեն բռներ շարունակ լսելով ու սորվելով: Պարապ չէին թողուր զինքը խանութին մեջ. անընդհատ տարուբեր այս բուրդը նյութերուն մեջ, զորս մեկ տեղեն մյուսը կը փոխադրեր մինչև իրիկուն:

Եվ գիշերը, երբ այս բուրդ ժխորը դադրեր ու մինակ մնար ընդարձակ խանութին մեջ, վարանոտ ու հետաքրքիր, կը խառներ, կը ջանար հասկնալ իր շուրջի բուրդ նյութերը:

Հոս ֆիլտեքոսե կամ մետաքսե կանացի գուլպաներ գույնզգույն, բանված, մինչև զիստը ամփոփելու չափ երկայն, որոնց ներդաշնակ շրջագիծը՝ մարմնին ճշտությամբ պատկանելու համար ձևված էր. անդին ձերմակեղեններ՝ սպիտակ ու նուրբ վուշե, որոնց իր համբակ մտքովը գործածության տեղ չէր գտներ. շապիկներ՝ երկար, լայն, թափանցիկ, փրփուր տանթելներով² խառն, որոնք կուրծքը մերկ ձգելու քան թե ծածկելու համար պատրաստված էին. ուրիշ ձերմակեղեն հանդերձներ, կարված թե կարվելիք, չէր գիտեր, վասն զի էն անհրաժեշտ մասերը իրարմե անջատ ու բաց թողված կը տեսնվեին. ավելի անդին գլխարկներ, թռչուններով կամ ծաղիկներով զարդարուն, կոշիկներ տարօրինակ ձևերով, ձեռնոցներ, պախճավանդներ, ծնրակապեր — այս վերջինները կը ճանչնար հայրենիքեն, և զորս երբեմն իր ծունկին վրա կը փորձեր — վերջապես հազար խռովիչ ու հեշտավետ առարկաներ, մանավանդ դեղաբույր փոքրիկ ու զարդարուն շիշեր, որոնք իր դրսեցիի դյուրագրգիռ քիթին համար ամենեն պիտոթալի էին:

Բայց վերի հարկը ակ ավելի զարմանքներու կը հանդիպեր. կար կարողներու սենյակին մեջ, մերկ,

բուրդովին մերկ կին մը, ո՛չ, կանացի փայտաշեն մարմին մը, ճշմարիտ ու կենդանի կարծվելու չափ ճարտարությամբ շինված, իր գմայլած աչքին կը պարզեր, հայտնի լրբությամբ մը, այն բուրդ թաքուն հրապույրները, որոնք իր նոր ամուսնացած երիտասարդի տենդագրգիռ արյունը կը բորբոքեին: Ու մինչև լույս չէր քնանար, կանանց մարմնին համար մտածված, երևակայված, ստեղծված այս բուրդ խոսուն և գրգռիչ նյութերեն շրջապատված, որոնց բուրդին վրա, իբրև հրաշալի աշխարհի մը մեջ, այդ մերկ կինը՝ սեգ, խրոխտ, բայց միանգամայն կարծես թե անձնատուր ըլլալու պատրաստ, կը տիրեր իր մարմնին շլացուցիչ գեղովը: Ու կանանց հատուկ, անոնց գաղտնիքներովը, հրապույրներովը լեցուն այս քաղաքին մեջ անզգա պահապան մնալու դատապարտված այս երիտասարդը կուրտ աքաղաղի տարօրինակ դեր Ֆը կը ստանար:

9.

Հայրենիքը, Զարդար, իր մանկամարդ կինը, կը սպասեր: Իրենց սուրբ պսակեն ի վեր հագիվ մեկ երկու ամիս երկանը երեսը տեսած էր, ու ստակ վաստկելու աննահանջելի հարկը՝ հեռավոր երկիրներ առաջնորդած էր զայն:

Կը սիրեր արդյոք այն երիտասարդը, որ իր ամուսինը եղած էր. այն կույր ու անտրտունջ հնազանդության մեջ, որ հայուհիներու բուրդ կյանքը կը կազմե այդ կողմերը, ո՛չ խորհելու և ո՛չ զգալու տեղի մնացած է. իրեն չէին հարցուցեր երբեք, թե կ'ուզեր այն մարդը, զոր իրեն սահմանած էին. ինքն ալ չէր մտածեր անոր վրա. ո՛չ կատեր և ո՛չ կը սիրեր զայն մինչև իր ամուսնության օրը: Եվ ամուսնութենեն ետքը անչափ քիչ ատեն անցուցած էր հետը, այնչափ մտերմութենե զուրկ, որ գրեթե պաշտոնական եղած էին իրենց հարաբերությունները՝ միևնույն հարկին տակ բնակվող բազմաթիվ ազգականներու աններող նայվածքին տակ:

¹ ասվի, ասվիե — բրդից պատրաստված

² տանթել — (ֆրանս.) ժանյակ

Այդ նոր ընտանիքին մեջ, ուր կը մտնէր գլխա-
վորապէս ծառայության համար, ամենէն քիչ իր էր-
կանը կը պատկանէր. վասնզի կեսրոջը, աներին, մյուս
ազգականներուն սպասավորությունն էր իր ավագ
պարտավորությունը:

Այս գեղի աղջիկը գորովի և սիրո անսպառ գան-
ձեր ունէր, սակայն իր սրտին խորը, որոնք մեկ բա-
ռով, մեկ գգվանքով թերևս պիտի հայտնվէին: Բայց
ավանդությունը կար իր աչքին առջև, իր ամուսինի
հորեղբայրներուն կիները կային, նույն իսկ իր կե-
տուրը կար դեմը, Պոլիս գացող մնացող ամուսին-
ներու սպասելով, տանը անհատնում հոգերուն ու աշ-
խատությանցը մեջ մաշելով ծերացած կիներ, հիմա
գրեթէ պառազներ, ճիշտ իրեն պէս, նոր հարսի պէս
լռիկ ու խոնարհ՝ այդ մարդոց քով, որոնք հանկարծ,
երկարատև տարիներէ ետքը, հիշեր էին, թէ այդ դժ-
բախտներուն ամուսիններն էին իրենք ու հայրենիք
վերադարձեր էին, այլևս աննպատակ ու անօգուտ
դարձած ամուսնական կյանքը շարունակելու:

Ահա այս հեք¹, աղբբեկ² ու կորաքամակ օրի-
նակները կային իր առջև, որոնք սովերներու պէս
անխոս՝ իր շուրջը կը դառնային, և Ջարդար էրիկ
կնկան ուրիշ տեսակը չէր երևակայած երբեք:

Չգորմացավ ուրեմն, երբ կարգը երկանը եկավ
մեկնելու: Իր մշտնջենապէս կրավորական դերին մեջ
գավառացի հայ կինը գանգատելու անգամ գորու-
թյուն չունի. Պոլսեն թուղթ եկավ. հորեղբոր մը գա-
լուստը իմացուցին ու Մարտիրոսի մեկնելու պատ-
րաստությունը տեսան. հարսը՝ իր հոգածու ամուսինի
պատրաստությամբը՝ երկու զույգ բուրդէ գուլպա շի-
նեց, մայրը ու մյուս ազգականները մէյ մեկ հիշատակ
տվին ճամփորդին ու երկուշաբթի օրվան կարավա-
նով մոտի գյուղէն Պոլիս գացող ուրիշ երիտասարդի
մը՝ Խաչոյին հետ ճամփա դրին զայն: Ջարդար մինչև

իրենց արտը, որ ճամփուն կողմն էր, մեկտեղ գնաց
ու վերջի պահուն, երբ հրածեշտի ողջուններ փոխա-
նակվեցան, արցունքի փախստական կաթիլ մը սա-
հեցավ ինկավ հարսին աչքէն երիտասարդին ձեռ-
քին վրա, այսչափ ահա այս բաժանման բուրդ սրտա-
հուզությունը:

Մարտիրոսի մեկնելէն ի վեր հարսը իր բաժինը
առած էր տան աշխատութենէն ու իր տեղը կետուրը
հանգստյան կոչված. հաց եփել, կաթ կթել, ջուր ու
փայտ բերել իրեն կ'իյնար միշտ, ու երիտասարդ
կինը՝ ագարակի կենդանիներու հատուկ հեզությամբը
իր ծառայությունը կը կատարեր:

Դ.

Փերայի Մեծ Փողոցին մեջ վաճառքի ահագին
հակի մը անտանելի բեռին տակ ճնշված, քրտնա-
թոր, ճակատներուն երակները պայթելու չափ ուռած,
հագուստին պատառուն, ցեխոտ, չորս բեռնակիր-
ներ, մեկը ծերուկ, այս տառապանքներուն տակ ալե-
վորած, մյուս երեքը դեռ երիտասարդ, կ'անցնին հե-
վալով:

— Խաչո՛ւ, պոռաց ձայն մը անոնցմէ մեկուն:

Խաչո գլուխը դարձուց, մեծահարուստ վաճա-
ռատունէ մը իր անունը տվող ձայնի տերը ճանչը-
նալու համար:

Նոր լաթեր հագած գեղապանծ երիտասարդ մը,
կապույտ լողիկին¹ մեջէն ցույց տալով վահանաձև
կուրծքը, ածիլված, մաքուր, ֆեսը աջ կողմ ծռած
քիչ մը, իր փոխանին փոթերը շտկելու զբաղած, վա-
ճառատան դրան մոտ կեցեր ու իրեն կը ձայներ:

Բեռնակիրները արդէն ուժասպառ վար դրին
իրենց բեռը. բայց Թաղապետության չավուշները²

¹ հեք, հեգ — խեղճ, թշվառ

² աղբբեկ — ալեխառն, տեղ-տեղ սպիտակած. ձերմակ, սպիտակ
(մազերի մասին)

¹ լողիկ — թեթև վերարկու, թիկնոց

² չավուշ — (թուրք.) զինվորական աստիճան թուրքական բանա-
կում, ոստիկան:

ընդդիմացան. Փերայի Մեծ Փողոցը հոգնություն առնելու տեղ չէր. բեռնակիրները շունչ առնել կ'ուզեին, և չավուշները թող չէին տար:

— Օլմազ¹, — կ'ըներ սպիտակ ժապավեններով զարդարված ու մեջքը սուր կապած կես-լեզու հույն պաշտոնյա մը, որ անոնց մեծը կը թվեր:

Բեռնակիրները իրենց հայախառն թուրքերենով կը բողոքեին.

— Պիզիմտե ճանիմիզ յոխ մի². պե մարդ աստուծո, — կը գոչեր ծերուկը:

Գլխարկավոր անցորդներ կը շրջապատեին զիրենք, կիները կանգ կ'առնեին՝ վեճին պատճառը իմանալու հետաքրքիր: Ու բեռնակիրները կը ծռեին իրենց, տաժանելի խաչին տակը մտնելու համար նորեն:

Աղքատությունը հարստության դեմ կանգ առնելու իրավունք չուներ:

Մարտիրոս իր չորս հեմշերիներուն³ հեռանալը տեսավ. ուր Խաչոն, ուր ինք. և սակայն միևնույն գեղեն էին գրեթե, միևնույն տարիքը ունեին և միասին մեկներ էին երկրեն. Խաչոն ալ կայտառ ու հաղթամարմին տղա մըն էր, իր նշանածը թողած, ինչպես որ ինքն ալ իր կինը ձգած էր՝ ստակ, միշտ ստակ, հավիտյան ստակ վաստկելու համար:

Ինքը Փերա էր ու Խաչոն Ղալաթիա մնացեր էր. մեկը լերան վրա, մյուսը ստորոտը, և կը թվեր, թե երբեք այդ ստորոտեն վեր չպիտի կրնար ելլել: Մարտիրոս այս բաղդատությունը կ'ըներ մտքեն:

Աղեկ շահ կար իր ծառայության մեջ ու աղեկ հաճույք. հայրենի տան աղքատիկ ու միօրինակ կյանքը՝ լուսուն ճեղքվելուն հետ անհետացող անհաճո և անկարելի երագի մը տպավորությունը կը դառնար հետզհետե. այս բոլորովին իգական աշխարհին սե-

մին, ուր հազիվ ոտք կը կոխեր, ապագան փայլուն ու հիանալի կ'երևար. ֆրանսերեն սորվիլ կը սկսեր ահա ու մատամ¹ կ'ըներ տիկիներուն խոսած ատենը, վասնզի տիկիներուն հետ կը խոսեր. շարունակ փոքր ու մեծ ծրարներ կը տաներ անոնց տունը ու պախշի² կ'առներ:

Հայտնի էր, որ քիչ շատ ամենուն հաճելի սպասվոր մըն էր: Ֆրանսուհի մը՝ արևելքցիներուն այս կատարելագործյալ տիպարին սիրահար, ու մանավանդ փերացի հայ տիկին մը ամենեն անակնկալ կերպով իր փոքրիկ ծառայությունները կը վարձատրեին ու ինքը այս ներհակ, նախանձոտ ու ոտիս հրապուրյներուն մեջ կը վարաներ իր դեռաբույս² պեխերը շոյելով:

Ե.

Հայ տիկինը հարուստ վաճառականի մը ամուսինն էր. շարունակ հողացավե տանջվող էրիկեն զրգված՝ մոռցեր էր, որ այս ծեր, բայց հարուստ մարդը աղքատութենեն դուրս հանած ու իրեն կին ըրած էր զինքը:

Այս հարստությունը, զոր ատեն մը աղքատության խոշորացույցովը տեսած էր, չէր փոխարիներ հիմա հիվանդոտ ու ալևոր մարդու մը կինը ըլլալու դժբախտությունը և այս առուուրեն, որ իր ամուսնությունն էր, պարագաներուն ներածին չափ՝ զըղջումը հայտնած էր:

Անկախ, ինքնիշխան, իր անսահման ազատությունը ինչ բանի գործածելու շվարած՝ այս կինը ամեն օր Փերայի խանութներուն մեջ թափառիկ, մեծածախ արդուզարդի մտմտուքով զբաղած, ոչ ոք գտած էր մինչև այն ատեն իր արտակարգ բնավո-

¹ օլմազ — (թուրք.) չի կարելի, չի լինի, անհնարին է

² պիզիմտե ճանիմիզ յոխ մի — (թուրք.) մենք էլ հոգի չունենք

³ հեմշերի, համշարի — (թուրք.) բարեկամ, մտերիմ, համերկրացի. իրանցի, պարսիկ. փխբ. հետամնաց, տըգետ, անմիտ

¹ մատամ, մաղամ — (ֆրանս.) տիկին

² դեռաբույս — նորաբույս, նորածիլ

րությանը հարմար: Շուրջը դարձող երիտասարդները միշտ մեծարանքով ու փայփայանքով վայելեր էին զինքը և սակայն այս թույլ ու վատ եղանակը չէր իր տարփատենչ երազը:

Հանկարծ օր մը իր հաճախած խանութներեն մեկուն մեջ երիտասարդ մը տեսավ առույգ, գեղեցիկ ու կոպիտ, որ ճիշտ իր փնտրած առնական տիպարն էր, և այն վայրկյանեն ան եղավ իր միակ կիրքը: Այլ չպակսեցավ այդ վաճառատունեն մանր մունր բաներ գնելու պատրվակով: Անթիվ, անհամար ծրարներ կը դրկեր տուն, գորս Մարտիրոս հոժարափույթ¹ կը տաներ, ու երբ պատահեր, որ իր մեծաճոխ շրջագետը երիտասարդին դպեր, կամ դրամ տալու առթիվ իր քնքույշ ու փափուկ ձեռքը անոր լայն, ամուր ու ջղուտ ձեռքին հանդիպեր, սարսուռ մը կանցներ իր մորթին վրայեն:

Երբեմն տունը կը գտնվեր ու մոռցված հանձնարարություն մը լսելու համար Մարտիրոս մինչև հանրմին երանավետ սենյակը կ'ելլեր:

Այսպես շարունակեց տիկինը ատեն մը, բայց հետո համբերությունը հատավ. վերջապես այս գեղեցիկ համալը սեպելու մարդ չէր: Բայց միշտ հնարամիտ ճարտարությամբ իր տեսակցությունները կարկարգադրեց այս դրսեցի տղուն հետ, որուն անփորձ պարզամտությունը իր տարփանքին սաստկությանը չափ մեծ էր: Կը զգար, որ հիմարություններ ընելու կարող էր անոր համար. ու թաղված գանձ մը գտնող ագահի մը պես իրեն միայն վերապահել ու հատկացնել կ'ուզեր զայն, մինչդեռ Մարտիրոս, որ իր լեռնցի մարդու բնությունը ձգելու ատեն ունեցած չէր, այս քաղաքի մարդոց ու կիներուն վրա հավասարապես կը զարմանար:

Եվ այս զբոսանքներուն մեջ մոլորված, հայրենի տնակին մեջ թողած օրինավոր ամուսինը չէր հիշեր այլևս. այն արցունքով գրված տողերը, զորս հեք կինը

իր ձեռքը կը հասցներ, անոր քարացած ու ապականած սիրտը շարժելու անկարող էին. ստակ կը դրկեր որչափ որ ուզեին, բայց դառնալու խոսք մտիկ չէր ըներ:

Ու հեմշերիները, անդին, իրմե քայլ մը հեռու, ինայողությամբ ու զրկանքով ստակ հավաքած, մաս առ մաս կը վերադառնային հայրենիք, սիլանուն խավուշմիշ ըլլալու:

Զ.

Չմեռնամուտին, շրջակա գյուղերեն շատեր Պոլսեն դարձան եկան. ամուսիններ, նշանածներ ու աղջիկներ խնդացին, գյուղային ու ընտանեկան կյանքը իր բոլոր սուրբ ու մաքուր եռանդովը վերակենդանացավ:

Խաչոն այդ վերադարձողներեն էր. արտ մը ու զույգ մը եգ գնելու չափ ստակ ժողվեր ու եկեր էր. նշանած էր արդեն ու հարսանիքը չուշացուցին. Մարտիրոսի մեկ հորեղբայրը կնքահայր եղավ. ամենքը կը սիրեին Խաչոն. ուրախության, տոնի օր մը եղավ հարսնիքին օրը:

Ջարդար հոն էր. իրեն ալ ճիշտ վեց տարի առաջ այսպես ուրախությամբ տոներ էին հարսնիքը. դրացի ու գյուղացի եկեր էին, այդ, ճիշտ այսօրվա պես հազար մաղթանքներ ընելու: Բայց քանի մը օր վերջը երկը ձգեր զացեր էր զինքը ու ան չէր երևցեր, և իր առանձնությունն ու լքումը ամոթ մը կը թվեր իրեն՝ այս ցնձախույզ բազմության մեջ:

Ետ դարձան. հետևյալ օրը իրենց ամայի տնակը բոլորովին մութ ու խավար երևցավ իր աչքին:

Գուցե տասներորդ անգամը ըլլալով սրտաբուխ լիխտով եկեղեցի վազեց ու տիրամոր պատկերին առջև արտասվելով իր խնդիրքը ըրավ. և տիրամայրը, արծաթե թագը գլխուն, ունկնդրեց իր սևցած ոսկեգօծ շրջանակեն, ինչպես շատերուն աղաչանքներուն էր ունկնդրած:

¹ հոժարափույթ — հոժար և փութեանդ, ամենայն սիրով

Ապա ձմեռը հասավ իր բոլոր սաստկությամբ, իբրև թե այս հայրենիք դարձողներուն հիշեցնելու համար, որ հարմար ժամանակին հասած էին հայրենի վառարանը:

Ու Պոլսեն լուրեր, տեղեկություններ կու տային գյուղէ գյուղ անոնց վրա, որոնք այս աշնան չէին կըրցած միասին դառնալ: Կարապետ հաջորդ տարին, իսկ Կիրակոս մյուսին պիտի դառնար: Միայն Մարտիրոսի վերադարձին խոսքը չկար: Հետո ձյուն ու սառույց ամեն կողմ, ամեն ոք իր տան մեջ փակված, և այսպես տարի մը ևս լրացավ:

Է.

«Փռնթան»-ի վայելչակազմ պահապանը աղէկ ճամփու մեջ էր: Մոլութունն ու ապականությունը սահուն զառիվայր մըն է, որուն կեսին վրա կանգ առնել դժվար է:

Տարիները կ'անցնեին միշտ ու ինքը, Փերայի փողոցներուն մեջ կը շրջեր թափառահաճ, միշտ մաքուր հագված, ածիված, սև պեխերը ոլորուն ու հընդիկ իշխանի մը պես պահելով իր հայրենի զգեստները, որոնք իրեն այնքան աղէկ կը վայլեին: Օր մը միայն, փորձի համար, եվրոպական զգեստներ հագած էր և այն օրը ոչ ոք երեսը նայեցավ:

Հիմա Փերայի ամեն սովորությանցը, զրոսանքներուն մոլութանցը տեղյակ մեկն էր. բավական ատեն ի վեր ահա կը վարեր գեղեցիկ ու առույգ հսկա մարդու դերը:

Այս կյանքը չէր կրնար տնել այսպես. իր ազդած հրավույրը կը ռամկանար¹ առջի հետաքրքրությունը կը նվազեր:

Նոր եկող պարզամիտ տղան չէր. բայց ինչ օգուտ, հարուստ տիկնանց համակրությունը՝ ծառերուն վրա կեցող թռչուններուն պես անհաստատ է:

Իր պաշտպանուհին ճամփած էր զինքը, ու խաւութիւն մեջ հին օրերու վաստակին տասներորդը անգամ չունէր. մոտան անցնելը այդ վաճառատան մեջ գտնվող բոլոր նյութերուն ճակատագիրն էր, և ինքն ալ այդ նյութերեն մեկը եղած էր բավական ատեն: Մակայն վստահ ու հանձնապաստան ձև մը ստացեր էր ու իր երիտասարդության ատեննէն մնացած վարժությամբ մը, եթե ոչ տիկիններու, գեթ կար կարողներու կամ ասդին անդին տուներու մեջ աշխատող սպասուհիներու մոտ հարգի էր:

Հանկարծ հայրենիքէն թուրջ մը եկավ, որ բռնի կը հիշեցներ իրեն մոռցած ու ոտնակոխ ըրած սրբազան պարտավորությունները. այն բարակ պահարանին մեջէն ելլող քառածալ թուղթի կտորը անխուսափելի պարսավ մըն էր, ուսկից ակամա կ'ամչնար. այդ անզգա փոքրիկ սուրհանդակը ընտանի և անողոք մարդու կերպարանք կ'առնէր և զինքը կը հանդիմանէր: Ո՛րքան արժանի էր այս հանդիմանությանց, այն ատեն կը զղջար, ինքնիրեն որոշում կու տար երկիր երթալու. վաղանցիկ ու անհաստատ որոշում, զոր գործադրելու ույժը կը պակսեր իրեն:

Ու այսպես կը համոզվեր, որ Պոլիս մնալէ ուրիշ միջոց չկար իրեն, ու ժամանակը կ'անցնէր:

Օր մըն ալ զգաց, որ տարիքը առնելու վրա էր. սպիտակ թելեր կ'երևային մազերուն մեջ. հայելին՝ ավերած ցուցուց իր դեմքին գիծերը: Զարմացավ. ինչ շուտ. երկու օր մտածեց ասոր վրա, հետո դարձալ շարունակեց իր առջի ընթացքը:

Հարցնողներուն ալ չէր ըսեր, որ ամուսնացած է. բավական ատենն է ի վեր վաճառատունն ալ ելած էր ու դրամի նեղություն ունեցավ:

Պարտիզակցի սպասուհի մը՝ վերջին մնացորդ իր նախկին հարաբերություններուն, ավելցուցած բոլոր ստակը, իր չորս հազար դրուշը կուտար իրեն, եթե զինքը կնության առնէր:

Մարտիրոս բեռնակրություն ընելու ույժ և կամք չունէր. գործ մը բռնել կ'ուզէր ու գործը առանց դրամագլխի չըլլար: Ինքնիրեն ըսավ նաև, թե քանի որ

¹ ռամկանալ — հասարականալ

երկիր չպիտի երթար, առանց կնոջ ապրիլը անկարելի էր:

Գաղտնի ու անձայն պսակվեցան, գողերու պես, առանց պատրիարքարանին լուր տալու, բարեկամ մը հրավիրելու, ոսկի մը տվին քահանային ու խնդիր չմնաց: Այս եղավ իր վարած կյանքին վերջավորությունը:

Ը.

Հայրենիքը իր կինը կը սպասեր. ձմեռը ամառվան, ամառը ձմեռվան կը հաջորդեր, ու տարիները կ'անցնեին անփույթ ու անտարբեր իր թախծալից ու սգավոր կյանքին համար:

Պոլսեն թուղթերը ցանցառ ու ուշացած կու գային. փոլոսները՝ չէին վճարվիր ալ ու աները իր նամակներուն մեջ կը սպառնար հարսը վռնտել, երբոր երկրորդ փոլոսն ալ անվճար մնար. տանը մեջ ամենքը զինքը հանցավոր կը բռնեին երկանը անտարբեր ընթացքին համար:

Գացողները կը շարունակեին Պոլսեն դառնալ, ու պատանիներ կ'երթային պանդխտության տառապանքներուն պակասը լեցնելու մայրաքաղաքին մեջ: Ու թուղթերը կը ճամփեին գեղեն, բարևներե, ընտանյաց անդամներու ողջ առողջ ըլլալուն լուրեն ու ստակ դրկելու հավիտենական պահանջումեն բաղկացած: Պատասխան չկար: Հարսը՝ հիմա կատարյալ կին եղած՝ կրնար երբեմն անկյուն մը քաշված արտասվել:

Ամեն կիրակմուտքի եկեղեցի կերթար. կիսակործան ու գյուղին տնակներուն պես հին ու սևցած եկեղեցի մը, ուր պզտիկուց ի վեր գացած էր և ուր իր պսակը օրհներ էին:

Հոն, սուրբերու պատկերներուն դեմ, զորս լուռ, բայց անաչառ վկաներ կը կարծեր իր ամուսնության, իր տառապանքը կը պարզեր ու ջերմեռանդ աղոթքներովը, որոնք հանդիմանության պես բան մը կը նշանակեին, պատասխանատու բռնել կ'ուզեր այս եկեղեցին իր խորանովը, մասունքներովը, բոլոր սուրբերովը, իր կործանած հույսերուն համար: Սակայն այս հավիտյան բացակա էրկանը համար ըրած աղոթքները չէին փոխեր իր ճակատագիրը:

Այն ատեն հարկ կ'ըլլար համոզվիլ, բոլորովին հույսը կտրել այս ամեն ժամ սպասված ու ամեն ժամ ի դերև եղած վերադարձեն:

Գիտեր, ստույգ գիտեր ալ, որ ամուսինը չպիտի գար. բայց իրիկունք, առանց ուզելու, քայլերը կ'առաջնորդեին զինքը այն արտը, ուրկե վերջին անգամ տեսած ու Պոլիս ճամփած էր իր երիտասարդ էրիկը: Հոն, կանգուն և առանձին, հեռուն տարածվող ընդարձակ ու հարթ դաշտին վրա պտտցնելով իր հետախույզ նայվածքը, Այրին դեռ կը սպասեր:

(1888)

փոլոս — (Ֆրանս.) պարտավորագիր

Պատկանիւր

Պ

Ա.

որ իրեն չափ աստվածասեր ու աստվածավախ էր միանգամայն. կյանքի բոլոր երևույթները, բնության բոլոր գաղտնիքները աստուծո գաղափարովը կը բացատրեր ու կը հասկնար ինքը՝ խելացի կին մը սակայն:

Աղոթքը իր հոգվուն ամենեն անդիմադրելի պետքն էր, հորմեն մորմեն ժառանգած այս որոշյալ ժամերու աղոթելու սովորությունը, զոր զավակներուն թողուլ կը խորհէր:

Իր ամուսնության առջի օրեն, դեռ երիտասարդ կին ու աղքատացած մարդու աղջիկ, երկանը փարթամ ու հարուստ տանը մեջ չէր կրցած համակրություն շահիլ, ու պարտավորված էր հյուրի մը պես, ավելորդ, ձանձրացուցիչ օտարականի մը նման, զգույշ ու անձայն մնալ, ոտքին մատներուն վրա կոխել: Այն ատեն ժամասիրությունը իր ճշմարիտ սփոփանքը եղած էր:

Այն գեղին, ուր Սոֆիկ հանըմ հարս եկած էր, կը սիրեր փոքրիկ եկեղեցին. պարտեզ մը կը բաժներ իրենց տունը աստուծո տունեն: Իր հարսանեկան սենյակին մեկ պատուհանեն կը դիտեր ծովը մշտաշարժ ու անհուն կապույտովը, մյուսեն՝ եկեղեցվուն կամարները, երկուստեք դուրս ցցված պահարաններով, որոնք շենքին երկայնքին հետ ամրակուռ ու քառակուսի խաչ մը կը ձևացնեին, իբրև անբույժ¹ ու անշարժ խարիսխ մը, որուն իր ձեռքն էր փարիլ:

Իր ամուսնությունը, որով աշխարհի պայքարին մեջ կը թևակոխեր, աստուծո բացորոշ կամքին, վերագրված էր միշտ և այս անծանոթ տան ու կյանքին, նոր բացվող ապագային մեջ այս ուղևորությունը՝

¹ անբույժ — անվրդով, անխոով. ապահով, անվտանգ. անմատչելի դարձած

ամենազոր եակի մը երաշխավորությանը տակ դըրած էր:

Ուրիշներ՝ պարի, խրախճանության, զբոսանքներու համար կը հագվեին. ինքը՝ կիրակի առտուները եկեղեցի երթալու, վերնատան իր հատուկ անկյունին մեջ կենալու աղոթելու համար կը սիրեր արդու-զարդը, որուն մեջ ցույց կու տար ընտրանքով ու ճաշակով հագվող կնոջ բնական գերազանցությունը:

Գլխարկին, կոշիկին, շրջագգեստին բարեձևությանը զմայլողները հոն հանդիպած էին այս երիտասարդ կնոջը: Մեծ պահքի՝ չորեքշաբթի օրերը, ծնունդի և զատկի տոները անպատում² խնդության օրեր էին իրեն համար: Էրիկմարդիկ բակին մեջ, բանկալին³ քով կը սլքտկային⁴, կը սպասեին, երբ բարձրագուլս կը հառաջանար, ժպտուն ու երջանիկ, փղղոսկրե ծածկույթով աղոթագիրքը ձեռքը և ամփոփ շրջագգեստին եզերքեն ցույց տալով փոքրիկ կոշիկներուն ծայրը և հեշտաբույր հոտ մը ծավալելով շուրջը:

Երբեմն գավիթին մեջ կը կենար, ջերմեռանդ խաշակնքումներովը, ծնրադրություններովը, մրմունջներովը զմայլեցնելով իր թաղեցիները և հատկապես այն այրերը, որ աստուծո նվիրված այս գեղեցիկ կընկան հետամուտներն էին:

Բ.

Այս էր իր հրապույրը, իր հաղթությունը, սուրբ, բուրրովին կրոնական բան մը, իր խանդավառ կնոջ մարմնական անձկությունները՝ քավության ու թողության գաղափարներու ուժովը զսպելով շարունակ:

Եվ սակայն հաշիվ մը կար այս աստվածասիրությանը մեջ: Ատենով հարուստ, հետո չքավորության

մատնված հոր մը զավակն էր: Աղջիկ ատենն, երբ պասմա շրջագգեստի մը անխը քաշած էր բուրր ամառը, երբ իրենց աղքատիկ կարասիներուն նայելով, ճոխ ու զարդարուն սենյակի մը կարոտովը տանջված էր, երբեք հուսակտուր եղած չէր. կը զգար, ինչուն չէր գիտեր թեև, որ այս չքավորությունը վաղանցիկ բան մըն էր, այս հինումին տունը վերջնական կայան մը չէր: Կը հիշեր, իբրև մշուշի մը մեջեն, իր մանկության օրերուն փարթամ վիճակը, բազմաթիվ սպասավորներով ընդարձակ ապարանքը, անհատնում սրահներով ու սենյակներով լեցուն, հեռանկար մը, որ կը հրահրեր, կը տոչորեր իր երիտասարդուհիի իղձերն ու տառապանքը:

Ու կը խորհեր, որ այս ամենը վերադարձնելու, իրականացնելու կարող մեկը, աղերսանքի ունկնդրող հագվագյուտ մեկը, քովը, մոտը, գլխուն վրա էր, աստված: Եվ իր ամուլ¹ մնացող փափագներուն, փառասիրական ցնորքներուն սաստկությանը չափ, աստուծո վրա իր հավատքը զորավոր ու հաստատ կը դառնար:

Կը հավատար, որովհետև անհրաժեշտ էր այդ հավատքը իր կարոտ ու զրկյալ հոգվույն:

Իսկ հիմա այնչափ ավելի, որքան այդ պատանուհիի երագները՝ անհուսալի, ճի, բուրրովին անհուսալի ամուսնությամբ մը ստուգության փոխված էին. և անկեղծ երախտագիտությամբ մը լեցված, ինքը գոհ ըլլալուն համար կարծելով, որ ամենքն ալ պետք են գոհ ըլլալ, պարզամիտ և ակամա ետության մը բերմամբ, ինքն ալ փոխադարձապես պաշտպան կը կանգներ իր աստուծուն ամեն կարգի թերահավատներու դեմ, որոնց շատնալը կը դիտեր ցավով ու զարմանքով: Կը մաքառեր անկեղծ եռանդով մը, չզգալով իր փաստերուն տկարությունը:

Կը ծաղրեին զինքը, կը խնդային իր անդրդվելի համոզմանը վրա. ամեն կերպ աղետներ, մահ, ավերում, հրդեհ, աղքատություն կը թվեին իր առջև, հա-

¹ պահք — (հնց.) պաս

² անպատում — անպատմելի, անասելի, անկարագրելի

³ բանկալ — եկեղեցիների մոտ փոքրիկ սենյակ, որտեղ մոմ են ծախում

⁴ սլքտալ — դանդաղ քայլելով ման գալ. թափառել. գայթեկ

¹ ամուլ — անօգուտ, ապարդյուն, անպտուղ

մար պահանջելով այս ցավերու և անիծից աստուծո՛մեն: Ոմանք, հայհոյիչներ, անոր գոյությունը կ'ուրանային ու Սոֆիկ հանըմ, չկրնալով այս նախատինքներուն տոկալ, ոտքի կ'ելլեր ձեռնամած գոչելով.

— Անուշիկ աստվածս, աս ինչեր պիտի լսեմ եղեր:

Ինքը բարիք միայն վայելած էր անկե, այդ մահերուն, ավերումներուն զոհ գացող անձերուն համար անշուշտ աստուծո արդարությունը այնպես տնօրինած էր, այս պատուհասները առանց պատճառի չէին հարկավ:

9.

Հիմա «վերադարձի վրա» կին մըն էր. բացորոշ ծերության մեջ թևակոխել է առաջ կիները երիտասարդության, թարմության հրապույր մը կը վերստանան միշտ. Սոֆիկ հանըմ այդ վերջալույսի հրապույրովը կը փայլեր, իր աղջկանը չէին փոխեր զինքը: Դարձյալ առջի հավատացյալ կինն էր, թեև այն քսանհինգ տարիներուն, որոնք անծանոթ ու թշնամի հովե մը մղված ալիքներու պես եկեր անցեր էին, շատ կորուստներ տված էր: Իր կրոնասիրությունը անդդվելի մնացած էր սակայն այն հարատև ձախորդությանց մեջ, զոր չըմբռնել կը սկսեր: Քանի մը տարվան մեջ չորս զավակներե երկուքը մահը առեր տարեր էր իր ձեռքեն և երկանը հարստութենեն քոնսոլիտեի՝ կորուստներու, հիմնահատակ փճացումին հիշատակը մնացած էր:

Ի՞նչ բանի համար արդյոք աստված կը պատժեր զինքը. հետաքրքիր, անձկահույզ կը քններ կը պրպտեր իր կյանքը, ուշադիր՝ սև բիծ մը, չար գաղափար մը չմոռնալու չափ. այս անվերջ հետախուզություններուն մեջ ոչինչ կը գտներ՝ անընդհատ դժբախտությանց արժանանալու չափ կարևորություն

ունեցող: Կը սարսափեր մանավանդ վերահաս աղբատութենեն: Դժգոհ և անհանգիստ կը մնար միտքը, զարմանալով այս բարեկամ աստուծուն իրեն դեմ բռնած տարօրինակ ընթացքին վրա:

Կ'աղոթեր, հարցումներով լեցուն աղոթքներ, իբր թե իր մտերմին երեսին ըսեր.

— Ի՞նչ պատճառով մեզի նեղացած եք:

Ի՞նչ կար անցած դարձած մեջերսին այսչափ գժտելու համար. և ընդունելի պատճառ մը գտնելե հուսաբեկ, հարյուր անգամ քավված ու թողության արժանացած մեղքերու վրա միտք հոգնեցնելե ձանձրացած, կ'առանձնանար իր սենյակը, առջի հարսանեկան սենյակը, և աչքին առջև ցածուկ եկեղեցին իր քառաթև որմերով կը տարածվեր, իր կամարներուն ուռեցքը կը թավալեր օդին մեջ, հանդարտ ու անփույթ առջի օրվան պես. խարխուլը կը շարունակեր վստահություն ներշնչել:

Հետո պզտիկ հաշտության թվական մը սկսավ աստուծո և իր տանը մեջ. առջինեկ զավակը եկավ հասավ, ճիշտ ժամանակին, վասնզի բոլորովին փճացած էին ալ. որքան աղոթած պաղատած էր աստուծո այս սիրական զավկին համար, հիվանդոտ ու նիհար տղա մը: Ամենքը կը գովեին այս երիտասարդը, որ կառավարական պաշտոնի կոչված՝ փայլուն ապագա մը կը խոստանար: Այն ատեն Սոֆիկ հանըմ ինքզինքը մեղադրեց վայրկյան մը կասկածած ըլլալուն համար աստուծո անհուն գթությանը վրա. առտու իրիկուն իր եկեղեցին վագեց, մոմ վառելով խորանին ու բուրդ պատկերներուն առջև:

Շատ մը մարդիկ չտեսնել կը ձևացնեին իր ամուսինը՝ իմացած ըլլալով անոր դրամական վիճակը: Հիմա զավկին հաջողությունը լսելով նորեն բարևել կ'սկսեին զինքը, իբրև թե ճամփորդութեն մը վերադարձած ըլլար:

Եվ այս տեսած բարիքին փոխարեն, երախտիք ձանջող անձի պարկեշտությամբ, Սոֆիկ հանըմ, որոշեց աստուծո տան պայծառությունը հոգ ու նպատակ ընել իրեն անկե ետը:

¹ քոնսոլիտե — (\$րանս) պետական պարտատոմս, արժեթուղթ

Մեծ խորանին, պզտիկ խորանին, ավագ կամ լուր օրերու հատուկ, պարզ կամ ոսկեզօծ վարագույրներով, շապիկներով, գորգերով, ձեռագործներով եկեղեցին զարդարեց:

Սուրբ մուրացկանությամբ տունն տուն կը պտտեր, մեկուն աղջիկը նշանելու, մյուսին հիվանդը առողջացնելու խոստումով. ասոր, անոր, բարեկամ, ծանոթ կիներու ուխտ ընել կուտար ու նվեր կը հավաքեր: Իր եկեղեցվո սուրբին զորությանը ապաստանած, ամենուն սրտին բաղձանքը առաջուց կը շնորհեր, և եկեղեցին կը ճոխանար այս կանացի բարեպաշտության արդյունքը եղող նվիրատվություններով. մինչդեռ իր յտքովը, այս ամեն ջանքերով տեսակ մը ապահովագին տված կ'ըլլար իր ընտանեկան հաջողությունը ապագա վտանգներե գերծ պահելու համար:

7.

Երեք օրե ի վեր Սոֆիկ հանըմ իր տղուն անկողնին քով կը հսկե. երիտասարդը պտույտի մեջ մսած՝ ծանր թոքատապե մը կը տառապի: Սոֆիկ հանըմ չի հասկնար այս նոր հարվածը. բժիշկները կու գան կ'երթան գլուխնին երերցնելով, և իրենց ապիկարությունը, ուրիշ ամեն ատեն ծաղրելի, հիմա սպառնական ու ահարկու բան մը կը նշանակե:

Կը դողա այս մարդոց երթնեկեն, կը դողա անոնց խորհրդակցություններեն, վասնզի ասոնց խոսքը ի դերև հանելու կարող մեկը չի տեսներ իր քովը: Ու հիվանդին քնացած մեկ վայրկյանին, գիշեր թե ցորեկ, կը վագե շնչասպառ իր եկեղեցին, իր սուրբին, իր աստուծուն, իր բժիշկին ոտքը, արցունքով ու պաղատանքով օգնություն հայցելու, մինչդեռ խորանին առջև կանթեղը կը շարունակե պլպլալ միօրինակ հատնումներով, նվաղումներով: Երբեմն, գիշեր ժամուն կը վախնա, կը սոսկա թանձր ստվերներեն, որոնց մեջ, ոչ սուրբի, ոչ աստուծո պատկեր կրնա զանազանիլ, հապա անտեսանելի ոգիներ, որոնք, իր գա-

լուն, պատե պատ կը վազվզեն ու եկեղեցիին պարապությունը աներևույթ բազմությամբ մը կը լեցնեն:

Հիվանդին քով կը ծածկե իր տագնապները, որոնք ալ հայտնի համարձակ կը գծագրվին իր դեմքին, իր ճակտին վրա. մազերը կ'ալևորին, և Սոֆիկ հանըմ, առանց ուզելու, առանց գիտնալու սևեր հագնիլ կը սկսի:

Հետո զավկին վիճակը ծանրանալուն հետ, փոխն ի փոխ աստուծո կամ մարդկանց ապավինելու վարանումներ, երկմտություններ կ'ունենա: Կը զգա, որ աստված կ'ուշանա ու միանգամայն կը զղջա այսպես խորհելով մեղք գործելուն համար:

Մահը իր միակ ապավենը եղող այս զավակն ալ պիտի խլե արդյոք: Սոֆիկ հանըմին ակնարկը կը թափառի հեռուն տարածվող, փրփրացող ծովուն ու իր մոտի ամուր խարսխին վրա. անիկա հիմա փրկության գաղափարը չարթնեցներ իր մտքին մեջ, այլ ստույգ նավաբեկության մը տպավորություն կը թողու: Ի՞նչպես կ'ըլլա, որ մինչև այս վայրկյանիս անոր միայն վստահած ու ապրած է, իր բոլոր կյանքը դրած այդ հիման վրա, որ կ'երերա, կը շարժի, կը տատանի:

Մինչև վերջին վայրկյանին, քաջությամբ սպասեց իր զավկին քով. առտվան դեմ նորեն եկեղեցի գնաց, վերջին բացատրություն մը ուզելու համար. պարտեզեն անցավ, պահարանեն ներս սարդեցավ. ոչ ոք. իր ծանոթ փոքրիկ եկեղեցին էր. այս գիշեր ժամուն մերկ, ցրտին ու ամայի պատերը միայն տեսավ շուրջը. սարսուռ մը կը վազեր այս անզգա պատերուն վրա:

Խորանին առջև նվաղկոտ լույսի մը նշույլովը տիրամոր դեմքը նշմարեց իր հարատև ժպիտովը: Սոֆիկ հանըմ ծնրադրեց աղոթելու համար ու բարձրաձայն խոսիլ սկսավ:

Կանթեղին ցուլացումը հոս հոն դողդոջուն լույս մը կը նետեր, ու աղոթողին ստվերը նախ գետնին, հետո վերնատան, հետո քարե կամարին, հետո սյուներուն վրա կը տարուբերեր, կը պտտցներ ու անոնց համեմատ կոտորտվելով կը պատշաճեցներ:

Այսպես ժամերով կանթեղին վտիտ լույսը զբոսնեցավ անոր հետ, մինչդեռ կինը կը բողոքեր զայրագին այս անարձագանք պատերը արթնցնելու, անոնցմե վերջնական խոսք մը առնելու ճիգով: Հանկարծ ետին դարձավ, ճերմակ ներկված պատերուն վրա շուք մը տեսավ, իր շուքը, սև ու սգավոր իր ապագային պես, որ հիմակուց կը պատկերանար, սիրելիներու գերեզմաններուն վրա ոստոստող վիուկի մը պես:

Ասկե վերջը կանթեղին լույսը անհեթեթ նկար մը ձևացուց պատին վրա. այն երկաթե ձողեն, որ կամարին բացվածքը կը միացներ, չվանով կախված մարմնի մը, աստվածածնին դեմ լեզու հանող մարմնի մը տատանումը գծեց, միօրինակ և հետզհետե նվազող ճոճումով, որ կը շարունակվեր դեռ, երբոր լուսարարը եկեղեցին բացավ այն առտուն:

(1890)

Տալիս

Ա.

ոքթոր, — կ'ըստի իրեն...

Տոքթորը բարձրահասակ, ոսկրուտ ու նիհար մարդ մը, իմ դեմի սենյակիս վարձակալն էր, այն տանը մեջ, ուր կը բնակեի:

Կանուխեն — հազիվ հիսուն տարու կար — հանգըստյան կոչեր էին զինքը. սրտի հիվանդության մը պատճառով որդուն մահացու հանգամանքը հաստատված էր:

Իր մերձավոր մահվանը գիտակից այս մարդը՝ կապե արձանի մը անվորդով դեմքը ուներ ամեն ատեն:

Լյուքսանպուրի սրճարանին հաստատ հաճախորդներեն մեկն էր ու ամեն օր անխախտ կը գըտնեիր զինքը հոն, կես օրեն վերջը, աջ կողմի կարմիր թավիշէ նստարանին վրա, քոնյաքի բաժակի մը առջև, «Տեպա»-ի կամ «Թան»-ի ընթերցման մեջ ընկղմած, չխոսելով մարդու հետ, չզիջանելով նայիլ փողոցը, անցուդարձին, ապրելու, զվարճանալու, վայելելու անձուկը ունեցող աշխարհին, իբրև մեկը՝ որուն ակնարկն ու ուշադրությունը մեծագույն վայելքներու ու վեհագույն աշխարհի մը վրա սևեռած ըլլային:

Ապահովապես, իր քաշված մարդու միայնությունը՝ մեզ շրջապատողներին շատ ավելի աննենգ ու հաստատ դեմքերով. անանց ու հավատարիմ պատկերներով շրջապատված էր:

Առանձնություն մը՝ համակ լեցված այն տեսիլներով, որոնց համար Սյուլի Բրյուտոմ ըսած է՝

որ մնան միշտ

առանձնություն մը ըլլալէ չի դադիր:

Այս մարդը իր նմաններուն պես ապրելէ զգված ու նոր ծանոթություններու, դեպքերու համար վերջնապես փակված կը թվեր:

Մենք՝ մեր սրտաբաց ու հետաքրքիր ձևով՝ ընդունելության այն մեծ դահլիճին կը նմանինք, ուր ամեն ոք կրնա գալ, ձեռք սեղմել, տեղ մը գրավել ու

քիչ մը վերջը հեռանալ. դահլիճ՝ որ կը լեցվի ու կը պարպվի ամեն վայրկյան, ուր գույները, գիծերը ու հոտերը իրարու կը խառնվին ու կը շփոթվին միշտ:

Անիկա պզտիկ խուցն էր, ուր մտերիմները միայն մուտք ունեին, առաջուց ի վեր իրենց հատկացված տեղը կը բռնեն ու միննույն խոսքերը կը կրկնեն երբոր խոսին. հիշատակներ, որոնք այս պզտիկ սենյակը կը կահավորեն, կը լեցնեն, կը զարդարեն թանկագին գեղորներու՝ պես, անոնց՝ աչքը վարժված է ալ ու գոց գիտե մեկուն դիրքն ու պատկերը:

Բ.

Երեք ամիս շարունակ, ամեն հեղ, որ սանդուխին վրա կամ մեր դեմի սենյակները գատող սրահին մեջ հանդիպեցանք իրարու, բարև մը միայն փոխանակեցինք:

Հետո, օր մը — սաստիկ հագե մը կը տանջվեի — խնդրեցի, որ սենյակս գա. եկավ, դժկամելով քիչ մը. բազկերակս չքննեց ու լեզուս չնայեցավ, այլ գրքատունս աչքի անցուց. դեղեր չտվավ:

— Խաբեբա ու սնոտի բաներ են այդ ամենը, — ըսավ ինձի. հիվանդությունը իր շրջանը պիտի ընէ: Տարօրինակ բժիշկ:

Հաջորդ օրը նորեն եկավ. Վիքթոր Հյուկոյի հատոր մը ուներ ձեռքը. սնարիս քով նստավ ու առանց վիճակս հարցնելու «Ճին»-երը կարդաց: Մյուս օրը Լամառքինի «Ժոռնտեններու պատմություն»-ովը եկավ քովս:

Ռնտցա² ու այնուհետև բարեկամ եղանք իրարու:

Առանձին, բոլորովին առանձին էր աշխարհիս վրա. ազգական ու բարեկամ չուներ և ունենալու պետքը չէր զգացեր երբեք:

Կյուլիանեի շրջանը ավարտելն ետքը, քսան

¹ գեղոր — զարդ. փխբ. գեղեցիկ ստեղծագործություն

² ռնտնալ — լավանալ, առողջանալ. գեղեցկանալ

տարի ամբողջ դուրսերը շրջած էր, լեռնահողով ու սառուցիկ բարձունքներե մինչև արևակեզ անապատներու միայնությունը:

Ու կը հնազանդեր անտրտունջ, ընկեցիկ¹ մա- նուկի մը պես, երթալով միշտ հոն, ուր կը դրկեին զինքը, վայրապար չտանջելով իր սիրտն ու միտքը անիրականալի փառասիրություններով, հանգիստ ու հանդարտ կյանքի պահանջումներով:

Ինքն էր, որ կը կոչվեր միշտ Միջագետքին մեջ երևցող ժանտախտին, Սուրիո մեջ երևան ելլող քո- լեռային դեմ առողջապահական միջոցները անմիջա- պես ձեռք առնելու: Այս մահտարածամերուն² մեջ թրծված, եփված մեկն էր, սկեպտիկ³ մարդ, զոր բնու- թյունը իր մեծագույն աղետներուն վարժեցուցած էր, անտարբեր դարձնելու աստիճան:

Այսպես թափառահած ու վտարանդի կյանքի վարժությամբ, հաստատուն կայանի մը, ծանոթ ու սիրելի շրջանակի մը կարոտը զգացած չէր երբեք. իր սրտին խանդաղատանքը՝ բույն չէր դրած տեղ մը, այլ ցրված թոթափած էր ամեն կողմ, ամեն տեղ, բզիկ-բզիկ եղած՝ իր անդուլ ուղևորությանը մեջ:

Քաջ վիրաբույժ էր. այսպես կ'ըսեին գոնե ա- նոնք, որ ինձմե լավ կը ճանչնային զինքը. բայց եր- բեք ամենափոքրիկ վիրաբուժական գործողության մը մասնակցիլը չէի լսած, թեև բժշկություն ի գործ կը դներ թաղին մեջ, ծուլ ու անտարբեր պաղարյու- նությամբ:

— Տոթթոր, — կ'ըսեի իրեն, — քեզի համար կ'ըսեն, որ քաջ վիրաբույժ ես. ինչո՞ւ արվեստդ գործ չես դներ:

Դեմ դեմի նստեր էինք Լյուքսանպուրի սրճա- րանին մեջ. ինքը՝ իր սովորական տեղը, ես՝ իր սե- ղանին դիմացը:

¹ ընկեցիկ — ծնողներից լքված, անտեր թողնված երեխա

² մահտարածամ — համաճարակ

³ սկեպտիկ — ամեն ինչի կասկածող՝ ամեն բանի ըննադատա- բար վերաբերվող մարդ. կասկածամիտ մարդ

Հարցումս զինքը հանկարծակիի բերավ, տեսա, որ իր սովորական անխռով դեմքը այլալեցացավ, քոն- յաքի պզտիկ բաժակը, զոր բերնին մոտեցուցած էր, դողաց ձեռքերուն մեջ:

Մարդ չկար մեզմե գատ:

— Ըսեմ քեզի, թե ինչո՞ւ այլևս վիրաբուժություն չեմ ըներ, — պատասխանեց բծիշկը ինձի:

Այն ատեն, հիշատակները ամփոփող մեկու մը պես վայրկյան մը կեցավ ու շտկվեցավ նստարա- նին վրա. իր չոր ու կորցած իրանը ուղղեց ու խոսիլ սկսավ.

— Բժշկական վարժարանին հառաջադեմ շրջա- նավարտներեն եմ. ամբողջ պատանությունս, երիտա- սարդությանս մեկ մասը անսվեր ու լռին աշխատու- թյան մեջ անցած է: Գիտությունը՝ իմ միակ ըղձանքս ու հաճույքս էր, այնքան, որ ընկերներս կը ծաղրեին տարիքիս անպատշաճ այս անմեղությունը. հիմա, որ բնավորությունները, խառնվածքները վերլուծելու կա- րող եմ, կը տեսնեմ, որ միամիտ ու խանդավառ մեկն էի ես ու առջի դեմս ելլողը բոլորովին պիտի գրավեր, հրապուրեր զիս. երբեք ինքզինքս բանի մը մասնակի չեմ կրցած տալ. մարդիկ կան, որոնք հանչափս կո- տորակներու կրնան վերածվիլ առանց պակսելու, տե- սակ մը անուշ հոտի պես, որ կրնա ամեն կողմ տա- րածվիլ, առանց իր քաղցրությունը, իր ույժը կորսնցնե- լու. այս մարդիկ կարող են ամեն առարկայե, զբո- սանքե հաճույք զգալ. մեկու մը չեն կապվիր ու ամեն բան իրենցը կը համարեն. ասիկա տեսակ մը հոգե- բանական ընկերություն է. ես անոնցմե չէի:

Առջի դեմս ելլողը Գիտությունը եղավ և զայն սիրեցի հոգվույս, տարիքիս բոլոր զորությամբը:

Երբոր վարժարանեն ելա, ուսյալ տղա մըն էի ու այսչափ միայն: Այն ատեն ժանտախտը կը ճարակեր Սուրիո մեջ. հոն դրկեցին զիս. երբեք չվախցա մա- հեն ու հիմա ալ չեմ վախնար: Իրարու դեմ մաքառե- լու կոչված առջի օրեն՝ բարեկամ-թշնամիներ ենք, որ կը հարգենք, կը ճանչնանք իրար. բժիշկ մըն եմ ես ու ան՝ մեծագույն բժիշկն է. գիտության ստեղ-

ծած հականեխական դեղերուն դիմացը՝ մահն ալ աստուծո ստեղծած հականեխականն է: Կը հավատամ, որ մեծ ջարդերը, ահագին կոտորածները, որոնց վարժված եմ ականատես ըլլալու, պատերազմներու մեջ կամ մահացու հիվանդությանց ճարակած միջոցին, առողջարար պաշտոն մը, նախասահմանություն մը ունին: Ժոզեֆ տը Մեթռի իմաստասիրության հավատացող մըն եմ. այս անունը կը ժպտեցնէ քեզ. ես իմաստասիրությունը կը սիրեմ իբրև գերագույն բանաստեղծությունը. այն չոր ու ցամքած գիտնականներն չեմ, որոնց բոլոր հոգին ու զգայնությունը կաշկանդված են ֆորմյուլներու¹ մեջ ու թռիչ չունին:

Դ.

Դամասկոսի մեջ մարոնի² աղջիկ մը սիրեցի. բայց սիրեցի հիացումով ու շլացումով: Կույրի մը աչքերը բացվելուն պես բան մը զգացի. այս էր սերը: Տալիլա — այս էր աղջկան անունը — ինքը կը զարմանար վրաս. կարծեմ թե հարյուրապետի ոսկեգոծ համագգեստես, մայթերուն վրա ձգձգվող ու զարնվող սուրես ավելի հրապուրված էր քան ինձմե. թեթև, զբոսասեր մեկն էր, լուրջ խոսակցության մը և մեծ ըմբռնումներու անկարող: Ես՝ իմ մտքիս մեջ՝ զինքը ամեն կատարելություններով օժտեր էի. սիրեցի զինքը, իր անունեն սկսելով մինչև ոտքին սիրուն շքիները³:

Տալիլա երկայն ծովածուկի մազեր ուներ, որոնք իր ոսկեզանգ դրվագներով շրջապատված փոքրիկ տիատեմեն⁴ դուրս կը թափեին անհնազանդ և կամակ⁵ ցայտուցներով. կարմիր չուխայե պզտիկ սեյմենի⁶ մեջ չսղմող լանջը⁷ նրբաթել կազի⁷ մը պար-

¹ ֆորմյուլ, ֆորմուլ — բանաձև

² մարոնի — քրիստոնյա արաբ՝ կաթոլիկ

³ շքիներ — նկատի ունի ճոճառան կոշիկները

⁴ տիատեմ — (արաբ.) կանացի զարդարուն գլխանոց

⁵ կամակ — այստեղ՝ ցանկալի, հաճելի

⁶ սեյմեն — (թուրք.) արևելյան տիպի կանացի զգեստ

⁷ կազ — (ֆրանս.) ջող, նուրբ և թափանցիկ կտոր

կեշտորեն կրկնված ծալքերով ու փրփուրներով¹ գոգ առած առագաստի մը կը նմաներ. իր շալվարը սև մետաքսե էր:

Արքենի¹ հասակով, բարակամեջք աղջիկ մըն էր Տալիլան և իր հրապույրներուն գիտակցությունը ուներ, կ'երգեր ու ուտի² վրա նվագել գիտեր. իր մոտ, օթոցին վրա, իր ոտքին քովիկը անցուցած ժամերս, անխոսիկ անմռունչ վերացումներով՝ շնորհալի երագի մը հիշատակը ձգած են հոգվույս մեջ:

Բայց որքան անհաստատ սիրտ մը ու թեթև գլուխ մը. իր քաղցր նայվածքը՝ արևուն ճառագայթին պես՝ խտիր չէր դներ իրմով ապրողներուն մեջ ու ամենքն ալ հավասարապես իր լույսովը կ'ողողեր, ինչպես կ'ըսե Ֆրան տը Բոնբինյան: Ես՝ նախանձոտ, հպարտ ու նեղսիրտ, չկրցա հանդուրժել ասոր. սրտմըտեցա. Տալիլա զարմացավ. քնչ կ'ելլեր ատկե. ձեռքս բռնեց ու համոզել ջանաց զիս. այնքան մարդիկ երջանիկ կ'ըլլային իր մեկ բառովը. կրնամր այսքան չնչին բան մը զլանալ անոնց:

— Չե՞ս սիրեր գեղեցիկ կնոջ մը երեսը նայիլ, երբոր փողոցը հանդիպիս, — հարցուց ինձի:

— Երբեք, — ըսի իրեն խստությամբ:

Ե.

հինգ տարի վերջը. Հալեպի մեջ զորաբանակին կը ծառայեի. օր մը քրիստոնեի մը տունեն կանչեցին զիս վիրաբուժական գործողության մը համար: Գետինը փռված անկողնին մեջ երիտասարդ կին մը տեսա:

— Տոքթոր, — կանչեց իր անուշ ձայնովը:

Տալիլան էր:

Մոտեցա ու քննեցի խոցը: Գրեթե սրտին վրա, ուտիչ վերք մըն էր, որ իր գունդ ու կարմրած ցցունքովը՝ մարմնին անբիծ ձերմակությանը վրա խոյա-

¹ արքենի — արքայական. հաղթանդամ, փխբ. փառահեղ

² ուտ, ուր — մեծ գուշով լարային երաժշտական գործիք

ցող գիշատիչ թռչունի մը գլխուն կը նմաներ:

— Ի՞նչ պիտի ընես, տոբթօր, — հարցուց հիվանդը աղերսարկու ձայնով:

— Մի վախնար, — ըսի իրեն:

Բայց ան իր պաղատանքը ավելցուց. սենյակին մեջ լեցվող բազմությունը դուրս ելավ. մայրը ու ես մինակ մնացինք իր քովը: Տալիլա կը շարունակեր լեզու թափել.

— Պիտի մեռնիմ, տոբթօր:

— Ո՛հ, ո՛հ, հիմա կ'ազատիս:

Մայրը բացավ լանջքը, ու ես նշտրակս¹ կեղանկին² մոտեցուցի:

— Անդին նայե:

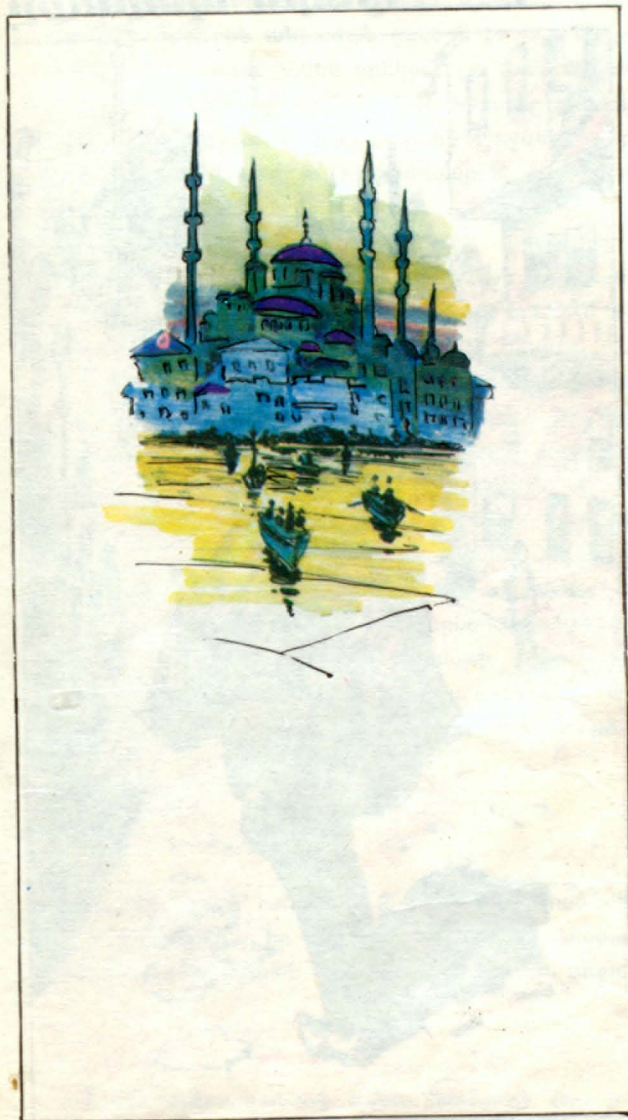
— Քու ձեռքեդ թող մեռնիմ, — ըսավ Տալիլա մեղմիվ:

Դանակը դպավ... աստված իմ, ինչ ըրավ ձեռքս, ինչ ըրի ես, ինչպես, վրդովումս, զոր կրցեր էի զսպել, ճնշեց զիս հանկարծ ու նշտրակս մոլորեցուց: Երբեք չգիտցա. կտրված երակեն արյունը վտակի պես կը հոսեր ու վրաս կը ցայտեր. դուրս վազեցի օգնություն ուզելու համար. ես, որ վարպետ վիրաբույժ մըն եմ, ապիկար մարդասպան մը դարձած էի: Հոսումը դադարեցնելու բոլոր հնարքներս ի դերև ելան:

Տալիլան իմ ձեռքես մեռավ, ճիշտ, ինչպես որ գերագույն պչրանքի մը վայրկյանին փափաքած էր:

(1893)

ԿՅԱՆՔԸ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է

¹ նշտրակ, նշտար — վիրաբուժական փոքրիկ դանակ

² կեղանկ — խոր վերք, խոց

Հին պարտք

Ա

Ա.

Կաշիե մեծկակ պայուսակ մըն էր, զոր առտու իրիկուն իր ձեռքը բռնած կ'երթար փողոցներեն: Իր կյանքին անբաժան ընկերն էր այս տոկուն կաշիե պարկը, որով ամեն իրիկուն իր տան պիտույքը, հացն ու միսը կը տաներ, կամ պտուղը իր երկու փոքրիկ զավակներուն, որոնք դրան առջևեն կը բուրովեին խոստմնալից ու խոստմնապահ այս պայուսակին շուրջը:

Այս մարդուն բոլոր հոգնաջան վաստակը ու քրտնաթոր գործունեությունը անոր մեջն էր, դանայան տակառ¹, զոր կը լեցներ շարունակ երեսուն տարիներե ի վեր առանց հաջողելու: Իր կյանքի պայքարը հոն էր ամբողջ, ապրուստի խնդիր, օրական հացի խնդիր, որուն արհավիրքովը լեցուն էր միշտ այդ կաշիե պահարանը իր մշտնջենական պարապույթամբը. իր ուրախությունները ու ցավերն ալ հոն էին, իր հիշատակներն ալ: Աղեկ օրեր ու գեշ օրեր ուներ այդ տոպրակը. տիրոջը պես ճակատագիր մը հարափոփոխ, և անոր պես հոգի մըն ալ ուներ կարծես: Ո՛վ էր տերը երկուքին մեջ. երեսուն տարի վերջը, երբ ձախորդությունը իր երկաթի շրջապտույտ օղակներով զինքը կը պաշարեր, այս մարդը կը հասկընար, որ այդ անզգա տոպրակը իր տերը եղած էր միշտ:

Բ.

Հիմա միջակ հասակով, մորվոք, ալևորած մեկն էր Հուսեփ աղան, իր վաճառականութենե, խանութպանութենե հետզհետե իջնելով առուտուրի միջնոր-

¹ դանայան տակառ — անտակ տակառ. տաժանելի վերջ չունեցող և իզուր աշխատանք

դուրյամբ կ'ապրեր ալ, խանութ խանութ, դուռնէ դուռ տանելով պասմախի ու ճերմակեղենի մատուցումներու և պահանջումներու անհամաձայնելի ու հակառակորդ հավաքածոները:

Ո՛վ ըսեր էր, որ աս երկուքին մեջ ներդաշնակութիւն մը կա. Հուսեփ աղան իզուր օրն ի բուն իր հաշտարարի դերը կը կատարեր, ողոքիչ, համոզիչ փաստերով, առնողին ըսելով, թե ապրանքը պահանջած գինէն շատ պակաս կ'ընէր. ո՛չ. երկուքն ալ կը համառեին, և Հուսեփ աղան հուսակտուր ձեռնթափ կ'ըլլար ա՛լ. առևտուրի տագնապը, զոր իր վաճառական եղած ատեննէն այնքան լավ կը ճանչնար, նորէն իր վրա, իր համեստ միջնորդի ապրուստին վրա ալ կ'իշխեր ու փճացնել կը սպառնար զինքը:

Ո՛հ, թե որ մինակ ըլլար, ինչ փույթ. բայց երկու աղջիկ զավակներ իրենց պատանւոյան ամեն հրապուրներովը. ամեն պատրանքներովը իրեն կը նայեին. առջի մանկուհիները չէին, այլ խելահաս պատանուհիներ կյանքի վայելքի արդար ու անմեղ ըղձանքներով, ակնկալութիւններով ծարափի:

Այս զավակները, իր բոլոր երջանկութիւնը, հիմա կը ճնշեին զինքը իրենց 14—15 տարու աղջկան անմեղութեան ժպիտովը, որ հանդիմանութիւնով լեցուն կ'երևար իր հայրական աչքին: Հանցավորի պես կը մտներ ներս, զրկանքներու դատապարտված այս երկու հոգիներուն առջև, մեղավորի նման գլխիկոր կը դառնար տուն, երեսին վրա միշտ պահելով զվարթութեան կեղծավոր երևույթը ու այս դիմալակին՝ տակ պարտկելով ապիկար ու շվարած մարդու կըսկիծը:

9.

Սկյուտարի բարձունքին վրա՝ Իճատիյեի կողմն է իրենց փոքրիկ տունը, ուր երկու հարյուր դրուշ ամսական վարձքով կը բնակին ետեքը, հայրը ու երկու

¹ դիմալակ — ներքինը քողարկող կեղծ արտահայտութիւն

աղջիկները, որոնց մայրը շատոնց մեռած է. փողոցի վրա նայող փոքրիկ սենյակին պատէն կախված երիտասարդ կնոջ պատկերը անորն է. էրկանը աղէկ օրերուն մեռած էր կուրծքի հիվանդութենէ մը, որ պատկերին մեջ տեսնվող սպիտակ ու անարյուն երեսն կը գուշակվի: Բայց իր հիշատակը կ'ապրի և օր չըլլար, որ խոսքը չընեն. գիշերները, երբ աղջիկները կը քաշվին, ամուսինը կը մնա դեռ իր վաղամեռիկ կնոջ պատկերին դեմը, անխոսակ ու առանձին. ու իր ոսկեգօծ շրջանակէն նայող այդ անթարթ աչքերէն՝ աղքատացած վաճառականը քաջալերութիւն մը կ'ակընկալէ, գրեզմանի մյուս կողմէն սպասված գորավիզ մը:

Վասն զի բարոյական կորովը կը պակսի իրեն օր օրի. իր երբեմնի նյութական դրամագլխին պես, հիմա կը զգա, որ սրտին քաջութիւնը կը սպառի ու կը հատնի քիչ-քիչ: Դեռ առտուները իր դողդոջուն ձեռքին մեջն է պայուսակը, զոր առանց ամբողջապէս լեցնելու կը դառնա շատ հեղ. ու առտուն, նավամատուցին վրա, այն վաճառականներուն քով՝ որոնք մուրացիկի մը ողորմութիւն տալու պէս երբեմն գործ կուտան իրեն, կը սլքտկա, ուրեմն կը համարձակի անոնց խոսքին խառնվիլ, կարծիք տալ, միշտ խոսողին նըպաստավոր կարծիք մը: Անոնց գծին վրա չի քալեր, այլ քիչ մը ետևէն, իր անբաժան պայուսակը ձեռքը, ու երբ պատահի, որ առևտուրի մեջ մեկու մը երեսն վնաս մը կրեն այդ մարդիկը, ինք անոնցմէ ավելի կը զայրանա այդ մեկուն դեմ, խաբեբա ու խարդախ կը կոչէ զայն, որ իր վաճառականին, այդ պատվոր մարդուն ապրանքները շորթած էր ու ստակները չէր ուզեր հատուցանել: Ուրիշ ատեն՝ անոնց զվարթ վայրկյաններուն՝ կատակներով, փոքրիկ սիրուն պատմութիւններով կը զվարճացներ, կը խնդացներ զանոնք, հետևյալ օրվան համար պզտիկ գործ մը շընորհվելու սպասումով:

Ու վաճառականները կը սիրեին այս պապա մարդը, որ ուրիշներու պէս աներես չէր ու իր միջնորդչեքը իրավունք մը պահանջելու եղանակով չէր ուզեր և առաջարկված ամեն զեղչի գլուխ կը ծներ:

Պասմաի ջոջերը կը քալեին տոտիկ-տոտիկ, ճամփուն վրա խոսելով, իրենց ծախելիք ապրանքներուն հոգերովը բեռնավորված ամենքն ալ: Պարսիկ վաճառականները, գլխավոր հաճախորդները, աչքերնին կը սկսեին բանալ. թահացած ու գունաթափ կերպասներու, կշիռեն ու չափեն պակաս ամերիքաններու վրա առջի շահերը չէին մնացած ալ, և վաճառականները խնայողության նոր միջոցներ կը խորհեին. մաքսեն ետքը, գրասենյակի ծախքեն վերջը, միջնորդչեքները ծանր կը թվեին իրենց: Ինչ հարկ միջնորդի, անձամբ չէին կրնար առնել կամ ծախել ապրանքները, այնուհետև, ուրիշ պատճառներ կուգային գորացնել այս որոշումը. միջնորդը միջնորդ մըն է վերջապես և ոչ ապրանքին տերը. ոչ անոր արժեքը կրնա բացատրել տիրոջը չափ և ոչ անոր հոգը տանիլ միշտ, ու Հուսեփի աղան, որ ետևնուն կուգար, իր սևցած պայուսակը ձեռքը, կը դողար հիմա:

— Հուսեփի աղա, քեզի համար չենք, — կ'ավելցնեին վաճառականները, դու և մեր մարդն ես:

Շունչ կ'առնէր խեղճ մարդը. բայց գործերը կը պակսեին, ավուրչեքը շահիլը տաժանելի տառապանք մը կ'ըլլար ու պարտքերը կը դիզվեին շուրջը, գյուղը, չարշին, ամեն կողմ: Հագուստը տակավին մաքուր կոկիկ էր ու իր արտաքին տեսքեն ոչ ոք պիտի գուշակեր իր զարհուրելի անկումը:

Ու պայուսակը կը շարունակեր կրել ձեռքը, անօգուտ տարուբեր մը հիմա, բայց ամչնալով թողուլ, մեկդի նետել զայն, հուսահատությունը խոստովանիլ աշխարհիքի առջև, վասն զի քիչ պիտի ըսեր աշխարհք ձեռնունայն տեսնելով զինքը այսուհետև:

Հետո՝ ճարահատած՝ այն վաճառականեն, որուն արբանյակն էր, երկու ոսկի փոխ ուզեց ու մերժողական պատասխան ստացավ. հինգ ոսկի պարտք ուներ. պետք էր նախ այդ պարտքը վճարել: Այն իրիկունը իր պղնձե փոքրիկ ժամացույցը ծախեց երեսուն դրուշի ու պայուսակը մասամբ գոնե կրցավ լեցվիլ նորեն:

Տունը՝ ուրախ ու զվարթ էր. աղջիկները իր վիճակին վրա տեղեկություններ կ'ուզեին երբեմն. գուշակություններ, նախազգացումներ ունեին իրենց ներսիդին:

— Գործերը ինչպե՞ս են, հայրիկ, — կ'ըսեր անդրանիկը:

Ու կրտսերը՝ կապույտ աչվի, շուշանաթույր աղջիկ մը, որ ճիշտ մորը պատկերն էր,

— Այսչափ ուշ մի մնար:

Հայրը կը խնդար. ո՛չ, գործերը գեշ չէին երթար. աստուծով ասկե վերջը ավելի պիտի բացվեին:

— Վաղը կանուխ եկու, և մեզ պտտցնելու տար: Ու ողորմելի հայրը կը խոստանար, ամեն բան կը խոստանար, կանուխ պիտի գար ու պտտցնելու պիտի տաներ այս հեք զրկյալ որբերը, որոնց էն աղվոր տարիները չքավորության մեջ կ'անցնեին. երևակայացեք ուղևորություն մը, որուն էն գեղեցիկ տեսարանը թյունելի մը անցքը ըլլա, մութ ու քարակոփ պատեր, և որուն մյուս ծայրեն սպասված լույսի շառավիղը չտեսնես երբեք:

Եվ առտուն, կանուխ-կանուխ, առջի շոգենավով կ'երթար Պոլիս, իր ուժաթափ թևին տակ սեղմելով իր պարպված պայուսակը, այս հավիտենական թշնամին ու հավիտենական անկուշտը, որ չէր հագեցած երբեք երեսուն տարիե ի վեր. ու հոն, թևին տակը, խեղդելու պես կը սեղմեր զայն, այդ պարպված փորը ու չքացնել կ'ուզեր:

Պոլիս գործ չկար. ժամացույցին ստակեն մնացորդը երթեկության ծախքին մեջ սպառեցավ ու վայրկյանը կը մոտենար ահավոր արագությամբ մը խոյանալով իր վրա, ուր վերջին երեսուն փարան Քուղկունճուքեն Պոլիս իջնելու, հուլիսի մը ետևեն վազելու ծախքը—վասն զի հիմա հուլիսի ետևեն երթալն ալ ծախքով է — պիտի հատներ:

Այն առե՛ն. այս հարցումը, գոր միտքը կ'ըներ,

որուն պատասխանելու հարկեն չէր կրնար խուսափիլ, իր դեմը կ'ելլեր, խոշոր, հսկա տառերով կը գրվեր օդին մեջ, ու իր առջևն կը քալեր իր նայվածքին փակչելով ամեն տեղ:

Զ.

Ինչպէս կ'ըլլա, որ մարդ հացի մը ստակին կարող կը քաշե կամ շոգենավի մի ստակը չվճարելուն համար կեցած տեղը կը մնա գամված, անշարժ:

Հուսեփ աղան հիմա այս խնդիրները կը հարուցաներ մտքին մեջ, լուծելու կը ջանար, և փողոցին մեջ քալելով, իր դատարկ պայուսակը զգալով, շոշափելով մատներուն տակ, իր տունը փոխադրված կը զգար ինքզինքը հանկարծ, իր սիրուն զավակներուն քովիկը, և պահ մը վերացած՝ կը մոռնար ինքզինքը, իր ավուր հացի կարոտ մուրացկանի դիրքը, վայրկյան մը գոնե, հարուստ ու ամենակարող ըլլալու համար. այդ փոքրիկ տունը կը ձգեր, ավելի ճոխ բնակություն մը տալու համար իր զավակներուն. նոր զգեստներ, գլխարկներ, անոնց երիտասարդի բոլոր պահանջումներն ավելին, շատ ավելին կուտար, ու հրճվանքին տեսնելով կը բերկրեր: Ինչ դյուրին ու ինչ դժվար երջանկություն:

Եվ ձեռքին տակ՝ պայուսակը իր կաշիի կոպիտ ու ծակոտկեն երեսովը կը դողդղար, կ'արթնացներ զինքը, իրականության քով կը քաշեր կը բերեր, անթի առնելիքձորի մը պես:

Հետո վերջին հնարքները սկսան ապրուստի. մանր ու արհավրալից բաներ. նորոգելու պատրվակով տունեն տարված ու չնչին գինով վաճառված կարասիներ. տնական պետքերը հոգալու համար նորե նոր՝ ամեն օր տարբեր խանութներու, ծախողներու դիմումներ. ապառիկ գնելու համար հաստատված մտերմություններ, բարեկամություններ. հետո շոգենավի տոմսակը ուրիշի ստակով առնելու համար ուրիշին քով սպասելներ. զուր ջանքեր բոլորն ալ՝ լեցնելու, ո՛հ, մասամբ գոնե լեցնելու համար իր պահան-

ջող պայուսակը, զոր բռնած կը տանի դեռ, առանց պատճառը գիտնալու, առանց պետքի, անգիտակից շարժումով:

Է.

Այն առտուն իր առջինեկ աղջիկը տվավ պայուսակը ձեռքը. — «Երեկվան պես միսը չմոռնաս. քիչ մըն ալ պտուղ բերես. պանիր ալ»:

Ու փախստական հորը ետևեն, որ կ'աճապարեր հեռանալու, կը շարունակեր իր չնչին խնդրանքներուն անհատնում շարքը:

Զառիվայրեն իր ընդոստ աճապարող քալվածքին հետ պայուսակը կ'երերար, պարապ որովայնի ձայներ, հեծկլուռքներ կը հաներ:

Երեք մեթալիք՝ տասնոցները, զորս իր գրպանին մեջ հուսահատորեն կը սեղմեր, չկորսնցնելու սարսափով, Պոլիս պիտի տանեին զինքը. ինչպես պիտի վերադառնար իրիկունը. ու կը զղջար, հրքան կը զղջար բնակելուն Սկյուտար, ուր ոտքով չերթցվիր, ուր չի բավեր բարի կամեցողություն կամ աշխարհիս մեծագույն քաջությունը ունենալ նույնիսկ պարապ ձեռքով տուն դառնալու համար:

Շոգենավին մեջ ծանոթներե հեռու նստավ, ծայրը, հոն, ուր մեկգի² չկա, ոչլոտ մարդերու մոտիկ: Լավ մը իր քովը տեղավորեց պայուսակը. խնամքով, հոգածու ձեռքով անոր փոթերը շտկեց: Հետո անիվներուն փոֆ-փոֆը իր ուշադրությունը գրավեց. այս եղանակը իր հետաքրքրությունը շարժեց. անիվները իրենց շրջանին մեջ, տեղ մը հասնելուն, միշտ վարանումի պես բան մը ունեին նոր շրջան մը սկսելու առաջ. ասով մասնավոր եղանակ մը կը ձևանար. փոֆ, փոֆ, փոֆ, փոֆ... փոֆ. մտքեն այս տարօրինակ նվագին կը հետևեր, հաճույք մը կը զգար: Այդ վայրկյանին իր հոգվույն ու մտքին մեջ այդ խորհրդավոր ձայնեն

¹ մեթալիք — (թուրք.) մանր դրամ (10 փարանոց)

² մեկգի — (թուրք.) կարգ (տրանսպորտում)

զատ բան մը չկար. ո՞վ էր ինքը, ինչ կը փնտրեր այս շոգենավին մեջ. ո՞ր պիտի երթար. չէր գիտեր, իրա՞վ, որ չէր գիտեր:

Պոլիս իր վաճառականներուն հանդիպեցավ. խոժոռ ու դաժան դեմքեր գտավ միայն, որոնց տեսքը անգամ իր լեզուն պապանձեցուց. քաջություն. ըսէ սա երկաթե քացան խրոխտորեն բացող ու գոցող մարդուն, որ զավակներուդ ուտելիք տանիլ խոստացած էս այս իրիկուն. ո՞չ, չկրցավ ըսել:

Շուկան թափառեցավ, առանց բան մը ըսելու եկու մը. խանութներն ներս նայեցավ քիչ մը. հետտ, ոսկերիչներու կրպակներուն դեմը կեցավ քառորդ ժամի մը չափ, ադամանդե զարդերու վրա զմայլած. իր աղջիկներուն երբեք չէր կրցած հատ մը տալ ասոնցմէ, ու հիշեց, որ իր երկու աղջիկները կը սպասեին իրեն: Ժամը հարցուց: Իրիկուն էր. այն ատեն վազել սկսավ. ուշ մնացեր էր. պարապ վարանումներու ու մեծսրտության ատեն չէր. Հաց պետք էր ու պիտի ուզեր առջի դեմը ելլող ծանոթեն: Զարմանք. ինքը, որ այնքան շատ մարդ կը ճանչնար, անոնցմէ մեկուն չէր հանդիպեր: Սա դեմի կողմեն քալողը կը ճանչընար անշուշտ, ատենով իրեն մրցակից եղող վաճառական մըն էր, բայց շատոնց բարևը կտրած էին, իր աղքատանալեն ի վեր. սա մյուսը, որ արագ քայլերով իր քովեն անցավ հիմա, ան ալ կը ճանչնար, ատենով երաշխավոր ալ եղած էր անոր, բայց քանի մը օր առաջ մեճիտիէ մը փոխ տալ մերժած էր և հիմա ալ փախչելու պես, երեսը պահելով իր քովեն կ'անցներ: Ծերուկ մը, մինակ, բարևեց զինքը. իրմէ ավելի դժբախտ մը:

Կամուրջը հասած կեցավ. չկրցավ անցնիլ. տասը փարա չուներ. այդ պահուն զգաց, որ բան մը կը պակսեր: Ինքզինքը հարցուփորձեց ու պատճառը գտավ. պայուսակը մոռցեր էր տեղ մը. ետ դարձավ, վազեց, ինչ ընելու համար:

Ը.

Ծովուն վրա կը ծփար, կ'օրորվեր, կը տատաներ,

կռակին վրա պառկած, բոլոր հասակովը ջուրին երեսը. գեր մարդ մըն էր ասիկա, մեծ-մեծ բացված, կարծես թե զարմացած աչքերով ու անթարթ, համառ նայվածքով մը դեպի երկինք՝ ուր լուսինը, իր տասնը-հինգին մեջ, արծաթե կլոր ու հսկա դրամի մը պես կը փայլեր:

Ու մարդուն վզին սերտիվ կապված սև կաշիէ պայուսակի մը մասը, ջուրեն դուրս մնացած, կը ծփար անոր հետ, ատեն-ատեն զլուխը սուզել տալով քիչ մը դեպի վար. հետո այդ զլուխը վեր կ'ելլեր իսկույն, ազատելու ճիգով մը պայուսակին ծանրութենն:

Ծովին հայելիի պես արծաթած երեսին վրա՝ այս մարմինը, իր ճիտեն կախված պայուսակովը, մակույկը ետին ձգած նավու մը կը նմաներ, հեռուն, խիստ հեռուն. ջուրին մեջ երկուքն ալ կապված էին, ինչպես կյանքին մեջ ալ զատված չէին իրարմէ: Կապը անեղծ կը մնար ամեն տեղ: Քար լեցված այս կաշիէ տոպրակը ալ պարպվելու վախ չուներ այսուհետև. հագեցած ու կշտացած փորն էր, գիրգ և ուռեցվորած. իր տեղը՝ մարդոց թևին տակը չէր, ուր այդքան տարի ծալված, սեղմված ու շնչահեղձ մնացած էր, ո՞չ. այդ պայուսակը՝ իր անողորմ համառությամբը, իր հուսահատեցուցիչ դատարկությամբը, մարդոց ճիտին պարտքը կը մարմնացներ անշուշտ. իր ճշմարիտ տեղը, ուրեմն, անոր վզին վրա էր, ճիշտ հոն, ուր հաստատված էր հիմա:

Եվ երեսուն տարիէ ի վեր, վտարվածի մը նման՝ որ առջի անգամ իր բուն տեղը գտնելուն ու բազմելուն համար կ'ուրախանա, քեյֆ կ'ընէ, ծովուն ամեն ծփանքին հետ՝ պայուսակը իր կոպիտ մորթովը մարդուն երեսը կը զգվեր ու կը շոյեր:

(1892)

Դրամնիկ անհր

Տ

Ա.

ըթոռ Վահանյան սովորական բժիշկ մը չէ. մարմնի հիվանդություններուն չափ ու, թերևս անոնցմե ավելի, հոգիի ցավերուն հետամուտ, հետաքրքիր բժիշկն է անիկա: Իր ըմբռնումին ու դատողության չափի իր ներողության սահմանը ընդարձակ է: Գիտության ֆոռմյուլներուն, կամ իր արիեստին մեքենական կիրառումին մեջ տափակցած ու չբացած միտք մը չէ:

Իր հմտության մեծությունը՝ չոր ու ցամաք ապառաժի զանգվածին չի նմանիր բնավ, այլ դալար դաշտավայրի մը ծիծղուն երևույթը ունի:

Վաթսունի մոտ, մազը մորուքը ձերմկած, տղկարակազմ, բայց զվարթախոս մեկն է տղքոռը:

Մահվան դեմ՝ իր՝ քառասուն տարվան բժշկի մղած պայքարովը, մտերմություն մը հաստատած է կարծես անոր հետ, անոր ամեն դավերը ու խաղերը գիտե. անոր զարհուրելի, երբեմն հանկարծահաս ու երբեմն համեցող հարվածներուն բոլոր գաղտնիքները ուսումնասիրած է:

Իր խոսակցությունը օգտավետ դասերով, ուղիղ դիտողություններով ու իմաստուն խորհրդածություններով կը վխտա: Անձնական փորձառութենն ու հիշատակներեն ընդելուզված պատմությունները հետաքրքրությամբ մտիկ կ'ըլլվին:

Քատըգյուղի իր տանը մեջ իրիկուն մը ժողվվեր էինք, և մարդոց համար ամենեն հետաքրքրական հարցումը մեջտեղ նետվեցավ հանկարծ: Ո՛րն էր հազար տեսակ մահերուն ամենեն քաղցրը, բժշկական ու հոգեբանական կրկին տեսակետով:

Հայտնված կարծիքներուն մեջ համաձայնություն չկար. առողջ ու կայտառ աղջիկ մը, որ **Ռաֆայել** կարդացեր էր և դալուկ ու նիհար կազմվածքի մը կը տեսչար, թոքախտի հյուծումն է, ռսավ, էն գեղեցիկ սառը. երիտասարդի մը կարծիքին նայելով՝

ռեվոլյութի գնտակն էր ուղեղին մեջ. ուրիշ մը՝ ծովա-
հեղձ ըլլալը ամենէն քիչ տանջանք տվող վախճան մը
ըլլալուն վրա պնդեց. քլորոֆորմը երկու կուսակից
գտավ:

Քնտրության ու գիտության հնարած բոլոր միջոց-
ները գատ-գատ քննվեցան ու քննադատվեցան.
ամենքն ալ իրենց աղեկ ու գեշ կողմերը ունեին:

Տոքթոռը ինքը, մտիկ կ'ըներ ամենուս, առանց
բառ մը արտասանելու. վեճը կ'երկարեր ու համա-
ձայնության մը գալէ հեռու էինք:

— Ես, — ըսավ տոքթոռը, խոսքերնիս կտրե-
լով — ամենէն քաղցր մահը տեսա, բայց չեմ կրնար
պնդել, որ ամեն անգամ մարդս կրնա զայն իր ձեռ-
քին տակ ունենալ. մեկ հատիկ մահն էր ասիկա, զոր,
իմ տեսած հազարավորներուս մեջէն, ոչ միայն ամե-
նէն հեշտն էր կրնամ ըսել, այլ իրոք քաղցրն ու եր-
ջանիկն էր:

Պատմություն մը ուներ լեզվին ծայրը. խելոք
կեցած տղոց պես մտիկ ըրինք զինքը:

Բ.

Տասը տարի կա անկէ ի վեր. բարեկենդանի
գիշեր մը իմ դրացիներես մեկուն տանը մեջ երեկոյթ
մը կար. տիկին... անունը պետք չէ ձեզի, այնպես չէ,
քառասունը հազիվ թևակոխեր էր, բայց երեսունը-
հինգ տարու չէր ցուցներ վրայեն. այն շատ հավնված
ու շատ սիրված կնիկներէն մեկն էր, որոնց սերունդը
հետզհետէ պակսելու, անհետանալու վրա է մեր մեջ.
իր մասին պատմված առասպելներու վրա ամենէն
առաջ և ամենէն շատ խնդացողը ինքն էր: Սուտ պար-
կեշտություններու, կեղծավոր կարմրություններու կի-
նը չէր այն կինը. գլխեն մինչև ոտքը ամեն բան խի-
զախ ու համարձակ էր վրան:

— Աղվոր կուրծք մը չունեցողները միայն dé-

colleté-ին¹ թշնամի են, — կ'ըսեր խնդալով, և հո-
ժարակամ կը պարզեր իր լանջքին կոհակները բռռ-
սեին² բացվածքէն:

Երիկը, ծերունի մը, հայր մը գրեթէ տպրիքով,
հոր մը թույլտվությունները, ազատությունները թի-
ղած էր անոր: Էն աղվոր երիտասարդները, Էն շնորհ-
քով մարդիկը իր շուրջն էին, թիթեռնիկներու պես
դառնալով, երբեմն էրելով մրկելով, իր ջերմ ու կի-
զիչ մթնոլորտին մեջ:

Բոլոր կիները չէին քաշեր զինքը, կը նախան-
ձեին, կը չարախոսեին իր վրա. անոր համարձակ
վարմունքը իրենց պարտկված մեղքերուն, իրենց շին-
ծու ամոթխածությանը դեմ պայծառ արևի մը հա-
լածիչ լույսին կը նմաներ՝ խպնոտ ստվերներու վրա
սփռված:

Ասոր հետ մեկտեղ, երբեք չէին պակսեր անոր
տունեն, անոր երեկոյթներէն, ուր Էն աղվոր, Էն զը-
վարթ, Էն նրբամիտ ընկերությունը գտնելուն ապա-
հով էին:

Ատեն-ատեն կը կանչեին զիս այս տունէն, տիկ-
նոջ համար, որ մարելիքի պես տագնապներ կ'ունե-
նար երբեմն: Առջի քննութենէս՝ սրտի հիվանդու-
թյան մը հաստատ նշանները գտեր էի վրան, բայց
զինքը չխռովելու համար բավականացեր էի ըսելով.

— Բան մը չեն ասոնք, պարզ ջղային անհան-
գըստություններ:

Գլխավոր բանը քիչ մը հանդարտ կյանք վա-
րելու պետքն էր. այս եղավ իմ պատվերս ալ. բայց
նվ մտիկ կ'ըներ ինծի:

Օր մը նեղացա:

— Տիկին, — ըսի, — պարապ տեղը երթալ գա-
լեն չեմ ախորժիր. քանի որ իմ պատվիրած բանս չեք
ըներ, պետք չկա, որ զիս կանչեք ուրիշ անգամ. ավե-

¹ décolleté (դեկոլտե) — պարանոցն ու կուրծքը բաց կանացի
զգեստ

² բռռսե, բռռսած — (ֆրանս.) կանացի սեղմիրան, զսպաշապիկ

լի հաճոյակատար բժշկի մը դիմեցեք, խնդրեմ: Հիվանդս հասկցավ, և որովհետև մտքի ու սրտի տեր կին մըն էր, իսկույն ներում խնդրեց այնպիսի քաղցր ու անուշ ձայնով մը, որուն դեմ կենալու էն քարսիրտ մարդն անգամ կարող չէր:

— Ձեր աղեկութեան համար է իմ պահանջումս. չեմ կրնար առողջապահութեան բոլոր կանոններուն հակառակ ձեր վարած կենցաղին ավերումները տեսնիլ և լուռ կենալ, չեմ կրնար ձեզ չարգիլել այս կյանքը շարունակել:

— Օր մը ավելի ապրելու համար, տոբլոն, պատասխանեց ինծի ժպտելով, օր մը ավելի տառապելու համար. և բռնելով ձեռքս, ստիպելով զիս, որ քովը նստիմ, երբ ես մեկնելու կը պատրաստվեի արդեն, շարունակեց.

— Դուք, բժիշկներ, կյանքը երկարացնելու աշխատող մարդիկ, կիներուն՝ այս հեք էակներուն կյանքը պահպանելու մի աշխատիք, քանի որ չեք կրնար այդ կյանքը իր թարմութեան, իր գեղեցկութեան մեջ անայլայլ ու հաստատ պահել. ձերմկած թափած մագերու, փոթփոթած երեսի, թուլցած միսի մը ավելի կամ նվազ տևողությունը նշանակություն չունի. կինը իր երիտասարդութեան, իր հրապույրներուն մեջ կրնա՞ք վար դնել, կեցնել: Չեք կրնար, թող տվեք ուրեմն, որ երթա հոսկե. իր պաշտոնը, իր կոչումը ավարտած է ան. քնն, կը պահանջես ձայնը մարած երգիչեն՝ որ սրահին վրա կենա, մինչև որ սուլեն, ծաղրեն ու նախատեն զինքը. կինը ծիծաղ մըն է, պետք չէ որ լացի փոխվի:

Հիվանդությունը կը սաստկանար, հեղձումները կը հաճախեին ու միշտ խուլ կը մնար անիկա իմ խրատներուս, և իր զբոսանքի, հաճույքի կյանքը անխափան կը շարունակեր: Տարօրինակ, բայց թերևս ամենն ուղիղ ըմբռնումն էր իրենը՝ աշխարհիս մեջ կնոջ մը դերին և կոչումին վրա: Հույսը և Ուրախությունն էր ինքը և անձնուրաց արիւթյամբ մը կը բաշխեր իր կենդանությունը, իր շնորհը, իր հրապույրը, երբոր ինքը պետք ուներ ատոնց, Քոփեի մանիշակ ծախող

աղջիկին պես:

Elle mourait de l'hiver, en vendant le printemps.¹

9.

Երեկույթը իր ամենն ցնծահույզ վայրկյանին մեջն էր: Շատ մը աղվոր կիներ, շատ մը շնորհալից աղջիկներ, այնքան ալ երիտասարդ մարդիկ ու պատանիներ. լուռ ըղձանքներով ծանրացած մթնոլորտ մը, որուն մեջ՝ տանտիկինը իր հասակին ու արդուգարդին շքեղությամբը ամենն զմայլելին կը հանդիսանա:

Քովես՝ պզտիկ ձայն մը. ասանկ երեկույթներու սովորական չարախոսությունները, որոնց ամենն թունավորները տանտիրուհիույն դեմ կ'արձակվեին:

— Տեսեք, իր սիրած երիտասարդեն վայրկյան մը չի բաժնվիր. մարդ չի սեպեր աս կնիկը:

Երիտասարդը՝ տժգույն ու նիհար մեկն էր, զոր կիները իրարու ձեռքե կը խլեին: Իր վրդոված կյանքին կը պարտեր այս ձգողությունը: Ուրույնություն մը ուներ անիկա, և իրեն հատուկ դրոշմը կար իրեն պատկանող ամեն բանի մեջ: Արհամարհոտ պզտիկ ժպիտ մը նուրբ ու սև պեխերուն ծայրը, կոպերը կտրած աչքեր, որոնք իր գիշերամուլ, մարդու հոգնությունները կը պատմեին. վես խորխորություն մը, որ վաղաթարշամ երիտասարդությանը վրա ծավալած ծանրության պես բան մը կը նմաներ, կարծես ուսումներու և հսկումներու մեջ խորասուզվող մարդու ծանրությունը:

Մտքի ու ճաշակի տեր մեկն էր: Իրավագիտություն սորվելու համար Եվրոպա կեցած տարիներեն՝ միջակ վկայականով մը, բայց նրբագած իմացակա-

¹ Elle mourait de l'hiver, en vendant le printemps — (Ֆրանս.) գարունը վաճառելով նա մեռնում էր ձմռանը

նությամբը վերադարձած էր հոս: Համալսարանին սրահներեն ավելի՝ գեղեցիկ կիներու քով, միանգամայն՝ տաղանդավոր մարդոց և լավագույն ընկերությանց մեջ մտած ու ապրած էր, մսխելով փճացնելով ունեցածը և չունեցածը: Հոս ոչ փաստաբան եղեր էր և ոչ դատավոր. անկեղծությամբ, քաջությամբ խոստովանած էր իր ապիկարությունը:

Ամեն ինչ չափավոր, գրեթե մեղմ էր իր վրա, իր ձայնը, իր շարժումները, բայց ատոր խորը կը տեսնայիր անձնավստահ մարդու, կամ՝ ավելի ճիշտը ըսելու համար՝ իր գերազանցությունը գիտցող մարդու մը անխռով հանդարտությունը:

Աղջիկներու հետևեն չէր վազեր. երեխաներ անոնք՝ իր փորձ, գրեթե հայրական աչքին: Զիջում մը, ստորացում մը պիտի ըլլար իրեն համար խռովել կույսի մը մաքուր հոգին՝ այս կենցաղասեր մարդուն մեջ՝ ահա այս կերպ իր կյանքին հակասող ազնվություններ ալ կային: Իր ասպետական, կռիվով, հարձակումով բերդ առնող մարդու համբավին և սովորությանցը հակառակ էր տեսլական սիրո մը հեռանկարովը աղջկան մը սրտեն ներս սպրդիլ. այս Ողիսևսի միջոցները իրեն չէին պատշաճեր:

Ջրուցվածին նայելով՝ տարիտ մը ի վեր տիկին*** ի մտերիմն էր, ու ամենքը, իրենց բոլոր չարախոսությանց մեջ անգամ, այս երկուքին միջև ճշմարիտ ներդաշնակություն մը գտեր էին, որ երկուքին ալ սովորական էակներ չըլլալեն առաջ կուգար անշուշտ:

7.

Հիմա կը պարեհին. այրերը իրենց պահանջումներուն անհամբերությունը բերելով հոս ալ, կիները իրենց անձնամատույց մեղկությունը. խուլկան գիրկընդխառնումներու, վետմետումներու անընդհատ շարք մըն էր այս ամենը:

Վալսին՝ տիկինն ալ ելավ այն երիտասարդին

հետ, որ իր խոսակիցը եղած էր գրեթե շարունակ, և պարողներուն մեջ ալ եղավ էն շնորհալի գույգը: Զմայլած կը դիտեինք գիրենք. պար մը չէր այս, այլ շլացուցիչ բան մը, եթերային ու ցնորական սլացում մը, հափշտակություն մը, քերթված մը ամբողջ:

Մյուս պարողները իրենք ալ կանգ առեր էին այս գույգին շուրջը հիացած, հիացում, որուն մեջ նախանձր իր արդար բաժինը ուներ:

Հանկարծ, սայթաքումի պես բան մը պատահեցավ, կինը իր բոլոր ծանրությամբը վար ինչալու պես եղավ. երիտասարդը մեծ ճիգով հաջողեցավ իր գրկին մեջ բռնել զայն:

— Ոտքը սահեցավ, — կ'ըսեին:

Ոչ, ավելի բան մըն էր, նվաղում մը ունեցեր էր:

— Հասնք, տոթոռ, — պոռաց երիտասարդը:

Իսկույն քովը վազեցի ու երկուքնիս բազմոցին վրա տեղավորեցինք զինքը. հազիվ կրցավ աչքերը բանալ. անմիջապես տեսա սրտի կաթվածի բոլոր նշանները:

Ընդհանուր տակնուվրայության մեջ՝ դեղ մը ապսպրելն անգամ անկարելի կը դառնար. օտարականները հեռացուցինք. հյուրերը մեկիկ-մեկիկ մեկնեցան. բայց դեռ սանդուղիներուն վրա անոնց ոտնաձայնը չմարած, անիկա իր հոգին ավանդեց, գլուխը իր սիրած տղուն գիրկին մեջ, նույնիսկ իր բույնին մեջ նետահար սպաննված թռչունի մը պես, ժամանակ չձգելով, որ դեղ կամ դարման մը ընեմ:

Այս եղավ ահա իր վախճանը. կյանքին բոլոր երանությունները միացած խտացած էին այն երկվայրկյանին մեջ, ուր կյանքը կը թողուր. ասկե ավելի երջանիկ մահ մը կրնա՞ք երևակայել, պատրաստել, շինել ձեզի համար:

Հիվանդություններու, ցավերու մեջ չտառապեցավ, ծերությունը չփճացուց իր շնորհները. պաշտելի ու պաշտված կինը մնաց մինչև վերջի վայրկյանին ու ընդհանուր զմայլումով մը ողջունված, իր սիրած տղուն թևին վրայեն գնաց հեռացավ անիկա: Բաժակի

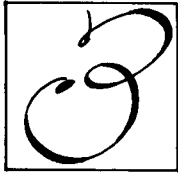
մը պես, որ կոչունքի¹ մը սեղանին վրա, ցնծության մաղթանքներու, բախումներու մեջ կը փշրվի, փոխանակ դուրսը սպասավորներու ձեռքով, լվացքի աղտոտ ջուրին մեջ օր մը կոտրելու անհետանալու, այս կինն ալ էն շնորհագեղ պատկերի մը մեջ գերագույն երջանկությունը զգացած ու պարզևած ժամուն անհետացավ:

(1900)

Չիմնկա

¹ կոչունք — հյուրասիրություն, հրավերք, ճաշկերույթ

Ա.

ոքարը մահալեին¹ մեջ, բլուրի մը վրա մանառիկ² և անձուկ փողոցներով շինված թաղ մը, կռիվը կը սկսեր խուլ շշուկով մը, խուզարկության եկող դետերուն³ դեմ:

Կիներու բազմությունը կ'ավելնար շարունակ. անկյուններե, ծակերե, խորշերե կ'ելլեր հետզհետե ու կը լեցվեր հին, փայտաշեն տան մը առջին, ուռուցիկ շավարներու կոհակներով խափանելով անցուդարձը. հոծ, գրեթե միակտուր զանգված մը ահա, որուն մեջ Ռեծիի համազգեստին կարմիր երիզները կը խառնվեին նուրբ արյունոտ ջիղերու սողոսկումներով:

Եվ այս կանացի խուժանին բողոքը կ'ելլեր դուրս, զսպված հառաչանքի մը պես բարձրանալով օդին՝ ամառ. ցերեկվան մը հեղձուցիչ մթնոլորտին մեջ, ժխոր մը նախ, հետո ճշտվելով քիչ-քիչ, որուն մեջ բառ մը հստակ ու որոշ, ականջի կը զարներ, անծանոթ լեզվի մը բառը, զոր այս բազմության մեջ ամեն ոք կը հասկնար, կը կրկներ, իրարու երեսին կը նետեր և զոր երկարող փողոցին անձկությունը վիթխարի փողի մը պես կը տաներ, կը հասցներ հեռուն, մինչև քաղաքը.

— Այինկա⁴, այինկա:

Ռեծիի պաշտոնյաները կը խորհրդակցեին բռնության դիմելէ առաջ, չափելով այս տկարությամբ կազմված զորությունը, զոր ահա պեղել, անցնիլ հարկ կ'ըլլար մինչև սա տունին մուտքը, ուր ծխա-

խոտի մեծաքանակ մթերք սը կար պատրաստ, ինչպես որ իրենց իմացուցած էին կանխավ. և իրենց վարձատրության հաշիվով շահամուլի ջիղերնին կը պրկվեր, աշվընին կը փայլեր ու նոր ջանք մը կ'ընեին, ու սովնին ճամփա մը բանալու, քայլ մը ավելի մոտենալու համար այդ դեմի դրան, ուրկե հազիվ տասը քայլ կը բաժներ զիրենք:

Անդին՝ բազմությունը ալ ավելի կը սեղմվեր, համբերությունը սպառելով, վերջ մը տալու պետքը զգացվելով երկուստեք, զայրույթը, հին ատելությունը՝ այս երկու տարրին մեջ, ավանդական, ճակատագրային բան մը երևան կ'ելլեր բիրտ անկեղծությամբ:

Ծխախոտի հին խուզարկություններու, գրավումներու հիշատակը կուզար արծարծել մշտնջենական հակառակությունը. կռիվներու մեջ տրված առնված վերքերու սպիները կը բացվեին այս պահուս, իրենց շարավին հոտովը, թարմ արյունի բուրումովը զայրացնելով հատուցումի պետքը և կծու մարմաջը. հետո ամբողջ Ցոքարը մահալեի մթերքը պահված էր այս խորխուլ տան մեջ, ամենուն հարստությունը, ամբողջ տարվան ապրուստը: Եվ կը հաշվեին մինչև հիմա իրենցմե գրավված ծխախոտներուն քանակությունը, որուն կսկիծը՝ ամեն մեկուն համար զատ-զատ, ծանր տուգանքներով, երկար բանտարկություններով սաստկացած էր:

Ամբոխեն՝ բերնե բերան խոսքեր, անցախոս բառեր կը սահեին, կը սպրդեին ներս, պատվերներ, հրամաններ՝ փութալու, աճապարելու:

— Ծո՛, Հակոբոս, տե՛ երերա:

Ներսը կ'երերային, կը շտապեին, ոտնաձայներ, կահ կարասիներու, մթերված ապրանքներու փոխադրության խուլ ջանքեր կը լսվեին, վայրկենական տեղափոխություն տանիքներու վրա, առաստաղներուն տակեն. և նեղ փողոցին մեջ հիմա ծխախոտի ուժգին հոտ մը կը ծավալեր, այնքան որ Ռեծիին դետերը հուսահատ՝ այս բոլոր կիները ցրվելու և կողպուտը չփախցնելու փորձությամբ կը բռնվեին, մինչ-

¹ մահալե — (թուրք.) թաղ, թաղամաս

² մանառիկ — ման եկող, շրջագայող թափառական. այստեղ՝ ոլոր-մոլոր, ծուռումուռ

³ դետ — լրտես, նայող, դիտող. այստեղ՝ պահակ, պահապան, հսկող

⁴ այինկա — (հուն.) ծխախոտ

դեռ ոստրկասությունը ամենեն ավելի հեռատես, օրինական ձևակերպությունները կը կատարեր այդ տունը կոխելէ առաջ:

Եվ աղաղակը կը բարձրանար ավելի ուժգին, կիզիչ արևին սկավառակէն իննող հորդ ու ջերմ լուսին պես զայրացած աղաղակ մը՝ որուն մեջ առջի բառը կուգար, կը դառնար, կը վերադառնար շարունակ.

— Այինկա՛, այինկա՛:

Բ.

Երկու եղբայրներուն մեջ Հակոբոս՝ այինկաճիներու¹ մեծը՝ անդրանիկն էր. սևաչվի, սևահեր երիտասարդ, ամառ ձմեռ պահելով իր մեղրագուլն ապայե փոթուրն² ու շալվարը, հաստ տոկուն կտավ, որ դաշույնի հարվածներու կը դիմադրեր և զոր ցերեկները կը պտտցներ Իզմիտի չարշուփն մեջ, զորավոր մարդերու հատուկ դանդաղ ու ծուլլ քայլվածքով:

Լեռներու զավակ, իր գլուղացիի անձուկ միտքը բնավ չէր կրցած ըմբռնել Ռեծիի դրության նրբությունները. և իր բնական իրավունքին հենած՝ կը կռվեր ահա տասը տարիներէ ի վեր, ճակատաբաց՝ փոխանակ հանցավորի մը պես պահվտելու. այինկաճիներու համբավավոր պետն էր ու դյուցազնը այնքան արյունոտ ծեծկվուքներու:

Այն երիտասարդն էր, որ վկայության համար կանչված, դատարանի մը առջև, իր արիեստը հարցված ատեն պատասխանած էր անփութորեն.

— Այինկաճի:

Հիմա ամենուն ծանոթ է ինք, զոր լերան մեջ ավագակը ու ճամփուն վրա ձիապանը կը ճանչնան, կը սիրեն. մեջքի դաշույնը, որուն երկաթը Պոլսեն եկած անած է, Դամասկոսի դյուրաթեք երկաթ, վետ-

վետող երանգներով, երբեք զուր տեղը փայլատակած չէ: Ծառերը կը ճանչնան զայն, այնքան շատ իրենց կեղևին վրա Հ գիրը՝ իր երբեմնի դպրոցական կյանքեն մնացող միակ հիշատակը՝ փորագրած է, սրտնեղության, ձանձրույթի վայրկյաններուն մեջ:

Այս քաղքին շրջակայքը՝ ծխախոտի ամեն փոխադրություն իր աչալուրջ ու ճարտար պահպանության կը հանձնվի ամեն ատեն. երբեք չի թողուր փախիր իր արհուրան վստահված ապրանքը. հնարքը ու քաջությունը կը լծորդէ փորձ ռազմագետի մը պես ու կը հաջողի:

Հիմա պիտի նշանվի. ո՛վ զավակ կուտա այս լերան մարդուն. և սակայն մեկէ ավելի աղջիկներ սրտատրոփ կը սպասեն դուռը իր անցուդարձին, իրիկվան մուրփին:

— Բարև, Հակոբոս, երբ եկար:

— Երեկ գիշեր:

Միշտ գիշերը կուգար այս տղան. անորոշ ժամերով, անծանոթ, անկոխ ուղիներէ, զորս իրմէ զատ ոչ ոք գիտեր, ոչ իսկ իր եղբայրը, Սահակ՝ որ Ռեծիին կը ծառայէ. ինքը ահավոր այինկաճիին կրտսերը՝ քուճի¹ մըն է հիմա լեցուն թոշակով, երիտասարդ կտրիճ մը. բայց Յոքարը մահալէն, իր ազգականներուն թաղը չի ժպտիր իրեն. աղջիկները չեն սպասեր դուռը. էն տգեղը կը ծիծաղի իր վրան, և եղբորը նշանածը, Պերճուհին, չի բարևեր զինքը:

Ինչո՞ւ համար հանկարծ թողած է այս տղան իրենները, ատելությամբ զինվելու համար անոնց դեմ:

Եվ այս նեղ փողոցին մեջ, դէպի խարխուլ տունը, որ ճիշտ իր հայրենի տունն էր, ինքն էր ահա, որ կ'առաջնորդէր Ռեծիին. և հանկարծակիի եկած ամենքն ալ, չհավատալով դեռ, կը հարցնէին իրարու ականջն ի վար փսփսալով.

— Ծո ո՛վ բերավ ասոնք, Սահակ:

¹ այինկաճի — ծխախոտի մաքսանենգությանը զբաղվող

² ապայե փոթուր — բրդյա հաստ, լայն տաբատ, շալվար

¹ քուճի — (թուրք.) պահակ, հսկիչ

Սա դեմի ելևէջավոր գիծը, որ հորիզոնը կը կտրե, կը կտրտե, որ իր ատամներով կը խաճեն երկինքը անսահման կապույտին մեջ՝ լեռներու շղթա մըն է դեպի հյուսիս վազող իր փափափ կողերուն վրա տարածվող խիտ մթությունը, անթափանց սևությունը՝ անտառներունն է, աղջամղջային կանանչություն, որ գիշեր ատեն և լուսնի լուսով՝ թանձր հեղուկե լիճի մը պես կը փալփի:

Ասդին՝ Իզմիտի ծովն է հետզհետե ամփոփված, նեղցած, սպառած, որուն տամուկ կապույտին մեջ լուսինը կ'իջնե վերեն, կը թաթխվի առանց իր պայծառությունը, հստակությունը մազի չափ կորսնցնելու, և մանրուք ալիքներու տարուբերումին հետ կոտրտած հայելիի բեկորներ կը ձևացնե, որոնք իրարու կը կըցվին, իրարմե կը հեռանան, կը ցրվին, նորեն միանալու ու նորեն բաժնվելու համար:

Հոս՝ քարահատակ ճամփուն վրա՝ ձիերու շարք մը կը քալե հազիվ լսելի ոտնաձայնով մը, որ պայտերուն վրա փաթթված չուխայի կտորներով կը մեղմանա, ամբողջ կարավան մը ծխախոտ փոխադրող շրջակա գեղերեն. ու տասնի չափ տղաք կուզան քովեն հետիոտն, հրացանը ուսերնուն կախած, ատրճանակը մեջքերնին:

Հիմա լուսինն լույսը կ'իջնա ասոնց գլխուն վրա շիտակ, լուսավորելով կ'մատնանիշ ընելով այինկաճիներուն խումբը, որ չի կրնար ինքզինքը պաշտպանել այս լուսի վտանգավոր ողողումին դեմ. և հուշիկ կը քալեն աղետի մը նախազգացումով, ծառի խարշափյունին, տերևի մը կծկումին ուշադիր, անձկությամբ լեցված. հետո կը վարժվին այս պայծառ լուսին որ զվարթություն կը բերե հետը, և կը խուսակցին մեղմիվ.

- Քանի օխա թյություն վերուցին մահալենն:
- Հարյուր քսան:
- Ուր է Հակոբոսը:
- Առջևն կ'երթա:

Սրշտ առջևն կ'երթար, մինակուկը ամեն վտանգի դեմ, ձեռքը մեջքի դաշույնին բունին, խորհելով իր եղբոր հետ հավանական հանդիպումին ճամփու մը վրա, ու այս գաղափարին՝ զգալով կսկիծ մը, սուր ցավ մը, որ սիրտը կը լեցնե, կոկորդեն կը բռներ և շնչահեղձ կ'ըներ զինքը:

Պահ մը կը մտածեր թողուլ այս կյանքը, այս մշտնջենական վտանգի արհեստը, որ հիմա եղբայրսպան հանդիպումներու զարհուրանքով կը լեցվեր, որ իր նշանածը հարս չեղած, զայն այրի թողուլ կ'սպառնար ամեն վայրկյան. և գլուխը կախ կ'երթար, մոռնալով կարավանը, որ կը հետևեր իրեն, որուն պահպանության հոգը իր պզտիկ դաշույնին և իր մեծ սրտին վստահած էին:

Անտառը կը մտներ. ու լուսինն ալ կը խոնարհեր կ'իջներ իր բարձրութենեն անտառին ծոցը, ծառերուն սաղարթներուն երկարող վտիտ ընձյուղներուն վրա, որոնք իր սկավառակին մեջ կը մխվեին, կարծես հոն անձնասպան ըլլալու համար նետվելով անտառին սուր ծայրերուն վրա, որոնք զինքը պիտի գիշատեին:

Հեռուն՝ լեռներեն իջնող ջուր մը երիզուտ ավազանի մը մեջեն վազելով կը խոխոջեր. գորտեր կը կռկռային, խռովելով գիշերվան լռությունը:

Առջի օրվան կորուստին կը խորհեր պահ մըն ալ, կը խորհեր գրավված ծխախոտին, զոր չէին կրցած փախցնել, և միտքը եղբորը կ'երթար ու ձեռքը՝ մութին մեջ ուժգին կը սեղմեր դաշույնին կոթը:

7.

Առջի իրիկվան դեմ Սահակ Պերճուհին տեսավ եկեղեցիեն վար, մեյտանին՝ մեջ, ու քովը գնաց փախչելու ատեն չթողլով անոր.

— Սրողո՞ւճ ես հետս:

¹ մեյտան, մեյդան — (արաբ.) հրապարակ

— Ե՛ս:

— Բարևս ինչո՞ւ չառիր, բարևը աստուծո՞ւ է:

Աղջիկը չխոսեցավ և հեռանալ ուզեց:

— Կեցի՛ր, ատեն մը կը սիրեիր զիս, եղբորս հետ չնշանված դեռ, կը հիշես աղբյուրին քով խոսածներդ:

— Ես եղբորդ նշանածն եմ, մի՛ խոսիր հետս, ես այինկաճիի աղջիկ եմ:

Սահակ ձեռքը բռնել ուզեց, ու աղջիկը քաշվեցավ ետ:

— Այդչամփ գեշ մարդ եմ ես... Եթե գիտնայիր, որ մեկ խոսքովդ սիրտս կը բանամ սա դանակով. իմ սերս ամուր է աս երկաթին պես, քուկդ... Ծառի մը ոստին պես ամեն դի կը ծռի, պզտիկ եղբորմեն մեծ եղբորը, Սահակեն Հակոբոսին կը դառնա:

Պերճուհի թողուց, որ ձեռքը բռնե. իր առջի բարեկամին ձայնը կը շարժեր զինքը. տեսավ, որ արցունքի կաթիլ մը կը գլորեր անոր արևակեզ այտեն՝ մրոտած պերևեշտին՝ վրա:

— Ո՞վ ըսավ որ քուճի ըլլաս:

— Քեզի համար:

— Ես այինկաճիի աղջիկ եմ:

Ու քիչ-քիչ, իրիկնամուտին ստվերներուն մեջ մտերմացան նորեն. մշուշը պատեց իրենց առջի սիրուն վերադարձը. հետո Սահակ մեկնիլ ուզեց ու աղջիկը չթողուց այս անգամ:

— Կեցի՛ր, տե, քիչիկ մըն ալ:

Կեցան, չկրնալով համոզվիլ, որ հարկ էր իրար թողուլ. անցորդները պիտի գայթակղեին տեսնելով այս ժամուն այինկաճիին նշանածը սա քուճիին քով. վախցան ու գատվեցան իրարմե:

Հիմա դեպի լեռը կ'երթար դեռ հմայված, կրելով հրապույրը իր առջի սիրած աղջկան, որ եղբորը նշանածը եղած էր. այս հինգ վայրկյանի խոսակցութենեն վերարժարծոված իր սերը կը զարհուրցներ զինքը:

Քաղքին գառիվայր տուները հեռվեն թավալվոր կործանումի մը տպավորությունը թողուցին իր վրա: Ճամփան շարունակեց անտառին մեջ մխվելով հետզհետե. այս ծառերը իր պատանության, ուրախ զվարթ օրերու հիշատակները կ'արթնցնեին մտքին մեջ: Եվ անտառին վեհաշուք խաղաղությունը բարկացուց զինքը. վերեն տերևներու բացվածքեն արծաթ շառավիղներ կը թափանցեին ներս, կ'իջնային գետնի դալարիքին ու մամուռներուն վրա, ուղղաբերձ լուսանյութ ծառի անթիվ կոճղերու պես, ձևացնելով երկու անտառ մեջ մեջի անցած, մեկը, որ հողեն կը բուսներ ստվերամած գռուզ մազերու պես, ու մյուսը՝ երկինքեն եկող անհամար շողերու՝ որ ադամանդե սանտրի մը նման անոր մեջ կը մխվեր:

Եվ փոխն ի փոխ այս մութ ու լույս, կարծր ու աննյութ գիծերու շարքը, որոնց մեջ կը քալեր հիմա, իր կյանքին անհարիր ճամփուն կը նմաներ ճիշտ. քանի մը ժամ առաջվան տեսակցությունը Պերճուհիին հետ՝ վերջին լուսավոր գիծն էր, ուրկե անդին համակ աղջամուղջը կը տիրեր. եղբորդ նշանածը, վաղը գուցե անոր կինը...: Իր միտքը պատող խավարը ալ ավելի կը թանձրանար ու չլսեց կամ լսել չուզեց ձայնը, որ խորեն, հեռվեն պոռաց.

— Մի՛ գար առաջ:

Ինքը շարունակեց հառաջանալ, անփույթ, անտարբեր, ծիծաղելով այս մութեն եկող հրամանին վրա: Հանկարծ ձայնը որոտաց նորեն՝ սուր, կտրուկ.

— Կե՛լմե՛!:

Անտառը կրկնեց հրամանը, թավ, հաստ ձայնով, ջանալով արթնցնել Սահակը, իրեն սպառնացող վրտանգին լանփույթ: Հետո ավելի ուժգին ձայն մը, զոր Սահակ ճանչցավ, եղբորը ձայնը.

— Կրակ:

Հրացանները պայթեցան տասը մեկեն, գնդակ-

¹ պերևեշտ — բեղեր, ընչացք

¹ կելմե — (թուրք.) մի արի, մի գա

ները սուլեցին իրենց կարմիր շառավիղներով ծակծակելով շուրջի մթութունը: Սահակ կեցավ ծառի մը բունին կռթնած, խազամուծ մարդու մը խոնջենքով, դիտելով այս գնդակի թափփուքները, որ իր չորս դին ինկան ու զվարճացուցին զինքը: Մեռնիլ վախցած էր երբեք մեռնելէ, և եղբորմեն եկող այս հարվածները փրկության մահ մը կը խոստանային իրեն. անոր ձեռքեն մեռնիլ. քնչ հաճույք:

— Կրակ, հրամայեց այինկաճիին ձայնը, կրկնվելով երկարելով անտառին խուլ ու մութ խորշերուն մեջ:

Ի՞նչ հաճույք եղբորը գնդակին հանդիպիլ, ու Պերճուհին...

Եվ գետին ինկավ Սահակ, կուրծքեն զարնված:

Ե.

Ռեժին ամսական թոշակ հատկացուց Սահակի ընտանիքին, այինկաճիներու հետ կռվի մեջ մեռնելուն համար, թոշակ մը զոր Հակոբոս կը ստանա տարիէ մը ի վեր, հորմեհետե մայրը մեռավ տղուն կրկնիծեն:

Պերճուհին սևեր հագնող աղջիկ մըն է, որ չամուսնանար. իր նշանը ետ եղավ առանց պատճառը հասկցվելու:

(1892)

Դ
Ի
Մ
Ա
Կ
Ե
Ն
Ի
Ն

5. Երգիչներ

Ա.

րշակ Յազըճյան, որ պարահանդեսին էն տաք միջոցին, միտքը ուրիշ տեղ եղող մարդու մը պես աննպատակ և անուշադիր կը պտըտեր, հանկարծ թևի մը շոշափումը զգաց՝ իր թևին տակ. վարդագույն տոմինո մըն էր հասակագեղ, որ կ'ըսեր իրեն.

— Ինչո՞ւ չեք պարեր:

— Չեմ ախորժիր:

— Ձեզի պես երիտասարդ մը...

— Պարելը տարիքի հետ գործ չունի. տեսեք սա ալևոր մարդը, որ վալս կը դառնա պատանիի մը աշխույժով:

Ու երիտասարդը իր ընկերուհին դիտեց ոտքի պզտիկ կոշիկեն մինչև դիմակը, բեհեզի պատառ մը՝ որուն շիկնոտ երանգը դեմքին չծածկված մասին վրա կը շարունակվեր. իր մեծաշեն գեղեցկությանը հակառակ, մանուկի ձեռքեր ուներ և մինչև արմուկը հասնող ճերմակ ձեռնոցներ կը հիշեցնեին Պեշիկ-թաշլյանի երգած ձյունաթուր թաթիկը:

Կուրծքը, զոր տոմինոյին մեջքը սեղմող մետաքսյա գոտին դուրս կը ցայտեցներ, զույգ մը ըմբոստ նծույգի գլուխներու պես, քարակարկառ արձանի մը լանջքին խոստումը ու գաղափարը կուտար, խոստում, զոր հիմա իրարու դպող թևերուն մեջ սողոսկող սարսուռը կը շեշտեր:

Տոմինոն անձնավստահ մեկու պես թող կուտար առանց տրտնջալու, որ զինքը երկարորեն դիտեն, քննեն ու գնահատեն, գիտնալով, որ վերջ ի վերջո նպաստավոր պիտի ըլլա եզրակացությունը իրեն:

Բ.

— Կը սիրեն զիս:

— Այն ատեն միայն կրնամ ըսել երբոր դիմակդ

վար առնես:

— Անկարելի է այդ:

— Գնա՛ քովես ուրեմն:

Կը վռնտեր. առանց քաղաքավար դարձվածներ փնտրելու, Արշակ կը վռնտեր այս կինը, որ ցանկազարթույց ընկերությամբ եկած էր ընդմիջելու իր գաղափարի, խոկումի մարդու պտույտը պարասրահին մեջ: Ինքը կը սոսկար այն կիներեն, որ մունջ ու անխոսիկ մատուցում մը կը կրեն կարծես հրապուրիչ և ուշադրություն հրավիրող շարժումներուն մեջ: Կը վախնար անոնցմե. ինքը, լուրջ ու պարկեշտ տղա, սիրո հաճույքն ալ անոր պարկեշտ, գրեթե առաքինի հանգամանքին մեջ կը փնտրեր:

Այնպես կը հավտար, թե այն կինը միայն կարող պիտի ըլլար սիրել, որ զինքը մերժեր մինչև վերջը. այս տոմինոյին պես իր գիրկը նետվող կիներեն խորշած էր միշտ. զինքը չսիրող կինն էր, որ իր խտեալ սիրուհին պիտի ըլլար: Սերը՝ իր աչքին՝ տառապանքի մեջ էր միայն, այնպես, որ դժբախտ ըլլալով կարծես երջանիկ պիտի ըլլար:

Իրոք ալ այնպես էր այս երիտասարդ երագատեւը. այն հազար ու մեկ կիներեն, որոնց կրնար սիրտը շահիլ, և ոչ մեկին կապված էր. իր բարեկեցիկ վիճակովը երբեք չէր խորհած ամուսնության, և ոչ ալ այն վաղանցիկ հաճույքի ժամերուն, որոնցմե իր տարեկիցները չէին կրնար անցնիլ. ողորմելի մարդիկ՝ որոնք կազմ ու պատրաստ երանություններով կը բավականանային:

Ինքը կը շրջեր փողոցները, դժվարահաճ արվեստագետի մը պես

Որ աչքն ի դարան և քիթն ի քամի,

ինչպես կ'ըսեր Ռուսինյան, կամ որսորդի մը պես, որ արյունարբու վագրի մը հանդիպելու երագովը երջանիկ կ'ըլլա: Այսպես կույս ու մաքուր մնացած էր իր սիրտը, սպասելով հազվագյուտ կերպով հրապուրիչ ու նույնքան անմատչելի կնոջ մը երևումին: Թեև ճիշտ քսանմեկ տարու էր հիմա, կապույտ, անուշ աչքերով, երկուքի ճեղքված երկար, շագանակագույն

մազերով ու ազնվական երևույթով երիտասարդ մը:

9.

Այդ ըղձացած կինը ճանչցած էր օր մը. փողոցը հանդիպած էր երբեմն. սիգաճեմ ու խրոխտ կին մըն էր. նայվածք մը անգամ չշնորհելով բոլոր կանգ առնողներուն, բարև բռնողներուն իր ճամփուն վրա. մեկ հեղ, երկու հեղ ու քիչ-քիչ անտեղիտալի պետք մը դարձած էր անզգալաբար հետևիլ անոր ամեն կողմ:

Եվ հետաքրքրվելով՝ հետը տեսնվելու, տունը երթալու առիթը փնտրած ու գտած էր. իրեն պես դեռ քանիններ կուգային հող, անմատչելի կուռքի մը առջև ծխող սպառող երիտասարդի սրտեր, բռնված այն անմռունչ հրապուլյրեն, որ տիկնոջ խստահայաց, բայց նշուլագեղ՝ աչքերուն մեջ կը կարդացվեր:

Առաքինի կնիկ մըն էր, որուն կրնայիր ժամերով խոսիլ կամ հետը առանձին մնալ առանց մոռնալու, թե իր ամուսնին հավատարիմ մեկն էր այս բարակամեջք ու առույգաբարձ գեղանի կինը, որ թիկնաթոռին մեջ մարմնակործան կ'ունկնդրեր քեզի, վառարանին դուռնեն ցուլացիկ լույսին նայելով միշտ:

Դեղնած դեմքով տղաք կուգային երբուն քալվածքով, այս տաքուկ սրահին մեջ, որ կարծես հիվանդանոց մըն էր տառապյալներու, որոնք ներս կը մտնեին գիշերվան ճաշեն ետքը թեթև հազով մը ընդմիջված բարևով, հոս՝ այս ջերմոցին գաղջ օդին մեջ կազդուրվելու, այս կնոջ տաք ու խոնավ նայվածքեն, անոր այրեցյալ գոտիեն իբրև թե կենդանություն փնտրելու համար:

Ու փալթոնին հանած, իրենց հագուստին վա-

յելչությանը մեջ կը պարտկեին նիհար իրանունն ցրցվող ոսկերոտիքը, ու ձյունաթուլյր մաքուր շապիկի պարանոցին մեջ՝ վիզերնին, վտիտ, երկարած, մորթվելու ոչխարի սիրահոծար պատրաստականությամբ:

7.

Այս կինը ահա կը սիրեր երկու տարիե ի վեր, անոր համար, որ անկե չէր կրցած սիրվիլ. իր երազը կ'իրագործվեր ու երջանիկ էր. ճիշտ իր ուզած անգույն ու գեղեցիկ կինն էր դեմինը: Հիմա առանց քաշվելու, երկու տարիե ի վեր հաստատված համարձակությամբ մը կ'ըսեր անոր.

— Անկեղծապես շնորհակալ եմ զիս չսիրելուդ. եթե սիրեիր՝ շատոնց քեզ ձգած փախած էի. բայց տես, որ այդ սիրուն ու խոժոռ դեմքդ պահելով կապեցիր զիս:

Ու կինը կը պատասխաներ ծանրությամբ, առանց երեսը նայելու, անթարթ ակնարկով մը դիտելով վառարանին դռնակեն ցուլացող կարմիր բոցը.

— Շատ կը վախնամ, որ մինչև վերջը այդպես կապված մնաս:

— Ուրեմն երբեք զիս չպիտի սիրես:

— Բնավ:

— Ոչ իսկ պզտիկ համբույր մը:

— Մատիս ծայրեն անգամ չեմ տար:

Հետո խոսակցությունը կը փոխվեր. երբեմն պեզիկ կը խաղային կամ ընթերցում մը կ'ըներ Արշակ, որովհետև այս կինը աղվոր ընթերցումները կը սիրեր, ու աչքը գոց, բոլորովին ընկողմանած իր աթոռին խորը, անուշ երազի մը մեջ կորսվածի պես կ'ունկնդրեր անոր ժամերով:

Կես գիշերին կը մեկներ, տխուր ու երջանիկ միանգամայն այս սիրով, որ ստվերի մը պես անշոշափելի էր:

Այս էր երիտասարդին բոլոր կյանքը. անկե գատ որևէ կին չէր զբաղեցուցած զինքը, ու պարահան-

¹ Նշուլագեղ — գեղեցիկ նշուլներ, ճաճանչներ ունեցող, արձակող

դեսին մեջ պտտած պահուն դեռ այդ կնոջ պատկերովը լեցված էր սիրտը, երբ վարդէ տոմինոն, առանց իր հոժարությունը առնելու, թևը կը մտներ ու տիրաբար կը քաշեր կը տաներ զինքը ուզած կողմը:

Ե.

Տոմինոն կը բռնանար:

Ամբողջ մարմինն՝ մանիշակի զգլխիչ բուրուս մը կը ծավալեր, չնչին կանխավճար այն ամեն թաքուն հրապույրներուն, զորս այս հսկա վարդի թերթը կը պահեր իր ծոցին մեջ:

Պատիկ խուցի մը մեջ նստեր էին քով քովի, ու տոմինոն՝ վաստակաբեկ կը հենուր իրեն, մինչդեռ վերը՝ պարասրահը կը գոռար, կը թնդար ցնծության թափերով, որպէս թէ քաջալերեր վերեն իրենց վարանող երիտասարդությունը: Ջերմությունը՝ անոր թևին դպած տեղը կ'ավելնար, այրուցի մը կը փոխվեր հոն, երիտասարդին շնչառությունը կը դժվարացներ, անոր անտարբերությունը կը վրդովեր:

Քոնյաքի փոքրիկ բաժակները կը պարպէին մեղմիվ, քամելով վերջին կաթիլը ու չուզելով կարծես բաժակը զատել բերաննուն. ամեն մեկ ումպին՝ մտածումներ կուգային իրենց միտքը, զորս կուլ կուտային անոր մեջի հեղուկին պես: Ու երկուքն ալ արբած այս լռին առանձնութենէն, տաքէն, մանիշակի հոտէն, չէին խոսեր՝ ալ հեղգացած,¹ առջի ընդհարումին իյնալու, կործանելու պատրաստ կավե արձաններու նման, կորսնցնելով դիմադրության ուժը:

Վերը աղմուկը կ'ավելնար, կը սաստկանար, ոտքերու տրոփյունը՝ թատրոնին երկաթէ ձեղունը կը ցնցեր տեղէն, երաժշտության ձայները պատերէն կ'անցնէին, խուլցած, անհասկանալի եղանակներով, որ իրենց ականջին մեջ կը բզզային:

— Դիմակդ վար առ, կ'ըսեր Արշակ:

— Երբէք:

Մի գուցէ տգեղ ու տարիքոտ կին մը ըլլար, որ ամչնար երեսը ցույց տալու, հուսախաբ չընելու համար զինքը. բայց ամեն ինչ կը հերքեր այս ենթադրությունը: Աթոռին մեջ ընկողմանած էր բազկարձակ ու վայելչապանծ, ու հեքոտ կուրծքէն երկար, խուլ հառաչանք մը դուրս կը թռեր:

Ո՞վ էր այս կինը: Երեսը տեսնելու հուսահատ փորձ մը ըրավ, բռնի վար առնել ուզելով դիմակը:

Տոմինոն ցատկեց ոտքի ելավ, ուղիղ, գրեթէ սպառնալից.

— Երբէք, հասկցմար:

Խրոխտ ու կտրուկ կերպով կը խոսեր միշտ, փոխելով, սքողելով իր ձայնը. ու տեսնելով, որ երիտասարդը կը տառապեր, անուշադրությամբ ավելցուց.

— Պիտի զղջաս, գիտեմ, որ պիտի զղջաս զիս ճանշնալուդ: Ենթադրե, որ սիրած կինդ եմ ես:

Արդյո՞ք:

Վերը՝ երաժշտությունը, աղմուկը, պարերը կը շարունակէին:

Զ.

Այնպէս ենթադրեց. այս քարուկիր, մութ ու գեշ խցիկը հեծծածանքներ լսեց, արցունքներ տեսավ, բայց մինչև վերջը չտեսավ այդ պատրվակին տակ պահվող սող երեսը: Բաժնվեցան, խռոված մարդոց պէս իրարէն դժգոհ:

Շտուկալ գիշերը, երբ Արշակ իր բարեկամուհիին սրահէն ներս մտավ, վարանեցավ. հանկարծ տարակույս մը ծնավ ու մեծցավ իր սրտին մեջ. հետախուզող ականարկը իր դիմացինին աչքին մեջէն մինչև սրտին խորը թափանցեց՝ կարդալու համար հոն: Արդյո՞ք. շփոթած՝ կեցավ պահ մը, մինչդեռ տան տիկինը

¹ հեղգ — ծուլ, ալարկոտ

իր աթոռին մեջ ընկողմանած կը մնար պարտասուն¹,
 աչքերը սևեռած միշտ վառարանեն ցայտող բոցին,
 որուն նշույլները կերպասներուն վրա կը խաղային.
 կրակը ու լույսը այդ վառարանին խորեն կուգային
 տաքցնել ու զբոսցնել զինքը, ու փույթ չէր ընել, թե
 ճուրկե էին անոր մեջ խանձող, տոչորող փայտերը:
 Արշակ չհամարձակեցավ ուղղակի հարցում մը ընել,
 բայց սովորական պեզիկի խաղին ատեն, մանիշակի
 հոտ մը առավ ծանր, խնկաբույր, առջի գիշերվան
 պես ու չկրցավ ինքզինքը զսպել:

Արդյո՞ք:

— Ի՞նչպես ատեն անցուցիր երեկ գիշեր, տիկին:

— Միս մինակ, դուն ալ մոռցար զիս:

— Եթե գիտնայիր... պարահանդեսին մեջ մեկը
 կար, որ այնքան կը նմաներ քեզի:

— Իրավ:

— Մինչև վերջը անոր հետն էի:

— Զիս կ'արծելով, այնպես չէ, բայց երեսը տե-
 սար անշուշտ:

— Ո՛չ, չկրցա տեսնել, և այս վայրկյանիս իսկ կը
 կարծեմ, որ դուն էիր թերևս:

Տիկինը խնդաց սիրուն քահքահով մը: Հետո.

— Այդպես եք դուք՝ երկ մարդիկ ամենքդ
 ալ, — ըսավ, — դիմակի կտոր մը և ահա սիրածնիդ
 ու չսիրածնիդ զանազանելու անկարող կ'ըլլաք. դի-
 մակ մը ու անոր մեջ ամեն դեմքերը կը տեսնեք. բայց
 կիները այնպես չեն. ամեն ծպտումի տակ միշտ կը
 ճանչնան իրենց սիրած անձը, որովհետև սիրտով կը
 սիրեն անոնք. մինչդեռ դուք աչքով կը սիրեք մի-
 այն, և աչքը խաբել է դյուրին բան չկա:

Խոստովանությունն մըն էր այս թե հերքում մը:

(1893)

Դամին բակը

¹ պարտասուն — հոգնած, ուժասպառ

Ա

ճեղքված էր լույսը, երբոր տերտերը ճամփա ինկավ ժամ երթալու համար. ոչ ոք կար փողոցներուն մեջ ու համատարած լռությունը, որ հագիվ փարատվող գիշերեն կու գար, քահանային ոտնաձայնը հատիկ-հատիկ կը լսեցներ:

Ջառիվեր մը կ'ելլեր, վասն զի ժամը, ամուր ու ցած շենք մը, որ հոսկե կը տեսնվեր, վերը՝ գեղին բարձունքին վրա էր: Հևալով կը քալեր հովանոցի մը կռթնելով, սև թիպեթ ու քիչ մը գույնը կորսնցուցած աղքատի հովանոց՝ որ գավազանի տեղ կը ծառայեր:

Երեսուն տարիէ ի վեր միևնույն համաչափ քայլերով կ'ելլեր այս փողոցեն վեր, այն ճշտությամբ, որով արևը կը ծագեր, իր սիրական ժամը՝ իր աստուծուն քովը փութալու համար:

Երբոր դուռը հասավ, վայրկյան մը կեցավ լիաթոք շունչ մը առնելու համար ու նայվածքը շուրջը պտտցուց անգամ մը:

Իր աչքին առջև պարզվող այս հուլիսի առտուն շլացուց զինքը:

Վասփորը կ'երևար, կ'ընդհատվեր հանկարծ, նորեն կը սկսեր, կը դառնար, կը գալարեր, տիտանյան օձի մը պես, երկու դիեն բարձրացող բլուրներուն մեջ:

Արևին ձգած լուսավոր շավիղը անհամար աղամանդներու սփռում մըն էր հոն, ավելի մուրթնելով կարծես ծովին թավիշի կապույտը:

Ծովեզերքի մոտ՝ այն կողմեն, ուրկե կը նայեր քահանան՝ այս աղամանդները մեկ-մեկ կը զանազանվեին, այնքան մեծ էին. երթալով հետզհետէ կը պզտիկնային՝ բայց ավելի մերձենալով իրարու: Եվ ավելի հեռուն՝ փոսրտուք՝ մըն էր այլս, լուսաճաճանչ փոշիներու տարածություն մը, որ միապաղաղ

մակարդակ մը կը ձևացներ, դյուրական փողփողումի մեջ անշարժացած:

Ծովին մեջտեղը այս հյուլենները կ'երերտկային շարունակ, ձևերնին, դիրքերնին, լուսերնին կը փոխեին, իրարու առջև կը վազեին, իրարմէ խույս կուտային անհնարին ու խոլական ոստումներով, արշավներով, համեցումներով, այս կապույտ անջրպետին վրա ակնախտի¹ պար մը շինելով:

Ցամաքին վրա առավոտը ոչ նվազ հիացուցիչ էր. լեռները իրենց դալարիքը ու նոր հերկված հողերուն կարմիր ուռեցքները քովէ քով կարգով կը տարածեին: Անդին՝ ածուներու անդաստաններն էին զուգահեռական գիծերու անհատնում շարքերով, ու ավելի հեռուն, հորիզոնին վրա, ծառերու հոծ խումբ մը, կանանչներու ամեն վառ երանգները մեկտեղ բերած, այն կանանչեն, որ դեղինին կը մոտենա, մինչև այն, որ սևին հետ կը շփոթվի: Այս կանանչության վրա մերթ պզտիկ սարսուռ մը կը վազեր, ու իսկույն կանանչ ու համր կոհակներու ծփացում մը կը տեսնվեր:

Գետինը, խոտերուն վրա, գիշերվընէ մնացած ցողը կը շոգիանար արևին ջերմութենեն:

Չան ձուն ու շարժում չկար գեղին մեջ: Բյուրեղի հստակություն մը և չեմ գիտեր ինչ տեսակ սպասումի մեջ էր կարծես իր բոլորտիքը:

Հետո ճերմակ ամպերու ծվեններ երկինքին լուրթ բեհեզին վրա երևցան. թեթև հով մը ելավ: Քանի մը եզներ քնաշոքիկի քալվածքով մը անցան. կաթնավաճառ մը իր պղինձե ամաններուն աղմուկովը լռությունը վրդովեց:

Եկեղեցին կես խավարի մեջ էր՝ պատուհանին երկաթ փեղկերը բացված չըլլալուն երբոր ավագերեցը ներս մտավ, պահարանին մեջ շուրջառ մը ձգեց ուսին վրա, խալփախը² սև գոպկի մը հետ փո-

¹ ակնախտիդ, ակնախտիտ — աչքը խողտացնող, շլացնող. փխբ. պայծառ, շքեղ, հրապուրիչ

² խալփախ — (թուրք.) փափախ, գլխարկի տեսակ

¹ փոսրտուք — փշրանքի վերածված մի բան, փշրանքակույտ

խեց ու խորանին առջև կանգ առավ: Իսկույն արծաթ թագը գլուխը դրած աստվածածին մը իր հինցած ոսկեգօծ շրջանակեն նայվածքը իրեն ուղղեց. ապա-քեն այս եկեղեցվույն մեջ դրվելն ի վեր ամեն եկո-ղին կը նայեր ան միննույն անստույգ ու անվրդով նայվածքովը: Քահանան երեսը խաչակնքեց.

— Հանուն հոր և հոգվույն սրբո...

Թավ ձայնը թնդաց այս պարապության մեջ ու արձագանքը կրկնեց.

— Եվ հոգվույն սրբո...

Լուսարարը փեղկերը բանալու եկավ ու հարու-ցած աղմուկը եկեղեցվույն անդորրությունը խան-գարեց:

Բ.

Տեր Աբրահամ այն հազվագյուտ ծերունիներեն էր, որոնք իրենց կենդանութենեն՝ մարդկային կա-պերը թոթափելով՝ կանխահաս մուտքով մը բարձրա-գույն աշխարհի մը մեջ կը թևակոխեն, ուրկե կիրքերը ու ակնկալությունները վտարված են ի սպառ: Տե-սակ մը անդրիացում է ասիկա:

Մահվան մերձավորությունը այս հրաշքը կը գործե շատերու վրա. հրաշք, որ կյանքի վերադար-ձին իսկույն կ'աներևութանա:

Տեր Աբրահամ մեծ իմացականություն մը չուներ, բայց իր հիշողությունը կարծես նոր ավյունով, և այն համեմատությամբ, որով իր մյուս զգայարանքը տկա-րացեր էին, զորացած կը թվեր՝ մարելու մոտ կան-թեղի մը վերջին ցուլքին պես:

Իր երիտասարդությունը ու պատանությունը լեցնող էն կարևոր եղելություններուն հստակ վեր-հուշումը ուներ, որ կարծես իր հիմակվան կյանքին պարապությունը մոռցնելու կը ծառայեր այս պա-հուն:

Նախ իր համեստ դաստիարակի սկզբնավորու-թյունը, սկզբնավորություն, որ վերջ մըն է եղեր միան-գամայն, վասն զի երբեք այդ համեստութենեն թիզ մը

վեր չէր կրցած ելլել, հազիվ ձեռքը մինչև բերանը հասցնելով. նույնիսկ հիմա, որ քսան տարվան ավագ-երեց մըն է ահավասիկ:

Շատ լավ կը հիշեր այն ատենի աղաները, ամի-րաներ ամենքն ալ, մեծ մասը սարաֆներ¹, ոչ ուս-յալ հարկավ, ոչ ալ կրթյալ մինչև անգամ, որոնց դի-մացը փեշը փեշին բերելու ստիպված էր, ամեն վայր-կյան: Բայց ատոր քով հատկություններ, որոնք վճռա-պես պատկառանք կ'ազդեին և նժարը դեպի համա-կրության կողմը կ'իջեցնեին:

Անոնցմե մեկուն մանավանդ՝ Սեղբոսյան Մկրտիչ աղային, որ ճիշտ այդ եկեղեցին կառուցած էր իր ծախքովը՝ դեմքը աչքին առջևն էր, նիհար, բարձրա-հասակ, երերացող քալվածքով մարդ մը, որ սրտմտու-թյան մը վայրկյանին դպրոցեն վնստեր էր զինքը:

Պետրոս պատվելին, այս էր իր աշխարհականի անունը, տուն դարձեր էր այն իրիկուն, ամոթեն ու դո-ղեն գունատած: Իզուր իր հեք կինը, իր զավակները միացեր էին մխիթարելու համար զինքը ու չզգաց-նելու աղետին մեծությունը: Հազիվ ամիս մը կար ավագ օրերուն, ու հեռվեն գալուստը գատկական տո-նին՝ հիմա այրացավեր² այս ընտանիքին վրա ահա-վոր ու սպառնացող խոցոտումի մը պես կը թվեր իր աչքին, ու չքավորության դատապարտված իր գո-յության բոլոր դառնությունները երևան հանելու հա-տուկ դիտավորությամբ պատրաստված փորձու-թյուն մը:

Հաջորդ օրը դպրոց չկար, պատիկ լաճերու ան-տանելի խաժամուժը իր գլուխը չցավցուց այլևս, բայց աղմուկին վարժությունը ուներ ու զրկանք մը եղավ ասիկա իրեն: Հետո ապրուստի ուրիշ միջոց մը գտնե-լն հուսահատեցավ:

¹ սարաֆ — (թուրք.) սեղանավոր, լումայափոխ. բանկիր

² այրացավեր — այրված և ավերած, կրակի և ավերածության ենթարկված

Ավագ շաբթուն¹ քանի մը բարեկամներ եկան գտան զինքը. իր վիճակը հարցուցին. մեկը՝ խորհուրդ մը հղացավ. թե որ պատվելին խոնարհ, շատ խոնարհ լեզվով մը խնդրագիր մը ուղղեր աղային, կամ ինքը անձամբ անոր տունը երթար գործած պակասությանց ներում խնդրելու:

Իսկույն համոզվեցավ ասոր ու գիշերը լուսուց գրելով. սրբագրեց ու ավրեց իր աղերսագիրը: Առտուն նորեն չհավնեցավ իր ոճին. ո՛չ, գթություն հրավիրելու համար պետք եղած բառերը գտած չէր. ու թե որ մերժումի մը ենթարկվեր, երևակայեցեք անգամ մը, փճացում՝ իրեն և իրեններուն. գրավը՝ որ իր գրչին ծայրին կապված էր՝ ապշեցուցիչ համեմատություններ կ'առներ:

Նվագ տենդոտ ժամվան մը հետաձգեց այս անիծած թուղթին գրությունը: Հանկարծ իրարանցում մը ելավ տանը մեջ. կինը, տղաքը դուռը վազեր էին: Աղան ինքն էր, որ սանդուխներեն վեր կ'ելլեր իր սովորական ծանր ու երերացող քալվածքովը. պատվելին վազեց, դիմավորեց. հավտար թե չհավտար տեսածին. քննչ դիտավորությամբ եկած էր: Աղան հարցնելու ատեն չթողուց, քաշեց համբուրեց ու ճակտին տարավ հեք դաստիարակին վտիտ ու դողդոջուն ձեռքը:

— Պատվելի, ներե գործած հանցանքիս, — ըսավ մեղմ ձայնով, — ասանկ բեռ մը սրտիս վրա՝ ասանկ օրերու մեջ չուզեցի պահել, շատ կ'աղաչեմ, որ ներես ինձի. որոշեցի, որ ես քու ոտքդ գամ:

Պատվելին հազիվ կրցավ ըսել.

— Ես խոնարհ ծառանիդ եմ միշտ. պակասությունը իմս էր:

— Այս ժամեն դպրոցը քուկդ է նորեն. գրագիրս քեզի հազար դրուշ պիտի բերե, որ գատկական ծախքերդ հոգաս. բայց կ'աղաչեմ, որ սրտիդ մեջ ինձի

դեմ ոխ չպահես. հրաման տու՛ր, որ երթամ հաղորդվիմ:

Ո՛խ չպահել, հրաման տալ, ինքը որ պարզապես աղային ոտքը ձեռքը համբուրելու անդիմադրելի փորձությունը ուներ միայն:

Երբոր Սեղբոսյան Մկրտիչ աղան մեռավ, ինքը քահանա ձեռնադրված էր արդեն:

Շատ ասանկ մանրավետեր, զոս կրկին և կրկին կը պատմեր հարմար առիթներու մեջ, իրեն հատուկ զվարթ ոճով մը: Գեղացիները բոլորն ալ գիտեին Մկրտիչ ամիրային պատվելիին մինչև ոտքը գալը և ձեռքը պագնելը:

Գ.

Թաղական Խորհուրդին մեջ կարևոր նիստ կար այն կիրակի առտուն. թաղականները ամենքը ներկա էին: Ցած ձայնով կատարված կարծիքի փոխանակության մը մեջ ատենապետը¹ մեկ-երկու չըսավ. առաջարկությունը ընդունելու կողմը եղավ:

— Ես անկեղծ կերպով իմ կարծիքս զուրցեմ... Ես ժամը թաղելու կողմն եմ. ասանկ ատեն մը հարյուր հիսուն ոսկին կարևոր գումար մըն է. զանգակատունը փլչելու վրա է. ուրիշ շատ մըն ալ նորոգություններ կան. այո՛, գումար մըն է, անկեղծությամբ ըսեմ:

Միշտ անկեղծությամբ կը խոսեր այս մարդը. իր թաղականի ու հաշվի մարդու կրկին խղճմտանքը հաշտ էին իրարու հետ. իրոք այս աղքատ ժամուն համար հարյուր հիսուն ոսկին շատ մը օգուտներ պիտի ընծայեր. մյուս կողմեն տարտամ ու խուլ բան մը իր ներսիդիեն կ'ըսեր, որ ինքն ալ իր կարգին օր մը պզտիկ գումարով մը ժամու մը մեջ պիտի կրնար թաղվիլ. ինչո՛ւ չէ. մեծ ճարտարավեստը ամեն բան արժանցուցած էր այս դարուն մեջ. եկեղեցին ալ պատ-

¹ ավագ շաբթո — (եկեղ.) մեծ պասի վերջին շաբթո, որին հաջորդում է գատկի կիրակին

¹ ատենապետ — ատյանի նախագահ, որն է ընտրովի հասարակական մարմնի նախագահ

վո և անմահության գիները իջեցնելու էր:

Մեռելին տերերը Խորհրդարանին մեջ պատվո տեղը բազմեր էին: Թաղական մը ննջեցյալին ժամու մեջ թաղվելուն դեմ առարկություն ըրավ. ասիկա փորձ խանութպանի հնարք մըն էր. միտքը հիսուն ոսկի մը էվել փրցնել էր միայն:

— Շիտակը ես ձեզի համակարծիք չեմ, ատենապետ էֆենտի. հանգուցյալը, աստված լուսավորե հոգին, աղեկ մարդ էր. մեռնող մարդուն վրա գեշ չզուրցվիր. բայց շատ թշնամիներ ուներ. թե որ գինքը եկեղեցվույն մեջ թաղենք, զմեզ իրավամբ պիտի քննադատեն. տված դրամն ալ շատ չնչին է. չարժեր:

Ատենադպիրը¹, որ հեշտության կողմն էր միշտ, միջամտեց.

— Հարյուր ոսկի ևս տան և ամեն բան լմնա. ես պատասխանատվությունը վրաս կ'առնեմ:

Կարծես ուսերը կը ծռեին այս բռնին ծանրությանը ներքև:

Ան ատեն բուն սակարկությունը սկսավ ալ. թեր ու դեմ ամեն փաստերը, առարկությունները մեջտեղ հանվեցան. մեռելին տերերն ալ բոլորովին անմիտ չէին, բաղդատություններ, հաշիվներ կ'ընեին, երեքի կանոնի վրա հիմնվելով:

— Ի՞նչ տվավ Նիկողոս էֆենտին մայր եկեղեցվո մեջ թաղվելու համար. եթե մայր եկեղեցվո մեջ թաղվելու համար հինգ հարյուր ոսկի տրվի, այս ձեր մոռցված մատուռին ինչ կ'իյնա, հիսուն ոսկին ալ շատ է:

Բայց թաղականները եկեղեցվո շահը դյուրավ լքող չէին. ուրիշ գեներերու դիմեցին իսկույն: Հանգուցյալին կյանքն ալ՝ խոսքը մեջերնին՝ շատ մաքուր չէր. ու պատմություններ՝ անպատված ու վնասված կույսերու, ընդունված և չվերադարձված ավանդներու, սուտ երդումներու՝ դուրս թափվեցան: Ահագին

դեզ մը կը բարձրանար հիմակ ու հազար տեսակ խարդախություններու աշտարակ մը կը սպառնար մինչև երկինքը հասնիլ:

Վեճը դառնացեր էր. հանուն կրոնքի ու բարոյականի պայքարը կը մղվեր, ու մեռելին տերերը հայտնի կերպով կ'ընկճվեին:

Ու խորհրդարանին մեջ, այս ութը-տասը մարդիկը հավաքված մարդկության են նվիրական սկզբունքները կ'առնեին կը ծախեին, իրենց պահանջունքներուն կը պատշաճեցնեին:

Մեռելին ազգականները, դրսեցի բուրն ալ, ինչ ըսելիքնին չէին գիտեր, բայց նորեն պարտվելին չխոստովանեցան:

Մենք ալ ննջեցյալը Պալըբը կը տանինք:

Ատենապետը դողաց. ասանկ հաճախորդ մը տասը տարին մեյ մը չիյնար:

— Կ'ուզեք, որ անկեղծությամբ խոսիմ, գումարը ավելցնելու եք:

Իր սրտին խորեն հարյուր հիսուն ոսկին անգամ շատ կը գտներ. մտածեցեք, որ օրին մեկը կարգը իր թաղումին պիտի գար ու հիմակուց սակագինը տոկալիք սահմանի մը մեջ պահել կը բաղձար:

Ատենադպիրը իր հաշտարարի դերը նոր զիջողությամբ մը վերսկսավ.

— Թող հիսուն ոսկի ավելի տան և խնդիրը փակվի:

— Երկու հարյուր ոսկի:

— Կ'ընդունինք, բայց ֆրանսիական ոսկի պիտի տանք. դուք ալ մի պնդեք. ժամանակ չկորսնցնենք. դեռ շատ մը ուրիշ կարգադրություններ ունինք. մահագոյները անգամ չենք տպեր:

Թաղականները խորհեցան, որ թելը պիտի փըրթեր. ճշտեցին սակայն, թյուրիմացություն չըլլալու համար, որ հուղարկավորության ծախքը այս գումարին մեջ չէր:

Պատիկ դժվարություն մը, որ դյուրավ հարթվեցավ՝ բակին մեջ գերեզմանին տեղը որոշելու առթիվ ծագեցավ. եկեղեցվույն դրան քով չէր ըլլար. աշ

¹ ատենադպիր — պաշտոնական գրությունները վարող

կողմի պատուհանին ու պատին մեջտեղը առաջարկվեցավ. բայց այդ տեղը աչքի առջև չէր. Խորհրդարանին ձախ կողմին վրա հարմարեցան: Չնչին կետ մը մնացեր էր, զոր ննջեցյալին տերերը հարկ սեպեցին հիշեցնել և զոր թաղականները իբրև անվիճելի իրավունք մը ճանչցան անմիջապես: Նորոգվելիք զանգակատան ճակատը հանգուցյալին անունը պիտի նշանակվեր վայելուչ հիշատակությամբ մը:

Երբոր ավագերեցը ներս մտավ, համաձայնությունը կատարյալ էր արդեն:

7.

Տասը հարկ շենքի մը բոլոր բարձրութենեն վար իյնող մեկը այնչափ տակնուվրա չպիտի ըլլար, որչափ տեր Աբրահամ եղավ այս որոշումը իմանալուն: Հռչակավոր ավագակը եկեղեցվո գրկին մեջ տեղավորված, դաշույն մը մխվածի պես:

Չէր բավեր կենդանությանը մարդոց միշտ տրամադրելի հարգանքները ու պատիվները գնելը դրամով և այնքան ավելի անձկությամբ, որքան անարժան էր անոնց: Մահվընեն ետքն ալ այս կողոպտված փառաբանություններուն մշտնջենավորումը ու նվիրագործումը աստուծմե ծախու կ'առներ:

Երբոր ազգականները գացին, քահանան թաղականներուն հետ խոսելու ատեն գտավ.

— Կ'աղաչեմ, էֆենտիներ, այս բանը մի՛ ընեք, մեր ս. եկեղեցին մի՛ պղծեք:

Հեզ ու աղաչավոր ձայնով կ'ըներ իր խնդիրը: Իրեն համար եկեղեցի՛ն՝ որևէ շենք մը չէր քարով ու կիրով շինված. եթե լեզու բերան չուներ, հրգի ու սիրտ մը կը կրեր միշտ. իր ծոցը նվիրական էր ու մուտքը հոն՝ անոնց միայն վերապահված, որ անոր կսկիծները ու սուգերը կը զգան: Ի՛նչ կը փնտրեր այս ննջեցյալը այդտեղ և ի՛նչ կը հասկնար ատկե. ասկե

ավելի մեծ լլկում՝ մը իր վճիտ ու նրբությանց անգիտակ խղճմտանքին առջև չէր կրնար պատկերանալ:

— Ի՛նչ ծառայություն ըրած է այս մարդը մեր եկեղեցվուն. քիչ մը դրամ առաջարկված է. բայց այս դրամը տվողը անգամ ինքը չէ. ժառանգորդներեն են, որ ստակ մը տալով իրենց ննջեցյալը հոս թաղել կը պահանջեն: Արժանիքի խնդիր մը կա հոս. գոնե իր անհատական կյանքը անբասիր ըլլար. ինծի չիյնար վճիռ արձակել. աստված է դատավորը. բայց վերջապես մաքուր անուն մը չէ ձգած այս մարդը. ի՛նչ կըսեք, էֆենտիներ:

Ի՛նչ ըսեին: Ավագերեցը անհրավ չէր բոլորովին. բայց եկեղեցին միայն աղոթքով չապրիր. շենքը նորոգության կարոտ էր և զանգակատունը փլշելու վրա էր:

Մեծ փաստն էր ասիկա:

Տեր Աբրահամ չհուսահատեցավ. եկեղեցին իրն էր... մինչև հետին շունչը պիտի պաշտպաներ զայն: Սև թիպեթ հովանոցը ձեռքը նավամատուց իջավ ու շոգենավ նստավ քարոզիչ եպիսկոպոսին քով երթալու համար:

Սրբազանը Գուզկունձուք գացեր էր քանի մը օր, իր քրոջը տունը: Ուսյալ եկեղեցական մըն էր, փորձառությունով լեցուն. համոզված, որ միմիայն ավետարանական ճշմարտություններով չի շարժիր աշխարհ: Իր կյանքն անգամ ասոր ապացույցն էր. տարիներ գավառները թափառելե վերջը իր հոտին ետևեն, խանգարված առողջությունը կազդուրելու համար Պոլիս եկեր անկյուն մը նետվեր էր ահավասիկ. ու պատրաստումը կը զգար՝ հիմա որ հանգստության մեջ էր այլևս: Իր երիտասարդ վարդապետի օրերեն մնացած ակնկալությունները ու թռիչները փճացեր էին, ու կյանքի շփումեն՝ իր բոլոր մտավորական զարգացումը սկեպտիկ փիլիսոփայություն մը

¹ լլկանք — տանջանք, չարչարանք, տառապանք

վերածված էր, խավը թափած հագուստի մը պես:

Փոքրիկ սենյակին մեջ Հավատքն ու Թերահավատությունը դեմ առ դեմ կը ճակատեին այս վայրկյանիս:

— Բոլոր ըսածներդ կը հասկնամ, տեր Աբրահամ, բոլոր հոգվովս կը հասկնամ, ըսածներդ, բայց մտածենք միասին անգամ մը. այս մարդը կապակցություն ունի մեր շատ մը հարուստներուն հետ. զինքը վտարելը՝ ամենուն դեմ թշնամական փորձի մը պես մեկնություններու տեղի պիտի տա. այս կետն ալ աչքի առջևն չհեռացնենք:

Ու տեսնելով որ ավագերեցը անդրդվելի կը մնա՝

— Ասով նպատակս նորեն մեր ս. եկեղեցվուն ծառայել է. արդեն ամենքը անտարբեր են եկեղեցականության հանդեպ. քիչ մը վերջը հայտնի հակառակության պիտի դառնան. ու երբ եկեղեցականությունը փձանա՝ կրնա՞ եկեղեցին կանգուն մնալ:

— Եկեղեցին հավատացյալներով միայն կանգուն կրնա մնալ. թե որ հավատացյալները պակսին, արդեն իսկ եկեղեցին ինկած կ'ըլլա:

— Այս ըսածդ աստվածաբանություն է, բայց իրողությունը տարբեր է. կրոնական համոզումները տագնապալից վիճակ մը ունին այս դարուս մեջ. գանոնք շատ առաջ վարելը նոր վրդովումներու տեղի կրնա տալ. խուսափինք ասկե, տեր Աբրահամ, խուսափինք: Պատմությունը կը հայտնե, որ ամեն հասարակության մեջ դասակարգի զանազանություններ միշտ գոյություն ունեցած են և ասկե վերջն ալ պիտի մնան: Մեր հասարակության մեջ ունեորը զատ դասակարգ մը կազմած է և պիտի կազմե, այն ալ մեր հոտին մեկն մասն է, և էն կարևոր մասը, զայն ալ սիրաշահինք, քննչ կ'ըսես:

Դադարե մը վերջ ուր սրբազանը իր խափվեն խմեց լմնցուց՝

— Նորեն եկեղեցվո սրբությունը պիտի առարկես, ննջեցյալին ալ ծանոթ կյանքը պիտի հիշեցնես հարկավ. բայց գերեզմանատունն ալ եկեղեցվո մաս

չէ միթե. երբ մեկը անարժան է ժամուն բակին մեջ թաղվելու, պետք է ուրեմն գերեզմանատունեն ալ մերժել զինքը. կը տեսնես թե ո՞ր կը հանգի քու պահանջումդ՝ եթե տրամաբանենք:

Ու տրամաբանեց այսպես, իր շուրջը մեծ վեճ մը, աղմուկ մը չհարուցանելու գաղափարեն մղված քիչ մը, ու քիչ մըն ալ իր դրական մարդու հայացքով տարբերություն մը չգտնելով ժամին բակին և գերեզմանատան հողին մեջ:

Եվ գավառական կյանքեն քաղված պզտիկ պատմություններով համեմեց իր տեսությունները, միշտ անհամաձայնության դուռ չբանալու հայտնի ճիգով:

Ավագերեցը սանդուխներուն կեսը իջած էր ու սրբազանին ձայնը դեռ ետևեն կու գար.

— Սիրաշահինք:

Ե.

Թաղեցին մարդը՝ շքեղ թաղումով: Հապճեպով նորոգված զանգակատունին ճակատը անոր անունը սրտառուչ տողերով արձանագրվեցավ, զոր մտնողը դուռնեն ներս իսկույն կը տեսնե. «Նորոգեցավ զանգակատունս արդյամբ բարերար...»:

Մարմարե զանգված մը այս մարդը ծածկող փոսին վրա կը բարձրանա, իր պաղ ցուլացումը պտտցնելով պզտիկ շրջափակին մեջ ու բարեպաշտներուն ուշադրությունը հայցելով կարծես:

Տարին մեյ մըն ալ հոգեհանգիստի պաշտոն կը մատուցվի մեծ հանդիսավորությամբ: Այդ օրը տոնի օրվան պես բան մը կ'ըլլա. ազգականները կու գան նորեն, ամենքն ալ տիրոջ ձևերով ու աղբատներուն հաց ու դրամ բաշխել կուտան. և հաջորդ առտուն կանուխ լրագիրները կը հաղորդեն մանրամասնությունները, փղձկելով այս մարդոց մեծ վայելուչ բարեպաշտության վրա:

Միայն տեր Աբրահամ կը պահե իր շվարումը,

քիչ մը ավելի ուսերը կթած, քիչ մը ավելի համր քայլերով կը քալէ փողոցը, ավելի ուժով կռթնած իր մշտնջենական հովանոցին՝ կարծես գլուխը վեր չառնելու ու մարդոց երեսը չնայելու մտադրությամբ: Ուշ կուգա առտունները եկեղեցին ու այնպես մը կ'ընէ, որ չտեսնէ անբարտապան քարե շիրիմը, որ կը խրոխտաւ և զանգակատունին ճակատը փալփող ոսկի տառերը:

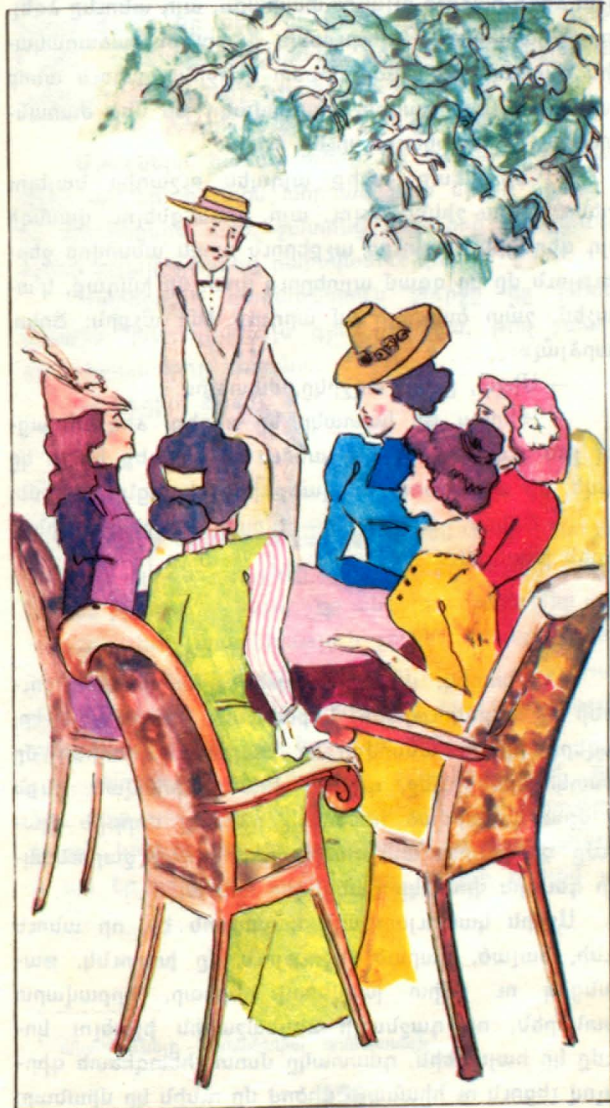
Քիչ ետքը անանուն հիվանդություն մը, որ հյուսուսում մըն էր ավելի, քան թե մարմնավոր ախտ մը, անկողին ձգեց զինքը:

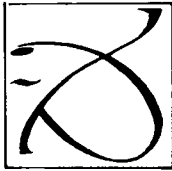
Ավագերեցը մինչև իր վերջին ժամը ալ եկեղեցին ոտք չկոխեց:

Ասիկա իր ցավը ու սփոփանքը եղավ միանգամայն:

(1908)

Զ
նկր

Ա

Ո՛կո, ինչո՛ւ համար ճոկո. իմ անունս Սարգիս Ուղուրյան է. կարելի չէ ինձի, որքան ալ մեծ ըլլա ձեզի հաճելի ըլլալու փափագս, այդ անունը ձգել. հորս, Կարապետ Ուղուրյանի, հարուստ վաճառականին զավակն եմ և չեմ կրնար վերջին պահուն անոր զավակը ըլլալե դադրիլ. մանավանդ թե մեծ ժառանգության մը ակնկալությունը ունիմ:

«Ի՞նչ պետք ունիք այդպես ուշադիր նայելու երեսս և զիս շիկնեցնելու. այո՛, շիկնեցնելու, վասնզի այդ գեղեցիկ կապույտ աչքերուն առջև անսովոր ջերմություն մը կը զգամ այտերուս վրա. մի՛ խնդաք, կ'աղաչեմ, շատ ծաղրելի եմ արդոյք ձեր աչքին: Ճոկո, դարձյա՛լ»:

— Միշտ, ըսավ աղջիկը, ժպտելով:

— Կ'երևա թե կատակը կը սիրեք. ձեզ նեղացնել չեմ ուզեր, դրե՛ք ինչ անուն որ կ'ուզեք ինձի. կը բավէ, որ այդ անուշ նայվածքնիդ չհեռացնեք ինձմէ:

— Ճոկոն, ճոկոն է, — կ'ըսեր աղջիկը, — ինքնհոն խոսելով:

Բ.

Ճերմկոտիկ, վարդի թերթին վրա փակած շուշանի մը ճերմկությամբ, նրբահասակ աղջիկ մըն էր, մազերը իրենց անսովոր ու ծայրահեղ դեղինի մը սաստկությունը մեջ, գլխուն վրա ամփոփված, ինքն իր վրա գալարված ոսկեձուլլ օձի մը մորթին շլացումը կուտային. այդ ոսկիի դեղինը կը շարունակվեր դեմքին վրա, կը ցանցնվեր հոն ալ:

Աչքին կապույտը այն կապույտն էր, որ անուն չունի, հալած, մարած լրջություն մը խորունկ, թափանցիկ ու վճիտ խավերով: Նիհար, նրբավարտ մատներեն, որ դաշնակի ձայնաշարին իշխելու կոչումը կը հայտնեին, դաստակը մտա՛ հետզհետե գիրնալով լեցուն ու հիանալի գիծով մը ուսին կը միանար:

Մոտայի ծովեզերքին վրա չորցած տերևներե ու գոսացած ոստերե ձևացած հովանիի մը տակ հավաքած աղջիկներեն մեկն էր աս, որոնց մեջեն ծանոթ մը կանչեր էր Սարգիս Ուղուրյանը, երբ կանցներ քովերնուն:

Այդ կատակասերներեն՝ ամենն լրջախոհը կը թվեր այս գեղուհին, որ զինքը կը դիտեր հիմա, իբրև թե մտացածին բաղդատություն մը ըներ իրեն ու բացակա մեկու մը մեջ, ու հանկարծ գոչեր էր երեսն ի վեր, համարձակ, առանց քաշվելու առաջին տեսակցության պարտք դրած զգուշութենն.

— Ա՛հ, ճոկոն է, ճոկոն է, կ'ըսեմ ձեզի:

Մյուսները համակարծիք կը թվեին իրեն. այո՛, ճիշտ ան էր. քնչպես խորհած չէին մինչև հիմա. թե որ միտքերնին գար, շատոնց Սարգիսը ճանչցուցած պիտի ըլլային իրենց բարեկամուհիին:

Գարեջուրի գավաթներուն շուրջը կը խոսեին այսպես, խնդալով այս գյուտին վրա, թող չտալով, որ երիտասարդը հեռանա.

— Կեցի՛ր, ճոկո:

Գ.

— Չեք գիտեր որքան կը սիրեմ ձեզի հետ տեսնվիլ. — կ'ըսեր աղջիկը, երբ օր մը նորեն պատահեցան իրարու. — ինչո՛ւ չեք անցնիր երբեմն մեր տանը առջևն. եթե պատեհություն չունիմ խոսելու հետերնիդ, գոնե հեռվեն տեսնեմ ձեզ: Գիտեմ, ճամփանիդ պիտի երկարի քիչ մը, բայց չեք ուզեր հաճույք մը պատճառել ինձի, զիս երջանիկ ընել գրեթե:

Սարգիս Ուղուրյան կը շվարեր. իրավ. ուրկե կու գար իրեն այս անակնունելի՛ համակրությունը. ինքը՝ կյանքը տալու պատրաստ էր այս աղջիկին, և ան էր ահա, որ իրմե առաջ, մեկդի ընելով պայ-

¹ անակնունելի — անակնկալ, անսպասելի

մանադրական վեհերոտության մը կանոնները, սիրտը կը բանար, միամիտ պարզությամբ, ատեն չձգելով իրեն հայտնելու, թե ինքն ալ խենթանալու չափ կը սիրեր այս աղջիկը:

Այդ օրը անձառ երանության օր մը եղավ երկուքին համար ալ: Բաժնվեցան, ակամա, նորեն իրար գտնելու առաջադրությամբ:

Ջմայլած կ'երթար երիտասարդը, չհավատալով դեռ լսածին ու տեսածին, հուշիկ քայլերով կ'երթար, խիստ շարժում մը չընելու երկյուղով, վախնալով, որ վաղանցիկ երազի դյուրական շենքը հանկարծ չքայքայի:

Դ.

Այս աղջիկը ալ մտքի սևեռում մը եղավ իրեն. նորամուտ և անհրաժեշտ պայման մը իր գոյության մեջ. մինակը լուծեց ու վերլուծեց այս անակնկալ պարզևը, այս մտերիմ ու բարի սիրտը՝ որ իրեն անձնատուր կ'ըլլար: Ո՛չ, տեղ մը չէր գտած այն տրտում ու քաղցր նայվածքը, որ իրեն կ'ուղղվեր ամեն հեղ, երբ մոտը ըլլար այս աղջկան, որ զինքը լուռ պաշտումի մը ակնածոտ գուրգուրանքովը կը շրջապատեր: Ինքը, որ ուրիշ ամեն տեղ ձեռներեց ու զբոսասեր մեկն էր, կը խռովեր այս աղջկան մտածած պահուն. անոր ոսկեգիսակ ու ծանրակիր մագերուն արձակած շողերն կը շլանար. մինչև այդ ժամուն մարդու չէր հարցներ աղջկան մը հետ խոսելու կերպը. և ահա իր համարձակությունը կը կորսընցներ հոս:

Այս սերը, տարօրինակ եղանակով մը սկսած, տանջանք մը կ'ըլլար, կը չարչարեր զինքը. կը տառապեր, առանց պատճառը գիտնալու. մինչդեռ աղջիկը ավելի կը մոտենար իրեն, հեշտաբոց շունչովը, որ տաք ու վրդովիչ հովի մը պեպ կը զարներ երեսին ու քծնելով կ'ըսեր.

— Չխոսիս, ձուկ:

Իրավ. ինչո՞ւ չէր խոսեր. ինչո՞ւ հուսահատ մար-

դու ձևը կ'առներ, երբ ամեն ազատություն կը տրվեր. և ինքզինքը քաջալերելու համար Սարգիս մտքեն կը կրկներ անոր բառը.

— Չխոսիս:

Ե.

Իցիվ¹ թե չխոսեր:

— Ոչ, — ըսավ աղջիկը, — մի ըսեք, որ կը սիրեք զիս, անխառն ուրախություն մը ձգեցեք ինձի. կը խոստովանիմ, որ հիմար, անկարելի բան մըն է այն երազը, որ ձեր շնորհիվ զիս երջանիկ ըրավ. բայց մի ավրեք զայն:

Ու տեսնելով, որ երիտասարդը կ'ընդմիջեր զինքը.

— ձուկն եք դուք, ձուկն մնացեք ինձի համար. քնչ կ'ելլե ատկե. ձեր ծնողքին, ձեր սիրածներուն համար Սարգիսն եք միշտ. չի բավեր ձեզի. բայց, ինձի համար, գոհացեք պաշտվելով ու պաշտելու մի ելլեք երբեք. ապա թե ոչ ամեն բան պիտի վերջանա մեր մեջ: Իմ աչքիս՝ անգիտակից ներկայացուցիչ մըն եք սիրո մը, զոր շատոնց կորսնցուցած եմ աշխարհիս վրա: Ձայներնիդ, նայվածքնիդ, քալվածքնիդ, ամեն բան իմ կորսնցուցած անձս կը հիշեցնե ինձի: Առջի վայրկյանեն, որ տեսա ձեզ, չկրցա ինքզինքս բռնել. առանց դարձվածքի ըսի, որ կը սիրեմ ձեզի: Դուք կուռք մըն եք, որ պաշտելի գաղափար մը կը պատկերացնեք. ու երբոր կենդանության նշան տաք, վար պիտի իյնաք ձեր պատվանդանեն. անմիտները միայն կը կարծեն, որ մարդիկ կուռքերուն նյութը պաշտած են ատենով, ես ալ ձեր անձին մեջ՝ անհավատալի սեպվելու չափ մեծ նմանություն մը, հիշատակ մը կը պաշտեմ. այդ պատրասնը չպիտի մնա, թե որ զիս սիրելու ըլլաք:

¹ Իցիվ — ուր եր թե, երանի, երեսն

«Քերականություն կարդացեր եք, այնպես չէ՛ գիտեք ինչ է անդեմ բայ մը. ճիշտ այդ բայն եք դուք. ճոկո ըսի ձեզի. այսինքն մարդու մը անուն տվի, որ երբեք չսիրեց գիս, որուն սակայն ես որոշած եմ հավատարիմ մնալ»:

Գլխու շարժումով մը կը հաստատեր իր անդրդրվելի կամքը:

Զ.

Եվ այս չէ՛ միթե մեծ մասով բոլոր սերերու պատմությունն ալ. կը պատահինք մեր դիմացինին անձին մեջ, իրոք այն մտացածին էակին, զոր սրտերնուս ու հոգիներնուս մեջ ստեղծած ենք. ո՞չ ապաքեն այդ երևակայական, այդ կատարյալ էակն է, զոր գտնել կը կարծենք, կը պաշտենք:

Ո՛չ. հափրացումները՝ չպիտի գային երբեք, դառնությունները չպիտի խառնվեին մեր սիրույն, եթե ճշտիվ այն ըղձացված ու անկարելի կերպով կատարյալ արարածը ունենայինք դեմերնիս: Ամեն մարդ իր ճոկոն, իր ստեղծած ու չգտածը կը սիրե միշտ, նույն իսկ ամենն շատ պաշտել կարծած անձին վրա. ու ասոր համար է որ, քիչ-քիչ, մեր սխալը ճանչնալնուս հետ, վարագույրի մը բացվելուն պես՝ պատրանքը կը փարատի տակավ, ամենն զորավոր ու անխախտ կարծված սերեն հիշատակի փշրանքներ միայն ձգելով:

(1893)

¹ հափրացնել — հագեցնելով զզվեցնել, զզվանք պատճառով, կշտացնել, շփացնել

Ա.

երադարձին՝ մրցանակաբաշխութենեն — ղ՛վ հնարեր է այս բարբարոս բառը — Զարուհի՛ երջանիկ, բայց քիչ մը հոգնած հանդեսին հուզումներեն, իր ոսկեզօծ գրքերուն ծրարը թնին տակ, գեղին մանառիկ ու զառիվեր փողոցներեն կ'անցներ, տուներուն առջև նստած գուլպա հյուսող կիներուն, բոբիկ ոտքով հողին վրա փռչիներուն մեջ վազվզող, տապալտկող տղոց մեջեն, զինքը դիտող գեղջուկներուն նետելով հպարտությամբ ու քիչ մըն ալ արհամարհանքով լեցված նայվածքը:

Հաղթական վերադարձ մը իրեններուն քով, իրենց տնակը, վերը, գեղին մեկ ծայրը, այնքան խարխուլ, այնքան հին տնակ, որ քովի տուներուն կռթնելուն համար միայն կարծես կանգուն կը մնար:

Ինքը, իր տասնըվեց տարիներու ծլումովը, իր կենսաբույր երիտասարդության բոլոր ճոխություններովը, այս մուգ ու աղտոտ խրճիթին մեջ՝ աղբերու պարարտ բողբոջումովը ծաղկած վարդի մը տպավորություն կը ձգեր:

Հոս, սակայն, իր շրջանավարտի բոլոր ցնծահույզ խնդությունը անտեղի կը թվեր այս աղբատուության հանդեպ:

Քիչ մը առաջ արտասանված ճառերեն, տնօրենին ու հոգաբարձության իրեն շռայլած գովեստներեն ու ժողովուրդին ծափահարություններեն, որ ամեն մեկ մրցանակի շնորհվելուն կը կրկնվեին, ամեն կերպ շնորհավորություններու, գրեթե խոստումներու երփներանգ ծաղկեփունջեն՝ ոչինչ կը մնար ահա իր ձեռքը, տանը սեմեն ներս ոտք կոխած վայրկյանեն:

Իր հիվանդ ու ցավազար մայրը անկողինն էր ու պզտիկ եղբորը, ցնցոտիներ հագած չորս տարու երեխայի մը, ճչելու, պռռալու ձայնը, որ փողոցին ծայրեն կը լսվեր, դժգոհության մշտնջենական աղաղակը, այս աղբատիկ տան ճշմարիտ ձայնը ըլլալ կը

Թվեր:

Պահ մը մորը անկողնին մոտ գնաց, ցուցնելու անոր իր առած մրցանակներուն շքեղ կազմվածքը, որ, հիվանդ կնոջմեն ավելի, գետինը տախտակին վրա մոռցված մանկիկին ուշադրությունը գրավեց իսկույն: Հետո, վեր ելավ իր փոքրիկ խցիկը, խնամքով գետեղելու, պահելու համար այս ամենը իր դասագրքերուն քով, որոնց՝ այնքան անձկությամբ սպասված վերջավորությունը կը բերեր, սպասելով, որ լավագույն կյանքի մը սկզբնավորությունն ալ բերեր միասին:

Բ.

Այդ կյանքը կը գուշակեր, կը տեսներ, գրեթե կը վայելեր կանխավ, իր երևակայությանը մեջ: Կանխահաս զարգացումով մը՝ իր աճապարող իմացականությունը իր շուրջի իրական մթնոլորտեն շուտով դուրս հաներ էր զինքը: Ուսումնական աղջիկ մըն էր հիմա, լիովին իրագործելով փափագները իր մորը, Պոլսո մեջ երկար տարիներ ստնտվություն ու սպասավորություն ընող կին, որ իր կաթովը մեծցուցած օտար աղջիկներուն ուսումնական օրիորդներ դառնալը տեսնելով, իր աղջիկն ալ անոնց պես տեսնելու փառասիրությունը ու անձուկը ունեցեր էր: Զավկին քով դառնալուն և նույնիսկ դեռ չդարձած, ունե ծախք ու զոհողություն չէր խնայեր անոր տալու այն կրթությունը, որ գեղին մեջ էն հարուստի զավակը կրնար ձեռք բերել: Պոլսո հայ հանըմներու կենցաղին վրա՝ հիանալի բաներ պատմած էր իր աղջկան, այնչափ՝ որ ճոխություններու, վայելքներու առասպելախառն ավանդություններով լեցուցեր էր անոր հոգին: Զարուկ՝ իր պզտիկ դասընկերներուն մեջ՝ բան գիտցող էր ամեն ատեն, վճիռ արձակելու կարողը, որուն ետին իր Պոլիս պարած մորը հեղինակությունը կար:

Դպրոցին մեջ՝ Զարուհին պսակեր էր իր վրա դրված բոլոր ակնկալությունները, ամեն տարի, ինչ-

պես այս վերջին տարին ալ, առաջին կը հանդիսանար քննություններուն մեջ, ծափերով ողջունված ու չորպաճիներու¹ աղջիկներեն ավելի փառավորված:

Եվ մայր ու աղջիկ, միևնույն լռին ու թաքուն համաձայնությամբ, գեղջուկ կյանքե վեր աստիճանի մը հասնելու տեսչանքը կը սնուցանեին իրենց սրտին մեջ:

Վարժարանին մեջ, իր Պոլսեցի վարժուհին՝ կատարելագործյալ կնոջ տիպար մը Զարուկին աչքին՝ մնացածը ամբողջացուց: Մայրաքաղաքեն հեռանալու համար, անկյալ հրեշտակի մը ձևերը ուներ այս կինը և գեղացի աղջիկներուն քով ապրելու, անոնց բան սորվեցնելու պարտականությունը՝ պատիժ մը կրելու պես ի գործ կը դներ: Պոլիսը, իր Պոլիսը հիշելու առիթը չէր փայտցներ. գերագույն բաղդատության եզրը, որուն տակ՝ բոլոր գեղը գեղացին ու գեղին դպրոցը կ'ընկճեր, կը փճացներ:

Զարուկ, երբոր բարձրագույն կարգը անցավ, ընկերուհի մը եղավ անոր, այնքան ավելի մտերիմ, որքան միևնույն խուլ տրտունջը կար երկուքին ալ սրտին մեջ:

Ընթերցանությունն ալ եկավ իր բաժինը բերելու այս մատաղ հոգին խռովեցնող հովերուն մեջ, և դպրոցական վերջին տարին, երազամոլ տարին եղավ, չքնաղ ու անդարձ տարին, որուն մեջ քաղքենի կյանքը, իր բոլոր չնչին մանրամասնություններովը, անմիտ կարգ ու սարքովը, այլազանությամբը, վարքերու արտոնյալ ազատությամբը՝ գունագեղ երանգներու ծիրանի գոտիի մը պես իր գեղացիի նսեմ մթնոլորտին վրա կը գծագրվեր ամեն վայրկյան:

9.

Առտուն կանուխ աղբուրին քով հավաքված էին

մահալեին աղջիկները, կիները, մեյ մեկ դուլլ, մեյ մեկ պարխաճ¹ ձեռքերին, կանուխ-կանուխ սկսելով իրենց տնեցի աշխատավորի միօրինակ վաստակը ու բամբասանքը:

Աղբուրը ամեն անցած դարձածի, ամեն գայթակղությանց արձագանքի կեդրոնավայրն էր, թելեֆոնի ընդունարանի մը պես, ուրկե լուրը իսկույն կը տարածվեր գեղին մեջ հազար ու մեկ բերաններով:

Բարևներեն, առաջ անցնելու պզտիկ վեճերեն ետքը, Իսկուհին, ամենեն հետաքրքիր ու լավատեղյակ կինը բոլոր գեղին, օրվան նոր լուրը հաղորդեց ներկաներուն.

— Գիտե՞ք, աղջիկներ, Օհանճանը Զարուկը ուզեր է:

— Օհանճանը:

Չհավտալու, զարմանալու պզտիկ մրմունջ մը՝ որուն վրա նախանձի պզտիկ հով մը կը թռչտեր՝ հանդարտ ծովի մը մակերևույթը փոթփոթող թեթև քամիի մը հպումին պես:

Օհանճանը՝ առույգ ու կորովի կտրիճ մը, որուն վրա էին կարգելու աղջիկ ունեցող բոլոր մայրերու աչքերը: Ապայե փոթորովը, որ իր ջղուտ՝ բայց աղվոր կնկան մը նախանձը շարժելու չափ բարեձև սրունքին բումբը² կը գրկեր, չեփկենեն³ դուրս պոռթկացող լանջքին տոկուն կամարովը, իրեն պես բարձրահասակ մարդոց հատուկ քալվածքին պզտիկ երերումովը, որ պչրանքի պես բան մը կ'ավելցնե՞ր առնական հրապույրին վրա, իրոք աղվոր տղա մըն էր անիկա, որուն յազմայով փաթթած ծուռ ֆեսին երկար ծոպը ուսը կը ծեծեր: Իր նորաբույս ու նոր պեխին ոլորքը, առանց ուզելու, շատ մը սիրտեր էրած ու մրկած էր:

Ասոնց բոլորին վրա զույգ մը եզի ու աղվոր ար-

¹ չորպաճի (չորպաճը) — (թուրք.) գործատեր, Թուրքիայի քաղաքներում ունևոր քրիստոնյաներին դիմելու ձև

¹ պարխաճ — (թուրք.) պղնձյա ջրաման, դուլլ

² բումբ — սրունքի կակուղ մասը, ոլոք

³ չեփկեն — արևելյան տիպի անթև վերնազգեստ

տի տեր, պարզ ռենձպերությամբ¹ առաջ եկած, բանվորության մաքուր ու թարմ հոտը, պարզությունը, քիչ մըն ալ ռամկությունը պահելով իր վրա և հպարտանալով այդ ռամկությունով, որ կը վայլեր իրեն:

Եվ սակայն գացեր եկեր գիտնական աղջիկ մը իրեն կին առնելու որոշում տվեր էր ահա. տարօրինակ ամուսնության գաղափար, որ իր մտքին մեջ մտեր ու իր կամքին հակառակ հետզհետե գամվեր ու հաստատվեր էր հոն, Տյումային խոսքին համեմատ, այնքան ավելի խոր՝ որքան զարկեր էր այդ գաղափարին վրա:

Պզտիկ մը վերլուծելով գեղին էն ուսյալ աղջիկը, ինքը ռամիկ ու անուս մարդ, իրեն կին առնելու փառասիրութենեն ավելի՝ ճշմարիտ ու հիմնական համակրություն մը այս ընտրությունը թելադրած էր իրեն, և աղքատ աղջիկ մը չբավորութենե ազատելու, համեստ, բայց անդորր կենցաղ մը անոր ընծայելու ներքին գոհունակությունը ավելցած էր այդ համակրության վրա: Ու այս բոլոր մտածումներով առաջնորդված՝ Օհանձան, իր մորը խուլ ընդդիմությանը հակառակ, Ջարուկը ուզելու էլեր էր օրին մեկը, անոր շրջանավարտ ըլլալեն վեց ամիս անցած չանցած:

Այս բախտը, որովհետև իրոք բախտ մըն էր ասիկա, աղբյուրին քովը հավաքված կիներուն միաձայն կարծիքին նայելով, միայն Ջարուկին աչքին չերևաց սակայն. իր գիտնական աղջիկի երազներեն ռամիկ զարթնում մըն էր ասիկա, ջուր կրող, լաթ վացող աղջիկներուն սովորական ու գռեհիկ ամուսնությունը՝ հողագործի մը հետ, անոր կոպիտ ու դժնդակ ապրուստին մշտնջենական մասնակցությունը. հերկելու, ցանելու, քաղելու սահմանված գործունեություն մը՝ ցորենի, հարդի, աղբի կապված երիտասարդության մը հետ. ահա բոլոր ստուգությունը, որ այս ամուսնությունը իրեն կը խոստանար: Ու մարդ մը դեմը՝ որ իր աղվոր երիտասարդի բոլոր հրապույրները

կը կորսնցներ գեղացիի անշնորհ հագուստներովը:

Ջարուկ լավագույն սեպեց իր աղքատությանը մեջ մնալ, քան թե այս տղուն հետ կարգվիլ: Իզուր ազգականներ մեջ մտան և ավագերեցը եկավ զինքը խոստովանցնելու: Բան մը օգուտ չըրավ. աղջիկը անդդվելի մնաց իր որոշումին վրա. միջնորդելու եկող մարդիկ մեկիկ-մեկիկ ելան գացին. ծեր հորաբույր մը մնաց հոն, համառելով Ջարուկը համոզելու գեթ անոր մերժումին պատճառը հասկնալու համար:

— Աղջիկս, ինչո՞ւ չես ուզեր Օհանձանը:

— Ես փոթուրը¹ մարդու հետ չեմ կարգվիր, — պատասխանեց Ջարուկ:

7.

Իրոք փոթուր չուներ ան տղան, որուն հետ տարի մը վերջը Ջարուկ ամուսնացավ: Պոլիսեն եկեր ինկեր էր այդ գյուղը. չեմ գիտեր ինչ կերպով ու այդ վարժարանին մեջ տնօրեն-դասատուի պաշտոն մը կը վարեր քիչ մը ատենի իվեր:

Ջարուկին աչքին՝ գիտության, ազնվության ու ճաշակի ներկայացուցիչն էր այդ ազազուն² ու վտիտ երիտասարդը, որ պարծուկ աքաղաղի ու դեմինին զիջողություն ընող մարդու մը ձևերը ուներ գեղացիներուն մեջ:

Հինգ հարյուր դուրուշ էր իր ամսականը, որ գեղ տեղերու մեջ մեծ բան մըն է հարկավ, և որ, ամեն պարագայի մեջ, իր չնչին արժանիքեն շատ ավելի էր:

Իր կիսկատար, ամեն կերպով թերի ուսումը՝ կատարյալ իմաստակ³ մը, մեր տգետ ուսուցիչներուն ճշմարիտ տիպարը ըրած էր զինքը:

Ավելցուր ասոր վրա պահանջկոտ մեծամտություն մը, ոչ մեկ բան քիթին չտանող մարդու բնավորությունը, ահա Ջարուկին ընտրած ամուսինը, մայ-

¹ փոթուրը — (թուրք.) թուրքական լայն շավար հագնող

² ազազուն — տկար, հիվանդոտ (բուսի մասին). փխբ. թուլ, անզոր, տկար

³ իմաստակ — թերուս, տգետ, բայց իրեն իբրև գիտուն ներկայացնող մարդ

¹ ռենձպեր, ռանչպար — հողագործ, երկրագործ, աշխատավոր

րաքաղաքն եկած մեկը, որ օր մը զինքը հոն տանելու ամեն երաշխավորությունները կ'ընծայեր:

Արդարև այս էր իրենց խոսակցությանց մեջ հաճախող հանկերգը.

— Երբոր Պոլիս երթանք...

Անկեղծ էր այս մարդը, երբոր Զարուկին հետ մայրաքաղաք դառնալու ծրագիրը, գուցե հազարերորդ անգամը ըլլալով, կը պարզեր անոր շլացած աչքին առջև: Քանի-քանի անգամ Պոլիսը նկարագրեր, բացատրեր էր:

Քանի մը տարի այս գեղին մեջ կենալէ ետքը, Պոլսո կարոտը ու անձուկը կը զորանար այս դասատուի հոգիին մեջ, ու գեղին միօրինակ ու ընդարմացուցիչ կյանքովը ապրելու տեղ, մայրաքաղաքին մեջ անտրօի տանջվիլը կը նախընտրեր:

Երբեմն, իր երիտասարդ կնոջը կը նկարագրեր Վոսփորը, իր օձապտույտ գալարումներովը, երկու դիեն բարձրացող ապարանքներու շքեղությանը մեջ. ու կը պարծենար ատով՝ իբրև թէ իրը ըլլային այդ բուրդը: Ու ասանկով, այր ու կին կը համաձայնէին, մոռնալով չնչին ամսականէ մը ձևացած ապրուստի մը բոլոր զրկանքները, միամիտ վստահությամբ մը հավտալով, որ Պոլիս ոտք կոխելուն՝ իսկույն ձեռքէ ձեռք պիտի քաշէին այս ուսուցիչը, ամսականները պիտի թափէին չորս դիեն, ըղձացված հանգիստը բերելով իրենց:

Ու առժամանակյա կայանքի մը համոզումով այս գեղին մեջ կեցեր էին, դիմումներ ընելով Պոլիս, հոն գործ ու պաշտոն ձեռք ձգելու համար. ոչ ոք պատասխան կուտար իրենց, մանկավարժական տաղանդնուն կոչում կ'ըներ. սկիզբները այս դժվարությունները չբավեցին անոնց երիտասարդի հուսալից կորովը փճացնելու. նոր նամակներ գրեցին գեղեն, ծանոթներու դիմումներ ըրին շարունակ:

Զարուկ տարի մը չանցած իր առջինեկը ունեցավ. հետո երկրորդ մը. և հե՛հ, միշտ շնորհալի կին, տնական սպասավորության տաժանքովը կը պարզվեր հետզհետէ: Իր ոսկեզօծ երազները, խուսա-

փող ստվերներու պես, միշտ մոտ՝ բայց միշտ անմատչելի կը մնային:

Հինգ տարիէ ի վեր ամուսնացած էին, երբոր առաջնորդի, թաղականի, հոգաբարձուի կռիվ մը, պարբերական կռիվը վրա հասավ և իր երիկը վարժարանն ճամփեց:

Ուսուցիչը բացը մնաց. զինքը պաշտոնի կոչող հոգաբարձուներուն հակառակորդները գործի գլուխ անցեր էին: Ինքը, իր խրոխտ բավականությանը ապաստանած, չուզեց ասոր անոր դիմել աղաչել իր պաշտոնը վերստանալու համար: Զրկված, անիրավված դասատուի, ազգային աշխատավորի դերը ուզեց վարել, ապերախտ դեր, որ եթէ իր հպարտությունը կը գզվեր, բնավ դրական օգուտ մը չէր ընծայեր:

Հիմա փողոցները կը թափառեր, գեղջուկներուն դեմ իր արհամարհոտ պզտիկ ժպիտը շուրթին վրա, ուրիշ գործ մը գտնելու, հացի ստակ մը ձարելու մտմտուքը պահելով իր հոգվույն խորը:

Գեղեն ոչ ոք ձեռք երկարեց այս պոլսեցիին. նոր եկող տնօրենը, վանեցի մը, անոր դեմ զինվեցավ, պարտված, նահանջած ոտիս մը բոլորովին չբացնելու, ու ասոր անոր օգնությամբ՝ հարձակողական վերադարձ մը արգիլելու մտադրությամբ: Նոր տնօրենին խոսքին նայելով՝ կ'երևար թէ Զարուկին երիկը բան մը չէր սորվեցուցեր իր խնամքին հանձնված աշակերտներուն:

— Ո՛չ տղոց միտքը, ո՛չ անոնց հոգին մշակեր է, — կ'ըսեր ան ամեն դեմը ելլողին:

Այս մարդը մանկավարժի հովեր ուներ, հոգեբանության վրա կը ճառեր, ու ապշած հոգաբարձուներուն երեսին՝ Ֆրեոպելի ու Փետտալոծծիի անունները կը նետեր:

— Խեղճ տղոց բոլոր ժամանակը զուր տեղը վատնել տվեր է ձեր պոլսեցի ուսուցիչը. երեսներու հոգիին պետք էր խոսիլ, փոխանակ չոր ու ցամաք կերպով կարգ մը անուններ բերնուց¹ սորվեցնելու անոնց:

¹ բերնուց — բանավոր, բերանացի, անգիր

Այս հարձակումներուն տակ՝ ճամփված դասատուն անդարձ կորսված կը զգար ինքզինքը: Կուսակից չունէր, ինչ որ հազվագյուտ բան մըն է գեղերու մեջ. պարտքը մինչև վիզը ելած էր, ու հացի, չոր հացի կռիվը կը սկսէր՝ իր բոլոր զարհուրանքին տակ ընկճելով այս հեք ընտանիքը:

Նախ, իր ունեցած բառգիրքերը ծախսեր էր. հետո կնոջը քանի մը կտոր գիրքերը, ոսկեզօծ մրցանակները, որոնք այս նեղության օրերուն մեջ միայն՝ իրենց պահված տեղեն դուրս ելեր էին, իրական ու շոջափելի օգուտ մը արտադրելու համար:

Ե.

Երբոր, դատի մը առթիվ, ես այդ կողմերը գացի ասկէ քանի մը տարի առաջ, դրացիներուն ողորմությունը միայն կ'ապրեցներ այս ընտանիքը:

Դասատուն ծանր հիվանդ էր, գացի տեսնելու զինքը իր անկողնին մեջ: Երեսուն տարու չկար դեռ հեք տղան և սակայն մազերը ալևոր էին բոլոր: Աչքերը, որ ջերմեն կը փայլէին, փոսը ինկած էին. դիակի դեղնություն մը ծավալած էր իր խոռոչացած այտերուն վրա. դրան առջև՝ իր երկու տղաքը, պզտիկ շալվարներ հագած, երկու պզտիկ փոթուրլուներ, կը խաղային իրենց տարիքին անգիտակից ու շքեղ անփութությամբը:

Մայրերնին՝ գույնը նետած պասմաե շոջազգեստի պես բան մը հագած էր. իր սև ու հին յազմաեն՝ որ այրիի մը երևույթը կուտար անոր՝ առատ մազերը կը թափէին դուրս ճակտին վրա ու կռնակեն մեջքը կը հասնէին:

Մաքուր հայերենով մը, որուն մեջ զիս զարմացնելու անմեղ պչրանքը զգացի, խոսեցավ հետս, իր երկանը կարոտ վիճակը պարզեց, ամուսնացած օրեն օր մը դեռ հանգստի երեսը տեսած չըլլալը խոստովանեցավ:

Հիվանդությունը, հյուծախտ մը՝ սնունդի անբավականությունն ու բարոյական հոգերե առաջ եկած, օր օրի կը հալեցներ անոր տկար ույժերը ու դյուրավ գուշակել կուտար վախճանը, որ մոտալուտ էր:

Իմ հոն երթալես ութ օր վերջը մեռավ անիկա, մահ մը որ փրկություն մըն էր գրեթե անտանելի թըշվառութեն մը. իր կարճատև կյանքին պես աղքատիկ ու անշուք եղավ իր թաղումը. ես, մեկ երկու պուլսեցիներ, որ դիպվածով այդ կողմը կգտնվեինք, հուղարկվոր գացինք իրեն մինչև գերեզմանատունը, որ անոնց տունեն հեռու ալ չէր: Գեղացիներեն հազիվ չորս հինգ հոգի, որոնց մեջ չորպաճիներեն մեկը, երիտասարդ մը, զոր ճանչցուցին ինձի. Օհանճան աղան:

Համեստ, գրեթե ամաչկոտ մեկը, որ իմ մոտս գտնվելուն, ինձի հետ խոսելու համարձակելուն համար կարծես թե ներում կը խնդրէ:

— Խապա¹ մարդեր ենք մենք, — կ'ըսէ ինձի, — մեր ըրածին խոսածին մի նայիք, մենք ուսումնական չենք. փոթուր կը հագնինք, եմենի² ունինք ոտքերնիս:

Պակասություն մը խոստովանելէ ավելի, լուռ բողոքի, գանգատի պես բան մը կա այս խոսքին մեջ, որ միտքս կը չարչարե: Շուտով կը բարեկամանա հետս ու վերադարձին՝ ճամփունուս վրա իր գործատունը կը հրավիրե, խոզակի³ գործատուն՝ թթենիի պարտեզներով շոջապատված՝ զոր հաջողությամբ կը բանեցնէ:

Մեկիկ-մեկիկ քովի արտերը, հողերը կը թվէ ինձի, անոնց բերքը, հասույթը կը բացատրե, բոլոր իր սեփականությունը, որուն վրա արդար ու համարձակ հպարտությամբ մը կը պարծենա:

¹ Խապա — (թուրք.) կոշտ, անտաշ

² Եմենի — (թուրք.) չուստ, ոտնամալ

³ Խոզակ — այստեղ՝ շերամի բոժոժ

— Ես ռենչաբերութենէ առաջ եկած եմ:

Կը գովեմ իր հաջողութիւնը, այնքան սիրահո-
ժար, որքան Օհանձան խոնարհ ու ստորին աստի-
ճանէ մը տակալ բարձրանալով ձեռք բերած էր զայն:

Իրիկվան, իր տունը ճաշի կը հրավիրէ զիս. կը
մերժեմ. բայց անիկա կը թախանձէ ու օձիքս չի թո-
ղուր. չեմ կրնար իր այսքան հյուրասիրությանը դեմ
համառիլ. մանավանդ որ պարզուկ, բայց ազնիվ սրտի
տեր մեկը կ'երևա ինծի:

Տունը՝ էն աղվորներէն մեկն է գեղին մեջ. ծով-
եզերքը տանող կառուղիին՝ վրա կը նայի ու գեղեցիկ
պարտեզի մը մեջ շինված է. ընդարձակ շենք մը,
որուն մեջ իրմեն գատ մայրը կա միայն, դեռ կորովի
կին մը, աշխատասեր ու խնայող հայուհիի տիպար մը:

— Բարի եկաք, — կ'ըսէ ինծի, — Օհանձանս մի-
սաֆիրը² կը սիրէ, կը մեծարէ. բարի եկաք:

Քիչ մը կը մտերմանամ հետը ու կը հարցնեմ
թէ ինչո՞ւ մինչև հիմա հարս մը չունի տանը մեջ:

— Օհանձանիս հարցնուր, — կը պատասխանէ
ինծի:

Բան մը չեմ հասկնար ասկէ. ուրիշ խոսքեր վրա
կը բերեն. հին ու նոր պատմութիւններ կը պատմեն
ինծի: Ճաշեն վերջը, դրացիներ կը հավաքվին ու
մինչև կես գիշեր կը զբոսնունք: Գիշերը ես կը դառ-
նամ այն տունը՝ ուր այս գյուղը անցուցած բոլոր մի-
ջոցիս հյուրընկալված եմ:

Հետևյալ առտուն այնտեղ պատմեցին ինծի
Օհանձանին պատմութիւնը, իր մերժված սերը, մինչև
հիմա ամուրի մնալուն գաղտնիքը:

2.

Անցյալները սպասուհի մը եկավ մեզի այդ գե-

ղեն. իմ այցելութենէս ի վեր երկու տարի անցած էր:
Շատ մը հարց ու փորձեր ըրի իրեն: Ի՞նչ կ'ընեին գե-
ղացիները, խոզակը շահ կը ձգէր առաջվան պես.
գեղին տղաները իմ ճանչցած անձերս էին, Հաճի
Կարապետը, Օհանձան աղան, ուրիշները:

Այս վերջին անունին՝ սպասուհին ժպտեցավ.

— Օհանձան աղան կարգուկ է հիմա, — պա-
տասխանեց ինծի, — որբեայրի մը առավ ամիս մը
առաջ:

— Ի՞նչ, որբեայրի, — հարցուցի:

— Վարժապետին կնիկը, Զարուկը: Իր առջի
ուզածը առավ. տեսնար, էֆենտիս, խըսմեթը՝ ինչ է՝
ան կըլլա:

Երկու բառով ամեն բան հասկացուց ինծի, ասի-
կա ամենուն գիտցածն էր գեղին մեջ:

— Առաջ՝ փոթուրլու ըլլալուն՝ չուզեց Օհանձան
աղան անիկա ալլըման տելիխանլը² մըն էր, ըմա
հիմակին պես հարուստ ալ չէր շտտակը: Աղջիկը
կարդալ կիտեր, դպրոց գացեր ու կիտնական էր.
չիավնեցավ անոր. առջի երիկը վարժապետ էր. աղեկ
օր մը չցուցուց կնկանը: Հիմա Օհանձան աղան առավ
նորեն: Առաջ ալ աղվոր էր Զարուկը, չուննորութենէն
չէր ցուցներ: Թէ որ հիմա տեսնես, պոյ, պոս, ծովի
պես մագեր, լուսնի պես երես մը հրեշտակ կըլմանի:

Ու բարոյականը հանելով այս բոլոր պատմու-
թյանը, իր պարզամիտ՝ բայց խելացի գեղջուկի բա-
րոյականը՝

— Նայէ, էֆենտիս, մեր գեղը Պոլիս չէ, հոն շալ-
վար կը հագնինք մենք, մեր երիկմարդիկ ալ փոթուր
պիտի հագնին:

(1900)

¹ կառուղի — կառքի անցնելու ճանապարհ՝ փողոց

² միսաֆիր — (արաբ.) հյուր

¹ խըսմեթ — (արաբ.) բախտ, վիճակ

² ալլըման տելիխանլը — (թուրք.) անման երիտասարդ

Գերատարներ

Տ

Ա.

ասերկու տարվան անջրպետ մը:

Ամենահիմար սիրո մը ամենառամիկ վախճանին վրայեն անցած տարիներ:

Ջատվիլ մը առանց կռվի, առանց վեճի, առանց իրարու երեսի նետված ծանր խոսքերու, թունավոր նետերու նման, զորս հեռացած փախած միջոցիդ կ'արձակես թշնամիին դեմ, և որոնք անմիջական մահ մը չեն տար դիմացիին, այլ մեղմ, գրեթե չնչին խայթվածք մը, ասեղին ծայրը դպելու պես բան մը, որ սակայն ժամանակով՝ տարիներու ընթացքին մեջ՝ համրաբար իր դառնությունը, իր ցավը կը ծավալե բոլոր մարմնին վրա, ու անոր մնացորդ կյանքը, նույնիսկ էն անուշ անցյալը, մանավանդ թե այդ անցյալը կը ժահրոտե¹ մշտնջենական թունավորումով մը, և հին սերը ատելության կը փոխե:

Ո՛չ, մերինը այդ անջատումներեն չեղավ:

Իր ընդոծին² հպարտությունը և կնոջական բնագղը, որ քիչ անգամ կը սխալի, գուշակել տված էին իրեն՝ պարապը, որ հետզհետե կը շինվեր, կը մեծնար. կը խորունկնար մեր սրտերուն մեջ. խոնջենքը³, որ կը ծանրանար վրաս, ափսոս, խոնջենքը իր գգվանքին, որ, կ'ամչնամ ըսելու, իմ փոփոխամիտ երիտասարդի խառնվածքիս վրա՝ պատատուկ բույսի մը հազիվ թե զգալի փաթթվածքով՝ շղթայի մը ծանրությունը կ'առնէր:

Եվ առանց սպասելու, որ սնտոի կամ շինծու բարուրանքներով ձևացած հրածեշտը իմ կողմես գա,

¹ Ժահր — կեղտ, ապականություն, աղտեղություն, փխբ. մաղձ, դառնություն

² ընդոծին — այստեղ՝ բնածին

³ խոնջենք, խոնջանք — հոգնություն. փխբ. ձանձրույթ, տաղտկություն

ինքը քաշվեր հեռացեր էր, ձանձրություն տալ չսիրող մտերմի փափկանկատությամբ, որ իր դեմինը պարտավոր կը թողու անոր համար, որ «գիս մինակ ձգե» ըսելու ծանր հարկեն կ'ազատե զինքը. որ համբույրներով օծված ուխտերը, արցունքներով նվիրագործված առաջադրությունները, երդումներով տևականությունը երաշխավորված սեր մը դրժած ըլլալուդ ամոթը բացահայտ կերպով չի ծանրացներ վրադ: Ավելին կ'ընե. ինքը կը ստանձնե այդ մեղքը, առաջինը՝ ինքը քեզ թողած ըլլալու երևույթը առնելով:

Ու այնպես է Խղճմտանքը, անողոքելի ու անկաշառ Խղճմտանքը մարդուս, որ ան ալ՝ մարդոց պես՝ ի հարկին երևութական ու արտաքին ճշմարտությամբ կը բավականանա: Ան, որ հանգիստ ու դադար չպիտի տար քեզի եթե դուն նախ լքեիր սիրած աղջիկդ, հիմա անոր անձնվիրությունը չհասկնալ ձևացնելով՝ անմեղ կը հռչակե քեզ ու սրտիդ անդորությունը կը վերադարձնե քեզի:

Ինքնախաբությունն է այս, առանց որուն ապրիլը անհնար պիտի ըլլար գուցե:

Այս ազատագրությամբ երջանիկ եղեր էի սկիզբները՝ տարիքիս եսասեր անփորձությանը մեջ. վերջեն ինքզինքիս վերադարձիս՝ մինակ մնալուս՝ իր բոլոր անձնվիրությունը խոստովաներ ու վայելեր էի ուշ մնացող շնորհակալությամբ մը և կարծես հետադարձ սիրո վերսկսումով մը:

Այս էր անցյալը:

Ու հանկարծ դեմ առ դեմ գտնվելնիս կիրակի առտու մը Ալեմտաղիի փոքրիկ եկեղեցիին մեջ. անակրնկալ ու բիրտ հանդիպումը, որ ուէ կանխապատրաստությամբ չէ մեղմացած, որուն մեջ երկու կողմն ալ պատշաճ կեցվածք մը առնելու և իրենց հոգիին խռովքը գոնե սթողելու ժամանակ և միջոց չունին. այնպես, որ այն երկար տարիներու անջրպետը, որ մեզ զատած էր, շնջվելով բոլորովին, մեր բաժնվելուն ճիշտ հաջորդ օրվան կը վերադարձնե մեզ:

Տպավորությունս այնքան սաստիկ է, որ իր կարգված ըլլալուն և քովը կեցող մարդուն, հավանականաբար, իր էրիկը ըլլալուն տարտամ գիտակցությունը միայն կ'արգիլէ զիս իր քովը փութալ վազելէ:

Բ.

Դասեն՝ կը դիտեմ զինքը հետաքրքիր, ու քիչ մըն ալ, ինչնու պահեմ, անձկությամբ: Ինե չորս քայլ միայն հեռու է, փղոսկրե կողքով աղոթագիրքը ձեռքը, դեմքը այլայլած ու աչքը՝ իմինիս չհանդիպելու փախուստին մեջ՝ սեղանին ապավինած:

Իր գեղակառույց արձանի շռայլված պարզները խաթարված չէին ամուսնանալովը. ընդհակառակը:

Նույն հասակյա կինն էր. աղջիկ ատենին վրա սուքացած քիչ մը, իրավ է. բայց իր գորշ արդու-գարդին ճարտարարվեստ վայելչությամբը, որ այս գյուղի ժամուն մեջ զարմանք կը հրավիրե, պարտկելով, նույնիսկ շնորհալի ընծայելով իր մտտ կնկան թանձրությունը:

Աչվները՝ ածուխի կոտորտուքի պես փայլուն ու պճլտացող սևություննին պահելով՝ հանդերձ՝ առջի աչքերը չէին, միշտ խոլ խնդուքով մը լեցուն աչքերը, այլ հանցավորի խոնարհ ու երկյուղաբեկ անձկությունը կը մատնեին:

Առաջին զգացումս վերլուծելով՝ խորունկ գոհունակությամբ մը կը լեցվի սիրտս: Վախցեր էի, որ ատենով, դյուրախաբ պատանիի անփորձությանս մեջ, անշնորհք էակի մը սիրտ տված ըլլամ. ինչ որ պիտի ամչցներ զիս այսօր, որ ճաշակիս ու ընտրությանս ազնվությանը կը վստահիմ: Մեկ նայվածքով կը համոզվիմ, որ այս վախը անտեղի է բոլորովին. թե որ այս վայրկյանին առջի անգամ ըլլալով հանդիպած ըլլայի իրեն, կը զգամ, որ հիմա ալ բոլորանվեր պաշտումով մը պիտի պաշտեի զինքը:

Միակ վախը, որ կա՝ այն է որ ինքը արժանի

չգտնե՞ գիս իր սիրույն. ժամանակեն առաջ ձերմկցող մագերես՝ հոգերով ու մտմտուքով բռնավորված ձակտես՝ չճանչնե՞՞ այն պատանի ու ամբարտավան գլուխը, զոր ծունկին վրա հանգչեցնելը կը սիրեր ատեն մը:

Ու կը խորհիմ, որ անտրտունջ, գրեթե ժպտելով բաժնվեր էր ինե մինչև վերջին վայրկյանը անուշ-բերնելով գիս, իր սովորական գգվող, փայփայիչ անուններեն և ոչ մեկը գլանալով ինծի, «հոգիս»-ներ, «կյանքս»-ներ, որոնցմով օրորեր, վարժեցուցեր էր գիս և ուրկե վերջին պահուն գիս զրկել չուզեց բնավ, այն բժշկին պես, որ մոտալուտ վախճանին գիտակցությամբը ամեն ուզածը կը շնորհե հիվանդին:

Մինչև վերջին օրերը իր կատակասեր ու զվարթ բնավորությունը պահեց. սաչափը միտքս է սակայն, որ երբեմն հանդիսավոր ձև մը կ'առներ. իրիկունները՝ իրարմե բաժնվելուս՝ ձեռքը, որ իր գիծերուն անուշ նրբությամբը գլուխգործոց մըն էր, ինծի երկընցուցած պահուն, երդումի մը համար կարկառված կը թվեր՝ երդում, զոր շրթունքը չէին արտասաներ, այլ իր աչքերը կը զուրցեին ինծի իրենց մռայլամած երկինքի ստվերներովը:

Երբեմն պզտիկ ակնարկություններ կ'ըներ մեր հավանական բաժանումին:

— Ինծի նայե, Գիրգորս, — կ'ըսեր ինծի, — ամեն բան աշխարհիս մեջ հանգիստի, արձակուրդի պետք ունի. ծաղիկները իրենց փթթումովը կը հոգնին ու հաջորդ տարին կը ծլին մեյ մըն ալ: Սերն ալ իր վաքանսը՝ ինչու չունենա. չար գավակս, մի վախենար, որ քու հարափոփոխ խառնվածքդ մեղադրեմ. քու սիրույդ սպառումը իր ուժգնութենեն, չափազանց վատնումեն կու գա. թե որ սա մեր միասին անցուցած երկու տարվան մեջ շատ չսիրեիր գիս՝ չպիտի պաղեիր հիմա ինե. քու արդարացումդ նույնիսկ հանցանքիդ մեջն է. այն բանը, զոր ուրիշ կին մը իրեն պզտիկու-

թյուն պիտի սեպեր, ես ինծի պարծանք կը համարիմ. հիմա ինե փախչիլ ուզելը՝ գիս շատ սիրած ըլլալուդ ապացույցն է:

Ներսես՝ բոլոր սրտովս իրավունք տալով իրեն՝ դյուրաշուրթն կեղծավորությամբ կը բողոքեի այս խոսքերուն դեմ.

— Խենթ ես, Մաքրիկ, կրնամ քենե անցնիլ:

Երկու օր վերջը, ուշադիր նայելով աչքիս մեջը, հոգիս խորը կարդալու ջանքով մը, երբոր ես իր քովը ծունկ չըթած իր փայփայանքներուն անձնատուր կեցեր էի, կը հարցնեիր.

— Ի՞նչ կ'ընես, հոգիս, թե որ գալ շաբթու հանկարծ ելլեմ մեկու մը հետ կարգվիմ:

Ես, կեղծ վրդովումով մը, զոր խորամանկություն կը կարծեի, կը պատասխանեի իրեն.

— Դուն ատանկ բան չես ըներ:

— Շատ աղեկ ալ կ'ընեմ, գիտեմ, որ ատով իմ սիրույս բոլոր խոնջենքեն կը փրկեմ քեզ, գիտեմ, որ մոմ կը վառես եկեղեցին՝ իմ ամուսնանալս իմանալուդ, չէ. մանավանդ որ, թե որ ամուսնանամ ալ, դարձյալ պիտի սիրեմ քեզ, հիմակուց գիտցած ըլլաս:

Եվ վախնալով, որ բոլորովին չհավատամ իր ըսածին, մեկդի ընելով իր լուրջ ձևերը, սինեմաթեկրաֆի¹, պատկեր մը փոխելու պես փոխելով իսկույն տեսարանը, քահքահով կը խնդար վրաս, ու ապտակելով երեսս՝

— Չէ, անառակ մանչս, դող մ'ելլեր, էն հարուստ վաճառականն ալ թե գիս ուզելու ելլե, նորեն չեմ առներ գինքը:

Գ.

Ատկե երեք օր վերջն էր, որ ամուսնացավ մանրերկրորդի մը մեջ վճռված կատարված ամուսնությունն՝ րոպեական լուսանկարի մը պես:

¹ վաքանս — (ֆրանս.) արձակուրդ

¹ սինեմատոկրաֆ (սինեմատոգրաֆ) — (ֆրանս.) կինեմատոգրաֆ

Անձնասպաններ կան, որոնց անակնկալ մահ-
վան լուրը քեզ ապշեցնելուն հետ, միտքդ կը ձգե
քանի մը օր առաջ այդ մեռնողին խոսքերը, որոնք
զուրկված պահուն՝ անխմաստ ու անհասկընալի երև-
ցեր էին. արտասովոր շարժումները, որոնք զարմա-
ցուցեր էին քեզ և որոնք հիմա՝ այդ մահվան քովը
բերվելով՝ իրենց ահավոր մեկնությունը կը ստանան.
և կը զարմանաս, որ ան ատեն՝ այդ խոսքերը լսե-
լուդ փուլթ չունեցար զանոնք վերլուծելու. «հիմար
խոսքեր» ըսիր ու անցար. սպորդեցան գացին անոնք
առանց սթափեցնելու, և հիմա, խղճմտանքդ կը տան-
ջե քեզ. թե որ ժամանակին գուշակեիր այդ անխմաստ
թվող խոսքերուն, տարօրինակ երևցող ընթացքին
բուն նշանակությունը, պիտի հաջողեիր թերևս այդ
հուսահատը իր կտրուկ վճիռն ետ դարձնելու:

Այսպես ալ եղավ Մաքրիկեն զատվելու. իր վեր-
ջին խոսքերուն միտքը անոր ամուսնության լուրը
առած ժամուս հասկցա, մութ սենյակի մեջ մտցված
պայծառ լույսի մը պես, որուն շնորհիվ որոշ կեր-
պով կը զանազանես հող շարված առարկաները:

Անոր խրոխտ նկարագիրը այն ատեն միայն կա-
տարյալ կերպով ձանչցա, երբոր շատ ուշ էր արդեն
կրկին իր սիրույն կոչում ընելու:

Սուտ զուրցած կ'ըլլամ, թե որ այս լուրը ինծի
ուրախություն պատճառեց ըսեմ. այս բաժանումը,
որուն բոլոր հոգիովս կը բաղձայի, զրկանք մը կ'ըլլար
ինծի հիմա՝ որ եղած լմնցած բան մըն էր. Մաքրիկին
շնորհալի դեմքը, մտքի ու մարմնի բոլոր ձիթերը
աչքիս առջևն անդին չէին երթար. անոր քով պզտիկ
մնացած ըլլալու տարտամ տպավորություն մըն ալ
կ'ավելնար վիրավորված անձնասիրությանս վրա:

Իրո՞ք այսքան դյուրավ ձգվելիք բաժնվելիք
մեկն էի ես, ես որ անոր հավերժական սեր մը ազդած
ըլլալու ունայնամտությունը ունեի:

Ոչ իսկ բացատրություն մը, մնաս բարով մը,
բառ մը ինծի: Դանակի հատու հարված մը երկու տար-
վան սիրո հյուսվածքին վրան, և ուրիշ ոչինչ:

Հաջորդ օրը, երբ իր Մանչեսթր մեկնիլը իմա-
ցա երկանը հետ, որ հոն հաստատված մեկն էր.

— Երթաս բարով, — ըսի մտքովս իրեն, — եր-
թաս բարով, այդ մարդուն քով, զոր հարկավ պիտի
խաբես սիրո խոստումներով, ինչպես որ զիս ալ խա-
բեցիր. բարի վայելում կը մաղթեմ իրեն:

Ու այս մարդուն դեմ, որուն ո՞վ ըլլալը չէի գի-
տեր, ատելություն չէի զգար, այլ արգահատանք մը,
կը խնդայի վրան, կը կարեկցեի իրեն. վայրկյան մըն
ալ սաստիկ մարմաջ մը կը զգայի երթալ գտնելու
զինքը ու ականջն ի վար ըսելու, որ հետը կարգված
աղջիկը իմ սիրուհիս եղած էր. ասով կարծես թե կը
սփոփվեր իմ վիրավորանքիս ցավը. բայց կը խոստո-
վանեի իսկույն, որ ասանկ փափագ մը ունենալս ան-
գամ զգվելի բան մըն էր. հիմա իմ բարոյական ստո-
րացումիս դեմ կը սրտմտեի և Մաքրիկին ազնիվ նկա-
րագրին իմինես շատ ավելի բարձր ըլլալը զայրույթով
կը լեցնեի գիս:

Հետո, ատեն անցնելով, այս ամենը ամոքե-
ցավ, մեղմացավ, շնչվեցավ վերջալույսի մը բոցա-
վառության պես, որ մեր սիրույն իրիկնամուտն էր:
Իմ հեղիեղուկ ու փութամոռաց երիտասարդի սիրտս
բան մը չհիշեց այլևս:

Անոր մեկնելեն հեռանալեն շատ ետքը կրցա իր
ամուսնության պատմությունը ստուգել ու ճշտել.
Շատ լացեր էր ինե զատվելուն համար. հարուստ էրիկ
մը ձեռքե չփախցնելու վախովը բացատրեցին ոմանք
իր տարօրինակ աճապարանքը կարգվելու: Ես, վերա-
հասու ճշմարտության, գիտեի, որ այս ամուսնության
շնորհիվ Պոլիսը ձգել երթալու և զիս մոռնալու կա-
րելիությունը զինքը համոզեր էր ամեն բանե ավելի.
և այս վստահությամբ ինքնիրենս հաշտվեր էի Մաք-
րիկին հետ, ինչ կ'ըսեմ, տարիներե վերջը անզուգա-
կան կինը մնացեր էր ան իմ աչքիս:

Ունևոր ու տարիքոտ մարդ էր էրիկը: Երագված
միությունը չէր ասիկա, այլ այն գռեհիկ կապակցու-
թյուններն մեկը, որ ամուսնութենե մը ավելի զուգա-
վորիլ մըն է, և զոր պսակին օրհնությունը ոչ կրնա
ազնվացնել և ոչ իսկ արդարացնել: Ոչ հոգիի և ոչ
մտքի պատշաճություն երկուքին մեջ. ոչ կրթության

և ոչ զգացումի ներդաշնակությունն. ոչ տարիքի և ոչ մարմնի հարմարությունն. այլ բիրտ հպումը, անմեկնելի ու հավիտենական մերձեցումը, ավելի բիրտ քան զույգ մը եզինը, որ արորի մը կը լծվի և ուր գոնե՝ գույնի, տարիքի ույժի ներդաշնակություն կը փնտրվի:

Մաքրիկ գոհ էր սակայն իր ամուսնութենեն. արտաքին ու ցույցի գոհունակություն, զոր ամեն աղջիկ կ'ունենա կարգվելեն վերջը, որ հակառակ իր պարծանքի հանգամանքին, համակերպութենե ուրիշ բան չէ, և որ, ափսոս, անոր հույսերուն ու երազներուն նավաբեկությանը մեջեն անջատվող ծփացող միակ խլյակն¹ է. ամուսնացած ըլլալու և դրամի տեր մեկու մը կնիկը եղած ըլլալու գոհունակություն:

Մարդը, այսպես կը կոչեի ես էրիկը, Անգլիո մեջ հաստատված հարուստ հանձնակատար մըն էր, Կեսարիայեն հոս և հոսկե Մանչեսթր անցած, որ անգլիական ոստիկանին վարքը ու բարքը յուրացուցած կը կարծեր, այն պատճառով, որ իր ածիլած ծնտին, — գիշակերի հուժկու ու կոպիտ կզակ մը, — երկու դիեն երկնցուցած էր մորուքը, որ իր ամեն ժամ պիֆթեք² ուտող ու գինի խմող մարդու կարմրած այտերը կը ծածկեին: Երկար, գլանաձև գլխարկովը, ծունկերը գոցող սև ռըտենկոթովը, որ հանդիսավոր ու պաշտոնական մարդու ծպտումը կուտար այս դրսեցիին, զույգ մը կարմիրի զարնող դեղին ձեռնոցովը, զոր իր ոսկրուտ ու ոտքերու չափ մեծ ձեռքերուն մեջ կը ձմրթկեր, այս մարդը՝ Պոլիս գալուն՝ բոլոր հոստեղի աղջիկները ափ ի բերան ըրած ըլլալու միամըտությունը ուներ:

Հոս՝ հայ վաճառականներու կիները, որոնք խլավուզություն³ ընելը կը սիրեն, կը թրվառային վրան,

ձեռքե ձեռք կը քաշեին զինքը, իր դրամի տեր մարդ ըլլալը գիտնալով. որը քույր մը, որը եղբոր աղջիկ մը ուներ անոր հավնեցնելու. և ընդունայն ճիգերու, պըզտիկ դավերու, երբեմն չարությանմբ ու նախանձով նյութված մրցումներու մեջ կը սպառեին. մեկը ճաշի կը հրավիրեր զինքը, մյուսը երեկույթի, ու այս ընդդիմամարտ¹ հրավերներուն մեջ մարդը շփոթած կը կենար, թե՛ն հատկապես կարգվելու համար եկեր էր Պոլիս, շատ մը իր նմաններուն պես, որոնք՝ ամուսնության globe-trotter-ներ² մենե աղջիկ մը առնելու համար մինչև հոս կու գան:

Հետո, փողոցը դիպվածով Մաքրիկը տեսնելուն, իսկույն հավներ, հարցուցեր փնտրեր և ամուսնության ուզեր էր գայն: Աղջկան ընտանիքին համար անակնկալ բախտ մըն էր ասիկա. նշանտուքը, հարսանիքը և հարս ու փեսին ասկե մեկնիլը մեկ եղավ:

Անկե ի վեր ճիշտ տասերկու տարիներ անցեր էին միապաղաղ անդորրությանմբ մը իր հարստությունը ավելցուցեր էր հիմա: Կյանքին մեջ ամեն բան ժպտեր էր այս մարդուն երեսին և այս հաջողությունները իր մեծ խելքին ու արժանիքին պարտիլ կը կարծեր, նույնիսկ այն վայելչագեղ կինը, որուն վրա իր ցանկասեր մարդու նայվածքը կանգ առած էր:

Այսքան տարիներ բացակա մնալե վերջը, առջի անգամ ըլլալով կնոջը հետ Պոլիս կու գար պտտելու համար քիչ մը, քիչ մըն ալ Պոլսո առևտրական վիճակը մոտեն հասկնալու:

Հիմա եկեղեցիին մեջ, կնոջմեն՝ երկանը կերթա նայվածքս ու կը փորձեմ ինքնիրենս ճշտել այս ռամիկ մարդուն ինչ ըլլալը: Կիրակի առավընով մեծ կու գար ան, չէր սղմեր կարծես այս պզտիկ ժամուն մեջ ուր քրիստոնեական խոնարհությամբ մը միայն կնոջը

¹ խլյակ — այստեղ՝ խորտակված նավի բեկոր

² պիֆթեք. բիֆշտեքս — տավարի սուկիի տապակած մի տեսակ

³ խլավուզություն — (թուրք.) միջնորդություն

¹ ընդդիմամարտ — իրար հակառակ հատկություններ ունեցող, ներհակ, տարբեր, անհամապատասխան

² globe-trotter — (ֆրանս.) աշխարհաշրջիկ, զբոսաշրջիկ

քով եկած կեցած կը թվեր, ճաղատ գլուխը բաց, վայելուչ կեցվածքի մը մեջ արձանացած և ձախ ձեռքին մեջ բռնելով գլխարկը ու ձեռնոցները, իր անբաժանելի կարմիր ձեռնոցները:

Գ.

Մտերիմ բարեկամս է ան հիմա. ութ օրվան մեջ հաստատված մտերմությամբ:

Այս բարեկամությունը ստանալու համար՝ իր ունայնամիտ ու ինքզինքին հավնած մարդու տկարություններեն օգուտ քաղեցի:

Խոսելու ձևերես, որոնց մեջ մասնավոր մեծաբանք կը դնեմ իր անձին հատուկ, ախորժած կը թվի. կը զգա այն զանազանությունը, որ կա «իրամանք-նիդ»-ին՝ գոր խոսքս իրեն ուղղած ատենս կը գործածեմ և պարզ «դուն»-ին մեջ, գոր շուրջս տեսած ուրիշ մարդոց անխտիր կը բաշխեմ, ով որ ալ ըլլա այդ ուրիշը:

Մոտս գալուն՝ չեմ մոռնար իսկույն ոտքի ելլելու ու միշտ մեծ ուշադրությամբ, քիչ մըն ալ հիացումով կ'ունկնդրեմ իր խոսքերուն, որոնք դրական մարդու խոսքեր են և որոնց մեջեն ընտրանոք զատված մասերուն, ինքզինքս զսպելու անկարող՝ ծափահարելու պես բաներ մը կ'ընեմ:

Իր կնոջ դեմ՝ որուն ներկայացուց զիս՝ ուղիղ գիծերե ձևացած բարեկրթութենե ուրիշ ընթացք մը չունիմ. մարդուն ծեր տարիավորի նախանձտությունը կը զգամ և անոր համեմատ կը վարվիմ. զգուշ կը կենամ ամեն բանե, որ այս բարակցած կեսարացիին կրնա shocking¹ թվիլ. քիչ հեգնություն:

Մաքրիկ անգլիացի կնկան հով մը առած է. թերխաշ հայերեն ու անգլերեն բառերով խառնված լեզուն իր խոսակցությանը մասնավոր հրապույր մը կու տա:

Իր ծուլ ու դանդաղ քալվածքովը, երաժշտության պես եղանակավոր բան մը, կյանքե վաստակաբեկ ու անտարբեր դարձած կնոջ երևույթը ունի:

Երկանը բոլոր համակրությունը հետզհետե գրաված կ'երևամ. հինգ վայրկյան չի հեռանար քովես, առանց ինծի չըլլար ու անվիասո՞ ժամերով մանրամասն կը պատմե ինծի իր վաճառականի կյանքը, այն մեծ քուփոները¹, որոնք զինքը հարստացուցած են և որոնց մեջ ես ներսես՝ գողութենե զատ բան մը չեմ գտներ: Ակներև ջանք մը ունի հաստատելու իր հեռատեսությունը, coup d'oeil-ը² օրինակներով, մանր մունր դեպքերով, որոնց շատին, բերնի վարժությամբ մը, շարունակ իր կինը վկա կը բռնե, ըսելով.

— Չըսես, Մաքրիկ:

Հետո իր ամուսնության պատմությունն ալ կ'ընե ինծի:

Առտուները կանուխ կու գա զիս պանդոկես վերցնելու. մեկտեղ կ'ելլենք պոտիկ պտույտի մը համար դեպի գյուղին արևելքը տարածվող բացավայրը. հետո գյուղին մեջ պտույտ մը և Այանին խահվեին մեջ երկու փառթի նարտ³. ցերեկին կը բաժնվինք իրարմե, երկու ժամ ետքը նորեն իրար գտնելու ու Էլմալը կամ Դաշտելեն երթալու համար: Այս վերջին պտույտին Մաքրիկ մեկտեղ է. մեկտեղ են նաև գրեթե բոլոր գյուղը եղող ընտանիքները:

Կովի կառքերու անհատնում շարքն է, որ կը ձևանա իսկույն: Կարմիր ու պարարտ հողին մեջ սայլերուն անիվները կը թավալին, փորելով իրենց խորունկ ակոսը, հողին ճակտին վրա ձգված խորշմի մը պես: Ահա անտառին մեջն ենք և աչքդ առածին չափ կը շարունակվի ան, ամեն մութ բաներու պես, իր սահմանին անստուգությամբ, իր հսկա ծառերուն անհատնում շարքովը, իր ստվերին խորհրդավոր ան-

¹ քուփո — (հուն.) հնարք, խաղ

² coup d'oeil — (ֆրանս.) ակնարկ, հայացք

³ երկու փառթի նարտ — երկու պարտիա նարդի

¹ shocking — (անգլ.) ցնցող, սարսափելի

դորրութունովը. իր գույնզգույն կանանչութամբը. որ երբեմն մինչև դեղինին կը մոտենա և երբեմն գրեթե սևը կը շոշափե, ամեն երանգները անկարգ կարգավորությամբ մը սփռելով:

Ձան ու ձուն չկա հոս՝ անիվներուն կռնչող թավալումեն զատ. հանկարծ սարեկի մը սուր երգը կը վրդովէ լռությունը ու այստեղ կյանքի գոյությունը կը հաստատե.

Գետինը կակուղ է, փետուրներով շինված բարձի մը պես, չորցած տօգունած տերևներու անկումով ձեվացած կակղություն, որոնք ամեն քայլափոխի կը խշրտան. չտեսնվող օձերու սողոսկումներու պես:

Այս դարավոր ծառերուն, որոնք իրենց երկնմբերձիկ ուղղությունը անվթար կը պահեն առույգ ծերունիներու պես, բաղեղի փաթեղվուքներ մինչև գաթաթները կը հասնին հավերժական գիրկընդխառնումի մը մեջ, ու գորշ կեղևնուն վրա փակած մամուռները՝ թավիշի կտորներու փայփայանքը կը ցանցնեն, հին զգեստի մը վրա փակցված թանկագին կերպասի տպավորությունը ձգելով:

Այս է մեր ամենավոր ճամփան, ուրկե Մաքրիկին ու անոր ամուսնին հետ կ'անցնինք:

Հոս-հոն՝ ծերացած ինկած ծառերու բուներ, ոմանք տարիներու բեռան տակ փճացած ու ոմանք իրենց առուզությանը մեջ օր մը կայծակեն զարնված:

Գետնեն հազիվ թիզ մը բարձրությամբ նիհար ցողուններով բույսեր՝ լայն ու հորիզոնաձև տերևներով, հողմահարի պես բացված, որոնք բոլոր այս տարածությանը վրա, դեպի երկինք բացված անհամար ձեռքերու կը նմանին, ամբողջ մարդկության մը ձեռքերը, չեմ գիտեր ինչ սպասումի և ակնկալության դիրքի մեջ:

Մաքրիկ երկյուղած կը կենա այս վեհաշուք ու պատկառելի տեսարանին առջև, մինչդեռ մարդը իր շահադետ վաճառականի անհարկի հաշիվը մեջտեղ կը դնե.

— Գիտեն որչափ խորանարդ մեթր ատաղձ կրնա տալ այս անտառը, — կ'ըսե ինձի, — որչափ թրա-

վերս՝ երկաթուղիի, խորանարդ մեթրը տասը ֆրանքեն՝ գանձ մը ըսել է ասիկա. անանկ չէ, Մաքրիկ: Մաքրիկ գլուխը կ'երերցնե, բայց նայվածքը հեռուն է, մոլորած անցյալին մեջ:

Ե.

Զուր ջանքեր, անօգուտ պայքար, զոր միտքս սրտիս դեմ կը մղե, չվերարծարծելու համար սեր մը, զոր հավիտյան մարած կը կարծեի: Իրմե փախչիլ հեռանալ ուզելով իր շուրջը կը թափառիմ, ընկղմելու մոտ նավի մը՝ հորձանքին մեջ պտուտկելուն պես. հետզհետե կը զգամ, որ կյանքը ու լույսը իրմեն միայն կրնան գալ ինձի. կը զգամ, որ դիմադրությանս ույժը կը նվազի տակավ, բայց ինքն ալ հանցավոր է ինձի չափ այն պզտիկ ու լուռ պչրանքներուն համար, որոնցմով զիս կը պաշարե:

Հիմիկվան սերս այն նյութապաշտ սերը չէ ալ, որ մարմնական հրապույրներ կը հետապնդե միայն. անցյալ տարիներու բովեն զտվելով՝ մաքրված ու ազնվացած է հիմակ:

Մեր երիտասարդության սկիզբը, մաս մը տեղ միասին քալել վերջը ճամփաներս հանկարծ ճյուղավորվեր էր առջևնիս ու ճակատագիրը զիս մեկ կողմ և զինքը ուրիշ կողմ մը նետեր էր. ու շատ մը տարիներե ետքը բախտը ահավասիկ նորեն միացուցեր, դեմ առ դեմ բերեր էր մեզ: Երկուքնիս ալ կարոտով ու զղջումով կը հիշեինք մեր անցյալը ու վաղատով ու զղջումով կը հիշեինք մեր անցյալը ու վաղափուլ երջանկությունը: Աշխարհիս երկու ծայրեն եկած անծանոթներու պես, որոնք՝ երկուքնուն ալ սիրելին եղող բացակայի մը վրա խոսելով իրարու կը մոտենան, այսպես ալ մենք՝ մեր հին օրերու հիշատակովը՝ նոր մտերմությամբ մը կը կապվեինք:

Այս մունջ համակրությունը, իր լուռ զգուշավո-

¹ թրավերս — (ֆրանս.) երկաթագծերի տակ դրվող հատուկ մշակված գլան (շպալ)

րությամբը, հայտնի ու համարձակ սիրո հայտարարութենէ մը շատ ավելի քաղցր էր ինծի:

Գրեթէ երջանիկ էի այսչափով:

Իր ամեն մեկ խոսքը, շարժումները նույնքան մեկնության նյութ էին ինծի, երբոր առանձնանայի. ամեն մեկ բառին մեջ իր անեղծ մնացած սիրուն խոստովանությունը կը գտնէի ես:

Բնավ չեմ զարմանար, որ պզտիկ գրքույկի մը վրա հատորներով մեկնություններ գրվին, թե որ ատիկա սիրված գիրք մըն է: Մեկնելը վայելել մըն է, ծուլլ ու համեցող վայելում ինքն իր գլխուղ, ուզածիդ պես: Բայց այս վայելքը կատարյալ ըլլալու համար, տված մեկնությունդ ամեն տարակույսե վեր ըլլալու է. ապա թե ոչ, ատիկա շուտով ամենեն անհանդուրժելի տվայտանքը կ'ըլլա: Ատեն մը կու գա, որ դիմացինեդ որոշ վավերացում մը, այո՛ մը, գլխու հաստատական շարժում մը կը սպասես: Եվ այն լուռ ու անհատնում հարցումներուն փոխարեն, զորս կ'ուղղես իրեն, այդ «այո»-ն ուշանալուն՝ բոլոր մեկնություններդ և այն աղվոր վստահությունդ իր համակրությանը վրա, իսկույն կ'անհետանան: Քու բացատրություններդ հիմարական ու ծիծաղելի քաջքուքներ կ'ըլլան մեկեն. ամեն բան կ'երեքա շուրջդ ու ամենեն երջանիկ մադը՝ հիմա ամենեն դժբախտը կ'ըլլաս:

Էն չնչին պատեհութենեն օգուտ կը քաղել միակ տեսնվելու հետը. այդ վայրկյանները սուղ ու անգին էին ինծի համար, երկեն գաղտուկ տեսակ մը մաքսայնություն, որով գիս տառապեցնող այս անստուգությունս կը հասկցնէի իրեն ու երբեմն ալ իր հին խոստումները կը հիշեցնէի:

Պատասխան տալէ կը խուսափեր անիկա. բայց որքան հստակ ու մեկին էր իր տրտում նայվածքը: Ամեն ինծի դպելուն դաշույնի մը ծայրին պես մինչև սիրտս կը մխվի ու հոն կը կենա, կը դառնա իր սուր ծայրին վրա, հաճույք մը զգալով հոդ կենալուն ու մանրակրկիտ պրպտելով՝ բացած վերջին բոլորտիքը ու խորունկությունը: Վարժ մարդասպանները չեն բավականանար դանակ մը խոթելով հակառակորդի մը կուրծքը, այլ այդ վերջին մեջ կը դարձնեն զենքը,

անբուժելի ու անդարմանելի ընելու համար զայն. Մաքրիկին նայվածքը այս նրբությունները ունի իր քաղցրությամբ մեջ:

Առու մը կանուխ ձերմակ շրջազգեստով մը տեսա զինքը իր դրան առջև. բանված ճուրքով շրջազգեստ մըն էր, ծաղկասփյուռ պատմուճանի մը պես, որ իր քանդակածո մարմնին կը փակչեր, լանջքին բարձրակոհակ թավալումներեն մեջքին կ'իջներ ու ավելի վար, գիստերուն, մինչև ծունկվներուն կը փաթթվեր:

Աղջիկ ատենին պես երկուքի ճեղքած էր իր առատ ու ճոխ մազերը, գլխուն ետևը ժողվելով զանոնք. անցյալ տարիները ինծի հիշեցնելու հայտնի ճիգը կը տեսնեմ իր քովը, և դիտավորությունը՝ անդիմադրելի ընելու իր սիրուն կալանքը:

Քիչ մը վերջը երկին ալ եկավ քովը ու այն առտուն երեքնիս մեկտեղ ըրինք սովորական պտույտը:

Իրիկվան՝ շատ մը ընտանիքներու պես՝ Քորուպաշի ըրինք ճաշերնիս, վարի գյուղին մոտիկ պզտիկ սարավանդ մը, որ Դաշտելենի անտառին կը կռթնի: Որոշված է, որ ամենքնիս մեկտեղ վերադառնանք:

Այս վերադարձը վարի ճամփեն եղավ. ամբողջ կարավանը մեր կովի կառքերուն, երածշտության, երգի խնդալներու խլացուցիչ ժխորով մը ու չորս դիեն արձակված հրթիռներու մեջեն, ծանր-ծանր կը քալե խորտուբորտ ուղիին համեմատ ելևէջելով:

Անտառին մեջ կը մխվինք նորեն՝ վրդովելով անոր հանգիստը մեր խոլ ուրախության աղաղակներովը, որոնց արձագանքը կ'երկարի, կը կրկնվի հեռուն: Մուր է չորսդինիս. հսկա ծառերուն շուքը վերահաս գիշերին սևությամբ կը թանձրանա, տեղ-տեղ մեղմացած մեր կառքերը զարդարող թուղթե լապտերներուն վարանող ու տարտամ լույսերեն: Այս մութի զանգվածին մեջ, ուր դեմքերը չեն որոշվիր, ձայները կը բարձրանան սակայն, իրարու կը հանդիպին:

Ես Մաքրիկին քովն եմ ու կառքեն իջած՝ հետիոտն կ'երթանք երկուքնիս քիչ մը առջևեն ու ետևնուս կը լսեմ երկանը ձայնը, որ այդ միջոցին իր ա-

ռևտրական մեկ ճարտարությունը կը բացատրե քովի մարդուն: Հազիվ միջոց ունիմ կամաց մը երկու խոսք գուրցելու Մաքրիկին:

— Ըսե՛ հնժի, որ զիս կը սիրես տակավին:

Չի պատասխաներ անիկա, ձեռքս կը բռնե միայն ու երկու քայլ անդիեն, մութին մեջեն հանկարծ երկանը ձայնը կու գա մեզի, իր կինը վկա բռնելու սովորական կոչումը իր խոսակցին դեմ:

— Չըսես, Մաքրիկ:

Ու անտառին մեջ այս ձայնը, որ իմ հարցումիս կրկնությունն է, կը տարածվի ծառե ծառ, ճյուղե ճյուղ, ճամփան կորսնցուցած թռչունի մը պես հոս հոն կը զարնվի նվաղելու մոտ և գոր արձագանքը էն վերջը մեզի կը վերադարձնե:

— Չըսես, Մաքրիկ:

Քիչ-քիչ գեղին կը մոտենանք. վայրկյան մըն ալ ու անտառեն դուրս պիտի ելլենք. տերևներուն մեջեն գեղին վառված ճրագներուն բիծերը կ'երևան լուսազարդ երկինքի մը պես, որ կարծես գետնին վրա փռված ըլլար: Վերջին փորձ մը կը փորձեմ՝ խզել տալու համար իր սփինքսի լռությունը. իմ հեք սիրույս պատրանքովը՝ մշտնջենապես վերապահված կը կարծեմ զինքը վերստանալու իրավունքս, համոզված՝ որ էրիկը քանի մը տարի հետը ապրած ըլլալուն համար չէր կրնար այս աղվոր կինը համայրամել¹:

Այս պահուս ոչ ոք ուշադրություն կ'ընե մեզի կամ գեթ ես այնպես կը կարծեմ, ու գրեթե կը բռնադատեմ զինքը պատասխանելու ինժի:

Խավարին մեջ իր ճերմակ շրջազգեստը ճառագայթող բան մը ունի ու այս մութ անտառին դիցուհին կը թվի անիկա աչքիս:

— Հույս մը տուր, սիրո բան մը ըսե գոնե:

Ավելի ուժով կը սեղմե ձեռքս, բայց դարձյալ չի պատասխաներ:

Ու երկանը ձայնը հանկարծ օգնության կը հասնի ինժի կարծես, հեռվեն, խորունկեն եկող ձայն մը, անտառին արձագանքովը խոշորացած ու մութին մեջ իր նշանակությունը փոխած ձայնը:

— Չըսես, Մաքրիկ:

(1901)

¹ համայրամել — կարճատև հոգեկան կապ ստեղծել

Պրմենիսա

Ա.

ալքին հունաբնակ կղզի մըն է: Հոն ճանչցա զինքը. Անասթաշի քազինոն կու գար իրիկունները՝ շոգենալեն դիմավորելու իր ամուսինը, վասն զի իր ամուսինը պիտի ըլլար այն գեր, կարճահասակ, հիսուննոց մարդուկը, զոր կ'առներ միասին՝ պանդոկ վերադառնալու համար:

Մինակ դուրս կ'ելլեր ամեն ատեն. երբեմն հետը կը բերեր վեց տարեկան փոքրիկ տղեկ մը, որ իր զավակն էր անշուշտ և որուն հետ մեծ մարդու մը պես կը խոսակցեր մինչև վերջը:

Ոչ մեկու հետ հարաբերություն կամ տեսություն հաստատած էր: Երիտասարդներ, ամեն ազգե, միշտ հետաքրքիր, երբ կին մը ճանչնալու վրա է խնդիրը, ի զուր իր շուրջը դեգերած կամ իր ակնարկը ակնկալած էին. երբեք չէր դարձած զանոնք դիտելու:

Քազինոն, ծովուն վրա երկնցած տախտակե դարատափին եզերքը, անկյուն մը ուներ, ուր ամեն իրիկուն կու գար առանձին նստելու. այդ անկյունը իրն էր. գեթ այդպես նկատված էր քազինոյին հաճախորդներեն, որոնք՝ իբր բարեկիրթ մարդիկ՝ այս անծանոթ օտարուհին մեծարել կը սիրեին:

Քանիցս հանդիպեցա իրեն ու անունը հարցուցի հույն ծանոթներու:

— **Ի արմենիսա ինե.** արմենուհի է, — կը պատասխանեին ամենքը. այս էր միակ անունը որով կըղզիին մեջ ճանչված էր հոն գալեն ի վեր:

Քազինոյին սպասավորներուն ըրած հարցուփորձս ավելի արդյունավոր չեղավ, մինչդեռ օտարազգիներն ալ ինծի կը դիմեին, իբր ազգակից, իր վրա տեղեկություն ուզելու համար:

Ամուսինը, որ շաբաթը երկու անգամ միայն կու գար, կնոջմեն ավելի մարդախույս կ'երևար. մեկուն հետ բարև մը փոխանակած չէր ամիս ու կեսն ի վեր, հորմեհետե կղզին Պելվյու պանդոկը եկած էին: Երի-

տասարդները՝ անոր նախանձոտ բնավորությանը կը վերագրեին այս տարօրինակ մենակեցությունը, ու կինը ամուսնին բռնության զոհը համարած էին:

Եվ իրավ ալ այս կնոջ դեմքին վրա չեմ գիտեր ինչ տրտմության անբացատրելի երևույթ մը կար, որ այս ենթադրությունը կը հաստատեր:

Վեհերոս¹ մեկը չէր թվեր. վայելուչ ձևերն ու համարձակ քալվածքը այնքան կը վայլեին իր մատղաշ ու աղվոր հասակին: Առանց քաշվելու, բարձր ձայնով, պանդոկներու մեջ կյանք վարող անձի մը վարժությամբ, սպասավորները կը կանչեր և ուզածը կ'ապսպրեր:

Առջի բերան կարծեր էի, որ մինչև այն օր այս տիկնոջ հետևող երիտասարդներեն ավելի բախտավոր պիտի ըլլամ ես իրեն հետ ծանոթանալով:

— Ո՛հ, դուն կարող ես, — կ'ըսեին հույն բարեկամներս՝ ազգությանս վրա նախանձելով, — իր լեզուն կը հասկնաս ու հետը խոսելու դյուրություն ունիս:

Առջի անգամն էր աշխարհիս վրա, որ հայ ըլլալու մեջ առավելություն մը կը գտնեի: Այսպես իմ օտարազգի ընկերներես քաջալերված՝ տեսություն մը հաստատելու փորձերը սկսա:

Շատ հեղ գացի իր մոտը նստելու և ուշադրությունը հրավիրելու չափ բարձրաձայն խոսելով՝ ներկայությունս զգացնելու: Մաքուր հայերեն խոսեցա նախ, բառերս ու բացատրություններս զատելով, խնամելով. հետո ֆրանսերեն ու թուրքերեն, հասկցնելու համար, որ բոլորովին արհամարհելի անձ մը չէի:

Հետո հագուստիս սկսա խնամք տանիլ. դերձակս, որ զիս միշտ խնայող ճանչցած էր, զարմացավ հինգ ձեռք զգեստ մեկեն շինել տալուս. փողկապներու ահագին պաշար մը ամբարեցի ու վերջին նորաձևության պահանջումներուն և ոչ մեկեն փախուստ տվի: Շապիկներուս օձիքը, ձյունաթույր, նեղ ու բարձր, որ մինչև թուշս կը հասներ և զիս շնչահեղձ ընել կը սպառնար, թաշկինակներս, նուրբ, մանուշաբույր,

շքեղ սկզբնատառերով զարդարված, կը բավեին արդուզարդի արժեք ճանչցող կին մը հրապուրելու:

Ինքն ալ շատ աղվոր ու շատ մաքուր կը հագվեր. ամեն օր կը փոխեր իր շրջագգեստները, որոնք իրարմե գերազանց կերպով վայելչաձև ու ճաշակավոր էին, և որոնք Տըմիլիլի կամ Թռիքթոյոզի խաճուկներուն մեջ պատրաստված կը թվեին: Իր կամարաձև փոքրիկ ոտքերը, զորս հաճույք կը զգար անշուշտ ցույց տալու շրջագգեստին ծայրեն, միշտ մետաքսյա սև գուլպաներով ու Փերայի ամենեն ճարտար արիեստավորեն շինված կոշիկներով ամփոփված էին:

Ի՛նչ օգուտ սակայն, որ իրեն ծանոթանալու ամեն ջանքերս անտես մնացին. համբակ սիրահար մըն էի. ո՛չ բարձրաձայն խոսակցությունս որուն ակամա ունկնդիրն էր, ո՛չ վրդովյալ շարժումներս, ո՛չ իրեն ուղղած համառ ու բոցավառ նայվածքս, ասոնց և ո՛չ մեկը կրցավ իր գեղեցիկ մարմարե արձանի վայելուչ անտարբերությանը հաղթել. և ոչ իսկ նայեցավ երեսս:

Այն ատեն անհաջողությունս, հունաց քով պղզտիկ մնալու ամոթս, բուռն հակառակության մը փոխվեցավ այս կնոջ դեմ: Իր հպարտ ձևերը անկրթությանը տվի և իր մեկուսացյալ կյանքը՝ ընտանիքի մեջ երևալու համար ունեցած գաղտնի պակասությանցը: Ամեն կողմ սկսա չարախոսել իր վրա. որոշ ամբաստանություն մը ընելու անկարող էի, բայց անանկ կասկածներ կը հայտնեի, որոնց ուժ ու հաստատություն կու տար այդ գաղտնածածուկ կենցաղը:

— Պոլսո ծանոթ ընտանիքներեն չէ այս կինը, — կ'ըսեի դեմս ելլողին, — և իր ծերունի սիրահարը ավելի հոմանին կ'երևա քան թե օրինավոր երիկը:

Ու բարեկամներս, ինձի պես դառնացած, իմ խոսքս ամեն կողմ կը տարածեին:

Բարեբախտաբար իրեն չէր հասներ այս բամբասանքներուն արձագանքը: Կղզեցիներուն ուշադրությունն ու հետաքրքրությունը չէր դադրեր. հելլենուկիները, ամեն ատեն աղեկ հագվելու հետամուտ, իր զգեստներուն տարազը օրինակել կը ջանային, առանց ձեռք բերելու անոր կատարելությունը. և երբ անցներ Լիվատիայեն, իր փոքրիկ տղուն ձեռքեն բռն-

¹ Վեհերոս — վախկոտ, երկյուղած, ահաբեկված, ընկճված

նած, նազելաճեմ, դիցուհիի մը պես հանդարտաբայլ զմայլանքով ու գովեստով խառն մրմուռնջ մը կը լսվեր ամենուն բերնեն, մրմուռնջ, որ զիս ցասամաբ կը լեցներ.

— **Ի արմենիսա ինե, ի արմենիսա:**

Բ.

Արմենիսա շնորհալի ու հրապուրիչ էակ մըն էր. ատողներ ու պաշտողներ միայն կային շուրջը. անտարբերներու հանդիպած ըլլալու չէր: Իր վրա ամեն բան հատուկ դրոշմ ուներ. շարժվածքը, նայվածքը, խոսվածքը:

Բնավ հետաքրքիր չէր. զարմանալու սովորությունը չուներ կարծես. ինչ բանե կ'ախորժեր արդյոք, ինչով կարելի էր հաճելի դառնալ իրեն. դժվարին հանելուկ, զոր լուծողին՝ այս հեշտաբույր ու գեղանի կինն էր խոստացված պարգևը:

Իր լանջաբերձ ու խրոխտ կուրծքին մեջ սիրտը կը մնար թաքուն ու գաղտնի, անհպելի գանձի մը պես, որուն «Բացվե, ո՛վ Սեզամ»-ը կը փնտրվեր ու չէր գտնվեր:

Արմենիսայի մեծագույն զբոսանքը պտույտն էր, լայնեզր հարդե գլխարկի մը տակ ամփոփելով առատ մազերը, որոնք դեպի վեր առնված, իր ծոծրակին աննման ու անբիծ սպիտակությունը ցույց կուտային, մեկ ձեռքով իր շրջազգեստը ժողվելով շնորհալի ձևով մը և մյուսով իր կարմիր հովանոցը բացած, որուն արևին տակ ցուլացումը իր դեմքին վարդի երանգները կը շեշտեր:

Պաշտելի ու հրաշագեղ էր այսպես. կիրակի առտունները անպատճառ Մեծ Կղզի պիտի երթար. ես ալ հոն պատահեցա օր մը իրեն:

Այն մաքուր, ավված ու ծառազարդ ուղիեն կ'երթայի, որ նավամատույցեն դեպի ձաքումոյի օթելը կը տանի:

Երկու կողմե, խնամված ծաղկած պարտեզներու մեջ, ամեն մեկ քայլին սիրուն տուններ, վիլլաներ երբեմն, ապարանքներ, որոնց բաց դռներեն ներս կահավորման ճոխությունն ու շռայլությունը աչքի կը

զարնե, սև հագուստներով ու ճերմակ փողկապով սպասավորներ, տիրուհիին չափ զարդարված սպասուհիներ, ստնտուներ՝ ճերմակ ու բարակ կտավե գոգնոցով՝ դրան մոտ սպասելու կեցած:

Տարբեր-տարբեր ճաշակով կառուցված այս քոչկերուն մեջ քարուկիր ու անպաճույճ շենք մը իր պարզությամբը ուշադրություն կը հրավիրե, իբր միակ լուրջ դեմքը այս բոլոր զվարթ ու խնդացող պատկերներուն մեջ:

Ամենքը հոն կը դիմեն, ես ալ կը հետևիմ իրենց ու հայ-հռոմեականաց մատուռին մեջ կը գտնեմ ինքզինքս:

Իրավ հայոցն է այս եկեղեցին. տաճկերեն կը խոսին, ֆրանսերեն կը բարևեն իրար. եվրոպացիներ կը տեսնեմ միայն շուրջս, ձեռնոցը ձեռվընին, գլուխնին բաց, Շթայնի խանութին հագված արձաններուն պես անշարժ ու կանգուն. ոչ ոք կ'աղոթե. սեղանին վրա քահանա մը ցած ձայնով ու անհասկնալի բարբառով ինքնիրեն բան մը կը մրմնջե. լռություն կը տիրե ամեն կողմ. թիվ պատարագն է այս. կիները իրենց փղոսկրե ծածկույթով աղոթագիրքնին կը թղթատեն և երբեմն սեղանին խոնարհություն մը կ'ընեն, չկրնալով չփակին տակեն քոռսեին երկաթներուն մեջ ամփոփված ճմված լանջերնին ծռել. այրերը՝ իրենց հագուստին ծալքերը շտկելով, ատեն-ատեն ձախ ծունկերնին առջևի նստարանին կռթնցնելու չափ կտրելով, իբր ծնրադրելու փորձ մը, ամենքը լուրջ ու ծանր կերպարանք մը առած, ներկայացման մը եկածի պես հանդիսավոր:

Արմենիսային կը հանդիպի ակնարկս. ալ ավելի գեղեցկացած կը տեսնեմ զինքը այս սրբավայրին մեջ. բոլոր այս դիմակավոր դեմքերուն մեջ իրենը միայն անկեղծ ու ջերմեռանդ երևույթ մը ունի, որ մանկական անմեղություն մը կ'ընծայե իրեն: Ակամա սակայն այս հիացումս կը թողում. կը վախնամ, որ իրեն նայիլս ուշադրություն չհրավիրե. ինչ ընելու եմ սակայն. այս մաքուր ու բարձր ընկերության մեջ կորսված, շվարած, տիկիներու վրայեն բուրդոլ անուշ հոտերուն անձնատուր, բոլոր ճիգս կը թափեմ գոնե անպատշաճ շարժում մը չընելու համար:

Նեղվելով, դողալով, որ վրաս չխնդացնեմ այս հեգնող ու կարծես իբր օտարոտի զիս միայն դիտող բազմությունը, չհամարձակելով տեղ մը նստիլ, չհամարձակվելով դուրս ելլել, ի զուր մանկական հիշատակներուս կոչում կ'ընեմ ժամերգության սկիզբը թե վերջը ըլլալնիս հասկնալու համար. չեմ հաջողիր. հուսահատելու մոտ եմ. քրտինքի խոշոր կաթիլներ ճակտես վար կը սահին. հանկարծ մեկ քանի անձերու մեկնիլը կը նշմարեմ, փրկություն. առիթը փախցնելու չգար. բոլոր քաջությունս կը ժողվեմ ու դուրս կը նետվիմ շուտափույթ ու սրտատրոփ, այ՛ր, սրտատրոփ, վասն զի ահա Արմենիսայի ճիշտ մոտն եմ. ան ալ կը մեկնի. դրան մեջ քով քովի ենք. մեկնելէ առաջ մարմարե ավազանի մը մեջն ջուր կ'առնե և երեսը կը խաչակնքե. չեմ գիտեր այս ջուրին ինչ ըլլալը. բայց ես ալ Արմենիսայի պես այդ ջուրով կը խաչակնքեմ երեսս. ջուրեն թե իրմե երանության խոստում մը կը ծավալի ու հոգիիս կը թափանցե. Արմենիսա ինծի կը նայի, և ժպիտ մը, մթամած հորիզոնի մը վրա ծագող ճառագայթի մը պես, իր գեղեցիկ կարմիր շրթունքին վրա կը գծագրվի:

Այս եղավ ահա մեր բարեկամության սկիզբը. այդ ավազանը մեր ճակատները միացուց, ու կաթիլ մը ջուրը հալեցուց մեզ իրարմե բաժնող սառույցե պատները:

Հալքի վերադարձին՝ շոգենավին մեջ միասին գտնվեցանք դարձյալ. Արմենիսա խոսեցավ հետս, օդին գեղեցկության, ջերմության, Հալքիի զբոսանքներուն վրա, մինչդեռ ես, ամեն մեկ բառս կշռելով, անմիտ ու ապուշ համարվելու աստիճան խոհեմությանմբ կուտայի պատասխանս, որպեսզի այս անհուսալի դիպվածով ձեռք բերած մտերմությունս չկորսընցնեմ:

Ապաքեն հինավուրց բարեկամի մը պես մտերմություն ցույց կու տար հիմակ: Հալքիի երիտասարդներուն վրա կը խնդար, ազատ ու համարձակ ծիծաղներով. կը զգամ, որ այս խնդուքներուն մեկ մասը ինծի կը պատկաներ, մինչդեռ ինք՝ հանկարծ ուղղակի ինծի նայելով՝

— Կաթոլիկ եք, այնպես չէ, — հարցուց:

Այս անակնկալ հարցման վրա չշվարելու խելացությունը ունեցա:

— Այ՛ր, — ըսի իրեն, — ատիկա հարցնելն իսկ ավելորդ դատող եղանակով մը:

Ես իսկ զարմացա այս հայտնի ստախոսությանս վրա պզտիկ մը չվարանելուս: Այս հաստատ պատասխանս զինքը համոզեց, գրեթե զվարթացուց:

— Խոսվածքնուդ կ'երևա արդեն. հայերը, — և նախատական ու արհամարհող բան մը ուներ ձայնին մեջ՝ այս բառը արտասանած ատեն, — երբեք ձեզի պես տաճկերեն չեն կրնար խոսիլ:

Տաճկերեն խոսեր էինք միշտ:

Արմենիսա, ճշմարիտ կաթոլիկ մը, մոլեռանդ բայց պաշտելի հայատյաց մը կը թվեր:

Բ.

Արմենիսան կը սիրեի ու երջանիկ կրոնափոխ մը եղա:

«Կաթոլիկ եք» հարցումը անդիմադրելի ու աննահանջելի բան մը ուներ իր մեջը, զոր սիրահարի մը սիրտը միայն կ'ըմբռնե. առանց խղճահարության, առանց երկմտելու, այ՛ր մը ըսելով կրոնքս գաղտնի պահեր էի, ինչպես հարուստի մը քով չբավորությունս պիտի ծածկեի:

Ի՛նչ դյուրավ կ'ըսվի «այո»-ն. երկու վանկե և երեք գիրե կը բաղկանա այս փոքրիկ բառը և բովանդակ տիեզերքին կեսը կը նշանակե, վասն զի «այո»-ն և «ոչ»-ը բոլոր տիեզերքը կը ներկայացնեն: Մեկ բառով ուրեմն անցեր էի Ռյուպիքոնեն և գոհ էի անցած ըլլալուս համար: Ինչպես որ գուշակեր էի. պարզ կաթոլիկուհի մը չէր, այլ հայության ոխերիմ թշնամի մը. մեր ազգին պես խեղճ ու ողորմելի զարմե մը սերած ըլլալուն նախատինքը մեր ազգին դեմ անհաշտ ու վայրենի ատելություն մը առաջ բերեր էր իր մեջ. կաթոլիկությունը անոր համար գոհացում տված էր իր սրտին, որովհետև ատով՝ օտար կրոնքե ավելի օտար ազգության մը կը պատկաներ ու հայության աղտը

միանգամ ընդմիջտ կը թոթափեր իր վրայեն: Արմենիսա անոնցմե էր, որոնք քնչ ազգե ըլլալուն հարցման անվեհեր կը պատասխանեն:

— Կաթոլիկ եմ:

Բնավ հայերեն բառ մը արտասանելը լսած չէի. հասունիսթի և անթիհասունիսթի կռվին տաքության մեջ, ծայրահեղ ու կատաղի հասունիսթ մը եղած էր, անկատար հայ մը ըլլալեն կատարյալ լատին մը ըլլալը նախամեծար համարելով:

Բայց հասունիսթե ավելի կաթոլիկ և կաթոլիկե ավելի պապական էր. հռոմեականներու եկեղեցին այն ատեն միայն կ'երթար, երբ լատին եկեղեցի մը չգըտնըվեր. իր ընտանիքը էնկյուրիեն Պրուսա և Պրուսայեն հոս հաստատվեր էին, միասին բերելով հավատքը:

Իր համոզումները՝ գեղցկությանը պես իշխող ու նվաճող էին. իր փաստերուն անձնատուր ըլլալը ճշմարիտ հաճույք մը պիտի ըլլար ինծի, եթե արդեն կաթոլիկ եղած չըլլայի իր աչքին:

Հիմա, որ մոլեգին կը սիրեի զինքը, կեղծիքս ճշմարիտ ուրացումե ավելի առաջ երթալ կը սպառնար. իր բոլոր կատաղությանը համամիտ կը թվեի. անհավատալի գաղափարներ ուներ աշխարհիս վրա, զորս հերքելէ կը զգուշանայի. այդ փոքրիկ ու սիրեցյալ գլխուն մեջ՝ երկրիս ամենեն մեծ իշխանությունը պապական զորությունն էր:

Ու ես այս տգետ, գեղանի, կրոնամոլ կնոջ դեմ երկչոտ ու միշտ պարտված, սրտիս մեջ կը զգայի սակայն ազգիս ու կրոնքիս դեմ ուղղված այս անիրավ նախատինքները, զորս Արմենիսա մեկ զգվանքով, առանց գիտնալու, մոռցնել կուտար ինծի:

Այսպես շարունակ հագեցած ու շարունակ անհագ իղձերե տոչորված, որ իմ հանցանքս ու արդարացումս է միանգամայն, սիրույս ու խղճմտանքիս մեջ երերածուփ, սարսափով միտքս կը բերեի իմ հանդուգն ստախոսությունս և օր մը հանկարծ երևան ելելու հավանականությունը:

Արմենիսայի սերը՝ ատելությանը պես բուռն ու զայրացած բան մըն էր. այն սովորական կիներեն չէր, որոնք մեկ անկումով բոլորովին կը նվաստանան:

Արմենիսա, ընդհակառակը, իր անկումով բարձրացեր էր: Իր անփորձ օրերուն մեջ խաբեության մը գոհ գացած ըլլալով, իր տարիքեն ավելի լուրջ ու ծանրախոհ դեմք մը ուներ:

Պարզապես պահծու կին¹ մը ըլլալով հանդերձ, միշտ պատկառանք ազդած էր ամենուն:

Ինչպես համակրեցավ ինծի, չեմ գիտեր, բայց գիտեմ թե իր ամենեն երջանիկ սիրահարը եղա:

Երկինքը ավելի ջինջ ու կապույտ երևցավ ինծի, ծովը ավելի հեզ ու իր ալիքը քաղցրամրմունջ ու խորհրդավոր, ծաղիկները, ծառերը, լեռներն ու առանձնությունը սիրեցի, գիշերվան աստղերը մտերիմ ու բարեկամ եղան ինծի, բարեսիրտ ու հեզահամբոյր դարձա, առաջին անգամը ըլլալով տիեզերքը իր վեհության մեջ դիտեցի, զմայլեցա, ոտանավորներ գրեցի. սիրահար էի:

Հրաշալի տեսիլ մըն է կյանքը, երբոր դիտվի այն վարագույրին պատռվածքեն, զոր պատանություն կ'անվանեն:

Ասկե վերջը ակ չպիտի տեսնեմ ո՛չ այն երանության և ո՛չ այն խղճի տանջանքին օրերը:

Արմենիսա անսահման գորով մը ցույց կուտար ինծի. իմ շփոթած ու երկչոտ դիրքս նախամեծար թվեցավ իրեն՝ գործոն ու ձեռներեց մարդու մը համարձակութենեն. կիները այսպես են. մայրական հոգածություն մը ունենալ կ'ուզեն իրենց մտերիմներուն վրա, հոգածություն՝ ոչ տեսակ մը իշխանություն կ'ենթադրե. ամոթխած ու դողդոջուն պատանի մը, որ առաջին անգամը ըլլալով կնոջ մը ձեռքը կսեղմե, փորձ ու հանդուգն երիտասարդե մը ավելի կը սիրվի:

Անկարելի բան մը պատահեցավ մեզի. երկուքնիս փոխադարձապես երջանիկ եղանք. անկարելի ըսի, որովհետև սիրո մեջ մեկուն երջանկությունը մյուսին տառապանքն կը բաղկանա:

Ա՛լ իր հայտնի մտերիմն ու ընկերն էի. ամենքը

¹ պահծու կին — ուրիշի միջոցներով ապրող կին. սիրուհի

զարմացան ու նախանձեցան վրաս. քննչ կերպով հա-
ջողեր էի այս բախտը վայելելու. չգիտցան երբեք:

Ու այնուհետև միասին կ'երթայինք պտտիլ կող-
զին շուրջը և վայրի ելակ քաղել ճամփուն վրա: Վեր-
ջալույսին, Մանասթրի փոքրիկ անտառակին մեջ, հե-
տաքրքիր ու չար ակնարկներե հեռու, ձեռք ձեռքի
մեջ, ծառի մը տակ կը նստեինք միևսկ, բոլորովին մի-
նակ, Մարմարայի կապույտ երեսին դեմ: Գիշերները,
Ահիլիան, մեր երիտասարդ նավավարը, իր եռագույգ
թիով նավակը պատրաստ կը պահեր մեզի համար,
և լուսնին լուսով, ծովուն մեղմ ու հանդարտ ալիք-
ներուն վրայեն կը թռցներ մեզ Փրինքիփոյի գաղտնա-
պահ ու ամայի եզերքները:

Արմենիսա գեղեցիկ ձայն ուներ. իր երգերուն
ոչ ոք գիտե տալ այն երկնային ու աննման շեշտը
որ մարդուս հոգին հեշտությամբ և աչքը արցուն-
քով կը լեցնե: Սիրո ու դժբախտության վրա կը դառ-
նային միշտ իր երգերուն տուները:

Ինձի այնչափ համակրելուն դժկամակած կ'երևար:

— Մենք իրարու համար չենք, — կ'ըսեր, — եր-
բեմն՝ տրտմությամբ գլուխը երերցնելով:

Բնավ չհարցուց ճուր տեղացի, որի գավակ ըլլալս.
կաթոլիկ էի, ու այս կը բավեր իրեն. ես ալ հարևանցի
տեղեկություններ միայն ունեի իր վրայոք, որոնք
ավելի ենթադրություններ էին, քան ստուգություններ:

«Մատամ» կ'ըսեի սկիզբները. երբ հարաբերու-
թյուննիս ավելցավ՝ Մառի կը կոչեի զինքը պարզա-
պես: Օր մը ըսի իրեն, թե նախ Արմենիսա անունով
ճանչցեր էի զինքը և թե այսպես կը կոչեին միշտ բո-
լոր կղզեցիք:

Իր զայրույթը չեմ կրնար բացատրել:

— Ես կաթոլիկ եմ, — ըսավ ցամաք կերպով:

Իր ծեր բարեկամը կու գար դարձյալ որոշյալ
իրիկունները. Ֆրանսացի դրամատեր մըն էր. տա-
րիներե ի վեր միասին գտնված էին. հետզհետե հա-
մոզված էի, որ իր հոմանիսն էր և ինքը կը հոգար անոր
բոլոր շռայլությունները: Քաշվելու մարդ չէր. հլու ու
հնազանդ կ'երևար միշտ. այն ոսկեբարձ ավանակնե-
րեն մեկը, որոնց ամեն կողմ կը հանդիպինք:

Շատ կ'ուտեր ու քիչ կը խոսեր, շատ կը վճարեր

ու քիչ կը ստանար, առանց մուտալու. իր առաջին հա-
ճույթը Արմենիսան գոհացնելն էր. զավակ ու ազգա-
կան չունենալով, ամեն բան զոհելու պատրաստ էր
անոր համար. ամուսնանալ ուզած էր հետը, բայց
նորատի կինը իր ազատությունը դյուրավ չէր ծախած:

Սիրով ու միաբանությամբ կը սահեր ուրեմն մեր
կյանքը. Արմենիսա լուսավորչական ըլլալուս կաս-
կածն անգամ չուներ. բայց ես՝ շիտակը՝ կը տա-
ռապեի իմ ակամա հավատուրացությանս համար:
Հայերը իր գլխավոր ծաղրանքի նյութերն էին. մեր
լեզուն՝ զոր չէր հասկնար, մեր եկեղեցին՝ ուր ոտք
կոխած չէր հերետիկոս ըլլալու վախով, իր հարձա-
կումներուն ենթակա էին: Կրցածիս չափ կը ջանայի
իր սխալ ու հոռի դատողությունները ուղղել, առանց
կասկած հրավիրելու վրաս:

Իրավ ալ ամենն նվաստ արարածը եղած էի.
Խիղճս կ'ըմբոստանար վերջապես, ու ես առաջինն էի
անկմանս բոլոր ամոթն ու բոլոր խորությունը ճանչնա-
լու, բայց Արմենիսան կորսնցնելը՝ կյանքը կորսնցնե-
լեն ավելի դժնդակ ու մահացու չէր:

Որքան պիտի տներ իմ սրբապիղծ խաբու-
թյունս. ոնե դիպված չափտի գար ճշմարտությունը
երևան հանելու. և ամեն վայրկյան՝ ձեռքե հանելու
ահուդողով՝ իմ երջանկությունս. դառն ու պաշտելի
տառապանք մը կ'ըլլար միշտ:

Գ.

Խաչի կիրակի առտու մը, սեպտեմբերի գեղեցիկ
առտու մը, նստեր էինք ծովեզերքի քաղինոն:

Կիները հագված, շքված, շպարված, էրիկմար-
դիկ՝ մաքուր, նոր, կիրակնավուր հագուստներով, բո-
լորն ալ հույներ, հետզհետե կը լեցվեին. մեկ ծայրը
երաժշտական խումբ մը կը նվագեր, ու կամուրջն
մեկնող շոգենավը Հալքիի նավամատույցը կը բերեր
այցելու ու շրջուն բազմություն մը: Ելողները կը դի-
տեինք. ընդհանուր զվարթություն կար. ես ալ սո-
վորականեն ավելի ուրախ Արմենիսայի կատակներուն
վրա կը խնդայի: Հանկարծ, բարձր հասակ մը, ալե-

խառն երկայն մորուք մը, սև վերարկու մը և չուխայե փակեղ մը հեռվէն որոշեց զիս, բարևեց ու դեպի ինծի շտկվեցավ. այս սև վերարկուն, այս երկար մորուքը անմիջապէս ճանչցա. ինծի Պանքոյի սովերեն հազար անգամ ավելի ահարկու այս մարդը՝ որ իր անուշ ժպիտովն ու բարի դեմքովը կը մոտենար, մեր խոստովանահայր քահանան էր: Առաքինի, մաքրակրօն, շատախոս ու ներողամիտ մարդ մըն էր. երբեք տաղավարի մը պարապ չէր թողուր մեզ. ինք կնքեր էր ու զավկին պէս կը սիրեր զիս. զգացի փոթորիկին գալուստը և ի զուր խույս տալ ուզեցի կամ ծակ մը փնտրեցի՝ ոտքով գլխով անհետ ու անտես ըլլալու համար:

— Ողջուն, տղաս, — ըսավ տեր հայրը, որ քովերնիս հասած էր ու շփոթությունս չէր տեսներ, — ահա եկա գտա քեզի. ո՞ր կը նստիք. անցյալ տարիէն ի վեր խոստովանած չես. այսօր տունով տեղով պիտի խոստովանիք ու գալ կիրակի Գնալը պիտի երթաք սուրբ հաղորդություն առնելու համար. տիկինը ո՞վ է, չեմ ճանչնար:

Տիկինը. երեսն անգամ նայելու քաջություն չունեի. բերանս չէր բացվեր. Լիվատիայի կողմը ցույց տվի քահանային, իբր թէ մեր տունը ցույց տալու համար:

— Հայրդ տո՛նն է:

Գլուխս երեքցուցի՝ «այո»-ի մը փոխարեն:

Այս համր ու պապանձած վիճակէս բան մը գուշակեց արդոք. չեմ գիտեր. միայն թէ տանջանքս չէր կարեց ալ:

— Ուշ մի մնար, — ըսավ ինծի հրամայական կերպով ու ճամփան շարունակեց:

Արմենիսա բառ մը չէր արտասանած բոլոր այս խոսակցության միջոցին: Տերտերը մոտենալուն, չգուշակելով դեպի ինծի գալը, խնդալու ու ծաղրելու վրա էր. քահանային ուղղակի ինծի դիմելը, մտերմությունը, ծանոթությունը զինքը ապշեցուց. լսած խոսքերը անհավատալի բաներ էին. ու ամեն բան գուշակեց:

Երբոր քահանան հեռացավ, երեսու նայեցավ աղէկ մը. զգացի որ այս նայվածքը՝ դաշույնի մը պէս պաղ ու սուր մինչև սիրտս կը մխվեր. ճակատս քրտնաթոր ու վայրահակ էր:

— Կաթոլիկ եմ ըսելով խաբեցի՞ր զիս, մինչև հիմա. — հարցուց այնպիսի ձայնով մը, որ բարկութենէն կը դողար:

Երեսիս գույնը՝ բերնէս ավելի բացահայտ կերպով խոստովանեցավ հանցանքս:

— Պատասխան չտամ, խաբեցի՞ր զիս, — գոչեց զայրագին, մեզ շրջապատող բազմությունը բոլորովին մոռնալով:

Պատասխան չունեի տալիք:

— Ըսէ տեսնեմ, — կը կրկներ՝ գունաթափ ու բարկաճայթ:

Մոտերնիս նստողները մեզի ուշադրություն ընել սկսան:

— Հոս տեղը չէ ասանկ խոսքերու, ամենքը մեզ կը դիտեն, վերջը կը հասկցնեմ խնդիրը, — ըսի իրեն՝ փախուստի դուռ մը գտնելու հույսով:

— Ո՛ւր է տեղը, չըսես:

— Պանդոկ երթանք:

— Քալէ:

Ու բացատրությունս, թերևս արդարացումս լսելու անհամբեր, Արմենիսա ոտքի ելավ. ես կալանավորի մը պէս իրեն հետնեցա, ըսելիքս փնտրելով, չգտնելով շվարած մտքիս մեջ. կը զգայի, որ ժամը եկած էր հրաժեշտ տալու վաղանցիկ երջանկությանս. Արմենիսան կը ճանչնայի համառ ու ոխերիմ. ուն գթություն չէի ակնկալեր իրմէ. կորուստս անդարման ու բաժանումնիս վերջնական պիտի ըլլար:

Տուն հասանք. որչափ կ'ուզեի որ ճամփան անհատնում երկարեր ու բնավ չհասնեինք. սենյակը ելանք միասին, այն քաղցրաբույր, ժպտուն խոստմաւից սենյակը, ուր ամբաստանյալի մը պէս կը մտնեի, և ուրկէ դատապարտյալի մը պէս դուրս պիտի ելլեի վայրկյան մը վերջը:

Հիշատակներով լեցուն էր այս սենյակը. բայց կեղծիքս շարունակել մտքես չանցուցի. մեկ բառով տիրացեր էի երջանկության ու մեկ բառով որոշեցի խույս տալ մեղապարտ ու հանցավոր երանութենէս. բայց չկրցա անտարբեր զատվիլ ու հեռանալ. սիրտս փղձկեցավ. այն ատեն դուրս թափեցի հոգիս բոլոր տառապանքը, սիրույս ու հանցանքիս մեծությունը. ինչ ըսի արդոք. չեմ գիտեր ու չեմ հիշեր. Արմենիսա ապշած, զարմացած, մտիկ կ'ընէր, առանց ընդմի-

ջելու ու թող կուտար, որ ուզածս ըսեմ: Ընթզինքս պաշտպանեցի հուսահատ քաջությամբ. երկու ամսվան կեղծավորությանս վրեժը Արմենիսայի կրոնական սկզբունքներեն լուծեցի. իր ամենեն նվիրական գաղափարներուն զարնելով գիտեի, որ անդարձ կ'ըլլար իմ հեռացումս:

— Պիտի սիրեմ քեզ, որքան ալ ատելի ըլլամ ասկէ ետքը. իմ սերս քուկինեդ ավելի անկեղծ ու մաքուր է, — ըսի անոր, — անիկա իմ հանցանքս պիտի քավէ, բայց քուկդ միայն մոլեռանդ գաղափար մըն է եղեր և ոչ թէ ճշմարիտ սեր մը:

Արմենիսա համարձակությանս վրա կը զարմանար. երբեք զիս այսքան անվեհեր ենթադրած ըլլալու չէր. պահ մը իմ հուզումս իր սիրտն ալ շարժեց, բայց այսքան ատեն քիթին խնդացած ըլլալուս գաղափարը իր վիրավորված կրոնասիրությունը արթնցուց:

— Շատ լավ, շատ լավ, — պատասխանեց, — չերկնցնենք, հերետիկոս՝ մըն ես և ուղղափառ ձևացուցիր ինքզինքդ. հոգ չէ. բայց ասկէ ետքը մեր տեսակցությունը վերջացած է. գնա՛ մեղքերդ քահանայիդ խոստովանելու, խեղճ մարդը քեզի կը սպասե:

— Թող այդպես ըլլա:

Մեկնեցա, ավերակներու մեջեն խուլյս տալու պես, վախնալով, որ պատերը վրաս չփլչին հանկարծ. հեռացա պանդոկեն, ու հոն թողուցի փշրված հուլսերս ու երազներս. ետիս չդարձա. ճամփան՝ մեր խոհարարին հանդիպեցա, որ զիս կը փնտրեր ամեն կողմ. տեր հայրը դեռ զիս խոստովանցնելու կը սպասեր մեր տունը:

Քավելու մեղքս մնացեր էր:

— Թող սպասե, — պոռացի ծառային, ու հիմարի մը պես, առանց գիտնալու թե ո՞ր և որ կողմ կ'երթամ, ճամփաս շարունակեցի:

Արմենիսա ութը օր հիվանդացավ. այս սաստիկ հուզման չէր դիմացեր. անկեղծապես կը սիրեր զիս,

և բաժանումը իրեն ալ դժնդակ երևցավ: Սպասավորներեն իմացա, որ իմ երթալես վերջը ինքն ալ շատ լացեր էր. ամեն առտու գացի գողտուկ լուր առնելու իր առողջությանը վրա:

Քիչ-քիչ շտկվեցավ, վրդովումը անցավ, հիվանդության ջերմը իր զայրույթը առավ տարավ, բարկությունը հանդարտության ու հանդարտությունը խորհրդածության տեղի տվավ:

Այս ցնցումը իր մտքին մեջ մանկութենէ ի վեր հաստատված նախապաշարումներուն շենքը կործանեց. խելացի ու դատողության տեր կին էր, զիս մոտեն ճանչցեր ու սիրեր էր. մտածեց, որ լուսավորչական ըլլալովս միևնույն անձը ըլլալէ դարդած չէի: Հայերը բիրտ ու վայրենի մարդիկ ենթադրելուն ձրի զրպարտություն մը ըլլալը խոստովանելու պարտավոր էր: Ճշմարիտ ու հաստատուն համակրանք մը ունեցած էր ինձի. իմ խաբէությունս սիրույս մեծությամբը բացատրեց, հասկցավ ու առաքինություն համարեց: Հաշտվեցավ հետս, և զոհողությանս մեծությունը ճանչնալով՝ ավելի մեծ զոհողությամբ մը փոխարենը հատույց. ես կաթոլիկությունը կեղծեր էի, ինքը լուսավորչականությունը իրապես ընդունեց. քանի որ միևնույն աստվածը կը պաշտեինք, կրոնքի տեսակետով հիմնական տարբերություններ չկային, այլ լոկ նախապաշարումներ. սերը այս նախապաշարումներուն հաղթեց, ինչպէս վայրկյան մը խզճիս ու համոզմանս հաղթած էր:

Բայց ալ երկար չտնեց մեր սերն ու մտերմությունը. այս անձնվիրությունը կարծես թէ խանդաղատանքը սպառեց, իմ սիրույս փոխարենը վճարեց ու պարտավոր չմնաց. անկէ վերջը մեր առջի օրերը չգտանք մեյ մըն ալ. բարեկամներ մնացինք միշտ, բայց ոչ առջի սիրահարները:

Իր նախապաշարումները կորսնցնելով՝ այս կինը իր հրապույրներեն գլխավորը կորսնցուց. տարօրինակ ու սովորականեն տարբեր հանգամանքը նվազեցավ:

1 հերետիկոս — եկեղեցու դավանանքին հակառակ դավանանք ունեցող մարդ, հերձվածող, աղանդավոր

Հիմա կը գգամ, որ պետք է թողուլ կիներուն միշտ իրենց նախապաշարումները, սխալ համոզումները, մինչև անգամ հոռի կողմերին:

Կանացի գոյությունը այնպիսի ամբողջություն մըն է, որուն մեկ քարը խախտելու չգար:

Արմենիսա՝ ուղղամիտ կին մը ըլլալով՝ հետաքրքրական ու շահագրգիռ ըլլալէ դադրեցավ. թերևս ժամանակ անցնելով, ես իմ հետաքրքրությունս կորսնցուցի:

Ա՛լ չէր բարկանար, երբ Արմենիսա կոչեին զինքը. մեր բոլոր սերեն այս միայն հիշատակ մնաց իրեն. հետո դեպքերը մեզ բաժանեցին ու տարիներ անցան վրայեն. վերջեն իմացա, որ Արմենիսա իր ծերունի բարեկամին հետն ամուսնացեր է:

(1889)

Դարձեալ թե

Ս.

ոծրակին վրա վազվզող ոսկի ճառագայթներեն ավելի, որոնք կրակի մեջ ինկող պզտիկ օձերու պես՝ գալարումներ, կծկումներ ունեին, մատուղաշ ու արքենի հասակեն ավելի, որ քայլվածքին մեջ՝ զեփյուռեն օրորվող ոստի մը նազանքը կ'առներ, իր վճիտ ու հստակ աչքերուն համար պաշտեցի զինքը:

Կանացի աչքը անոր մեջ խորունկ նայողին համար, վիհի մը վրա բացվող լուսամուտի մը տպավորություն կ'ընէ միշտ, և այնքան անստուգություններ, հեղակարծ¹ անակնկալներ կ'ընդնմարվին հոն, որ աննեղ և անխարդախ բանը, զոր կը տեսնեի դեմիս աչքերուն մեջ՝ զիս կը հափշտակեր:

Բացարձակ ու անգիտակից Անկեղծությունը ունեի դիմացս, որ կարծես թե ակամա ըլլալուն համար արժանիք մը ըլլալէ կը դադրեր:

Շովեր կան, որոնք թաքուն ցասումներ ու հրճվանքներ ունին միշտ իրենց կուրծքին մեջ զսպված. անոր համար է, որ անոնց շափուղյա ճակտին պայծառությունը վայրկյանէ վայրկյան հազար գույներով կրնա գունավորվիլ. իրենց հարափոփոխ ու հեղուկ կյանքին ճակատագիրն է աս:

Անդին ալ բյուրեղէ կաթիլներ կան, որոնք իրենց մաքուր ցոլացումը կորսնցնելու կարող չեն, եթէ ուզեն իսկ, և իրենց հավատարիմ անշարժությամբ քարացած կը թվին: Աննիկիս սիրտը այս աղամաններեն էր:

Բ.

Ինծի թափած սիրո լեզուն գեղջուկ, գրեթէ շինական բան մըն էր:

— Հոգիս, հոգիս ու կյանքս ես դուն, հասկցա՛ր: Մանուկներու կցկտուր ու սահմանափակ բարբառը ուներ. ո՛չ նոր պարբերություններ, ո՛չ չըսված բացատրություններ՝ իր միակերպ, միակտուր սիրուն համար, միևնույն խոսքերը, որոնք ինծի՝ տղայության մեջ սորված երգի մը պես՝ հանհունս¹ կրկնվելով ավելի քաղցր կը թվեին:

Բայց այս պարզությունը զուրկ չէր կանացի բնազդիկ նրբություններէ:

Երբ պատկերս տալ ուզեցի իրեն՝

— Ո՛չ, — ըսավ ինծի, — իմ աչքերուս չեմ վրստահիր քեզ, հոն չես դուն:

Եվ հարուստ ու շքեղ լանջքին վրա դնելով մատը.

— Հո՛ս, հոս, սրտիս մեջն ես, գաղտնի, խորունկ, անհարկի աչքերէ ծածուկ տեղն ես դուն, միս մինակդ ու բոլորովին իմս, հասկցա՛ր:

Ուրիշ ատեն՝

— Գիտես, — կ'սեր ինծի, — որ դրան զանգակին զարնվածքեն, սանդուխին վրա քալվածքեդ կը ճանչնամ քեզ և ուրախության սարսուռ մը կը վազե ոտքես մինչև գլուխս:

Իմ պաշտումս ալ իրեն համար նույնքան բուռն էր. ես ալ զինքը՝ սրահին մեջ ձգած անուշ հոտեն, շրջապատող շնչին նյութերուն ազգականութենեն անմիջապէս կը գուշակէր:

— Հոս նստած էիր քիչ մը առաջ, — կ'ըսեի իրեն, — աթոռ մը ցույց տալով, երբ ներս կը մտնեի սրահեն:

Ճշմարիտ էր ըսածս, կ'ուրախանար, կը ժպտեր, կը շառագուներ:

Եվ ձեռքը ձեռքիս մեջ՝ երբոր կը սթափեր զինքը համակող անեացումի հեշտանքեն, ինծի կ'ուղղեր տրտում ու անձկությամբ լեցուն նայվածքը, կարծես պահանջելու համար.

— Խոստացիր, որ չպիտի մոռնաս զիս:

¹ հեղակարծ — անսպասելի, հակարծակի

¹ հանհունս — անհունորեն

Երբոր իմ մտերիմ բարեկամս, Ճամճյան Օսնիկ իզմիրեն Պոլիս եկավ ամուսնանալու համար, ես տարիէ մը ի վեր Աննիկէն բաժնված էի, այն խոլ արշավին մեջ, զոր կը մղէի կնոջական զբոսանքներու համար, ավելի հետաքրքիր ուղևորի մը պես, քան թէ ճշմարիտ վայելքի մը սիրուլն:

Բայց անոր դեմքը՝ հատուկ պատվանդանի մը վրա դրած կը պահէի սրտիս խորը. մասնավոր խուց մը հատկացուցած էի անոր, բացառիկ ու անստգյուտ էակին. ամեն հեղ, որ կանացի պզտիկ դավերու, ստահող¹ պչրանքներու հանդիսատեսը կ'ըլլայի, այդ դեմքին հաստատատիպ արտահայտությունը կ'ամոքեր զիս:

Եվ ունայնասեր՝ ինչպես կ'ըլլան իմ տարիքիս մարդերը, կ'երևակայեի այդ վճիտ ու հստակ սիրտը դեռ ինձմով լեցուն՝ թեև ես լքած ու ձգած ըլլայի զինքը շատոնցվընէ ի վեր:

Աղեկ կը հիշեմ, որ շաբաթ առտու մըն էր:

Բարեկամս եկավ տեղեկություն ամենելու ինէ աղջկան մը վրա, որուն հետ միտք ունէր ամուսնանալու և որուն գովեստը ըրեր էին ամենքը. իմ ալ կարծիքս առնել կ'ուզէր որոշում մը տալէ առաջ. ո՞վ ըլլալը հարցուցի. Աննիկն էր ան:

Չեմ ծածկեր, որ մեծ սրտնեղությամբ մը իմացա այս լուրը. ուրեմն այս աղջիկը մոռցեր էր, զիս, քանի որ ահա ուրիշի մը հետ կ'ամուսնանար՝ մինչդեռ ես անմխիթար կը կարծեի զինքը ինէ զատվելուն համար:

Բարեկամս իմ դժկամությունս կարդաց երեսիս վրա. այնքան այս հետադարձ նախանձը սրտիս վրա խարանի ցավ մը ձգած էր. վախցավ, որ աննպաստ կարծիք մը ունիմ այս աղջկան վրա:

— Ո՛չ, — ըսի իրեն, — ընդհակառակը, շատ գեղեցիկ ու շատ ուսյալ աղջիկ մըն է. ճաշակի ու մանավանդ սրտի տեր մեկն է. գեթ այսպես կ'ըսեն զինքը ճանչցողները. ես հեռվանց միայն նշմարած եմ զինքը. երբեմն հոս հոն տեսած, բայց մոտեն չեմ ճանչցած բնավ. գիտեմ սակայն, որ ամենքը միաբերան զինքը կը գովեն:

— Ես ալ այնպես լսեցի, — ըսավ բարեկամս, — ուրեմն որոշումս որոշում է. վայրկյան մը վախցուցի զիս, գիտես. կարծեցի, որ անխելք բան մը ընելու վրա էի, Աննիկին հետ ամուսնանալովս. ուրեմն այս մասին ալ խնդիր չկա. վաղը միասին պիտի երթանք խոսք կապը տանելու:

Ի զուր մերժեցի, ընդդիմացա, փաստաբանեցի. իզմիրցիները համառ կ'ըլլան, և բարեկամս մինչև որ խոսք չառավ ինէ հետևյալ օրը իրեն ընկերանալուս, չթողուց զիս. ձեռքեն ազատելու հնարը չեղավ. թող այդպես ըլլա ուրեմն:

Վաղը ես Աննիկին խոսք կապ պիտի տամ... ուրիշի մը համար. ինչ բախտի խաղ, աստված իմ:

7.

Սրահին մեջ՝ ծնողքը, ազգականները, բարեկամները. հանդիսավոր բան մըն է այս խոսք կապը, և մենք երկու երիտասարդ եկած ենք միևկուկնիս այս մեծ արարողության համար. ես՝ իմ բերեկամիս ազգականն եմ, եղբայրն եմ, ամեն ինչն եմ. անիկա իբրև նշանած չի կրնար խոսիլ, և ես անոր տեղը պիտի խոսիմ, շնորհավորեմ, ավանդական բարեմաղթությունները պիտի բաշխեմ:

Անուշ կը հրամցնեն մեզի. Աննիկ դեռ չերևաց. մտքովս կ'երևակայեմ, որ վերջին վայրկյանին զիս տեսնելով իր նշանածին քովը, առջի սերը պիտի վերարծարծի այնքան ավելի սաստկությամբ, որքան լուռ ու մուսջ կեցեր էր մինչև հիմա. իմ դեմս ուրիշի մը խոսք տալու քաջությունը չպիտի ունենա. կ'երևակա-

¹ ստահող — սուտ, կեղծ, ստի ու կեղծիքի վրա հիմնված

յն անլուր գայթակղութիւնը, հաջորդ օրը տուներուն մեջ ըսվելիք խոսքերը, երբոր հիմա ներս մտնելով ուղղակի ինծի գա, գիրկս նետվի ամենուն առջև ու պոռա:

— Ես քուկդ եմ միայն և ուրիշինը չեմ ըլլար:

Մտքովս կը շարունակեմ երազը. ծնողքը ահա, որ կը միջամտե. բռնի կը բաժնեն զայն, կը հափշտակեն թներուս մեջեն. մազերեն քաշելով, գետինները քսկռտելով կը տանին ոճրագործի մը պես, ով գիտե որ մութ սենյակին մեջ բանտարկելու համար:

Որչափ կը զղջամ եկած ըլլալուս:

Աննիկ ներս մտավ. այս ժամին հանդիսավորութիւնը բնավ չի շփոթեցներ զինքը. վախս կը փարատի տակավ ու կը զմայլիմ իր անսեթևեթ ձևերուն վրա. գլխու թեթև ու շնորհալի խոնարհությամբ մը կը բարևե մեզ, օտարականներու, հյուրերու ուղղված պաշտոնական բարև մը, ոչ շատ մտերիմ, ոչ շատ ցուրտ. իր անձին վրա որչափ մեծ իշխանություն ունեցող մեկն է այս աղջիկը. ոչ դող, ոչ հուզում կա իր անուշ դեմքին վրա. չի շիկնիր, չի շառագունիր:

Կ'ապշեմ ու կը նեղանամ միանգամայն. կը սպասեի, որ հանկարծակիի գար. կայծակե զարնվածի պես մնար զիս տեսնելուն, գույնը նետեր ու ծունկերը կթոտեին¹ քիչ մը, ամենքը նշանտուքին առաջ բերած ջղային տագնապի մը վերագրեին իր թալուկը և ես միայն ասոր բուն պատճառը գիտնայի: Իր քաջառողջ անտարբերությունը զիս պզտիկ կը ձգե:

Կես ժամ վերջը խոսք կապի արարողությունը ավարտած է. աջին ձախին շնորհավորություններ, բարեմաղթություններ կը թոթովեմ:

Նորեն անուշ, նորեն սուրճ կը հրամցնեն ու ամենքը կը մտերմանան. կատակներ, զվարճություններ կ'ըլլան:

Բարեկամս, որ ժամանակ կորսնցնող չէ, իր նշանածին քովն է. կը խոսի, կը խնդա. պատուհանին քովը

անկյուն մը կեցած ինծի նայելով բաներ մը կ'ըսեն իրարու. իմ վրաս կը խոսին. որքան հետաքրքիր եմ Աննիկին խոսքերը իմանալու. կրցամ ինքզինքը զըսպել, ծածկել իր առջի սերը. արդյոք Օննիկ բան մը գուշակեց. ահա նշան կ'ընե, որ մոտենամ իրենց. չուզելով կ'երթամ քովերնին. ինչ ըսելիքս, ինչ ընելիքս չեմ գիտեր:

— Աննիկ, — կ'ըսե բարեկամս, — քեզի կներկայացնեմ իմ խիստ, բայց խիստ մտերիմ ընկերս. դուք պոլսեցի եք, հարկավ իրար կը ճանչնաք քիչ մը, այնպես չէ:

Այս հարցումին, Աննիկ աղեկ մը իմ կողմս դարձավ. անանկ մը, որ պատուհանեն եկող լույսը զիս ողողե. աչքերը պզտիկցուց քիչ մը, ավելի մեծ ջանք մը ընելով իր հիշողությունը ամփոփելու համար. արագ և ուշադիր նայվածքով մը ոտքես գլուխս քննեց զիս. ես ալ կը հետևեի հիմա իր նայվածքին բոլոր ճիգերուն. անկեղծ, բայց բոլորովին անկեղծ ջանք մը կ'ըներ այդ նայվածքը զիս հիշելու համար ու չէր հաջողեր. այնքան, որ ես իսկ հավատալ կը սկսեի զինքը բնավ տեսած չըլլալուս, վասնզի աննենզ ու անխարդախ բան մը կար այս աշխատության մեջ, որով իր բոլոր կամքը կը դներ զիս ճանչնալու համար, այն անկեղծ ու անխարդախ բանը, զոր միշտ գտած էի ես այդ աչքերուն մեջ. և վերջապես, եզրակացության մը հանգեցելով, բայց կ'երևա չկրնալով բոլորովին հաստատ ու ապահով ըլլալ ըսածին, Աննիկ պատասխանեց բարեկամիս.

— Կարծեմ թե տեղ մը տեսած ըլլալու եմ էֆենսին:

(1898)

¹ կթոտել — թուլանալ, ուժաթափվել

Հակոբիկ

Ա.

րաժշտության եղանակներ կան, տարիներն էլ վեր մոռցված, որոնք հանկարծ միտքդ կ'իյնան: Եղանակներ՝ զորս անօգուտ ջանքեր ընելէ ետքը մտքեր վանելու ու հեռացնելու համար, մեկէն ի մեկ բարձրաձայն երգելու կ'ելլես: Իմ Հակոբիկը հիշելու ելլէս այդ տեսակ բան մըն է: Ի՞նչպես, մտքի ինչ անգիտակից ջանքով հիշողությանս առջև եկավ կանգնեցավ այս տղուն դեմքը. չպիտի կրնամ բացատրել, սա գիտեմ միայն, որ ութը օրն է ի վեր, վայրկյան մը աչքիս առջևէն չեմ կրնար վտարել զայն:

Դպրոցին մեջ նախ կտեսնեմ զինքը, ճիշտ իմ քովս նստած, զմեղիովը՝ գրասեղանին վրա իր անունը քանդակելու կամ շատ անգամ ալ պարզապես զայն տաշելու զբաղած, իր սիրական զբաղումը. հետո, դպրոցէն ելլելնուս, իրարմէ բաժնվելնես վերջը, հոս ու հոն, միշտ աղվոր հագված երիտասարդ՝ որուն կենցաղասեր մարդու համբավը, հարափոփոխ սերերուն պատմությունը ամենուն բերանն էր: Ավելի հեռուն՝ երեսունին մոտերը՝ միևնույն մարդը, հոգնած քիչ մը սակայն, և դրամական անձկութենէն՝ արդուզարդի ծախքերուն հետ իրավախտության գալու ստիպված: Ու քիչ մը վերջն ալ բուրովին չբավորության մեջ ինկած, խավեարը թափած ուղտենկոթ մը կռնակը, որուն մաշած կողմերը չցուցնելու համար իր ջանքերը կը նշմարեմ: Հետո աներևութացումը, ծովին մեջ սուզող լուղորդին պես, որ իր գոյութենէն նշան չտար. և չըսպասված վայրկյանին վերերևումը, ամուսնության մը շնորհիվ, անհնարին ամուսնություն մը այս տղուն համար, ուռած տիկի պես բան մը, ծովին հատակը սուզած նավը ջուրին երեսը կը հանէ:

¹ զմեղի(ս) — գրպանի փոքրիկ դանակ, գրչահաստ

Եվ շատ չանցած՝ լայն, սև շրջանակով պարուրված թուղթը, վրան՝ ծունկ չոքած անշնորհք հրեշտակով մը, որ անոր մահը եկավ օր մը ինձի ծանուցանել: Ուրիշ ոչինչ:

Մասնավոր պատճառ մը որոնելու չեյա ասոր համար. հիվանդներ ու մեռեր էր Հակոբիկ, որ սիրուն տղա մը ըլլալու համար մահկանացու ըլլալէ դադրած չէր ու թերևս ճիշտ ատոր համար ուրիշէ մը ավելի մահկանացու ըլլալու էր:

Հիմա սակայն կը վերակազմեմ այս կյանքը: Օդաչու գնացք մը, քան թե տոտիկ-տոտիկ քալել մը հաստատ հողի մը վրա: Ընդհանուրեն տարբեր ապրիլ մը՝ ընդհանուրեն տարբեր մեռնելով մը իր թողությունը գտած: Ութ օրվան մեջ իր վրա հավաքած պզտիկ պատմություններս, չնչին դեպքերես առաջնորդված՝ քայլ առ քայլ կը հետևիմ իրեն: Այս կյանքին բոլոր հորինվածքները կը քայքայեմ մեկիկ-մեկիկ, ջիղերը կը գննեմ, երակները կը բանամ ու, ինչ-որ անհնարին կը թվի ձեզի, իր հոգին կը գտնեմ ու կը վերլուծեմ: Տեսակ մը հետադարձիկ վիրահատություն անգոյին, որ գիս կը հետաքրքրե, կյանքի ու մահվան հարց՝ իրարու խառնված, որ բուն չի քնացներ ինձի, մինչև որ լուծումը չգտնեմ ու ճիշտ եզրակացության մը չհասնիմ՝ տխուր, ամեն ճշտությանց պես:

Բ.

Հայր ու մայր չուներ անիկա, այլ ծերունի մեծ հայր մը, Ակնեն եկած կարծեմ ու հացագործությամբ հարստացած, որ մինչև վերջը վրան գուրգուրաց և որուն մեկ հատիկն էր: Այս երկու անչափահասությունները, մեկը՝ տարիքի անբավականութենեն առաջ եկած՝ Հակոբիկինը, մյուսը՝ տարիքին սահմանազանությունեն բխած՝ իր հավինը, զիրար գտեր ու հասկցեր էին միշտ: Իրենց Պեշկկթաշի տանը մեջ՝ քսան սենյակով, ընդարձակ պարտեզով տուն մը մերինին դրացի, միս մինակ երկուքն էին: Հոն ամեն բան իրմե կա-

խում ուներ միայն, իր մանկական դատաստանեն: Եթե իրավ է, որ զբոսանքը շոռայվելով կը դադրի զբոսանք ըլլալէ, Հակոբիկ իր տղայության ատենեն ճանչցավ Չանձրույթ, հագուրդէ եկող Չանձրույթ, աշխարհիկ հաջողությունները արհամարհելու մերձավոր: Իր տարիքին հատուկ խաղերը շատոնց վայելած ու մեկդի նետած էր կոտրած խաղալիկներու պես, երբ մենք ամեն մեկս ատոնց մեջ գերագույն երջանկությունը կը տեսնեինք:

Հակոբիկ անոր համար միայն վարժարան եկավ, որովհետև սովորություն մըն էր ասիկա և որովհետև տունը մինակ մնալով սիրտը պիտի նեղանար:

Աչքիս առջևն է իր նիհար, բայց աղվորիկ դեմքը լուսնկայի կլորությունով ու բերնին, թուշին, ճակտին գրեթե կնոջական գիծերը, այնքան նուրբ, այնքան փափուկ: Խարտյաշ մազերը միշտ սանտրած ու երկուքի բաժնված գլխուն վրա: Հիվանդագին շնորհ մը վրան սփռված, որ պահպանության կոչում մըն էր կարծես: Տասնըջորս տարու էր այդ միջոցին: Անհնարին ծուլությունով ծուլ մը սակայն իր դասերուն մեջ: Բացի գծագրութենեն, որուն մեջ նորեն զարտուղի կերպով՝ բայց իրական ձիրքով օժտված էր, հետինն էր ամեն ուսումներու մեջ: Ծաղրանկարի վարպետ մը միայն. տնտեսեն սկսելով մինչև տնօրենը իրենց պատկերները ապահով էին գտնելու պատերուն վրա՝ մատիտով, երբեմն ալ ածուխի մը ծայրով գծված: Հարուստի զավակ ըլլալուն՝ իր հանցանքները, քրեական մեզ ամենուս համար, ներողամիտ խրատներք ուրիշ հետեւություն մը ունեցած չէին:

Իր վտիտ կազմին հակառակ՝ ճապուկ¹ ու ճկուն տղա մըն էր, պարագլուխը մեր ամեն անկարգությանց ու մեր տղայական ըմբոստություններուն: Ինչպէս կ'ուզեք, որ ասանկ տղա մը չսիրվեր մենե: Օրերով բացակա կը մնար դպրոցեն. այդ միջոցին նոր զբոսանքի

¹ ճապուկ — դյուրաթեք, արագաշարժ

մը, երբեմն նոր մարզանքի մը հետամուտ էր և որուն մեջ իսկույն գերագանց կը հանդիսանար: Մասնավորապես կը հիշեմ կիրակի օր մը, երբ Օխլամուրի կողմը հանդիպեցա իրեն. ձի հեծեր էր, ամեհի նժույգ մը, զոր պչրող ամազոնի մը պես խաղցնելով կը վարեր: Աղջիկները խենթ ըլլալու էին իրեն համար. այդ օրը նախանձեցա իր վրան: Ատեն մըն ալ որսորդության սեր տվավ. իր հագուստը կապուստը, զեն ու զարդը, պատմած պատմությունները ամենուս բերնին ջուրերը վազցուցին:

Այս լիաբուռն վայելքը կյանքին, որ շնորհված էր իրեն մեր ցավատանջ դպրոցականության ճիշտ դեմը, դառնություն մը չդրավ երբեք մեր ներսը, այնքան կը վայլեր իրեն անհկա, այնքան շնորհալի կ'ըլլար ստով:

Կը հավատամ, որ շատ մը բաներու մեջ վայլեցնելը՝ մեծ ու գուցե ճշմարիտ արդարացումն է:

Վարժարանի կյանքեն վերջը կորսնցուցի զինքը. ես նոր ուսանողության շրջանի մը մեջ նետվեցա. անհկա բուն կյանքին մեջ թևակոխեց իսկույն:

Պատանութենեն իր մուտքը երիտասարդության մեջ՝ շքեղ եղավ: Ծերունի հայրը մեռեր էր մեծ հարըստություն մը ձգելով իրեն, պատրաստ դրա՛վե, կարգ մը կալվածներե ու շատ մըն ալ առնելիքներե բաղկացած: Ուրիշ մը իր տեղը՝ այս ժառանգությունը հաշվելու, ժողվելու, կարգի բերելու պիտի նայեր: Ասանկ հիմարություն մը չանցուց մտքեն բնավ: Ունեցածը ծայրեն սկսավ վատնել, նախ պատրաստ դրամը, հետո կալվածները մի առ մի ծախելով. առնելիքները ձգեց պարտականներուն ու չփնտրեց զանոնք, նույն իսկ երբոր աղքատացավ: Պեշիքթաշ իր մեծ հոր տունը բնակեցավ միշտ, նախապաշարում ըսե կամ հարգանք անոր հիշատակին: Գիշեր չեղավ, որ Փերա չերթար, հաճույքի, զբոսանքի արվարձանը, նոր տարփուհիներու ետևեն: Բայց իր փճացումին ու զեխությանցը մեջ անգամ միշտ ուրույնություն մը ուներ, վես ու տոհմիկ բան մը, ինչ-որ, եթե ուշադրություն ըրած եք եր-

բեք, մեր գավառացիներու զավակներուն մեջն՝ Ակնեն եկող սերունդին վրա միայն կը նշմարվի:

9.

Ու այս բուրդին մեջ ատեն գտավ ճշմարիտ, մաքուր ու ազնիվ սեր մըն ալ ունենալու իր սրտին մեջ. վասնզի աղեկ գիտեմ, որ մեր գեղեն աղջիկ մը սիրեց ու սիրվեցավ անկե: Էսնաֆ¹ ընտանիքի աղջիկ, պարզուկ ու անբիծ սիրտ, որ անոր նվաճող էրիկ մարդու մեկ նայվածքին առջև տկարացավ: Դեղինի վրա, աղվոր առատ մազեր ու դշխոյի հասակ մը ուներ, խրոխտ գեղեցկություն, որ ամեն երանությանց պես Հակոբիկին բաժինը եղավ: Բուրդ ախտավարակ հաճույքներու մեջ, այս աղջիկը՝ անհպելի սրբության մը պես իր սըրտին առանձին մեկ անկյունը պահեց միշտ: Իր խուլական արշավին ու հետո վերջնական քայքայումին մեջ այս սերը անխախտ իր տեղը մնաց:

Այսպես անցավ իր երիտասարդությունը, անդուկ վազք մը: Այն օրը միայն, որ ալ դրամ չգտավ վատնելու, կանգ առավ առանց զարմանքի, մանավանդ առանց տրտունջի: Երեսունին մոտ էր հիմա, նորեն վայելչագեղ երիտասարդ՝ պահելով վրան այն նրբությունը ու շնորհը, որ առնական կորովին հակընդդեմ է քիչ մը և ուրկե սակայն այնքան կ'ախորժին կարգ մը կիներ:

Ուրիշ մը իր տեղը պարտք պիտի ըներ շարունակելու համար իր ապրելու եղանակը. ատանկ բան մը չըրավ. ըսի որ կեցավ իսկույն ու իր մեծ հորը տան մեջ փակվեցավ, աներևույթ եղավ գրեթե:

Ատենին նահանջելը՝ ամեն բանի մեջ՝ ճարտարութենե ավելի բան մըն է. ընդհանրապես ասիկա կը պակսի անոնց, որոնք հաջողությամբ լեցուն կյանք մը վարած են:

¹ Էսնաֆ — արիեստավոր

Հետո, ստիպված, այդ տունն ալ ծախեց. իր առաջին վիշտը եղավ ասիկա բովանդակ կյանքին մեջ. ատկե վերջը անդաստական մեկը եղավ ալ. զինքը շրջապատող համակրությունը, իրեն ընկերացող ծափահարությունները հետզհետե հեռացան իրմե ու տակավ պակսեցան մարող արձագանքի մը նման, իր երեսին ժպտող բոլոր երեսները թթվեցան ու անդին դարձան: Անհրաժեշտ բարևներ անգամ պզտիկցան, տարտամ, խուսափողական ձևեր առին՝ իր փաթոյին գույնին պես: Այս ընդհանուր սառնությունը զինքը շփոթեցուց քիչ մը ու ամեն արիություն մեռցուց իր մեջը: Ընդհանուր լքումին մեջ՝ ձեռք մը միայն կարկառեցավ իրեն, իր սիրած աղջկան ձեռքը: Բայց հիմա՝ իր անկումին մեջ՝ ինքզինքը անարժան զգաց անոր ու խույս տվավ անկե:

Հոս հոն շրջեցավ, դեռ նոր ոտք դնելով մյուս կյանքին սեմեն ներս, դժնդակ ու իրական կյանքին:

Որչնփ ատեն աղքատ ապրեցավ, պատերու տակեն սպրդելով քալեց, զրկանքներու ահագին աշխարհին մեջ թափառեցավ:

Այդ միջոցին էր կարծեմ, որ պատահեցա իրեն ու կեցուցի զինքը փողոցին մեջ:

— Տեսնե՛ք, — հարցուցի իրեն, — ինչո՞վ կը զբաղիս հիմա:

— Մեռնելով, — պատասխանեց ինծի:

7.

Շաբաթ մը վերջը իր ամուսնության լուրը առի: Տունը մնացած, ստակի տեր, անհրապույր աղջիկ մը՝ երիտասարդ էրիկ մը փնտրելու ելեր էր ու Հակոբիկը համոզեր էին, որ այս պաշտոնը ստանձնե:

Առանց ընդդիմության, առանց խորհրդածելու հետևեր էր իրեն տրված խրատին, հիվանդի մը պես, որ ամեն կամք կորսնցուցած՝ հանձն կ'առնե ամենեն դառնահամ դեղը խմել: Ու օրին մեկը տուն-փեսա գա-

ցեր էր Փանկալթի. փայտաշեն, հին օրերե մնացած տուն մը Պետրոսյաններուն տունը, առանց աղեկ մը գիտնալու, թե ինչ ընելու համար:

Կարգի կանոնի մարդիկ էին հոն եղողները, հարսին հորմեն մորմեն սկսելով, մինչև տան ծառաները, առտուն երեքին՝ սեղանատունը նախաճաշ. վեցին՝ ցերեկվան ճաշը. իրիկվան դեմ՝ աներհայր ու զոքանչ հինգ փառթի պեզիկ¹՝ իրարու հետ. իր կինը՝ դեմը անկյուն մը նստած, դրացի տուներուն մեջ պատահած եղելությունները մանրամասն պատմելով:

Ամենուն դեմքին վրա լուրջ ու հանդիսավոր բան մը կար, որուն մեջ նոր փեսան իր անառակ տղու անցյալին դեմ լուռ կշտամբանք մը կը կարդար:

Իսկ կիրակի օրերը եկեղեցի պիտի երթային անխափան: Հակոբիկ ընդդիմություն չըրավ այս ամենուն, այնքան նոր, այնքան անհնարին, այնքան անհմաստ էր իրեն այս ամենը: Իր կինը, զուրկ ամեն պըջրանքե, կարծես քրիստոնեական պարտականություն մը կատարելու համար կը մոտենար իրեն ու պարզապես զզվանք կ'ազդեր անոր: Իրենց հարաբերությունները անհրաժեշտեն անդին չանցան:

Ամեն անհատականություն կորսնցուցած՝ Հակոբիկ ինքզինքը վերստին գտնելու ջանք մը չըրավ, գիշեր մը մինակ դուրս ելլել մտքեն անգամ չանցուց:

Աշխարհի առջև սակայն՝ Հակոբիկ նոր բախտի մը տիրացած էր Պետրոսյաններուն փեսա ըլլալովը. բարևները սկսեր էին նորեն տրվիլ: Աները ըրավ չըրավ գործի դրավ զինքը իր կնոջ ազգականներեն մեկուն քով, որուն կալվածներուն հասույթը պիտի հավաքեր ու վարձու պայմանագիրները պիտի նորոգեր. բավական ատեն կանոնավոր ու գոհացուցիչ կերպով վարեց իր նոր փեսի ու գործակատարի դերը:

Եկեղեցի հաճախելը տեսնելով՝ քանի մը հոգի առաջարկեցին Հակոբիկը թաղական ընել:

¹ պեզիկ — թղթախաղի տեսակ

Խելքը գլուխը եկավ, կ'ըսեին շատերը: Հանգըստությունը ու երջանկությունը հիմա գտավ, ըսին ամեն տեղ: Աներիորը հարստությունը ուշ կամ կանուխ իրն էր և իրազեկ անձեր տասը հազար ոսկիի մոտ կը հաշվեին այդ հարստությունը: Նախանձողներ ունեցավ:

Թաքսիմ, պարտեզին մոտ բռնեցի զինքը:

— Ի՛նչ ըրիր, Հակոբիկ:

— Ինչ որ ըսեր էի քեզի արդեն, մեռա:

— Ի՛նչ կատակասեր մարդ ես:

Տրտում ժպիտ մը գծագրվեցավ ու անհետացավ իսկույն երեսին վրա:

— Ճաշի ատեն է, — պատասխանեց ինձի, — պետք է որ տունը ըլլամ:

Հեռացավ փութկոտ քայլերով, առանց զիս ողջունելու:

Ե.

Ու մեռավ իրոք, չափավոր հիվանդութենէ մը վերջը, ոչ շատ երկար՝ ոչ շատ կարճ, կարգով կանոնով, ինչպես որ պատվավոր մարդ մը պետք է մեռնի: Ո՛չ հանկարծակի, ո՛չ դիպվածական մահով, որոնք զղջումի ատեն չեն ձգեր ու գերագույն պատրաստությանց չեն հարմարիր, այլ երեք ամիս անկողնին ծառայելեն վերջը ու ս. **եկեղեցու խորհուրդները առնելէ զկնի**, ինչպես մահազոյր ծանույց:

Բժիշկները, որոնք զինքը դարմանելու եկան, ճշտիվ չկրցան ճանչնալ հիվանդությունը, որ զինքը սպառեց. նվաղում մըն էր տակավ, անխոսիկ, առանց ցավի, որ այս շենքով ու շնորհքով լեցուն տանը մեջ միակ ներելին էր արդեն:

Անոր մեռնելովը ոչ ոք ցավ մը զգաց, թեև միշտ միևնույն մահազոյր մեզի իմացուց թե այս կորուստը **ի խոր սուգ համակեց** տնեցիները:

Իր այրին տարի մը սներ հագավ, առջի երեք ամիսը թանձր քողք մը դրած երեսն ի վար, որ մինչև

ոտքը կը հասներ, հետո քողքը կոնակին վրա իջավ ու քիչ-քիչ վերացավ բոլորովին. ընդունված սովորությունները ամենքն ալ հարգվեցան ու պահպանվեցան: Նույն իսկ քառսունքին, Հակոբիկին հոգուն պատարագ մը ընել տվին:

Այսպես գլխիվայր բան մը եղավ այս տղուն ճակատագիրը: Ճիշտ անկէ մեռավ, ուրկէ շատ մը մարդիկ այնքան հանգիստ կ'ապրին աչվընուս առջև: Ցավը, որ զինքը տարավ, բորոտությունն էր՝ տարածված այնքան մեր մեջ և որուն իր առողջ նկարագիրը չտուկաց: Այդ հիվանդությունը կը կոչվի՝ պայմանադրական կեղծիքը ընկերության:

(1904)

ԼՈՒՌ ՅՈՒՆԵՐ

Չարը շարունակում է

Ա.

շրջանակով պարուրված, սովորական ու ռամիկ պիտակն էր փակցված հող պատին, վրան ավանդական տապանովը, որուն թով ծունկ չոքած կին մը կ'աղոթե. վարի դին՝ ազգականներու թվումը, ու թուղթին ճիշտ մեջտեղը՝ հոն, ուր նայվածքները կ'երթան իսկույն, անուն մը, կարծես հատկապես իմ չհավտացող աչքերուս համար ահավոր կերպով մեծ-ցած, ամբողջ հորիզոնը գրավելու չափ խոշորցած տա-ներով գրված անունը.

Տիկին***

Մեկու մը վրա ունեցած հիշատակներիդ ու զգա-ցումներիդ որքան ալ մոռցված ու անհետացած ըլլան, այդ անձին մահը իմանալուդ մեկեն կը վերադառնան ու կյանք կ'առնեն՝ ճիշտ ինչպես ճերմակ թիթեղը լու-սանկարին՝ քիմիական բաղադրության մը տակ հան-կարծ պատկեր մը ի հայտ կը բերե քեզի:

Այս բոլորովին անակնկալ մահը միևնույն ներ-գործումը կ'ըներ վրաս, ու մեղմիվ՝ անցյալ մը կը կազմվեր չնչին հանդիպումներե, հավնելներե, անոր անցնիլ երթալեն վերջը դեռ ետևեն երթալու պես նա-յիլներե կազմված անցյալ, որ, պահված տեղե մը դուրս ելլելու պես, հանկարծ կ'ելլեր ահա, մտքիս առջև, իր տարտամ ու վարանոտ գիծերը կը թոթափեր վար, այս կնոջ համար որոշ ու մեկին զմայլանք մը ըլլալը բացե ի բաց խոստովանելու համար:

Շողվելով, հավաքելով այդ մանր մունր տպա-վորությունները, բերելով թով թովի՝ սիրելի դատ մը ապացուցանելու համար զորավոր փաստի զանգված մը շինելու պես, պայծառ կերպով կը տեսնեի ինքզինքս հեռվեն, միշտ հեռվեն, քանի որ ներկայացած չէի այս կնոջ և հետը խոսած չէի բնավ, երկրպագումի մը պես դիրքի մը մեջ, մունջ հիացումով համակված, ամեն

հեղ երբ Կղզի գացող շոգենավին վրա կամ Փերա մեծ փողոցին մեջ և կամ խանութ մը բան մը գնած պա-հուն կը տեսնեի զինքը:

Միշտ արտորացող՝ բան մը ուներ վրան, որ հի-մա, իր վաղահաս մահվան առջև կեցած պահուս, ահեղ խորհրդանշանը կ'երևա ինծի՝ արտորանքով կարճը-ցած երիտասարդությանը:

Կապույտը կը սիրեր ան. ոտքեն մինչև գլուխը կապույտներու մեջ պլված, համակ կապուտագեղ կին, որ իր աճապարող փութացումին մեջ՝ «շուտ երեսս նայեցեք, վայելեցեք զիս, վասնզի վայրկյան մը վերջը ալ չկամ» ըսելու պես բան մը ունենալ կը թվեր, երբոր կ'անցներ քովեդ:

Նրբահասակ ու նրբամարմին էր. թափանցիկ կաթնաթույր մորթով ու եղջերուի մեծ-մեծ բացված աչքերով, որուն մեջ ճերմակը կ'աղոտնար, կը հատ-ներ, այնքան կ'իշխեր մեջտեղի սևին ցուլացումը ու կը վարագուրվեր երկար բիբերուն ձգած ստվերովը:

Խոսուն աչքեր, ծպտուն աչքեր, անմեղ ու մե-ղավոր աչքեր՝ որոնք տիեզերքին երանությունը իրենց ծոցին մեջ կը պահեն:

Բ.

Քովես, ինծի պես այս մահագրին առջև կեցող-ները կը խոսակցեին, իրենց գաղափարները կը փո-խանակեին մեռնողին վրա, հիմա, որ ուե նկատում ու ակնկալություն չէր մնացած, արտասանելով իրենց խղճին թելադրած անկախ վճիռը անոր մասին:

Այսպես կ'ըլլա միշտ մեռնողներուն համար. մար-դիկ՝ դերասաններու պես, որոնց թատերախաղը վեր-ջացած է, իրենց լեզուն ու դիրքը կը փոխեն, գոհու-նակության շունչ մը առնելով, երկարատև ծպտում մը, լեզվի ու վարքի ծպտումը թոթափող մարդու ազատ շնչառությունը:

¹ արտորալ — շտապել, աճապարել, փութալ

— *** Հյուպատոսին կինն էր. բայց իր անկարգությանը համար էրիկը ձգեց զինքը:

— Գիտեմ, դատարանին առջև հաստատվեցավ կնոջը գեշ վարքը ու երեք ամիս կա, որ զավկըները ձեռքեն առին:

— Այո, ճամփեն ելած կին մըն էր:

Ու բարոյականի տոպրակնին բացած, այս անցորդները, որ դեռ քանի մը օր առաջ այս կնոջ մեկ ակնարկին արժանանալու համար կը քծնեին անոր ճամփուն վրա, իրենց մաղձոտ չարախոսությունները դուրս կը թափեին:

— Ինչէն մեռավ, — հարցուց առաջին խոսքը բացողը:

— Թոքատապեն:

Ո՛չ, ըսի մտքովս պատասխանելով անոնց, զավկըներուն ցավեն մեռած է այս կնիկը: Եվ իսկույն ներսես պաշտպան կանգնեցա անոր, երբ աշխարհի խոսք մեկ կ'ըներ զինքը դատապարտելու համար: Իր շնորհին, իր երիտասարդությանը վայելուչը՝ արատով մը չգոցվիլն էր իր դագաղին: Ինչ-որ ալ եղած ելլար իր կյանքը, սիրտս կ'ըսեր, որ ծաղիկ մը նետելու է անոր վրա և ոչ աղբի դեզ մը, ինչպես կ'ընեին սա մարդիկը:

Վարանոտ կեցեր էի մայթին վրա, անցորդներուն պատմած ուղիղ կամ սուտ զրույցներուն ակամա ունկընդիր, երբոր հեռվեն տեսա մեռելը, զոր մեր կողմը կը բերեին:

Առջևեն խաչալեմները՝ բարձրացուցեր էին երեք գիծի վրա, որոնց երկու ծայրերունը՝ քահանաներու դասին ու մեջտեղինը դագաղը տանող կառքին առջև կ'իյնար. համակ ընկուզենիտ էր ան, տեղ-տեղ արծաթ դրվագներով զարդարված: Աղբբեկ մազերով ծերունի մը, հայրը, դագաղին անմիջապես ետևեն կուգար: Ու անոր ետևեն, հուղարկավորներու ցանցառ թիվ մը, որուն մեջ Փերայի հույն հասարակութենեն քանի մը

ծանոթ դեմքեր կը նշմարեի:

Մեռելին երեսը բաց էր, ինչպես սովորություն է հունաց մեջ, այնպես որ կեցած տեղես կրցա, թափորին ծանր-ծանր քալվածքեն օգտվելով, լավ մը դիտել զայն:

Անհավատալի բան. միշտ իմ ճանչցած գեղեցիկ կինն էր հող պառկողը, կարծես թե կենդանի, աչքերը գոց, քիչ մը տժգույն, քիչ մըն ալ նիհար երեսով: Հասակը, որ դագաղին բոլոր երկայնությունը կը գրավեր, ամենեն վեհաշուք բայց ամփոփ ու պարկեշտ պառկվածքի մը շնորհքովը կը շքեղանար, իր վրդովված կյանքին կարծես թե զղջումը բերելով զինքը դատող մարդոց: Այս դիրքին մեջ կուրծքը՝ իր լայնածիր պարուրովը տրոփելու մոտ կը թվեր. ճերմակ բեհեզե շրջազգեստին ծայրեն, դագաղին նեղությանը մեջ ճնշված, ու համագույն բեհեզե մուճակներուն մեջեն, հարսի մուճակներ, ոտքերը, մանրիկ երեխայի ոտքեր, իրենց կորնթիքովը կը հայտնեին, որ գեղջուկ կամ ռամիկ աղվորություն մը չէր այս կնոջ գեղեցկությունը. և ոտքին պճեղը տոհմիկ ու ազնվական գիծերու սկզբնավորությունը կուտար իր նրբությամբ:

Մեռելը զարդարողները անոր ոսկի մազերուն սովոր խուրձը, աղջկան մը մազերուն պես, քակեր ու ձգեր էին ուսերուն վրա. հետին պշրանքը այս աղվորության, որ ոչնչանալու կ'երթար ահա. ու այսպես, իր լուսավոր դեմքը վերջին պահուն կը փայլեր երկու դիեն ծփացող դեղին կոհակներուն մեջ. դեղնություն, որ շատ անգամ կը տեսնվի, երբոր արևը այգուն — այգուն կը ծագի ծովին վրա:

9.

Չեմ գիտեր լավ մը թե ինչպես եղավ, որ մեռելին ետևեն գացողներուն խառնվեցա ես, ու ինքնակոչ հուղարկավոր՝ մինչև Թաքսիմ ընկերացա անոնց: Միևնույն ատեն մտքովս, — գիտեք իմ հիվանդագին միտքս, — իսկույն երկու քայլափոխի մեջ, վեպ մը

¹ խաչալեմ — խաչվառ, Քրիստոսի չարչարանքներից մեկի (սովորաբար խաչելության) պատկերով եկեղեցական դրոշակ

սկսա պատրաստել իր վրա, ջատագովիչ վեպը. բոլորովին տարբեր անկե, որ մահազդին առջև կանգ առնող անցորդներու կցկտուր խոսքերեն կը կազմվեր:

Կը խորհեի ինքնիրենս, որ զոհ մը ըլլալ կը վայլեր այս գեղանի մեռելին, և ոչ այն անարգ ու հերատուկ¹ կինը, զոր վայրկյան մը առաջ դատափետեր էին: Չճանչցված էակը ըլլալ, զոր իր ամուսինը, իր անհասկացողութեամբը թերևս, խորտակած էր առջի ձեռք դպցնելուն, այն քնքուշ, դուրսաբեկ ու նրբարվեստ առարկաներուն պես, որոնց խիստ հպում մը մահը ու խորտակումը կ'ըլլա իսկույն:

Ես իմ վեպիս առջի գլուխն էի դեռ, երկանը դաժան, գրեթէ բարբարոս նկարագիրը կը շինեի մտքովս, երբոր հուղարկավորները, գերեզմանատուն տանող կառքերեն մեկուն մեջ հրամցուցին զիս: Ո՛վ էի ես. ինչ ընելու եկեր էի հոս. այս բաները չխորհեցա այդ պահուն. ներս մտա հուլի մը հետ որ, բարեբախտ դիպվածով մը, ճանչվոր ելավ ինծի:

Մինչև գերեզմանատուն եկողները շատվոր չէինք. ուրը տասը հոգի ամենքս:

Մյուսներեն, որոնք ազգականները ըլլալու էին հարկավ, ես քիչ մը ետև կեցեր էի՝ աչքի չզարնելու տարտամ ջանքով մը:

Բայց երբոր թաղման արարողությունը սկսան, այնքան այլայլեր էի արդեն, որ հեկեկալով կուլայի, առանց ալ մեկը սեպելու, իբրև թէ ես տերը ըլլայի ննջեցյալին, ու արցունքներուս մեջեն, երբ փոսը կը դնեին մեռելը, դեռ կը հիանայի վրան:

Երբեք մահը ոչ ոք այդ աստիճան գեղեցկացուցած էր: Ո՛չ այն աշխարհիկ ու ցանկազարթույց ազվորությունը, որ այս կնոջ ազվորությունը եղած էր իր առողջությանը. այլ դեմքին վրա չքնաղ ու անմեղունակ արտահայտություն մը նախ, վճիտ ու պայծառ խղճմտանքի մը ցուցումին պես: Ո՛վ ըսավ, որ հան-

ցավոր ու պարտազանց մեկն էր անիկա. ամենեն մեծ արվեստագետին երևակայելիք շնորհը ու վայելչությունը սփռված էր այս մարմնին վրա, բայց մտայլ ու սրբազան վերարկու մը ձգածի պես պատկառանք միայն տարածելով անոր շուրջը:

Ու հիմա քահանային աղոթքին հետ համընթաց՝ փոսին երկու դիեն բահերով նետված հողերուն տակ հեծեծող դագաղը հետզհետե կը ծածկվեր ու ծովին մեջ ընկղմող նավի մը պես աչքե կ'անհետանար: Մեռելաթաղները հողին զանգվածները կը կոտրեն, կը շտկեն, կը կոկեն ու ահա ոչինչ՝ բացի այն ուռեցվորած թարմ ու կարմիր հողեն, որ նեղ ու երկար ձվաձև մը կը կազմե այդտեղ:

Հուղարկավորները կարգով կը մոտենան ծերունի հորը ու վշտակցություննին կը հայտնեն, ու էն վերջը ես կը մոտենամ անոր ձեռքը թոթվելու համար, երբոր, տարօրինակ բան, ես պետք ունիմ, որ իմ ձեռքս սեղմեն:

Մտերմության ինչ անբաղդատելի օղակ մը կը հաստատվի հանկարծ, վայրկյան մը առաջ իրարու անծանոթ երկու հոգիի մեջ. ինչպես կ'ըլլա, որ մեկ վայրկյանի մեջ զգացված կսկիծ մը՝ տարիներով միասին զգացված, բաժնված ուրախություններե ավելի սերտ մերձավորություն կազմե, ամուր ու պինդ շաղախ, որ սիրտերը իրարու կը կապե իրապես անմեկնելի կապերով:

Դ.

Անկե վերջ բարև մը կը փոխանակեինք անոր հետ, իրարու հանդիպելուս: Չհարցուց բնավ, թե ո՞վ էի ես և թե ինչ իրավունքով իր սուգին մասնակցեր էի:

Վեց ամիս վերջը: Լյուքսանպուրի սրճարանը կ'երթար անիկա պոչի փառթի՝ մը ընելու համար, իրեն

¹ հերատուկ — անամոթ, անպատկառ, ծամը կտրած (կին)

¹ պոչի փառթի — (անգլ.) թղթախաղի մի տեսակ (դրա մի պարտիան)

պես գործե քաշված քանի մը մարդոց հետ: Հոն գտնը-վեցա ես ալ ու միասին կը խաղայինք շատ հեղ: Ինքը վարպետ մըն էր ու ինծի պես համբակի մը խաղեն մեծ հաճույք չէր կրնար առնել. բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ ան ալ իմ ընկերությունս կը փնտրեր:

Ու միասին, խաղին փառթին լմնալեն ետքը, իրիկվան դեմ, քով-քովի պզտիկ պտույտ մը կ'ընեինք մինչև Թաքսիմի պարտեզը և նույնպես միասին կ'ընեինք վերադարձը, հոր ու զավկի պես:

Ի՞նչ էր այն անպատմելի բանը, որ այս ծերունիին մոտ գտնվելուս՝ զիս ցնծությամբ կը լեցներ, ամենեն երջանիկ արարածը կ'ըներ զիս: Փոխադարձ համակրությունը, զոր այս մարդը ինծի ցույց կուտար, իր աղջիկեն եկածի պես տպավորություն կ'ըներ վրաս: Ինքը իր աղջկան հիշատակը կ'ապրեր. ես ալ:

Անոր մահվանը տարեդարձին՝ երկուքնիս ալ մեյ մեկ շքեղ պսակ դրինք գերեզմանին վրա: Գարունը ցնծությամբ կը լեցներ այս սուգի տեղը. ծառերը, ծաղիկները կը խայտային. ու գերեզմանին վերի դին բացվող եղրնանի մը իր կապույտ ծաղիկներու մեհե-վանդներովը՝ և անոր սիրած գույնովը այդ փոսը կը զարդարեր դեռ:

Վերադարձին հայրը իր տունը հրավիրեց զիս. անհուն երանություն մը զգացի, ոտք կոխելով այն տունը, ուր ապրած էր Սերաֆիթան:

Այս էր տարօրինակ ու աղվոր անունը այս կնոջ, որուն մեռնելեն վերջը մտերիմ եղեր էի ինքնիրենս:

Անկե վերջը միշտ զացի հոն. օրին մեկն ալ հայրը անոր խուցը տարավ զիս: Անոր աղջիկնության հոտերովը լեցուն սենյակ մը, որ զինքը գրկող, պատող, շրջապատող առարկաներով լեցուն էր. վարագույրները գոց էին միշտ, խորհրդավոր ստվերի մը մեջ պահելով զայն. աջ կողմի անկյունը բռնող թիկնաթռռին մեջ փետուրով լեցված բարձիկը անոր մարմնին թողած գոգը կը պահեր դեռ, թռչունի մը բույնին պես՝

ու քովի մահունե նրբակերտ սեղանին վրա՝ Պուռժեի, Մոփասանի մեկ երկու հատորները. քառորդ ժամվան մը համար միայն կարծես դուրս ելած էր այս սենյակին տիրուհին, և քիչ մը վերջը պիտի դառնար հոս իմ քովս, իր կապույտ արդուզարդովը, վազելով, արտորալով՝ ինչպես իր սովորությունն էր, կարմրած քրտնած ու համբույրով մը ներողություն խնդրելով զիս սպասցնելուն համար:

Սովորաբար նարտ խաղալու կու գայի անոր հորը հետ և ականջես Սերաֆիթան, ինձմե ուրիշին աննշմարելի, դեպի ինծի ծռած, գողտր ու դողդոջուն ցողունի մը ծռելուն պես, կամաց մը շնորհակալություն կը հայտներ իր հեք հորը մասին ցուցուցած խնամքներու համար:

Ե.

Ես երջանիկ էի, մունջ ու անխառն երջանկությամբ մը:

Սերաֆիթան, իր աշխարհային կապերը ու պակասությունները թոթափած վրայեն, երազաշեն ու միանգամայն իրական կին մըն էր ինծի համար: Անոր մահը՝ հալոցն էր, մերկացնող, զատող, հարազատող այս ոսկին՝ խառնուրդեն, ազնվական մետաղը պահելով միայն: Միայն բան մը չէր կրցած հեռացնել անկե, պչրանքը. թերևս անոր համար, որ առանց անոր՝ Սերաֆիթան կին մը ըլլալէ պիտի դադրեր հրեշտակ մը դառնալու համար:

Գլուխ գլխի կ'ապրեի անոր հետ. հիմա ինե զատ ոչ ոք ուներ անիկա. պզտիկ նախանձ մը սակայն. երբ իր վռթկած աղջկան ձևերը կը տեսնեի իր քալվածքին, իր ժպտելուն, իր գլուխը ծռելուն մեջ:

Հայրը ամեն օր մեյ մեկ պատմություն ուներ անոր վրա պատմելիք ինծի. ես՝ տպավորություններ միայն և հեռվեն նշմարված բաներ, որոնք մոտը ապրող մարդուն համար նորություններ են միշտ:

Մանրամասն գիտեի ալ իմ սիրած կնոջս ման-

¹ մեհնանդ — կանացի շղթայաձև զարդ

կությունը ու երիտասարդությունը: Այս խոսակցություններուն մեջ անոր ամուսնության դժբախտ պատմությունը կու գար երբեմն. բաժանումը, ամուսնալուծման դատը, որուն մեջ երկանը փաստաբանները այս կնոջ թեթև մեկ շարժումը՝ քրեական հանցանքի մը պես ցուցնելու հաջողը էին. վերջապես գայթակղությունը, որ ծամոցը եղած էր ամենուն բերին:

Հայրը տաք ու պաղ տեսած ու երիտասարդությանը մեջ շատ մը հոգեկան տագնապներ անցուցած մարդ՝ կանուխեն հանգած էր ներողամտ վարդապետության մը, որուն մեջ աղջիկը արդարացնելու դիտումը չուներ:

— Ես ալ, — ըսավ օր մը ինձի, — շատ տառապեցա սկիզբը իմ կնոջս երեսն. ճիշտ Սերաֆիթան էր ան. անոր գեղեցկությամբ, անոր ուրույնությամբ ու անոր զարտուղությամբ: Քսանդինիզ տարու էի, երբոր սիրեցինք իրար. իր ընտանիքը մեր ամուսնության ընդդիմանալուն համար՝ առևանգեցի զայն ու ամուսնացանք հեռու տեղ մը, գյուղի մը մեջ: Երբոր գործերս հաջող կերպարանք մը առին, ամեն ոք զիս ծափահարեց. աներս ու զոքանչս հոգի տալ սկսան վրաս. աշխարհքը, այն անհրավ ու ապուշ աշխարհքը, որ հաջողողներուն դարպաս կ'ընէ միայն, իմ շուրջս բոլորվեցավ:

«Փերայի մեջ մեր երեկույթները ամենն փնտրվածներն էին, ու կինս՝ կիներու ամենն շնորհալին: Բայց իր գեղեցկությանը չափ անհաստատ ու թեթև էակն էր. զոր գովեստներն ու ականջն ի վար փսփսացված սիրո խոսքերը կը հաջողեին ատեն-ատեն գինովցնել: Սկիզբները շատ տառապեցա ու կը խոստովանիմ, որ դժնդակ բան մը եղավ ինձի այն եզրակացությունը, որուն հասա և որ հիմա կը ճանչնամ. թե ամենն ուղիղն է:

«Ամեն չքնաղ առարկայի բախտն է ձեռք ձեռք խլիլի. գիտակցությունը չէ, որ կը մղե զայն, այլ իրմե անկախ բան մը՝ ճակատագիրը. զինքը պատասխանատու բռնելուն մեջ արդարություն չի կրնար ըլլալ:

«Աստղ մը իր շավիղը պիտի գծե, թիթեռնիկը

պիտի ոստոստե, գետը պիտի վազե երթա ու աղվոր կնիկը պիտի ժպտի ասոր անոր. կը կարծեմ, որ տխուր բան մը պիտի ըլլա, եթե խոժոռած ճակատ ու սրդողած աչքեր դնենք գեղեցիկ կնկան մը երեսին վրա: Կան, որ փողոցին մեջ կ'անցնին միշտ խոժոռած ու գետին նայելով և, դիպվածով, եթե երեսդ ալ նային, զայրացած կերպարանք մը կ'առնեն. չեմ ախորժիր ատոնցմե, լկրտած խնդուք մը՝ ամենն պարկեշտ, բայց կախ երեսն նախամեծար կը սեպեմ ես:

«Իմ կինս. պչրասեր քիչ մը, միշտ իմս մնաց. անոր համար, որ չունեցա իր թեթևություններուն դեմ այդ ծանր ու դաժան վարմունքը, որ ամենն ջերմ սերերը կը պաղեցնե: Չորս տարի առաջ կորսնցուցի զինքը»:

Հետո աղջիկը միտքը հյնալուն՝ հառաչեց քիչ մը:

— Սերաֆիթաս ճիշտ իր մայրն էր. բայց երկը իմ ներողամտությունս չուներ. խիստ ու անգուլթ եղավ իր կնոջը դեմ, կ'երևա, թե ասով պատվավոր մարդ հռչակվեցավ աշխարհի առջև:

— Ես. — պատասխանեցի իրեն, — պատիվը շատ ավելի բարձր. շատ ավելի մեծ բաներու մեջ պահված կը նկատեմ. կնոջ մը՝ երկանը հանդեպ հավատարիմ ըլլալը կամ ոչ՝ չեմ նկատեր իբրև իրական պատվո խնդիր մը, այլ այն եսական պահանջումներն մեկը, որոնք առնական բնազդի ու կիրքի մը գոհացում կու տան: Սեփականության խնդիրն է աս, որ անշունչ նյութերն անցնելով՝ մինչև կնոջ վրա կը ծանրանա:

«Ես պատիվը մարդոց իրարու օգտակարության մեջ կը տեսնեմ միայն. այն մարդը, որ իր նմաններուն ամենն ավելի օգտակարն է՝ ամենն պատվավոր մարդն է ինձի համար»:

Հիմա, ամբողջ օրեր միասին կ'անցընենք խոսելով Սերաֆիթային վրա, և այնպես մը, որ իբրև թե դեռ ողջ եղած ըլլար անիկա. այս կամովին պատիր ու շինծու բանը հաճելի էր մեզի: Բայց ծերունին երթալով կը տկարանար ու գոհ էր այդպես հատնելուն համար: Չմեռը չկրցավ տունն ելլել. ամեն առթիվ բան մը կը գտներ իր աղջիկը հիշելու համար:

— Թե որ ճանչցած ըլլայիր զայն՝ պիտի սիրեիր զինքը, — ըսավ ինծի օր մը:

— Արդեն կը սիրեմ զինքը:

— Գիտեմ:

Առաջին անգամն էր, որ երեսիս կ'ըսեր այս խոսքը, թե՛ն շատոնց հասկցած ըլլալու էր իմ սերս:

Ապրիլ ամսվան մեջ իր վիճակը ծանրացավ բոլորովին. բժիշկը ըսավ ինծի, որ հազիվ քանի մը ժամվան կյանքը մնացած էր:

Խելքը գլուխն էր մինչև վերջը ու հոգեվարքի մեջ էր արդեն, երբոր նշան ըրավ ինծի, որպեսզի ավելի սոտեմնամ իրեն. երբոր քովը գացի, իրեն քաշեց զիս ու ճակատս համբուրելով մրմնջեց հազիվ հազ լսելի ձայնով մը, որ իր վերջին բառը ու վերջին օրհնեքը եղավ.

— Փեսաս...

(1901)

Լուսահոգին

Ա.

և որգյան Նիկողոս աղան բանը գործը տեղը խույումճի¹ մըն էր: Հիսունհին մոտ ամուրի մնացեր էր, աշխարհ չմտած իր երկու քույրերը, Փեմպե ու Նեկտար հանըմները կարգելու սպասումին մեջ: Շատ թախանձեր էին իրեն, բայց չէր հոծարած ոտնակոխ ընելու կանոնը որ կը տրամադրե, թե եղբայր մը իր քույրերը ամուսնացնելէ վերջը միայն կրնա ինքը ամուսնանալ: Իսկապես կանոնի ու ավանդության մարդ էր, հավտացող անոնց սրբությանը ու օգտակարությանը:

Իրմ տարիքով պզտիկ եղբայր մը, որ իրեն չափ խղճահարության տեր մեկը չէր, ամուսնացեր էր. բայց ձախորդությունը ետևեն հասեր էր իսկույն: Քանի մը տարվան մեջ դրամագլուխը փճացեր ու սրտին ցավեն մեռեր էր մարդը, Նիկողոս աղային վրա ձգելով իր այրին ու մանչ զավակ մը.

Նիկողոս աղան ազդարարություն մը տեսեր էր այս վախճանին մեջ:

Պզտիկ տարիքեն հնազանդելու վարժություն ուներ, դաժան հոր մը Գևորգ աղային — հռչակավոր բոլոր Չարշըին մեջ — անդիմադրելի կամքին տակ ճգմվելով շարունակ: Այս հայրը, հիմա գերեզմանին անդին, տասը տարվան անցյալի մը անջրպետեն դեռ կ'իշխեր իր վրա, ամեն խնդրի մեջ իր կարծիքը, լավ ևս է ըսել, իր հրամանը կ'արձակեր ու Նիկողոս աղան կը հնազանդեր անոր:

Տարակույս վերցնող ամեն բանի մեջ խույումճին իր հորը կոչում կ'ըներ և չէր ուշանար պատասխանը առնելու. ինչ որ ալ ըլլար այդ պատասխանը, Նիկողոս աղան կը հետևեր անոր, խիղճը թեթևացած. նույն-

իսկ եթե իր գործելիքը մարդասպանություն մը ըլլար: Ամեն անհատականութենէ զուրկ այս մարդը գոհ էր այսպես ըլլալուն համար: Տրված պատվերի մը ետին ապաստանելով՝ իր գոյությունը ամեն փորձանքե և ամեն դատափետութենէ զերծ պահելու գաղտնիքը գտեր էր:

Քատը-գյուղ՝ Մյոխյուրտարի կողմը կը բնակեր ան ու, առանց բացառության, ամենուն հարգանքը կը վայելեր իր գեղին մեջ:

Իրենց տունը, էսնաֆի, ավանդական տունն էր: Միջին հարկին վրա էր ամենավուր սենյակը. սետիրը ծայրե ծայր կը գրավեր անոր ձակատը ու երկու դիեն պատերու շրջանը կ'ըներ ամբողջ: Ու տառը ձևացնելով, մաքուր ձյունի պես ճերմակ մատամբոլ¹ ծածկոց մը այդ սետիրին ու բարձերուն տամասկոն² նախանձոտ զգուշությամբ և ծայրահեղ խնամքով մը ամեն աչքե կը պահեր և նույնչափ մաքուր մատամբոլէ վարագույրներ, իրենց երկուքի ճեղքված թերթերովը, պատուհանները կը զոցեին: Չախ դին պատին հենած պոռին³ վրա հին օրերէ մնացած մեծկակ ժամացույցը շատոնց չէր բաներ, բայց երկու ծայրանաձև փոքրիկ սյուներով բռնված բուրբակը անթարթ կերպով բացված աչքի մը պես կը կենար, Գևորգ աղային աչքը կարծես: Անոր երկու դիեն ապակիէ ծածկույթի տակ նույն տեսակ գույգ մը ծածկույթներու տակ ալ հին արհեստական ծաղիկներէ շինված պզտիկ զարդարանքներ. ասոնց ճիշտ առջին շիշ մը ջուր ու երկու դիև շարված երկու զավթներ ծուփ-ծուփ ծիփավով իրեն քրոշե⁴ շինված պզտիկ ափսեներուն վրա:

Ու իրիկունները, Նիկողոս աղան, իր հատուկ անկյունը նստած միտք կ'ըներ օրվան լուրերուն, զորս

¹ մատամբոլ — բամբակյա նուրբ և ամուր կտոր:

² տամասկոն — (ֆրանս.) գործվածքի տեսակ

³ պոռ — (ֆրանս.) դարակավոր գրասեղան

⁴ քրոշե — (ֆրանս.) ժանյակաձև հյուսվածք

իր բուրբերը կը հավաքեին լվացարար Մարիամեն, որ ամեն տուն մտնել ելլելուն համար՝ ամեն բանի տեղյակ էր:

— Գիտես, Նիկողոս աղա, Պոյաճյաններուն աղջիկը կը կարգվի կոր:

Միշտ ամուսնության լուրով մը կը սկսեր շարքը, զոր Նեկտար հանրմ իրեն տունը մնալու անհրաժեշտունը շեշտելու նպատակով առաջ կը նետեր:

Հետո, տղուն և աղջկան տարիքին խնդիրը կուգար, ու հոս՝ վեճը կը դառնանար:

— Ես սանկ աղջիկ մըն էի, — կ'ըսեր Նեկտար՝ ձեռքը տախտակամածեն թիզ մը վեր բռնելով, — անհկա ալ ինձի մոտ բան մըն էր:

Նիկողոս աղան չէր կրնար համբերել ասոր.

— Խենթ ես քննեմ, Նեկտար հանրմ, ան պզտիկ աղջիկ մըն է, քսան տարու կա չկա:

Ու պառված աղջիկը կը գայրանար, Բեմպե հանրմը վկայության կը կանչեր:

Խոսակցությունը կը կենար հոս, հետո կը վերսկսեր:

— Նշանիկ տղային կնիկն ալ իր սիրողեն զատվեր է, տանը ծախքին մեծ մասը, կնկան լաթերը մարդուն ստակովն է եղեր:

Ու գոհունակության հառաչանքով կ'ավելցներ.

— Հիմա ամեն բան հասցվեցավ, ես այդ կնկան հագվելուն խելք չէի հասցներ կոր:

Նեկտար հանրմը այսպես ամբողջ գեղին շրջանը կ'ըներ, դուռ-դուռ պտտցնելով իր քինախնդիր հոգիին ատելությունները, մեկու մը չխնայելով:

Ամեն գիշեր մինչև չորսը կը տներ ասիկա ու հետո ամեն ոք իր սենյակը կ'առանձնանար:

Բ.

Նիկողոս աղան Փերա չէր երթար. բայց շաբաթը գիշեր մը բացակա կը մնար տունեն: Այսպես էր տա-

րիներե ի վեր: Նիկողոս աղային բոլոր պատմությունն էր ասիկա:

Դեռ քսան տարու տղա մըն էր, երբոր Չարըն ելավ ստակ վաստկելու: Այն ամառը նոր դրացի մը եկավ իրենց մոտը: Այրի կնոջմե մը ու երկու աղջիկ զավակներե կըբաղկանար այս ընտանիքը. ունևոր էին, խոհարար մը և սպասուհի մը կը պահեին ասոնք. մայրը երեսունըհինգի մոտ, մեծակառույց աղվորություն մը ուներ և զվարճությունը կը սիրեր. իրենց գալեն երկու ամիս ետքը արդեն բոլոր դրացիներուն հետ մտերմացած էր ու ամեն իրիկուն հյուրեր անպակաս էին անոնց տունեն: Տարին մեկ երկու անգամ երեկույթներ ալ կու տային: Նիկողոս աղայի ծնողքին համար ճշմարիտ գայթակղություն մը եղավ այս դժբաղությունը. նախ մանրամասն հարցուցին փնտրեցին անոնց ճիշտ կին, ճիշտ զավակ ըլլալնին. ուրկե գալերնին, նյութական կարողություննին: Անոնց զվարթ ու խոլ կյանքը ճիշտ իրենց քիթին տակը, իրենց անմոռնչ ու մռայլամած կենցաղին դեմ անհաճ հեգնություն մը թվեցավ. հետո կինը, որ եկող գացող հյուրին ձեռքը կը թոթվեր ու ժպիտը պակաս չէր ըներ շրթունքին վրայեն, աղջիկները, որ իրենց մորը վարքը ունեին, այս ամենը վտանգավոր մերձավորություն մը կը կազմեին և զգույշ կենալու պարտքը կը դնեին Գևորգ աղայենց վրա: Մեկ երկու հեղ հազիվ այցելության գացին. Բեմպեն ու Նեկտարը այս խընդումերես ընտանիքեն բան չհասկցան. Նիկողոսին համար՝ այդ տունը երջանկության կոչումի պես անդիմադրելի բան մը ուներ. անոնց անդրանիկ աղջիկը, Սոֆիկը, իր բարձր ու նուրբ հասակովը, իր կապույտ և անույշ աչքերովը, ոսկի մազերուն ծփացող, վետվետող մետաքսովը զինքը բոլորովին գրավեց. ինքն ալ աղվոր երիտասարդ մըն էր, հազիվ վերի շրթունքը պերևեշտով մը մրոտած. երկուքն ալ իսկույն իրար սիրեցին, բայց Գևորգ աղային խոժոռ դեմքը շուտով այս լուսավոր պատկերը նսեմացուց: Անիկա նախ սա իմացեր էր, որ նորեկ այրի կինը շատ զուրգված կնիկ մըն էր, միջոց մըն ալ իր երկնեն զատվեր

էր անոր կենդանութեանը միջոցին, հետո ունեցած ստակն ալ չնչին բան մըն էր, ու անոր հարուստի վայելող մսխումը՝ աղջիկները ամուսնացնելու ունայն ճիգ մը միայն: Այս վերջին տեղեկությունը, մանավանդ Գևորգ աղային մնացած ակնածությունները փճացուց. էսնաֆները միշտ վարժված են խոնարհելու իրենցմէ հարուստներուն առջև ու ամբարտաձան ըլլալ իրենցմէ նվազ ունևորներուն դէմ. Գևորգ աղան հիմա, գուշակելով կարծես Նիկողոսին սերը, դէմը ելլողին կ'ըսեր.

— Ես զավկըներուս՝ զուրցված կնկան աղջիկ չեմ առներ:

Նիկողոս այս կտրուկ ու զարհուրելի վճռին առջև ընկճված մնաց. բայց շատ ուշ էր արդեն. երիտասարդը մեռնիլը ավելի դյուրին գտավ քան թէ հորը կամքին դիմադրելը. հիվանդացավ. քիչ մը վերջը իրենց դրացիներն ալ հեռու փողոց մը՝ Փուշ Տիլիի կողմերը գացին: Ատեն անցավ վրայեն, բայց երիտասարդը աղեկնալուն պես վազեց Սոֆիկին քով նոտեն: Հիմա գաղտնի, գիշեր ատեն, պարտեզին դրան քով իրար կը գտնէին: Հետո՝ տեսնելով որ Սոֆիկի մայրը նեղութեան մեջ էր՝ Նիկողոս հոժարութեամբ ձեռնտու եղավ, անոր ապրուստին օգնեց: Ալ դրան առջև չէր սլքտկար, տուններնին կ'երթար հորմէն գաղտնի միշտ. անոնց բոլոր հոգերը կը ստանձներ ու անձնվիրութեամբը ինքզինքը ալ ավելի կը սիրցներ: Երկու տարի տևեց ասիկա, օր մըն ալ Սոֆիկին մայրը անկողին ինկավ մեյ մըն ալ չէլլելու համար. սաստիկ թոքատապ մը ութ օրվան մեջ գերեզման տարավ զինքը: Նիկողոս ամեն օր միջոց գտավ հիվանդին տունը երթալու, խնամելու զինքը, բանի մը կարոտը չզգացնելով անոր:

Հոգեվարքի մեջն էր՝ երբոր հիվանդը իր զավկներուն մտածեց:

— Ես կեցեր եմ, ըսավ Նիկողոս:

Այս սփոփանքով մեռավ հիվանդը:

9.

Ամուսնութեան մը պես ու ամուսնութենէ ավելի բան մը եղավ ասիկա երիտասարդին համար. իր գաղտնի սիրուն ու խոստումին տերը մնաց. Սոֆիկեն զատ ուրիշ կին չճանչցավ աշխարհի վրա. ուխտ մը ասկէ ավելի սրբութեամբ չպիտի պահվէր:

Ասանկով՝ իր դատողութեան անձուկ շրջանակին մեջ կը հաշտեցներ իր սերը՝ հորը դէմ ունեցած հնազանդութեան հարցին հետ. հայրը իր ամուսնութիւնը չէր ուզեր այս աղջկան հետ. ինք ալ չէր ամուսնացած ահավասիկ. բայց կրնար հարկավ, հիմա, որ կատարյալ երիտասարդ՝ գրեթէ չափահաս մարդ է. կին մը սիրել, և այս իրավունքով Սոֆիկեն չզատվեցավ:

Իր վաստակէն մաս մը, այնչափ միայն, որ հորը մանրագնին հաշիվներէն ճարտարութեամբ կը փախցըներ, անոր և քրոջը ապրուստին հատկացուցած էր: Հետո ուրիշ նախապաշարում մըն ալ կապեր էր զինքը այս կնոջ. իր գործը, առուտուրը օր օրի ավելի հաջող, ավելի շահավոր՝ դարձեր էին. մինչդէռ իր արհեստակիցներէն շատեր հետզհետէ կ'աղքատանային, կը փճանային: Մեռնող կնոջ հանդէպ ստանձնած հանձնառութեան դէմ՝ նախախնամութեան կողմէ եկած փոխարինություն մը կը նկատեր այս բախտավորությունը:

Օր մը միայն, և այդ օրը շարունակ կը հիշեր, Սոֆիկ իր ծոցվոր ըլլալը իմացուց իրեն. զավկի մը մերձավոր ծնունդը տեսակ մը հրապարակային հանգամանք կու տար իր այնքան խնամքով գաղտնի պահած սիրուն: Այն ատեն իր շվարումին մեջ այդ զավակը չբացնելու համար դեղ ու դարման փնտրեց, բայց բնութիւնը անոր բոլոր հնարքները ի դերն հանեց, ու երբոր օրին մեկը զավակը ծնավ, ուրախացավ իր հնարքներուն ապարդյուն մնալուն: Բայց այս ուրախությունն ալ խիստ վաղանցուկ բան մը եղավ. իր կյանքը հետզհետէ նոր շփոթություններով, նոր դառնություններով կը լեցվէր: Երեխային կնունքը մեծ

գործ մը եղավ, ուրկէ կնքահայր գտնել, որուն խոստովանիլ իր գաղտնիքը. վերջապես մկրտութիւնը եղավ և իրիկունը անոր մայրը ըսավ իրեն, թէ իրենց փոքրիկ Արամը արձանագրվեցավ ժամուն տոմարներուն մէջ իբրև «եկեղեցվո գավակ»:

Երբոր իր հայրը, Գևորգ աղան, օր մը հանկարծ մեռավ սրտի կաթվածէ, Նիկողոս աղան արդէն մեկզմեկէ աղվոր երկու գավկի հայր էր ինքն ալ:

Որքան ալ գաղտնի պահած կարծեր իր կենակցութիւնը, շատերը իմացեր էին ասիկա: Այն վրան գլուխը շնորհքով մարդը, որ ատեն մը ցերեկները միայն և վերջն ալ շաբաթը գիշեր մը Սկյուտար կու գար Սոֆիկ հանըմին տունը, նախ ազգական մը կարծըներ էր դրացիներեն. բայց այս ենթադրութիւնը շուտով մեկդի եղած էր: Քանի մը ընտանիքներ Սոֆիկ հանըմին երթալ գալը դարբեցուցեր էին՝ չգիշանելով պահծու կնկան մը հետ տեսնվիլ: Անիկա սակայն իր գավակները խնամելու, մեծցնելու ետևեն էր միայն. իր չքացած կյանքին վրա ափսոսալով չէր դառնացած սիրտը. շատեր իր գեղեցիկ կնոջ հրապուրներուն հետամուտ եղած էին առանց հաջողելու. հարկավ կը փափագեր, որ այդ մարդուն հետ, որ վերջապես իր ճշմարիտ էրիկն էր աստուծո առջև, եկեղեցվո պսակովն ալ ամուսնանար, գոնէ իր գավակներուն առջև ամոթահար չմնալու համար, գոնէ անոնց անուն մը ձգելու համար: Բայց Նիկողոս աղան միշտ խուսափեր էր ասկէ: Դպրոցին մէջ իր տղաքը՝ Արամը ու Գևորգը՝ մորերնուն մականունովը հիշվեր էին: Երբոր խելամուտ ըլլալ սկսան անոնք, ուրիշ հոգ մը իր մայրական մտմտութիւններուն վրա ավելցավ. պետք էր իր տղոցը առջև անուն մը տալ այն մարդուն, որ շաբաթը մէյ մը իրենց տունը կու գար: Նիկողոս աղան մորեղբայր մը եղավ ուրեմն, և քիչ մը ատենի համար այս հնարքը հաջողեցավ: Հետո, ուրիշ կսկիծներ եկան. օրին մեկը Արամ դպրոցն լալով տուն դարձավ. կռիվի մը միջոցին տղաքը փիճ, փիճ պոռացեր էին իր երեսին ու հալածեր էին զինքը. վարժապետն ալ՝ փոխանակ պաշտպանե-

լու՝ վնասներ էր զինքը: Անկէ վերջը այդ նախատինքը տեսակ մը սովորական մակդիր եղած էր Արամին, այնքան, որ ստիպվեր էին զայն դպրոցն հանել:

7.

Հորը մեռնելուն՝ Նիկողոս աղան քառասունը անցուկ էր արդէն, դպրոցական տղու մը հնազանդ ու կրավորական դերին մէջ փճացած: Մայրերն ու հայրերը «շնորհքով», «խոսք մտիկ ընող» գավկի օրինակ ցույց կու տային այս աղբբեկ մագերով մարդը, միշտ սև կամ մութ գույն զգեստներ հագած, ամառ ձմեռ չհանելով կռակեն փառաստուն¹, գոր իր տարիքն եղող մարդու մը համար անհրաժեշտ կը կարծեր: Օձիքը վար դարձած ճերմակ շապիկին սև քրավաթը² երբեք չէր փոխվեր: Իր առուտուր ըրած խանութն գիտեն անոր հաստատատիպ ճաշակը ու ներս մտնելուն, սովորաբար ծնունդն կամ գատկեն քանի մը օր առաջ, առանց հարցնելու կը պատրաստեին իր ուզածը, հոս իր զգեստները, հոն վեց ձեռք շապիկ, երկու քրավաթ, ձմեռը երբեք հատ լավ տեսակ բուրդէ ֆանելա³ և վեց հատ գուլպա, ամառը բամբակէ: Նոր լաթ հագնող տղու մը պէս կը հրճվեր այս ամենը գրնելով, միակ ուրախութիւնը իր բովանդակ կյանքին, որ անխափան կերպով տարին երկու անգամ կը կրկնվեր:

Գևորգ աղային մեռնելէն ի վեր, տանը մէջ անոր տեղը բռնելու կոչվելուն՝ նախ բուրդովին շվարեր մնացեր էր ու ապարդիուն ջանքեր ըրած էր իր հլու ու ծած ողնաշարը շտկելու համար:

Միջոց մը կարգվելու գաղափարը մտքն անցավ: Սոֆիկ հանըմ այնքան շատուցեր էր թախանձանքը, որ Նիկողոս աղան պահ մը համոզվեցավ պսակվելու հետը: Իր խոստովանահայրը՝ մաքուր ու

¹ փառտըստ — (ֆրանս.) թեթև վերարկու

² քրավաթ — (ֆրանս.) փողկապ

³ ֆանելա, ֆլանել — (իտալ.) բոդայ կտոր. ներքնագգեստ

պարզասիրտ քահանա մը՝ ան ալ խրատեց Նիկողոս աղան: Բայց տունը խոսքը բանալուն՝ ամեն բան տակնուվրա եղավ:

Նեկտար հանըմ մեղմ ու հեզ ձայնով մը զգացուց, որ հորը անեծքը պիտի հասներ անոր վրան, թե որ ատանկ բան մը ըներ. հետո, դեռ իր քույրերը չկարգած ինքը կարգվելու ելլելը չտեսնված բան մըն էր. մյուս եղբայրը կարգվեր էր ահա և գլխուն եկածը տեսեր էին. նորեն ինքը գիտեր. հարկավ կարգվելուն պես՝ գալիք հարսը պիտի վռնտեր զիրենք տունեն և երկու խեղճերը պիտի մուրային կամ հիվանդանոց պիտի երթային, բայց տանը մեծն էր ինքը և անոր հրամանին հնազանդելու պարտավոր էին իրենք:

Նիկողոս աղան այս խոսքերուն դեմ պատասխանելու բան մը չկրցավ գտնել. հորը խոժոռ դեմքը պատկերացավ իր աչքին առջև. հայրը նստած սա դեմի անկյունը, ճիշտ դեմը. ու այս վերհուշումով չկրցավ խոստովանիլ ոչ իր հին սերը, ոչ իր զավակներուն գոյությունը: Ներսիդիեն իրավունք տվավ իր քրոջ ու՝ ամեն վարանամիտ մարդու պես՝ հարմարագույն ժամանակի մը թողուց այս անել վիճակին կարգադրությունը:

Նիկողոս աղային գործերը ալ ավելի աղեկցեր էին հիմա: Չարշըին մեջ խուլումճիներուն էն հարուստներեն մեկն էր, Լոնճայի մեջ անդամ, իր գեղին Թաղական Խորհուրդին մեջ զանձապետ էր:

Իր եղբորորդին, չափահաս պատանի մը, իր առուտուրին մեջն էր: Որքան երջանիկ պիտի ըլլար, թե որ իր բուն զավակները, հիմա երկու հրեշտակի պես տղաքներ, իր քովը ըլլային. բայց կը խորհեր, որ բարոյականի դեմ պիտի ըլլար ասանկ բան մը ընելը: Ու Նիկողոս աղան իր վարանումին մեջ մնաց:

Ե.

Շորը պես ինքն ալ օր մը հանկարծակի, սրտի կաթվածեն, ժառանգական ախտեն մեռավ:

Եկեղեցին ու ժողովուրդը տակն ու վրա եղան այս մարդուն հուղարկավորությունը ընելու համար:

Շուկիսի մեջ կիրակի ցերեկ մըն էր: Ժամուն բուրր ջահերը ու մոմերը վառեցին. վարդապետները ու տերտերները հրավիրվեցան ու եպիսկոպոս մը գտնվեցավ, որ պատվավոր մարդու իբրև տիպար մեկը ներկայացուց ննջեցյալը: Ապաքեն ժողովուրդին կարծիքն է, որ պատիվը՝ ոչ այնքան կարգե ու կանոնե իրոք չէղելու. քան թե շեղումները չցուցնելու, պարտկելու մեջն է:

Ոչ ոք աշխարհիս վրա Նիկողոս աղայեն ավելի կյանքին մեջ իր թերացումները պահած էր. ամբողջ ընտանիք մը քայքայեր, իր հարագատ զավակներուն ոչ միայն ապրելու նյութական միջոցները՝ այլ անուն մը ձգելու չէր հոժարեր. ատոր համար ու իր հանցանքը ատ տղոց վրա ձգելով փախեր էր աշխարհեն: Ընկերակա՛ն նախապաշարյալ կարծիքը ոչինչ կրնար ուզել իրմե ասկե ավելի:

Շանրության առջև իր վայելած հարգանքեն բան մը պակասած չտեսնելու համար շարժած էր միշտ անիկա, իր բովանդակ կյանքին մեջ. իր կամքե զուրկ մարդու նկարագիրն ալ մնացածը ըրեր էր:

Կամաց-կամաց կը տանեին դագաղը այս մարդու, որ իր հանցանքին բոլոր ահավորությամբը կարծես թե ծանրացած էր այս պահուս:

Շետո, մեռելակիր մարդիկ քոլոնեի ջուր՝ սրսկել սկսան դագաղին վրա. անոր շատ մոտեն գացողները թաշկինակնին քիթերնուն տարին. դիակին նեխումը սկսած ըլլալու էր, վասնզի գարշելի հոտ մը. ամեն ջանքերու հակառակ. կը ծավալեր, դուրս կ'ելլեր գոց սնտուկին չորս դիեն:

Ու այս ապականությունը, գոր կարելի չէր ըլլար ահավասիկ պարտկել. այս մարդուն վախճանին խորհրդանշանը կը թվեր, ամեն եսասեր կյանքի վերջանալուն խորհրդանշանը, հսկույն ժայթքելով դուրս, գերեզմանի մը մինչև մուտքը հասնելուն հսկ չսպաւելով:

1 քոլոնեի ջուր -- օղեկոլոն, օծանելիք

Հիմա գարշահոտությունը կը սաստկանար, այս աղվոր կիրակի օրը աղտոտելով. ապահովապես ներքին արյունահոտություն մը պատահած ըլլալու էր. մեռելին տերերը ինչ ընելիքնին չէին գիտեր ալ. եկեղեցիին առաջին կարգի թավիշե ծածկոցը՝ իր արծաթափայլ լայն խաչովը փռված այս դիակին վրա՝ բոլոր համակրությունները, որ այս մարդուն կ'ուղղուէին, չէին հաջողեր այս թարախի ու շարավի կույտին պղծությունը նվազեցնել:

Յերեկվան մաքուր ու պայծառ արևը վերեն կ'իջներ ամենուն վրա, իր ճշմարտության հստակ լույսովը ողողելով այս պատիր մարդոց տղայական շարժումները, հեգնելով անոնց մուռն ու շինծու խղճմտանքին կարգն ու սարքը:

Ընտրյալ բազմություն մը ետևեն կ'երթար. ամենքը միաբերան անոր գովեստը կու տային. չարախոս մը, որ անպակաս է ասանկ հավաքումներու մեջ, փսփսաց, որ լուսահոգին երկու զավակ ուներ, երկու զավակ, զորս չէր ճանչցած. ամենքը լսեցին ասիկա. բայց այդ բազմության աչքին՝ ճիշտ այդ զավակները չճանչնալուն մեջ կը կայանար այս մարդուն պատվավորությունը. երես չտվին ու ծուռ նայեցան այդ շատգրուցին:

Կը հիշեմ հետո դատը, որ ծագեցավ այս մարդուն մահվոնեն վերջը:

Սոֆիկ հանրմ իր սուգը պահեց, բայց զավակներուն իրավունքները պահպանելու մեջ չթերացավ. նախ թաղական խորհուրդին, հետո Պատրիարքարան գնաց, իր զավակներուն ինչ ըլլալիքը հարցուց. ամեն տեղ իր լրբությանը վրա զարմացան. ինչպէս ս. պսակը չտեսնող կին մը՝ ամուսնական և մայրական իրավունքներու թեկնածու կ'ըլլա. վռնտեցին զինքը. ճարը հատած այս մայրը Նեկտար հանրմին լուր դրկեց. անոր եղբայրը իր զավակներուն հայրն էր ու մեծ հարցստություն մը ձգած էր. այդ զավակներուն համար օգնություն մը ուզեց:

Նեկտար հանրմ խոսքը ըրիշեն փոխ չէր առներ. պատասխան տվավ, որ անոր փիճերը նայելու պարտք

չունէր. այն ատեն Սոֆիկ հանրմ դատարան դիմելու ելավ: Ժողովները ու դիվանները իրար անցան խնդրույն, պահպանելու համար ամուսնության նվիրականությունը, որ վտանգի տակ ինկած կ'երևար իրենց աչքերուն:

Բայց արդարությունը այս կնոջական վայնասուններուն առջև տեղի չտվավ:

Դիպվածով ներկա գտնվեցա Մեծ Չարշիի դուռը, երբ Շերիի պաշտոնյաներ հանգուցյալին սենյակը կը կնքեին. իրիկվան ուշ ատեն էր ու մուրթ կ'իջներ տակամ, քարակոփ կամարներուն տակ կը թանձրանար. խույուսճիները եկեր հավաքվեր էին այնտեղ:

Նեկտար հանրմը իմացեր, վազեր հասեր էր հոն՝ լեզու ու բերան կտրած. բոլոր էսնաֆությունը իր ավանդական մոլոր վարդապետություններովը, կեղծիքով ու շահով շինված բարոյականովը այս պառված աղջիկով կը ներկայանար, հայերեն-տաճկերեն խառն ի խուռն հիշոցներով լեցուն լեզվագարությամբը: Կը խոսեր ան, պաշտոնյաները համոզել կը ջանար. ու անոնց անկարելիքի ու անտարբեր դեմքեն չկրնալով քաջալերություն գտնել, հոն ժողոված արհեստավորներուն կը դառնար, վկա կոչելով զանոնք իր դատին արդարությանը, քրտնաթոր, լեզուն դուրս ինկած, գրեթե հեկեկալով:

— Ես Նիկողոս աղային հարազատ, էոզ՝ քուրն եմ. կը ճանչնաք խույուսճի Նիկողոս աղան:

Բազմությունը կը մոտենար, հետաքրքիր կոնիվ մը դիտելու, վեճի ունկնդրելու համար:

— Հորմես մնացած է այս բոլորը, — կը պոռար անիկա, — Գևորգ աղայն. եկեր ախպորս սենյակը կը կնքեն, ինչ իրավունքով. ես ու քուրս, մեյ մըն ալ եղբորս զավակը ժառանգորդ ենք. այս է օրենքը. հիմա ելէր սուտ զավակներ կը հնարեն կոր. աս ինչ անպատվություն իմ ախպորս. լուսահոգին աղա մարդ էր, անանկ բան չէր ընդուներ:

1 էոզ — (թուրք.) հարնազատ

Հետզհետե ծանրացող մթության մեջ՝ դեմքը
չէր տեսնվեր, բայց ձայնը՝ հեղձամղձուկ, խեղդվող,
անհետացող մոլորանքի մը պես, վերջին անգամ նոր
ույժով մը լռության մեջ կը թնդար, կամարե կամար
կը թռչտեր:

Հոն եկողներն մեկը խոսքի խառնվեցավ.

— Ես աղեկ գիտեմ, որ Նիկողոս աղան երկու զա-
վակ ունի:

— Ջավանկ մի ունի, փիճեր չըսեք սըվոնց, ո՞վ կը
ճանչնա ատոնք...

Հուզմունքեն՝ ձայնը կը դողար ու պաշտոնյա-
ներու ձեռքեն կը բռներ կնքելու գործողության դի-
մադրելու համար: Մեղմիվ, մարդիկը մեկդի կ'ընեին
զինքը, համոզելով, որ իրենց պարտքը կը կատարեին
ամեն բան կնիքի տակ դնելովնին, թե այդ գործողու-
թյունը մեկու մը իրավունքին վնաս չէր տար:

Բայց Նեկտար հանրմ կը համառեր, կ'ընդվզեր՝
իր կամքը ունե կերպով քալեցնելու վարժությանը մեջ
վիրավորված, ու իր գեր ու կարճ հասակովը պատ-
վարի մը պես կենալով երկաթե դրան առջև, անոր
մուտքը արգիլելու գերմարդկային ջանքով մը ու
ցասմնակոծ ատելությունը դարձնելով անոնց, որ այս
դատը կ'ընեին իրեն դեմ:

— Այո, փիճեր, պարզ փիճեր անոնք...

Հետո մարելիք մը եկավ վրան, երեսը կապուտ-
ցավ, ծամրակեցավ. ջուր զարկին ու աթոռի մը վրա
նստեցուցին զինքը. աչքերը գոց էին, բայց շրթունքը
դեռ քիչ մը ատեն երերացին՝ շարունակելով թոթո-
վել նախատինքը, մինչև որ գոցվեցան:

— Իջվածք է, — ըսին հոն գտնվողները:

Ու նորեն ժառանգությունն էր, աստի ժառան-
գությունը այս անգամ, որ նտացվածքի ժառանգու-
թյունը այդբան սաստկությամբ պահանջող այս կինը
միանգամ ընդ միշտ գոհացուց:

(1901)

Մանայի քարն իրեն

Ա.

արգամանչաց վարժարանին հիշատակներես ամենեն քաղցրը՝ պատուհան մըն էր, Թաշ Վերտիվենեն պատուհան մը:

Փողոցի դրան քովեն եղրևանի մը կը բարձրանար կը տարածվեր տանը երեսին, հինցած տախտակներուն գունաթափ ներկին վրա, հազար ու մեկ ճյուղերով, որոնք հետզհետե հեռուն երթալով կը նըրբանային, իրենց ելևէջներուն, գիրկընդխառնումներուն հետ պտտցնելով կանաչ տերևներու և կապույտ ծաղիկներու կոհակներ:

Մենք այդ ծաղկի ու տերևի, գարնան ու երջանկության շրջանակին մեջեն կը տեսնեինք միշտ իր հիանալի դեմքը, մազերը՝ ցիրուցան իր եղրևանիին պես, և սև սիրուն աչվըները՝ որոնք կը ժպտեին մեզի՝ երբ իրիկվան արձակուրդին կ'անցնեինք փողոցեն, դասի տետրակները թեւերնուս տակ, ապագայի հիմար երազները գլխնուս և որ աճելին է՝ սրտերնուս մեջ:

Կը ժպտեր մեզի, մեր դպրոցականի հետաքրքիր ու պահանջող ակնարկին փոխարեն, կը խնդար փողոցին այս պատանի անցորդներուն, որոնք ալ մտերիմները, պաշտողներն էին իրեն:

Սորված էինք անունը՝ գեղեցիկ, տարօրինակ, իր դեմքին պես. կը հիշեմ, որ մեր բանաստեղծական առջի փորձերուն մեջ ինքը եղած էր խռովիչ մտատիպարնիս:

Հայր Արսենի ազատ մեծաչափ տողերեն սկսած մինչև հինգ ոտքով անձուկ ոտանավորներու մեջ սիրեցինք ու երգեցինք զինքը, սիրահարական գրագիտություն մը, որուն մեջ Թերզյանի դասերը իր անուշ նայվածքին կը խառնվեին ամեն ատեն:

Հիմա այդ պատուհանը փակ է, այդ տունը կիսակործան ու թափուր՝ մեր սրտերուն պես:

Միայն՝ եղրևանին կ'աճի, կը սովարանա միշտ. ծառ մըն է հիմա. ամուր ու հաստատ բունին կռթնած՝

մինչև տանիքը հասցուցած է տերևներուն կանաչ սաղարթները ու ծաղիկներու գլխահակ գանգուրները. իր ճյուղերն ու ընձյուղները՝ անհուն տարփանքի մը, ջիղերու մշտնջենական երիտասարդության մը գալարումները, պրկումները ունին, և ծերությունը, այս ծառին մեջ, ամեն գարնան՝ մոլեգին, ախտավարակ ծլումներով, ծաղկումներով աչքի կը զարնե:

Բ.

Մերվինազ մեկունը կամ մյուսինը չէր, հայտնի կ'երևար, որ կը սիրեր մեր Դ. կարգը իր հոգիին պես. հմարկ է ըսել, որ ինքն ալ մեր Դ. կարգին պաշտեցյալ հոգին եղավ միշտ:

Իր ժպիտը՝ ամենուս վրա բաժնվելով չէր տկարանար, պզտիկնար, անբավական դառնալով առանձին ամեն մեկերնուս. ո՛չ. այլ կերպով մը իր գորովը ու խանդաղատանքը՝ վառ ամենուս համար ալ:

Թերևս մեր անձերը չէր սիրեր, այլ մեր պատանությունը, մեր թիվը, մեր զարտուղությունը:

Երբեք իրարմե չնախանձեցանք զինքը. ոչ ալ իր ընտանիքը ընդմիջեց մեր անմեղուկ տարփանքին քաղցրությունը. տասերեք տասնըչորս տարու պատանիներ՝ լուրջ թեկնածություններ կամ վախնալու տարփավորներ չէին անշուշտ. բայց կրնամ վստահությամբ ըսել, որ ամենքնիս ալ այդ պահուն հոժարափուլթ պիտի ամուսնանայինք իրեն հետ, թեև ուրը, տասը տարու մեծ եղած ըլլար մեզմե:

Այս սերը՝ Դ. կարգին ուսման ծրագրին մասը կը կազմեր, քաղցրացնելով անհատնում դասախոսություններով լեցուն օրերնիս. իր հրապուրիչ դեմքը՝ կառավարչին ժանտ ու թթված երեսին դառնությունը կը մոռցներ:

Այսպես հեշտիվ բուրբեցավ տարեշրջան մը, որ չպիտի վերսկսեր, Թարգամանչաց վարժարանի խանգարմամբ: Դ. կարգը՝ այնքան հոծ, այնքան սերտիվ կապված, մեկ սիրտ, մեկ հոգի չմնաց. ամենքը ցրվե-

ցան հոս հոն, ամբողջացնելու համար կիսկատար ուսումնին, ապագա մը շինելու. ընկերական գոյություն մը պատրաստելու հետամուտ: Անհունական հաշիվներու ֆորմյուլներուն և Քեփլեռի օրենքներուն մեջ մոռցանք Սերվինազն ու իր եղրկանիով գոցված պատուհանը:

9.

Ինքը չմոռցավ մեզ. հինգ տարի վերջը, երկրաչափի վկայականս առնելէ ետքը, տոնախմբության երեկույթի մը մեջ հանդիպեցա իրեն. նույնը մնացեր էր իր հրաշալի գեղեցկությունը, և բազմության մեջ իր գլխու շնորհալի շարժումեն անմիջապես ճանչցա Սերվինազը. պարողներու կրկին շղթայով մը շրջապատված էր. ես՝ արդեն հեռու աշխարհիկ երիտասարդ մը ըլլալէ, ավելի վայրենացած իմ չափի ու հաշվի մարդու վերացումիս մեջ, արհամարհանքով կը նայեի այդ փերևետիկ՝ տղոց, հեռվէն կ'ունկնդրեի այն փուռ ու սնտոի խոսակցությանց, որոնցմով օրհորդին քով ամեն ոք իր նրբամտության չափը կու տար:

Ակամա միտքս կը հաշվեր (հաշվի մարդու ունակություն մը) արժեքը այդ տղոց, այդ ծեփծեքումը, այդ սեթևեթ շարժումները, և գումարս՝ անհունապես փոքրի, գրոյի, ոչնչության կու գար կը հանգեր:

Սրահին լույսերուն մեջ Սերվինազ կը ճառագայթեր, մաքուր հագված, ձեռնոց դնող երիտասարդներու թւը մտած. որչափ կը փափագեի խոսիլ հետը. քննչ պիտի ըսեի. եթէ երբեք համարձակեի մոտենալ իրեն. հինգ տարի առաջվան մեր պատուհանի մտերմությունը կը բավէր հանկարծ քովը երթալու, հոս այս մարդոց մեջ, իբրև թէ ընդհատված խոսակցություն մը շարունակելու ձևով:

Սերվինազը դիտելով իր գեղեցկության հաղթանակին մեջ, կը հիշեի Թաշ Վերտիվենի պատուհանը,

եղրկանիի կապույտ խոպոպները և մեր անմոռանալի Դ. կարգը, որուն մնացորդն ու ներկայացուցիչն էի այստեղ. և այս պահուս միտքս կու գային մեր բերթվածներեն տուններ, ամբողջ հավաքածո մը, որուն մեջ իր անունը կը կրկնվեր միշտ անուշ արձագանքի մը նման և զորս ներշնչող աստվածուհին ահա դեմս է, հոն, այդ ապերախտը՝ որ զիս չի ճանչնար հիմա:

Սրահը կը թողում սենյակի մը անկյունը քաշվելու համար և ահա շրջագցեստի շրջուն մը կը լսեմ ետիս. ինքն է. աճապարանքով կը մոտենա ինձի. կ'երևա թե շատ ատեն չունի կենալու:

— Ի՞նչպես ես, աղէկ ես:

Կը սիրեմ այս պարզ ու եզակի ձևը, որ պաշտոնականի չի վերածեր մեր տեսությունը. կը զգամ, որ միշտ մեր Դ. կարգին Սերվինազն է:

Լրջաթույր ձեռնոցին թաթիկներովը կը շոյե երեսս:

— Մեծցեր ես:

Ինքը ապահովապես ավելի երիտասարդացած էր: Հետո, մտերմաբար, տասը տարվան բարեկամի մը պես, շարժելով իր աղվորիկ գլուխը, ու վեր առնելով սաթի պես փայլուն մազերեն մաս մը, որ ձակտին վրա կ'իյնա շուրջը կը դիտե անգամ մը, գողունի նայվածքով, կարծես նախանձոտ աչքերե գաղտուկ՝ սիրո ապացույց մը տալու համար ինձի. ո՛չ ոք. այն ատեն գոհ սիրտով ինձի կը դառնա.

— Ծխելու համար հոս եկա. մարդ չտեսնա, շուտ, սիկառ մը տուր:

7.

Այդ գիշերեն գատ մեյ մըն ալ չտեսա զինքը: Այն միայն իմ դասընկերներես, որ միշտ հետևեցավ իրեն՝ ինձմե տարիքով ու սրտով մեծ երիտասարդ մըն է:

Երկուքն ալ ձախորդությանց զուգահեռական գիծով մը շարունակեցին ճամփանին. Զարեհ չմտավ

¹ փերևետիկ — (արևմտ.) պճնված, զուգված, զարդարված

երբեք այն ուղին, ուրկե խղճահարություններե գուրկ ապիկարությունները կը հառաջդիմեն. գործի մարդ չեղավ բնավ. իր հոգին՝ մաքուր, միամիտ ու երիտասարդ մնաց: Դպրոցեն ելլելուն՝ վաճառականի գրագիր եղավ և գրագիր մնաց մինչև վերջը. դպրոցին մեջ ամենես հառաջադեմն էր, բանաստեղծ մըն էր. հոս՝ վաճառատան ահագին մաշտոցներուն դեմը՝ ապշած, օրն ի բուն կքելով, խոնարհելով անբանի մը աշխատության տակ, դեռ ատեն կը գտներ իր գրական փորձերը, պատրանքները շարունակելու:

Չորպաճին **Արևելքի** մեջ կարդալով **Ջարեհի** ստորագրությունը, կը զարմանար, կը նախանձեր իր յազըճիին¹ գրական կարողության և համբավին վրա. գրպանը ստակ մը չունեցող մեկը, զոր ամեն ոք կը ճանչնար, մինչդեռ ինքը՝ էֆենտին, հարուստ ըլլալով հանդերձ, անծանոթ կը մնար. և հաջորդ օրը **Ջարեհին** դեմ կը դառնար իր զայրույթը, կը դիտեր սեղանին վրա ծռած գրագիրը, ջանալով աչքին պոչովը գուշակել անոր գրության նյութը, վախնալով, որ իր վճարած աշխատության մեջեն մաս մը չգողնա. և այս հեռատեսությամբ առաջուց կը հանդիմաներ զայն.

— Արևելքին զըր-զըր հողված գրելուդ սա սոն պիլանչոն² լմնցուր:

Այս հաշիվներուն մեջ Սերվինագի պատկերը, դպրոցական օրերուն սերը, անբաժան կը մնար իր սրտեն, որուն վրա կարծես հիմա պատատուկ տունկի մը պես երթալով մը փաթթվեր:

Չէր վշտացեր Սերվինագի ամուսնության լուրը առնելուն. թերևս երջանիկ ըլլար այդ ամուսնությամբ. **Ջարեհի** սերը անձնուրացության կը մոտենար հիմա. բայց այս ամուսնությունն ալ ահա աղետավոր ու դժբախտ միություն մը եղած էր. հիվանդության, չքավորության շրջան մը:

Հիմա երիտասարդը ալ ավելի կը համառեր, անդրդվելի կը մնար իր սիրույն մեջ: Տարօրինակ տեսարան մըն էր այս տղուն կյանքը, որ իր տոմարներուն մեջ թաղված, հավատարիմ իր առջի սիրույն, դեռ այս կինը կ'երազեր ու անոր կը ցանկար ամեն վայրկյան. ոչ ամուսնությունը, ոչ չքավորությունը, ոչ գեղեցկության կորուստը մազի չափ էին դրդած և տկարացուցած իր սիրույն հաստատուն ու զորավոր շենքը:

Վեհանձնության, ասպետական հավատարմության պարտք մը կը համարեր ձախորդության, անկման ժամանակ չլքել իր սիրույն առարկան. ընդհակառակը՝ վաճառատան մեջ զինքը չորս կողմեն շրջապատող ապշեցուցիչ թվանշաններուն մեջ՝ իր բանաստեղծի երևակայությունը կը գրգռվեր:

Գրչին տակն էին այն մեծամեծ գումարները, որոնք վայելքներու աշխարհներ կը նշանակեին. հարյուր հազարավորներ իրարու վրա բարդելով կամ իրարմե զեղչելով ոսկիի դեզեր կը խառներ իր տոմարներուն մեջ, ինչպես միջին դարու ալշիմիսթ¹ մը իր ատրաշեկ² հալոցին մեջ: Օրն ի բուն գրչի մեկ հարվածով կը հարստացներ կամ կը փճացներ այն հեք արարածները, զորս ինք ստեղծած ու կնքած էր Մայր-Հաշիվին ամեն մեկ էջին գլուխը, Ընդհ. Ապրանք, Մստուկ, և որոնց վրա, ամենահզոր նախախնամության մը նման, կը խրոխտար:

Ի՞նչ կ'ըլլար, եթե այս բոլոր հիացուցիչ գումարները, որոնք իր գրչին տակեն կ'անցնեին շարունակ, մարմին առնեին հանկարծ, չքավորության մատնվող սիրուհիի մը ընծայելու արժանի կյանք մը շինելու համար:

¹ յազըճի — (թուրք.) գրագիր

² սոն պիլանչոն — սոն (թուրք.) վերջին, պիլանչո (իտալ.) հաշվեկշիռ

¹ ալշիմիսթ, ալքիմիկոս — ալքիմիայով զբաղվող մարդ

² ատրաշեկ — կրակի մեջ տաքանալով շիկացած. շիկացած երկաթի գույն ունեցող

Ե.

Թարլա-Պաշըի անձուկ ցեխոտ փողոցներեն մեկը. քարուկիր տուներու խիտ ու հոծ շարք մը, կարգով կեցող դպրոցականներու գիծի մը կամ քով քովի սեղմվող մսկոտ հավերու երամի մը նման. հազիվ հինգ կանգուն լայնքով տուն մը, որ իր երկու քովի պատերուն մեջ ձգմվելուն համար կարծես վեր վեր կ'ելլե շարունակ. բաց դուռնեն՝ կերակուր եփելու հոտ մը կը ծավալի դուրսը, ներսը, բակին մեջ, սանդուխին վրա, որ մուրօն մեջ կը կորսվի:

Պեմ դեմի երկու սենյակ առաջին հարկը կը կազմեն. այսպես ալ բոլոր մյուս հարկերը. իրական սեֆեր թասի³ մըն է այս տունը. ու կ'ելլես վեր, հարկ մըն ալ վեր, և ուրիշ հարկ մըն ալ, առանց հաջողելու կատարը հասնիլ. Պ. Փափազյանի «Վերելքն հԱրա-րատ»-ը:

Ամեն սանդուխին վերջանալուն՝ որ սահմանագլուխ մը կը նշանակե, լեզուները, դեմքերը կը փոխվին. հունարենով կը սկսիս՝ գերմաներենե, ֆրանսերենե, տաճկերենե անցնելե հետո հայերենին քով շունչ առնելու համար: Հոս՝ ծեր հելլենուհի մը, հոգ՝ մանկամարդ հայ հռոմեական կին մը, ամեն տարիքներ ու ամեն տարազներ, որոնցմե կ'անցնիս անսայթաք, հոն, վերը, Սերվինագի սենյակը մտնելու ջանքով:

Այդ սենյակը պետք է տանիքին անմիջապես տակը գտնվի. բայց որքան ալ բարձրանաս, երբեք բացարձակ վստահություն չկա հոս, վրադ դեռ ուրիշ հարկ մը չունենալուդ:

Երկու պատուհաններեն կը տեսնվի Թաթավան Փերայեն բաժնող ձորը, որուն գառիվայրի տուներուն երկարող կարգերը հետզհետե իջնող լայն սանդուխ մը կը ձևացնեն:

¹ սեֆեր թաս -- (թուրք.) իրար մեջ հազգրած ամաններ. ամանաշար

Սերվինագ՝ երկնեն բաժնված՝ հոս կը բնակի իր ութ տարու տղուն, Լևոնին հետ. երեսունըհինգի մոտ կին մըն է, անցյալ գեղեցկությանը գիտակցությունը, արժեքը զգալով հոս, այս պոռասային¹ մեջ, որ Փերա կը կոչվի, հիմա ալ, իր սև սաթի մազերը առատ ու գեղեցիկ են առաջվան պես. հասակը նուրբ, բարեձև մնացած է. երեսին մորթը կծկած քիչ մը. շրթունքը՝ հեզնության պրկում մը ունի, որ դեմքը կը տգեղցնե, բայց ակռաները մաքուր և ամբողջ են. վերջին հիվանդութենեն նիհարցած՝ ուսին տախտակները կը ցցվին դուրս:

Ջարեհին հետ խոսած ատեն կը բացատրե, որ չէ կրցած աղեկ մը վրա գալ. պզտիկ օդափոխություն մը, քիչ մը աղեկ գինի, և առջինն աղեկ միս պիտի կապե, միս, այր, վասնզի, անանկ չէ, էրիկ մարդիկ միսե կ'ախորժին:

Կը խոսի խնդալով, կը խոստովանի իր հրապույրներուն պակսիլը, ինչպես հանցանք մը պիտի խոստովաներ ակամա. և արդարացնել կ'ուզե ինքզինքը, պատճառները թվելով, քաշած նեղությունը, գեշ էրիկ մը, հիվանդությունները: Հետո երիտասարդը, խապառ չիուսահատեցնելու համար իր վայելչությանը վերադարձնե, կ'ավելցնե, որ ամեն բան կրնա դարմանվիլ քիչ մը հանգստության երես տեսնելով: Անցյալը ապագային երաշխավորության կը կոչե, երաշխավորություններու ամենն անհիմնը:

— Ատեն մը, գիտես, ինչպես պլըխ-պլըխ² էի. հիմա չորցա:

Եվ կը ժպտեր տխուր ժպիտով մը, որ ալ ավելի կը տգեղցներ գինքը:

Շուրջը կը նայեր, սեղանին վրա, անկյունները փնտրտուքի կ'ելլեր ու կը դառնար երիտասարդին.

— Թյուլթյուն չունիմ, որ հրամցնեմ:

¹ պոռաս, բորսա — (ֆրանս.) ֆինանսական և առևտրական խոշոր գործարքներ կատարող հիմնարկ, բանվորական ուժի առաջարկի և վարձման վայր, սակարան

² պլըխ-պլըխ — (թուրք.) չաղիկ, թմբիկ

Քիչ մը վերջը իր կյանքեն կը գանգատեր.

— Աղեկ օրի երես չտեսա. հազար հոգի փեշիս կը պտտեր, դուն աղեկ գիտես:

Կը շարունակեր, բաղդատություն մը ընելով մտքեն.

— Իմ կեսս չարժողները...

Եվ, հավանական պատասխանի մը առաջը առնելով:

— Չեմ ըսեր, որ ես գեղեցիկ եմ. առաջ՝ ուրիշ խոսք:

Ամեն ոտքի ելլելուն ակնարկ մը կը նետե դեմի հայելիին. սև, հինգած շրջանակով հայելի մը, որուն վրա ոսկի քանդակները կեցած են դեռ. մեկ նայվածքով իր մարմնին, կեցվածքին, հագուստին դիմացինին վրա ընելիք տպավորությունը կը հարցնե անոր և շրջագետտին մեկ փոթը կամ մազին մեկ ոլորքը կը շտկե շուտով:

Փողոց ելած ատեն՝ ուշադիր, հետաքրքիր, կը դիտե կիները, որոնք կառքերով կ'անցնին սրարշավ, ժամանակ չձգելով իրեն դատաստանը ամբողջացնելու. անաչառ արվեստագետի մը պես կը տեսնե, կը ցուցնե ամենուն պակասությունը, չբաշվելով բնավ տեսած կատարելություններուն վրա ալ հիանալե.

— Սա անցնողը, նայե՛, աղվորիկ է, ըսելիք չունիմ:

2.

Սերվինազ կը գիրնար. միս կը կապեր վերջապես, տանտիկնության միսը. և երիտասարդը կը շարունակեր գալ, ամրացած իր տոմարակալության պաշտոնին և այս կնոջ համար ունեցած սիրույն մեջ. ամուրի մնացած էր հակառակ իր մորը ջանքերուն, երբեմն գեղեցկությանը, երբեմն տգեղությանը համար չկրնալով գատվիլ Սերվինազեն և անոր կյանքին մոտ մնալու սովորությունը չկրնալով մեկդի թողուլ, մեկդի թողուլ իր բոլոր հավատքը:

Այս տան մեջ, ուր բոլոր վարձակալները կը ճանչընային զինքը, կու գար ժամերով մնալ. երբեմն վերը

կը սպասեր մինակ, որպեսզի Սերվինազ վարը խոհանոցին մեջ իր կերակուրի պատրաստությունները ավարտե ու գա դեմը նստի. երբեք հետը դուրս չէր ելեր, վախնալով, որ արատ չբերե անոր անունին:

Վերջերը ալ տունեն էր գրեթե, ազգական մը Սերվինազին համար, որ անոր ներկայությանը իր սենյակը կը մաքրեր, անկողինը կը շտկեր. երբեմն դեմի սենյակեն դրացուհին կու գար, կաթուղիկ հայուհին, իրենց հետ խոսակցելու, ան ալ ամուսինեն բաժնված կին մը, ավելի մանկամարդ, պզտիկ քույր մը Սերվինազին, և բարեկամ մըն ալ կը բերեր մեկտեղ, ան ալ իր ազգականը անշուշտ:

Սերվինազ կը սկսեր ճանչցվիլ, հյուրեր կու գային. ինքը կը սորվեր Փերայի խոսելու հատուկ շեշտերը, վարվելու եղանակները:

Ջարեհ կատակ կ'ըներ այս հյուրերուն վրա. երբեմն կը հարցուփորձեր.

— Ո՞վ էր սա առջի օրվան մարդը:

— Ի՞նչ, մտկե ալ կը նախանձիս, ես մնացի մնացի՝ ատանկին մնացի:

Հետո՝

— Ես մարդու նայելու սիրտ ունիմ. ասկե՛ ետքը:

Օր մըն ալ ելավ խորհուրդ հարցնելու Ջարեհին:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Պեքյար փողոցը աժան տուն մը կա, վարձու բռնեմ՝ փանսիոներ՝ առնելու համար:

Երիտասարդը համակարծիք չէր. այս պզտիկ սենյակեն գոհ էր ինք, թեև ատեն-ատեն արմունկովը՝ ներս մտնողի մը կամ դուրս ելողի մը զարնվեր մութ սանդուխին վրա:

Վայրկյան մը չէր կասկածեր այն կեղակարծ պարկեշտության երևույթին վրա, որ այս տան մեջ կը տիրեր, այս էրիկնեն զատվող կիներուն, այս երիտասարդ ազգականներուն ալելվուկ բարքերուն վրա, որ կը լեցվեին հոն, իր սերեն դուրս հետաքրքիր ըլլալու պետքը չզգալով բնավ և հավերժացնելով մեր միամիտ Դ. կարգը:

Է.

Ամառվան իրիկուն մըն է. Մեծ Փողոցին մեջեն կը քալեր դիտելով վաճառատուններու ապակիներուն պարզած պերճությունները, հանդարտ ու ստոյիկ, երբոր Կալաթա Սարայի մոտ Լևոնը տեսավ, ձեռքը օղիի շիշ մը բռնած, թուղթի մը փաթթված աղանդերի՝ տեսակներով:

Կեցավ. Հարցուց որի տանիլը այդ ամենը. հյուր կար տունը. հյո՛ւր. ինչ հյուր. օղիի փոքրիկ շիշը կը պատասխաներ իրեն. այս գլուխ գլխի զվարճության պատրաստությունները՝ փոքրիկ տղուն ձեռքին մեջ՝ պերճախոս ու ահռելի կը թվին հանկարծ. սթափում մը կ'ունենա. փոքրիկ մանրամասնություններ, որ իր աչքեն կը վրիպեին, հիմա կուգան հատիկ-հատիկ ամբաստանության ահագին զանգված մը ձևացնելու. իրավ է արդյոք. այո՛, առջի անուղղա աղջիկն է այս կինը, այն, զոր Թաշ Վերտիվենի պատուհանեն կը տեսներ, եղրևանիին կապույտներուն մեջեն, և որ հիմա այդ ծառին պես ապաժաման ծաղկումներով կարթըննար՝ տարիքը առնելուն հետ ուշ մնացողի մը պես՝ ավելի բուռն տենչանքներու կատարը բարձրանալու մրցումով:

Եվ կը խորհի իր ալ կյանքին, ամուլ, անօգուտ ու աննպատակ, ամբողջ տառապանքի, սպասումի կյանք մը, որ ընդբարշ գացած է միշտ այդ կնոջ ետեվեն, բոլոր պատանությունը ու բոլոր երիտասարդությունը կապված, գամված այս կնոջ խոստմնատու նայվածքին, որոնք այս վայրկյանիս անկե բաժնվելով ճևե հենակետ մը չեն կրնար գտնել:

Իր պատրանքներուն այս քայքայման մեջ կը զգա, որ Մեծ Փողոցի շենքերը կ'երերան, իր վրա կը փչին. կառք մը՝ զոր չի տեսներ՝ զինքը խորտակել կը սպառնա. թևեն կը քաշեն. անցորդները այս ապշած դեմքը դիտելով կը զբոսնուն: Սփոնքի խանութին

առջև, օղիին շիշը բռնող փոքրիկ տղուն քով կեցած կը խորհի, կը վճռե. պիտի ձգե, պիտի թողու այդ կինը, որ այս վայրկյանեն ալ գոյություն չունի իրեն համար. կը չափե իր որոշման առաջ բերելիք սրտահուզությունը ու կ'ուրախանա, հիմա, շուտով, լուր մը, մահացու կապարի մը պես անոր ճիշտ սրտին. հասկնա, որ ալ տեղյակ է ամեն անցած դարձածին:

Լևոնին թևեն կը բռնե.

— Ինձի նայե, մամայիդ բարև ըրե ինձմե:

Ու շեշտելով տղուն իր ապսպրած բարևին ահագին նշանակությունը,

— Չմոռնաս հա, ինձմե մամայիդ բարև ըրե:

(1892)

¹ աղանդեր — ճաշից հետո մատուցվող մրգեղեն, քաղցրեղեն

Գուսար

Ա.

ման հայ հռոմեական կին մըն էր, եվրոպացիի մը հետ ամուսնացած. գեղեցիկ, չեմ գիտեր շիտակը. ո՛չ, գեղեցիկ չէր ան, գեթ արվեստագետներուն սահմանած գեղեցկությամբը:

Թուխ դեմքով սևաչվի մը, հոյաշեն կառուցում մը, որուն լանջքին ու բարձրուն գեղծանող, շռայլ-վող կարկառները պակասություն մը պիտի ձևացնեին, եթե հասակին բարձրությունը չըլլար:

Հոն՝ ուր իր մասնավոր պչրանքը կը դներ այս կինը, իր ոտքերն էին, միշտ նոր պոթերու¹ մեջ ամփոփված ոտքեր, որոնց նրբավարտ մատներուն ծայրերեն մինչև սրունքին դնդուց միսը բարձրացող ու գրկող նուրբ կաշին երևան կը հաներ ան, անպատկառ հրճվանքով մը, փողոցի փոշիեն կամ ցեխեն չաղտոտելու համար, պետք եղածեն ավելի վեր՝ շատ ավելի վեր հանգրիճելով² իր շրջագգեստը:

Այս ոտքերը բանաստեղծներուն երգած փոքրիկ ու մանկական խաղալիքները չէին, այլ իր մարմնեղ ու հասուն կնոջ — ըսի միթե, որ երեսունը անցուկ էր անիկա — համեմատություններուն կը պատշաճեին, իրենց գիծերուն զմայլելի ներդաշնակությամբ մեջ միայն հայտնելով իրենց ուրույնությունը:

Էմմային դեմքը վերլուծող մը, այն հատուկ գիտության կանոններուն համեմատ, որոնցմով կ'ըսեն թե մարդկային հոգվույն մինչև խորը կը թափանցեն, վախեն պիտի կենար. այնքան պակուցիչ ու ահավոր բան մը պիտի գտներ այս անմեղ ու մանկունակ երեսին վրա:

Աղջիկ ատենը Օրթագյուղի մեջ շատ տեսած էի գինքը. հիմա, շատ մը տարիներ անցնելեն վերջը, երբեմն Փերայի Շիտակ ճամփուն վրա կը հանդիպեի

¹ պոթ — երկարաձիտ կոշիկ

² հանգրիճել — այստեղ՝ զգեստի քղանցքը ամփոփել, զգեստը հուպ տալ, սեղմել

իրեն. ամառները Թարապիա կամ Փրինքիփոյի մեջ, ուր կու գար միշտ երկանը հետ. կը տեսնվեր և աներե-վույթ կ'ըլլար իսկույն:

Էմմա անոնցմէ չէր, որ ամիսներով տեղ մը կը կենան, այնպէս որ գինքը տեսնելու ստուգութիւնը ունենաս: Այլ այն վաղակորույս և ճիշտ ստոր համար փնտրված հետաքրքրող ու երբեք չգոհացնող կնոջական տեսիլքներէն մեկն էր, որոնց էրիկ մարդիկ անձկաբեկ կը սպասեն: Հորիզոնին վրա անակընկալ կերպով ծագող ու անհետացող լուսերէն մեկը՝ որոնց շավիղը Լը Վեռիէ մը, աշխարհիս բոլոր անհունական հաշիվները մեկտեղ բերելով, չէ կրցած դեռ ճշտել:

Ես, որ դիմագուշակ հարցուկի հովեր կ'առնեմ երբեմն, ամեն հեղ իրեն հանդիպելուս կը ջանայի, ինքնիրենս, իր գոյության առեղծվածը, իր աղիտաբեր արարածի կյանքին ալքերը պրպտել: Տեղ մը իրեն հանդիպելու, հետը տեսնվելու համար հնարք մը չըստեղծած դեռ, կը ձգեր կ'երթար ան, կարծես շատ իսկ սեպելով, իր վրա հիացողներուն համար, իր տեսքին քանի մի ժամվան վայելքը:

Բ.

Էմման ամուսնացած էր, շատ երիտասարդ ամուսնացած, քանի որ իր գավկըներուն էն մեծը հազիվ տասներեք տարեկան կար հիմա, թխադեմ տղա մը, ճիշտ մորը աչքերով:

Իր ամուսնության պատմութիւնը հետաքրքրական ու մասնավոր բան մը չունէր: Աղվորութեանը համար միայն առեր էր գինքը էրիկը, նիհար ու հիվանդկախ մարդ մը, ժանգոտած պղնձի դեմքով, որ չհափրացող ցանկության մը վայելքը փնտրած էր միայն այս ամուսնության մեջ: Էմմա, իբր ճշմարիտ հայ հռոմեական աղջիկ մը, եվրոպացիի մը հետ ամուսնանալով իր և իր ընտանիքին բաղձանքներուն կատարը հասած էր:

Ճշմարիտ սիրով մը կապված էր էրկանը հետ, տարիներով ու անձնվիրութեամբ խնամելով զայն գթութեան քրոջ մը պէս, առանց տրտնջալու և ուղիղ

բանի քիչ մը անհամաձայն թվող այս հավատարմութեան հարուցած ընդհանուր զարմանքին վրա զվարճանալով:

Շատոնց ըսեր էին բժիշկները, որ էրիկը երկար չապրիր, մինչդեռ մարդը հաճույք կը զգար ի դերև հանելով այս գուշակութիւնները ու իր հեք ոսկորներուն կմախաձև շենքը, իր կանչըցած երեսը պըտըտցնելով կնոջը պարարտ հրապույրներուն քովը:

Ո՛չ վեճ և ոչ կռիվ իրենց մեջը, ինչ որ քիչ զարմանք պատճառած չէր իրենց բարեկամներուն, որոնք, ամեն բարեկամներու պէս, գայթակղութիւններու ակնկալութեամբ կ'ապրին: Անակնկալ համերաշխութիւնը այս ամուսին՝ գրկանքի պէս բան մը կ'ըլլար անոնց, որ ամուսնության հաջորդ օրվան համար գրծտում, երկպառակութիւն նախատեսեր էին:

Եվ անոնք, որ ջանացեր էին իր հոմանիւնները ըլլալ, հիմա մեկիկ-մեկիկ քաշվեր էին, չծածկելով իրենց գայրույթը:

Մեկը միայն համառեր ու գամվեր էր անոր հրապույրներուն:

Օրթագյուղի իմ դպրոցական ընկերներես էր, ան ալ հեռվանց ծանոթ մը Էմմային, հիմա երեսունի մոտ, բայց դուրահաճատ ու միամիտ սրտով տղա մը, որուն հոգվույն ազնիվ մետաղը իր նոր թափծուկի՝ փայլին մեջն էր տակալին և զոր ձախորդությանց շունչը չէր եկած նսեմացնել:

Մաքուր հազված, առանց սեթևեթի սակայն, միշտ կարդալու գիրք մը բռնած ձեռքը, ընթերցումը ըլլալով իր մեծագույն զբաղմունքը, ճերմակ թաշկի-նակով՝ իր կարճատեսի ակնոցը մաքրելու զբաղած շարունակ:

Ամեն աղմուկէ, չափազանցութենէ հեռացող իր կյանքը՝ իրավամբ մեզ ամենուս օրինակ ցուցուցած էին միշտ: Երկրաչափական-ձևերու ճշտութեամբ կազմված էր իր գոյութիւնը: Հորը մորը մեկ հատիկը, աչքերնուն լույսն ու պարծանքն էր. գինքը ամուսնացնելու կարոտն զատ իր ծնողքը մտմտուք չունեին:

¹ թափծու — թափածո, ձուլածո, թափած

նշանավորության պատիկ խոսքեր զուրկվելու վրա էին իրենց դրացիներեն մեկուն աղջկան համար որուն տունը շատ կ'երթար ինքը:

Պանքային¹ մեջ, ուր լեցուն ամսականով պաշտոն մը ուներ, իր մեծերը կը սիրէին անոր հավատարիմ ու աշխատասեր բնավորությունը. մեծ ապագա մը վերապահված էր իրեն, գրեթե խոստացված:

Դպրոցեն դուրս՝ միշտ բարեկամ, մանավանդ թե մտերիմ մնացեր էինք, ինչ որ շատ չի պատահիր. կ'ըլլար սակայն, որ ամիսներով, երբեմն տարի մը իրար չտեսնէինք, բայց առջի հեղ իրար գտնելնուս, փոխադարձ քաղվածքը կ'ընէինք իրարմէ հեռու անցուցած օրերնուս, մեր ուրախություններուն և մանավանդ մեր հուսախաբություններուն, առանց անտեղի հպարտությամբ մը իրարմէ բան պահելու. և այս խոստովանություններով մեր ընդհատված մտերմությունը ալ ավելի կ'ամրանար: Չէր հավներ ան իմ ապրելու եղանակիս ու խրատելու կ'ելլեր զիս.

— Երջանկությունը՝ երջանկություն չփնտրելուն մեջն է. — կ'ըսեր ինծի, երբեմն:

Եվ իր անդորր կյանքը նետելով երեսիս, իր ըսածը կը հաստատեր:

9.

Ինծի համար, բոլոր զինքը ճանչցողներուն համար, ամենեն ապշեցուցիչ անակնկալը եղավ Էմմային համար ունեցած իր տարփանքին գայթակղությունը: Գիտէի քիչ մը այս կնոջ համար ունեցած իր համակրությունը, բայց այս վերջավորությունը մտքես չէի անցըներ բնավ:

Ուսկից ուր այս անփորձ ու միամիտ երիտասարդը կրցեր էր Էմմային պես կնկան մը սիրտը գրավել. ինչպես մանավանդ, ինքը՝ հանրային կարծիքին այնքան ուշադիր մը, պայմանադրական բարոյականնեն մագի չափ չշեղող մը՝ ոտքի հարվածով մը մեկդի ըրեր էր իր ծնած օրեն զինքը մեծցնող, չորս դիեն

պաշարող կյանքի կարգն ու սարքը, ընտանեկան ավանդությունները, ատոնց բոլորին վրա ելեր նստեր էր, ամուսնացած ու զավկի տեր կին մը առևանգելու ու անոր հետ ապրելու չափ առաջ երթալու համար:

Երբոր այս լուրը առի, վեղարը ու սքեմը նետող վանականի մը նմանցուցի զինքը, այնքան ավելի հոխորտ իր ըմբոստությանը մեջ՝ որքան խստակրոն եղած էր իր հավատքի ժամերուն:

Բնություններ կան, որոնք ջուրին թույլ ու մեղկ հնազանդության երևույթը կ'ընծայեն. բայց ջուրին կաթիլներուն միօրինակ ու անփոփոխ աշխատությունը լռելյայն կը կատարեն անոնք, մեղմիվ, հեշտորեն մաշեցնելով զիրենք շրջապատող քարերը ու ժայռերը և ծակ մը, անցք մը բացվելուն՝ հեղեղի մը պես դուրս կը թափին:

Այս երիտասարդինը այդ կարգեն էր ահա. ինքնիրենս այս խորհրդածությունները ըրի միայն: Այս առևանգությունը սակայն ընդհանուր խոսակցության նյութը եղավ. կիները իրենց մաղձոտ չարախոսությունները դուրս թափեցին. այս կնոջ՝ Էրկանը դեմ ցուցուցած անհավատարմությունը քարկոծեցին. զինքը՝ ձեռքե ձեռք հափշտակել ուզող Էրիկ մարդոց ճաշակին վրա ալ շատ մը խնդացին. գոնե գեղեցիկ կին մը ըլլար անիկա. սև ու նվաղուն աչքեր ուներ ան. ո՞վ սև աչք չունի Պոլսո մեջ. իր միսի աղվորությունը, իր արդուզարդին շքեղությունը, ասոնք էին բոլոր հրապույրները, որոնց առջև ահա մարդիկ կանգ կ'առնէին:

Երիտասարդին մասին Էրիկմարդոց դատավճիռը նվազ խիստ չէր: Հանրային կարծիքը այն ատեն մանավանդ կ'որոտա ու շանթեր կը տեղա, երբոր իր ամենն խարխուլ ու կեղծիքով միայն ոտքի վրա կեցող սկզբունքներն մեկուն դեմ է մեղանչումը:

Իմ բարեկամս, մեկ օրեն մյուսը, ամենեն անշնորհ ու անառակ երիտասարդի հռչակը ստացավ. իր անհատական կյանքը քրքրվեցավ ծայրե ծայր ու լեցուն գտնվեցավ արատներով:

Պանքային մեջ անգամ իր խղճամիտ պաշտոնյայի դիրքը կորսնցուց. հառաջադիմության հույսերը մարեցան և մտերմական բարևները գլխու հարևանցի շարժումներու փոխվեցան:

¹ պանք — բանկ, դրամատուն

Ես առիթ չունեցա զինքը տեսնելու բոլոր այն ամառը. իմացա սակայն, որ իր ծնողքեն զատվելեն վերջը Էմմայի հետ միջոց մը Յագաճըզի կողմերը գացեր էր. հետո, տեղի տալով իր սիրած կնոջ հարափոփոխ պահանջումներուն, վերսկսեւ էր անոր հետ աստանդական կյանք մը գյուղագնացության, ուր օր հոս՝ հինգ օր հոն և այսպես մինչև աշունը պտտելե վերջ Փերա եկեր էին ձմեռը անցընելու:

Գ.

Օր մը, բնավ մտքես չանցած մեկ վայրկյանիս, գրասենյակես ներս մտավ ան. տիրաբար, չսպասելով գրագրիս հրամցնելուն, երկար ճամփու մը հոգնութենէն պարտասած մեկու մը պես աթոռի մը մեջ ինկավ. հետո՝ դեռ ինծի բան մը չըսած՝ խահվե մը ապըսպրեց ինքզինքին և սիկառեթ մը վառեց:

— Քենե ուրիշ մեկը չունիմ իմ սիրտս բնալիք, — ըսավ ինծի դողդոջուն ձայնով մը, — այն վայրկյանին, ուր ամեն ինչ կ'երերա ու փլչելու մոտ կ'երևա շուրջս, անխախտ՝ քու բարեկամությունդ միայն կը տեսնեմ ու քեզի կ'ապավինիմ:

Այս ձայնը զարմացուց զիս. երեսը նայեցա աղեկ մը. որքան փոփոխություն. քանի մը ամսվան մեջ նիհարցեր ու վատեր էր. տենդի կարմրությունը իր այտերը կը շառագուներ:

— Ինծի պատահածները հարկավ գիտես, — շարունակեց անիկա, — ատեն չկա, որ երկար բարակ պատմեմ քեզի զանոնք. Էմման երկընեն զատվեցավ, այր ու կնոջ մեջ փոխադարձ հոժարության գործ մը եղավ ասիկա, իրենց ամուսնությանը պես. իրենց շահերը, իրավունքները, ամեն ինչ ճշտած, որոշած են. զավկընե՞րը իրենց հորը քով կը մնան ու մայրը իրավունք ունի ուզած օրը զանոնք տեսնելու առանձին: Դատարան մը ասկէ աղեկ չպիտի վճռեր:

Ուրեմն իմ բաղձանքիս լրումին մեջն եմ հիմա. ասո՞ր համար արդո՞ք աշխարհիս ամենէն ապերջանիկ մարդն եմ: Ի՞նչ տարօրինակ սեր է իմինս, որուն

վայելքը զրկանքին չափ կը տառապեցնէ:

Ահավասիկ բոլոր խնդիրը:

Էմման իմս է, իմս բոլորովին, բայց զայն կորսընցնելու վախն է, որ ամեն վայրկյան կը պաշարե զիս:

Եթե օր մը ձգե զիս երթա՞մ, աստված իմ: Այս ահուդողին մեջ ո՞չ գիշեր, ո՞չ ցերեկ ունիմ ես. քաջառողջ մարդիկ կան, որոնք թոքախտ ըլլալու սարսափով իրենց կյանքը կը դառնացնեն. ես անոնցմե՞ եմ արդո՞ք, թե ոչ նախազգացումը, մերձավոր կորուստին նախազգացումն է, որ զիս կը խռովե: Ճշմարտության ասիկա ավելի մոտ է. երջանկությունս այնքան մեծ է, անյքան անհավատալի, որ վայրկյաններ կան, ուր անոր ստուգության վրա կը սկսիմ տարակուսիլ. քնաշըրջիկի մը պես կ'անցնիմ կյանքին մեջէն, երազաշեն աշխարհի մը շրջանը ընելով, որչա՞փ օրվան մեջ... և երբ պիտի ըլլա զարթնումը:

Տեսնելով իմ անհամբերությունս այս անկապ ու անհարիր խոսքերուն դեմ:

— Երջանկութեն երես առած մեկը չեմ, — ավելցուց բարեկամս, — մեկը անոնցմե, որոնք իրենց եզական բախտավորությունը ուրիշի մը վկայությամբը հաստատելու հաճույքին համար՝ անոր կը պատմեն զայն՝ հատկապես խել մը դժգոհանքի պատճառներու մեջ պարուրելով:

Ո՛չ. ես իրական անձկության մը մատնված եմ, վախի մեջ, թե ուրիշ մը Էմման ձեռքես պիտի հափըռտակե: Ո՞վ է այդ մյուսը, մեջտեղ ելած է արդեն, թե երևան պիտի ելլե. մութ հարցեր ինծի համար. բայց այդ մյուսը կա. կասկած չունիմ ատոր նկատմամբ: Գիտե՞ս, երբեմն սենյակիդ մեջ գիրք մը կարդացած պահուդ, կամ պատուհանեն փողոցը դիտած մեկ վայրկյանիդ, առանց ոտնաձայն մը լսած ըլլալու կը զգաս իսկույն որ մեկը ներս մտած է. չես տեսած դեռ զինքը, բայց ապահով ես, ստուգությունը ունիս, որ գլուխդ վեր առնելուդ գիրքիդ վրայես, կամ ետիդ դարձնելուդ, մարդը պիտի տեսնես, և իրոք զայն կը տեսնես ալ: Ես ալ ատոր պես՝ իմ երջանկությանս մեջ ոտք կոխող ինե ուրիշի մը գոյության ահավոր ստուգությունը ունիմ: Ի՞նչ կ'ըսես դուն ասոր:

Այս հարցումին վրա նոր սիկառեթ մը վառեց անիկա:

Ե.

— Դուն նախ պատմե ինծի, ինչպես ճանչցար, ինչպես ձեռք ձգեցիր այս կինը, — պատասխանեցիր իրեն, — միայն մտմտութենէր ըսելու եկար հոս. ինչպես և ինչն կը սիրես զինքը. ես որ երբեք սիրած չեմ, հետաքրքիր եմ ատոր:

— Սիրեցի զինքը անոր համար գուցե, որ հազարուամեկ պատճառ ունեի չսիրելու համար. այո՛, հազարուամեկ. իմ կյանքս, իմ սկզբունքներս. իմ ընտանեկան վիճակս, ասոնք բոլորը մեկ կողմեն, այս կնոջ բոլոր կյանքը մյուսեն, իրեն մոտենալն անգամ կ'արգիլեին ինծի:

Փրինքիփոյի մեջ հանդիպեցա անոր, միևնույն պանդոկը գտնվեցանք դիպվածով, ու դրացի իրարու: Պզտիկուց գիտեի էմման, բայց բոլորովին մոռցեր էի զինքը. որչափ գեղեցկացեր էր մեծնալով: Առջի տեսած վարկյանես ամենեն բուռն տպավորությունը ըրավ վրաս:

Իրիկունը, ճաշեն ելլելնուս, — անիկա երկանը ու տղոցը հետ մասնավոր սեղանի մը վրա կ'ընէր ճաշը, — պարտեզին մեջ մինակը կը պտտեր. վարանոտ քավածք մը ուներ, ու ձեռքի անգիտակից շարժումով, որ վարժություն եղած է անի կրնար, իր սանտրած մագերուն կարգեն կանոնեն փախչելով ճակտին վրա իյնող պզտիկ գանգուրները կը շտկէր:

Մինակը ծառերուն տակ շրջագայած ատեն անթափանցելի խորհուրդներու մեջ ընկղմած կը թվեր. տրտմության բողբ մը, այն ամառ գիշերին ստվերներուն պես թափանցիկ ոտքեն գլուխը կը պարուրեր այս աղվոր կինը. ինչն համար տխուր էր արդյոք. ինքնիրենս ըրի այս հարցումը. թովե անցնելուն՝ մեր նայվածքները իրարու հանդիպեցան. կարծեմ թե բացահայտ զմայլանք մը կարդաց իմինիս մեջ, ուն գարմանք կամ ուրախություն չցուցուց ատոր փոխարեն. միայն հանդարտ ուշադրությամբ մը և առանց քաշ-

վելու ինքն ալ զիս դիտեց. անկէ վերջը՝ ամեն անգամ իրարու պատահելունս՝ այս նայվածքը չպակսեցուց վրայես, անթարթ կերպով սևեռած ու տրտում նայվածք մը, մինչև սրտիս խորը իջնելու ակներև մտադրությամբ:

Ես՝ ներսես՝ այս անտեղի սիրուն հետևանքները կը հաշվեի ու իմ բոլոր արիությանս կոչում կ'ընեի ազատելու համար անոր հմայքեն. անիկա, կարծես զգալով խուլ պայթարը, որ կը մղվեր հոգվույս մեջ, անիկա լուռ պշտանքով կը սևեռեր իր նայվածքը վրաս, մարելու մոտ կանթեղի մը մեջ յուր թափելու պես:

Այս եղավ մեր սիրուն սկիզբը: Էրիկը սակայն հիվանդ էր միշտ. կանոնավոր կերպով շաբաթվան մեջ օր մը կամ երկուք իր սենյակը մնալու ստիպված էր ցավին սաստկացած միջոցին և իր կինը թովը կը հըսկեր, թողլով իր զավակները սպասավորի մը հսկողության:

Չէի սիրեր այդ մարդը:

Անկարագիր, անպատկառ ու ամեն բան հեգնող մարդոցմե մեկն էր, որոնց առջև ամեն ընկալալ կանոններ միամտություններ կը համարվին:

Լուսնի գիշեր մը որոշվեցավ, որ պանդոկին բոլոր հյուրերս կզգին շրջանը ընենք: Ոմանք կառքով ոմանք էլ էջ հեծած ճամփա ելան:

Փրինքիփոն զինքը շրջապատող կապույտ ծովին վրա կը ցուլացներ իր սաղարթախիտ բլուրները, իր վիլլաներուն գույնզգույն երեսները, իր պարտեզներուն երփնագեղ կանանչությունները: Ու անհուն հայելիին մեջ, որ այս անման կապույտեն կը ձևանար, այս բոլորը կը դողար, կը սարսուռ արակի մը վեհերոտ տատանումին հետ:

Աջեն ու ձախեն բարձրացող երգերու ժխորովը Տիասքելո հասանք: Հոս լուսինը իր բոլոր պայծառությամբ կ'ողողեր պզտիկ սարահարթը. Փենտիքի եզերքեն՝ ուրկէ կը բարձրանար, աննշմարելի վերելքով մը, աղամանդի կոտրտութեանով հարդարված լուսեղեն պողոտա մը ծովուն վրա կ'երկննար, կը փափրկեր, կը լայննար, կը նեղնար շարունակ:

Բազմության մեջ տեսա էմման, որ վար իջած կառքեն, Խրիսթոս տանող մեծ ճամփուն կողմը կ'եր-

թար մինակը. այս ժամուն բուրրովին ամայի էր այդ տեղը, նոճիներուն շուքովը պատսպարված:

Գիտես որ ձեռներեց մեկը չեմ ես, բայց ութ օրե ի վեր այս կինը այնքան լուռ պչրանքով պաշարեր էր հոգիս, որ իրեն հետ խոսելու փափագին դիմադրելու անկարող էի ակ:

Հող, այդ ճամփուն վրա, զոր կարծես ինքն ալ հարմարագույն վայրը դատեր էր, խոսեցա հետը առջի անգամ:

Ան մետաքսե քոռսած մը ուներ, այս օրվան պես միտքս է, և վեր ժողված ճերմակ պատմուճանին ժուրբեն տանթելներու¹ եռևեփը ու փրփուրը դուրս կը ժայթթեր: Ինքը կ'ունկնդրեր ինծի շարունակելով ժողվտուքը իր ճակտին անհնազանդ մագերուն, մատը բերնին դնելով երբեմն, խոհեմություն պատվիրելու դիրքով, բայց որոշ ու մեկին պատասխան մը չտալով երբեք:

Այսպես իր վրդովիչ կնկան դերին մեջ էր, զոր Աննքիկիչ, իրավամբ, Բիզայի աշտարակին կը նըմանցնե, ծռելով միշտ՝ բայց չիյնալով բնավ:

Իր ձեռքը, զոր համբույրներով ծածկեր էի, քաշեց հանկարծ ուժով. մեր կողմը եկող ոտնաձայն մը լսեր էր. վայրկյան մը սպասելե ետքը մեր վախը ի դերև ելավ. վարեն՝ միայն երգի եղանակներ կը հասնեին մեզի:

Հոս, անտառին խորը, գիշերը իր վճիտ անդորրությանը մեջ շքեղ էր, բյուրեղի մը ջինջ պայծառությունը հագցնելով ամեն առարկաներուն:

Ծառերու երկար շարքը՝ իրենց պոչերուն վրա հանկարծ կանգնած անհամար օձերու բանակ մը կը պատկերացներ, խայտաբղետ շափկներով վիշապներ, մեր սերը, մեր երջանկությունը դիտող նախանձոտ աչքերու պես, պաշարելով մեզ չորս դիեն: Գետինը ծածկող տերևներուն խշրտուքեն զատ ոչինչ կը խռովեր մեր կարճատև առանձնությունը:

Էմման ինքը սթափեցուց զիս, ըսելով.

— Դառնանք:

Հաջորդ վաղահաջորդ ու մյուս օրերը Էմման իր երկանը հետ ակ ավելի սիրով, ակ ավելի մտերիմ և ինծի դեմ ավելի անտարբեր ու սառն գտնվեցավ:

Հնարք մըն էր աս՝ երկանը կասկածները չարթընցնելու համար:

Գիտես թե ինչ ծանր զոհողություններու պարտավորեց զիս այս սերը: Եթե ոչ պատվո, գեթ խղճմտանքի դեմ շատ մը մեղանշումներու առաջնորդեց զիս. ոչ ոք ինե ավելի խստությամբ կը դատե իմ արարքես. ծնողքս՝ որոնց բուրր համոզումները, ակնկալությունները, շոյած երազները ուռնակոխ կ'ընեի. այն սիրուն աղջիկը՝ որուն սիրտը վաստկեր էի այնքան անարժանությամբ և որ քիչ մնաց նշանածս պիտի ըլլար. ասուց լուռ կշտամբանքը կը զգայի սրտիս մեջ. ամուսնացած, զավկըներու տեր կին մը հրապուրելու ձեռնարկը ոչ նվազ անարգ ու անարժան գործ մը կ'երևար ինծի. ու այս ամենը կոխելով անցնելով, ակ ավելի ուժով կապված կը զգայի ինքզինքս Էմմային հետ, իմ բուրր հանցանքիս մեծությամբը կապված:

Էմման ինքը զիս ընդուներ էր նախ անոր համար, որ իմ ցուցուցած անսահման սիրույս պես սեր մը տեսած չուներ. հետո, գեղեցիկ կին մը միշտ պետք ունի, որ մեկը իր գեղեցկությունը երեսին ըսե. հոմանին՝ տեսակ մը խոսուն հայելի է, կանանց արդուզարդի սպասին մասը կազմող: Շատ վերջը միայն, կարծեմ, ինք ալ փոխադարձ համակրություն մը զգաց ինծի համար: Այդ միջոցին էր, որ հանկարծ, ինքնաբերաբար, շատոնց որոշված վճռված բանի մը պես, հայտնեց ինծի, թե պատրաստ է զատվելու իր երկրներն՝ ինծի հետ ապրելու համար: Էմմային այս արիությունը բուրրովին զիս կապեց իրեն. ահա թե ինչն էր աս ալ իմ ծեր հայրս ու մայրս թողուցի:

Անկեղծությունը կը մեծարեմ նույնիսկ, եթե հանցանքի մը մեջ ի հանդես կուգա: Չեմ սիրեր մանկածապատ ձևերը, որոնց տակ Մեղքը կը պահվտի ու կը շարունակե Առաքինության հատուկ մրցանակները քաղել: Ըսողներ կան, որ բարոյականի կեղծիքն ալ

¹ Ժուրբեն տանթել — (Ֆրանս.) կանացի ժանյակավոր շափկ

¹ հոմանի — սիրեկան (ամուսին ունեցող կնոջ), տարփածու

բարոյական մըն է. ես այս բանաձևը գարշելի կը համարեմ: Բոլոր խնդիրը իր ըրածին պատասխանատվությունը ընդունելու և չընդունելու վրան է: Մեկը՝ թողլով ամուսնական հարկը, ինքզինքը չի պաշտպաներ այն հարվածներեն, որոնց արժանի է թե ոչ, չեմ գիտեր, բայց որոնց ապահովապես կ'ենթարկվի: Մյուսը՝ դիմաճածուկ կինը՝ պարկեշտ ամուսնի պատրվակը երեսին վրա, բարևներու ու մեծարանքներու և մաքուր կնոջ տիտղոսի կողոպտումին մեջ կը գայրացնե գիս:

Ու դառնալով իր մտատանջությանը, բարեկամս ավելցուց.

— Ըսի որ հիմա էմմային սիրտը կորսնցնելէ զատ ունէ վախ չսպառնար ինձի, մտացածին սարսափ, որ հիվանդ երևակայությանս ծնունդն է. այսպես չէ սակայն, ես այն հազարումեկ չնչին նշաններուն անձկությամբ կը հետևիմ, որոնք մոտալուտ կը ցուցնեն ասիկա: Նախ էմման մտամոլոր ու շվարած բան մը ունի. շատ հեղ խոսակցության մեջ մտքով բացակա է ու հագիվ հազ մեկ խոսքը կրկնելուս կ'ուշաբերի. գեշ նշան. հետո իր արդուզարդին միշտ խնամոտ, հիմա մանավանդ ծայրահեղ մարմնապաշտությամբ մը իր բնական շնորհներուն ուշադրություն կ'ընե. ավելի գեշ նշան. ինձի հետ՝ իր սովորության հակառակ՝ քծնող ու ներողություն խնդրելու պես ձևեր մը ունի միշտ. ասոնք լիովին կ'ապացուցանեն ինձի ներկայությունը այն մյուսին, որ ինե երջանկությունս կը հափշտակե:

Կը խորհիմ մանավանդ, որ էմման՝ ինձի համար իր երկը ձգելեն վերջը՝ կարող է գիս ալ, ուրիշի մը սիրույն, ձգել: Թող ձգե գիս. բայց պիտի գտնվի մեկը, որ ինձի պես ու ինձի չափ գիտնա սիրել զինքը. դյուրին ու դժվարին բան միանգամայն. անիկա ինձի համար միայն գեղեցիկ կինը չէր, որուն կը տենչան, այլ մարմնացումը ամեն մարդկային երազներու, կը հասկընանս: Ո՛վ ինե զատ այս ըմբռնումով պիտի ծնրադրե իր առջև. ռամիկ հեթանոսներն էին միայն, որ ատենով կուռքերը կը պաշտեին իբրև նյութ. մյուսները երկրպագած են անոր միայն՝ իբրև խորհրդանշանը գերագույն զորության մը: Այսպես ալ ես էմմային դեմը:

Ես սրտապնդեցի հեք տղան. իր խանգարած երեվակայությունը հանդարտեցուցի:

— Որովհետև էմման ատեն-ատեն մտմտուքներ ունի եղեր՝ չի հետևիր ատկե, որ անպատճառ նոր հոմանի մը ունեցած ըլլա. քեզի համար իր ըրած զոհողությունները ամեն տարակույս վանելու չափ մեծ բաներ են անխելքություն է ուրեմն միտքը չարչարել անգո ոսոխի մը կսկիծովը. բայց այդ վիճակդ էապես երջանկության հատուկ վիճակն է, այն է՝ չկարենալ անխառն վայելել զայն: Սիրե էմմադ և ուրիշին վրա մի խորհիր: Մի խորհիր մյուսին վրա:

Համոզվեցա՞վ քիչ մը. հետո,

— Խրատ մը կ'ուզեմ քենե, քանի որ հատկապես ատոր համար եկա գործի օր մը այսպես ժամերդ գրավել. կ'ուզեմ այս կասկածի մթնոլորտեն դուրս ելլել, և եթե կարելի է հասկնալ իմ ենթադրություններու անճիշտ ըլլալը:

— Խրատը, — պատասխանեցի իրեն, — հարցումիդ մեջն է. դժվար բան մը չէ էմմային պես կնոջ մը ուր երթալ գալը հասկնալ:

Չկեցա՞վ ալ քովս. ձեռքը՝ թոթովեց ու գնաց: Տասնըհինգ օր հագիվ անցեր էր, իրիկվան մը դեմ եկավ նորեն. բերանը կղպված էր:

— Ի՞նչ կա, ինչ ունիս նորեն:

Ան ատեն խորունկ ու ցած ձայնով կամաց-կամաց սկսավ պատմել.

— Քանի մը օր շարունակ լրտեսեցի զինքը. էմման շաբաթը երկու անգամ առնվազն զավակները տեսնելու կ'երթար երկանը տունը ու ժամերով կը մնար հոն. բան մը չկար ոտգտանելի¹ այս վարմունքին մեջ: Ատկե դուրս՝ պզտիկ գնումներուն համար՝ Փերայի վաճառատունները կը մտներ, ու ոչինչ ատոնցմե զատ. իր կյանքը հստակ կանոնավորությամբ կը ճշտվեր և խիստ մոտ էի հիվանդոտ երևակայությանս վրա ծիծաղելու, երբոր շաբաթ մը առաջ տեսա էմման իր

¹ ստգտանելի — մեղադրելի, դատապարտելի

տղոցը տունեն դուրս ելլելուն. տժգույն այտերը կարմր-
րած ու երեսին վրա այն չեմ գիտեր ինչ արտահայ-
տությունը կար, որ հանցավոր կինը կը մատեն:

Կասկած մը, փայլակի մը արագությամբ, անցավ
մտքիս մեջեն. թերևս հոս, այս տանը մեջ, ուր էրիկը
բացակա էր ցերեկ ատեն, կը տեսակցեր իր սիրած
մարդուն հետ. սպասավորները, որ վերջապես իր առջի
ծառաներն էին, կրնային դրամի համար աչք գոցել
եղածին:

Այսօր, երկու ժամ կա, էմման նորեն գնաց հոն.
ես որոշումս տվեր էի արդեն: Քիչ մը ատեն անցնելե
վերջը դուռը զարկի. սպասավոր մը դիմավորեց զիս.
պատրվակ մը պետք էր այս տան մեջ մուտքս արդա-
րացնելու համար. տանտիրոջ անունը տվի:

— Վերն է, պատասխանեց սպասավորը. իմաց
տամ:

Ապշեցա. էրիկը տոնն էր այս ժամուն. հետո
սանդուխներեն վեր նետվեցա. սպասավորը հազիվ
ետևես կրնար հասնիլ, իզուր ջանալով խոսք հասկըց-
նել ինձի, կեցնել զիս: Ոչ ոք կար տան մեջ. միայն, էն
վերի հարկը, ուր հասեր էի ահա, ննջասենյակի մը կի-
սաբաց դուռնեն անուշ ձայն մը, էմմային ձայնը,
ականջիս դպավ, ու զգուշությամբ մոտենալով կրցա
որոշ կերպով տեսնել զինքը իր ամուսնին թևերուն մեջ
մարմնակործան:

(1901)

Օ
արուղուն

Ա.

մը, որուն երեսը երբեք չէինք տեսած, խավարի մեջ ապրող դիվային եակ մը. գոյություն ունեն իրոք, թե առասպել մըն էր, որ բերնե-բերան կրկնվելով, տարածվելով՝ վերջնական ձև ու վավերացում կը ստանա, իրողության կարգ կ'անցնի:

Գող մըն էր Զաբուղոն մեր գեղին մեջ. ոչ այն ռա-միկ գողը, որ կը բռնվի շարունակ, կը ծաղրվի ու բանտերու մեջ կը փձանա. ոչ ալ այն ահարկու ավագակը, որուն գողոնին արյուն կը խառնվի ատեն-ատեն:

Իր մեծ արժանիքը ճարպիկությանը մեջ էր. օդի պես անոսր, ոգիի մը պես աներևույթ, տեղ մը չէ ու ամեն տեղ է միանգամայն:

Ամենն ավելի ամուր փակված դուռը, ամենն բարձր պատը՝ մտնել չեն արգիլեր զինքը. բանալի-ին ծակեն, տախտակներուն ճեղքերեն ներս կը սարդի կարծես, անշուկ ստվերի մը պես:

Ամեն բան գիտե, ամեն խոսք կը լսե ու դռնփակ նիստերը իրեն համար չեն. իրեն համար պատրաստված ծուղակներուն մեջեն հաջողությամբ դուրս կ'ելլե միշտ, վարպետ ձեռնածուկի մը պես զարմանքի մեջ թողլով զինքը բռնելու պատրաստվող միամիտները:

Երեսը շիտակ տեսնող չկար. բայց կը պատմվեր— ո՞վ, կամ ինչպես, չեմ գիտեր— թե երիտասարդ մըն էր այս տղան, նկնահասակ¹, թխադեմ ու վատույժ տղա մը. երկաթագործի քով աշակերտութեն եկած էր ու կղպանքներու² արվեստը պետք եղածն ավելի սորված էր:

Հիմա արվեստասերի մը պես կ'ապրեր, գողնալով թալլելով շարունակ, ավելի սնապարծութենե, քան թե իրական չարութենե մղված: Կը բավեր, որ իր ճարտարության փորձը տար ամենն անմատչելի կարծված տուները կողոպտելով, ու հոժարությամբ ետ պիտի տար գողոնը, թե որ բռնվելու վախը չըլլար:

Կամաց-կամաց մտերմություն մը հաստատված էր գյուղացվոց ու այս գողին մեջ, իհարկե ստիպալ՝ վարժվեր էինք իր ներկայության. այս խորհրդավոր ու անմեկնելի գոյությունը, հալածական մարդու այս աստանդական կյանքը՝ սրտերնիս կը շարժեր, ու քիչ մըն ալ թե որ երթայինք առաջ, պիտի սիրեինք զինքը:

Բ.

Զաբուղոն նշանված էր. կը զարմանա:

Նշանտուրը պատրիարքարանի մեծ դահլիճը կատարված չէր հարկավ: Փոխանորդ հայրը օրինած չէր զայն, ոչ ալ լրագիրները ծանուցեր էին:

Պարզապես, հավիտյան իրար սիրելու խոսք տված էին, գիշեր մը, ծառի մը տակ, աստղերը ունենալով իրենց վկա, և աշխարհիս ամենն մեծահանդես նշանտուրը եղած էր իրենցը:

Ամենքնիս կը ճանչնայինք Վասիլիկը, այն վտիտ դեմքով ու թնջուկ մազերով աղջիկը, որ գույնզգույն պատմունձաններով, արտակարգ արդուզարդերով՝ վերը, լեռը կուգար պատելու մինակը, շաբաթ իրիկունսները:

Ոչ ոք կը համարձակեր աչք նետել կամ դարպաս ընել¹ անոր. Կեսարի խոսեցյալն էր անիկա. իր բացակա նշանածին տարածած սարսափին մեջ պլըված՝ աներկյուղ կը պտտեր ամեն տեղ. ու զինքը պահպանող այս վախը կը վայլեր իրեն. անմատչելի ըլլալը՝ հրապուրիչ կ'ըներ զինքը: Մասամբ մըն ալ նշանածին փառքը իր վրա կ'անդրադառնար. անոր արկածալից կյանքին կապվող այս աղջիկը սովորական մեկը չէր կրնար ըլլալ. աշխարհքեն դուրս ապրող մարդուն նշանածն ալ աշխարհքեն դուրս արարած մըն էր, ու տեսակ մը պատկառանքի խառնված ըղձանքով մը կը նայեին իրեն, ամեն անգամ որ այս լվացարարի աղջիկը, վես ու արհամարիտ դիցուհիի ձևերով, իր շաբաթական պտույտը ընելու կուգար մեր կողմերը:

¹ նկնահասակ — կարճ հասակով

² կղպանք — կողպեք

¹ դարպաս ընել, դարպասել — ուշադիր լինել, հաճոյանալ, սիրահետել

Վասիլիկ՝ ինքը գոհ կը թվեր այս կյանքեն. մարդ մը կար մութին մեջ. որ գինքը կը պաշտեր, Ռյուլ Պլասի ըսածին պես, առանց երևան ելլելու, առանց իր քովը գալու հրապարակավ:

Ու մութը՝ իրական մութն էր հոս. կյանքը՝ գիշերը կը սկսեր իրեն համար ու գիշերը կը վերջանար. վասնզի նշանածը մութին կրնար գալ, ամենն անակրնկալ մեկ պահուն, մտքես չանցած ծպտումի մը տակ, որուն գրկաբաց կը սպասեր:

Ուրիշներ կրնային ըսել, որ «այսքան օր» ապրեցան. ինքը պիտի ըսեր «այսքան գիշեր»:

Լուսինին պես խավար պետք էր, որպեսզի փայլեր. էպես աղջամուղջի դշտոն էր այս աղջիկը:

Ու գողը, իր հարափոփոխ այլակերպություններովը, ամեն գիշեր նոր սիրահար մը կը թվեր իր աչքին, և այսպես ամեն հասակները ու ամեն գույները կարգով կը ծնրադրեին իր առջև, դյուրական անուրջ մը շինելով ամեն ատեն:

9.

Սկիզբները Վասիլիկ երջանիկ եղավ այսպես: Բախտին չէր նմաներ քիչ մը այս անտեսանելի սիրահարը, որ աշխարհքը կը կողոպտեր գինքը հափրացնելու համար ամեն ճոխություններով:

Օր մը սակայս այս ամենը ծաղրելի թվեցան իր աչքին: Իր գաղտագողի ու թաքուն երջանկությունը բան մը կը կորսնցներ այսպես ծածուկ մնալով և չկրնալով ուրիշներուն ցուցվիլ: Երևակայեցեք մեծագին ադամանդ մը, որ հավիտյան տուփի մը մեջ փակված մնալու դատապարտված ըլլա ու չկրնաք օր մը կուրծքերնուդ վրա դնելով դիմացիննիդ շացնել:

Իր բոլոր վայելքները, իր բոլոր ունեցածը այս գոցված ադամանդին տպավորությունը կը թողնին: Ինքը մանավանդ, ցուցամուլ էակ, չէր կրնար գոհանալ կյանքի այն ներքին ու լռին ներդաշնակությամբը, որ ահա իր ձեռքին տակն էր և որ դուրսը արձագանք չէր ձգեր. մարդիկ կան, որ դերասաններ են աշխարհիս վրա. իրենց սեփական կյանք ու գոյություն չունին և ուրիշներուն համար կ'ապրին միայն. հանդիսատեսներ պետք է ասոնցպեսներուն, ու կյանքը հրապույր

չունի եթե զիրենք դիտողներ պակսին. դերասաններ՝ որ հանձն չեն կրնար առնել թափուր սրահի մը առջև ներկայացում տալու:

Այսպես էր Վասիլիկ. իր մեկուսացումը՝ լքում կը նշանակեր. ոչ ոք իր երեսը կը նայեր փողոց ելած ատեն. գեղին բոլոր երիտասարդները իր հրապույրներեն կը դողային: Հիմա պշրանքի արվեստը կը փորձեր անոնց դեմ, թույլ ու երերուն քալվածք մը առած էր, որ նուրբ մարմինն ամեն խաղերը կը մատներ, և այսպես ցանկության տաք հով մը կը տարածեր շուրջը ու օձի նայվածք մը՝ որուն հանդիպողը կը կախարհվեր:

Օր մը տղուն մեկը կապվեցավ անոր ու հետը ամուսնանալ առաջարկեց. այն վայրկյանն գողի սերը անտամելի լուծ մը դարձավ իրեն: Ալ չկրցավ սպասել անոր, գիշերները լուսցնել, ժամադրություններուն գտնվիլ, սա պարտեզին մեջ, կամ ան լերան վրա. ամեն առթիվ գանգատեցավ, բողոքեց ու լացավ. մյուսը կը գարմանար. ինչո՞ւ այս արցունքը, չէ՞ մի որ առաջվան պես կը սիրեին իրար. ինչ փուլթ մնացածը. Ջաբուղոն իր առանձնացած կյանքովը, միամիտ մարդու հատուկ անծալք գաղափարները կը պարզեր:

— Ի՞նչ պիտի ըլլա ասոր վերջը, կը հարցներ աղջիկը:

Ասոր վերջը. Ջաբուղոն երբեք չէր խորհած ասոր. ընդհակառակը կը փափագեր, որ վերջը չգա:

Այն ատեն հուսահատած՝ հոժարությամբ բաժանում ձեռք բերելե այս նշանտուքեն, որ օրինված պսակե ավելի ամուր ու հաստատ կ'երևար, դիվային խորհուրդ մը անցավ մտքեն. գիշեր մը ոստիկանները կանչեց ու ձերբակալել տվավ Ջաբուղոնը:

7.

Քարաշեն պատերուն, երկաթե ամրափակ դուռներուն ետին կը սլքտկան, սպասելե վիատած, կամքի պատրաստումի մը մեջ անգգա և անտարբեր դառնալով տարիներու անվերջ հողվումին:

Անակնկալ փրկություն մը հույսը, առջի օրերուն ակնկալությունը, շատոնց լքած է զիրենք և հիմակ նախասահմանյալ թվականին սպասելով միայն, կծկրված կը մսան այդ տեղ ժամերով, չորս դիեն բարձրա-

ցող պարիսպներուն տակ բուսած հսկա սունկերու նման:

Ամեն հասակները ու ամեն տարիքները կան հոս, այս դիմացկուն քարե արգանդին մեջ, որ Թիարան կը կոչվի և որ այս մարդիկը պիտի վերածեն օր մը, պիտի արտաքսե իր ծոցեն դուրս, համերամ¹ հղացումներով:

Վերեն, նեղ բացվածքներե լուսը կը սարդի ներս, հաշվված խնայված լուս մը, տկար ու տժգույն բան մը, այն դեմքերուն պես, զորս լուսավորելու կու գա:

Ջաբուղոն ասոնց մեջն է. իր համբավը կանխած է զինքը բանտին մեջ. մեծ չարագործ մը չէ, բայց մեծ ճարպիկ մըն է. հսկողության տակ է շարունակ այս բանտարկյալը, որ ոտքը երկաթներ ունի ամուր ու կռնակը հաստ պարիսպներ:

Յոթը տարի պիտի մնա այսպես. երիտասարդ էր հոս եկած ատեն ու ծերացած դուրս պիտի ելլե. իր նշանածին կը խորհի ամեն ատեն, այն մեկհատիկ բարեկամության, որուն աներկբա կը հավատա դեռ. ո՞ր է ինչ կ'ընե արդյոք. ու հակառակ ամեն զգուշության, փախչելու ջանքեր կ'ընե. անգամ մը երեսուն կանգուն բարձրությամբ պատե մը կ'անցնի, բայց դուրսի բակին մեջ կը բռնվի. ուրիշ անգամ մը բանտին երդիքին վրա ելլելու կը հաջողի. երկու գիշեր կ'անցընե հոն. կը տեսնեն ու կը բռնեն զինքը նորեն:

Այն ատեն ամեն խստությունները ի գործ կը դնեն ամեն վայրկյան փախչելու հետամուտ այս մարդուն դեմ. բանտին կարգապահական պատիժները կը տեղան իր գլխուն. բան մը չի կասեցնե զինքը. դուրս պիտի ելլե Վասիլիկը գտնելու համար. իրավ որ ուրիշ պատճառ մը չունի փախչելու:

Եվ գիշեր մը կը հաջողի վերջապես. խոհանոցին ծխնելույզին մեջեն վեր կ'ելլե նախ ու հետո հիանալի ճարտարությամբ մը այդ ցից բարձրութենեն վար կ'իջնե, այս անգամ բանտին շրջափակեն դուրս:

Երեք տարվան մեջ այս վեցերորդ փորձը կը հաջողի ահա, ու շիտակ, անխոհեմությամբ թերևս, մեր գեղը կը դառնա նորեն. կասկած մը չանցնիր այս հնարամիտ մարդուն մտքեն. տարակույս մը չի գար թուսավորելու իր սիրունյն մաքրությունը: Ի՞նչ ձեռքակա-

լությունը. ձախող դիպված մը միայն. առջի օրերուն պես գիտե, որ սպասող մը կա իրեն ամենեն անակընկալ ժամուն. ու վայելած ազատության գինը՝ այս բերկրանքով կը բազմապատկվի, կը մեծնա, իր սըրտեն դուրս պոռթկալու չափ:

Վասիլիկին թովիչ ակնարկը պիտի գտնե նորեն. անոր գռուզ մազերուն պատկերը դեռ չտեսած, աչքին առջևն կ'անցնի, և ուրախության սարսուռ մը կը ցնցե իր հեք մարմինը:

Մեղմիվ կը մոտենա անոր տունին. պատուհանին առջև խոսակցության ձայն մը կը կեցնե զինքը. ո՞վ է ներսը. մտիկ կ'ընե, չի հավատար իր լսածին. ներս կը մտնե անձայն, առանց իր ներկայությանը կասկածը տալու, ու չի հավատար իր տեսածին. ժամ մը ամբողջ անկյուն մը կծկված կը սպասե, չկրնալով ցրված միտքը ամփոփել. հետո տակավ ինքզինքը կը գտնե, կը խորհի ու ձեռքը ակամա կ'երթա պզտիկ դանակի մը կողին, զոր մեջքի գոտիին անցուցած է. մատները կը շոյեն զենքը. առջի հեղն է, որ արյուն թափելու հարկը կը տեսնե որոշ ու հստակ. ինքը, որ ամեն բանե կրնա փախչիլ, այս վրեժխնդրության գաղափարեն չի կրնար գատվիլ ահա: Ո՞վ է այդ ապուշ էակը, որ իր թողած պակասը լեցնելու եկած է այստեղ. սա նստող տղուն համար Վասիլիկ մոռցած է զինքը: Մեկ նայվածքով կը չափե, կը գնահատե այս ոսոխը ու շատ վար կը գտնե իրմ:

Եվ իր սիրտը լեցնող արհամարհանքին առջև վրեժի գաղափարը կը թուլնա. ձեռքը կը քաշե դանակին բունեն, զոր իր պրկված մատները կիսովին դուրս քաշած էին մեջքի գոտիեն. ո՞չ, չեն արժեր ասոնք իր զայրույթը, ու կամացուկ դուրս կ'ելլե կրկին: Բոլոր գիշերը կը քալե թափառական, փողոցներուն մեջ. ո՞ր պիտի երթա այսպես. տուն չունի, ծանոթ չունի: Կը խորհի, որ այդքան ծանրագնի ձեռք անցուցած ազատությունը բանի մը չի ծառայեր և ուսերուն վրա կը ծանրանա:

Արշալույսին հետ վարանոտ քայլերով ետ կը դառնա, իր բանտին նորեն, որուն դրան առջև կը գըտնեն զինքը առտուն ու ներս կ'առնեն:

¹ համերամ — այստեղ՝ համանման

Պեխան

Ա

ատենն ալ առատ մագերը կը սիրէի ու բովընտի նստած՝ կը դիտէի ձյունսպիտակ ծոծրակին վրա ժողոված սև թումբը՝ պարտեզին մեջ տեղ-տեղ դրված կազի լապտերներու՝ լույսերուն տակ, շքեղ ու անբարբառ ցուլացումով, որուն աչքերս հառած կը մնային:

Ինչէր չէին ըսեր ինծի այդ մագերը. իրենց անմըռունչ կեցվածքը՝ հոդ, այդ բարձունքին վրա, պարկեշտ ու վրդովիչ բան մը ուներ:

Հեռվէն՝ նայվածքս կը հետևեր անոնց շնորհալի շրջագիծին, կամակ ելևէջներուն, ըմբոստ պզտիկ թելերուն, — ըմբոստ՝ որպէս են ամեն պզտիկները, — որոնք սանտրեն փախչելով կը դառնային կ'իյնային վար, զսպանակի գալարումներով:

Քիչ-քիչ, մտերմութիւն կը հաստատէի անոնց հետ. կը ճանչնայի զանոնք, գրեթէ կը խոսէի հետերնին:

Ամենէն հաճոյալի անակնկալը եղավ, երբ ինծի դարձավ իր դէմքը. գեղեցիկ. ոչ հարկավ. բայց տարօրինակ կերպով սրտի մտ ու համակրելի պատկեր մը, հոգնած ու տրտում նայվածքով, որ ինկած տեղը կանգ առնելու պէս բան մը ուներ կարծես:

Անոր համար երկար ատեն սևեռած մնաց վրաս. չեմ գիտեր. բայց ինծի այնպէս թվեցավ, որ այդ նայվածքը մանրամասն հետախուզեց զիս. չափեց, ձևեց, տեսավ մանավանդ զմայլած ու քիչ մը ապշած արտահայտութիւնը աչքերուս: Գոհ երևցավ անշուշտ այս քննութենէն, վասն զի ժպիտ մը գծագրվիլը ու աներևութանալը մեկ եղավ երեսին սաստիկ կարմրութեանը մեջ, այն վերջալույսի տարտամ շառավիղներուն նման, որոնք արևմուտքին մեջ կը հալին՝ համասփյուռ շեկութիւն մը ձգելով հորիզոնին վրա:

Որչափ որ կեցանք այնտեղ՝ անխոս մտերմության մը կապերով միացած զգացինք սրտերնիս: Տարեց մարդիկ կային իր շուրջը, հայրը, հորեղբայրները թերևս, ու անոնց առջև, մանավանդ այն չարահայաց բազմության մեջ, որ այս Մյոնխուրտարի պարտեզը կը լեցներ հիմա, զգուշավոր դիրքը պահելու ստիպված՝ չէր կրնար ուզածին չափ ստեպ ինծի դառնալ. բայց զինքը տոչորոզ հայտնի անհամբերությունը կը կարդայի երեսին վրա, ամեն անգամ, որ առիթը գտներ իմ կողմս նայելու:

Պատանության անուրջներուն մեջ երազված, ըզձացված էակն էր դեմս, խորհրդանշանը իմ բոլոր փափազներուս, որ հող նստած էր, իր անվերլուծելի ձգողությանը մեջ:

Ազատ էր ան երեսս չնայելու ու չխնդալու ինծի. ինչ փուլթ. նորեն պիտի սիրեի զինքը, պիտի հետևեի իրեն ու կապվեի իր հիշատակին. իր Կուռքի անտարբերությունը՝ մազի չափ չպիտի խախտեր իմ հավատքս:

Իսկ հիմա ավելի բախտավոր էի. կը զգայի ստույգ կերպով, որ անուշադիր չէր ինծի, ու զիս վրդովող խորհրդածությունները՝ իր մտքեն ալ կ'անցնեին:

Երազող ու մտամոլոր կերպարանք մը առած էր անիկա և անդադար կը դիտեր ծովը՝ հանդարտ, անծալք սփռոցի մը պես պարզված, որուն վրա լուսինը՝ իր լրումի առատությանը մեջ՝ աղամանդե ոստոստուն գոհարներ կը թափեր, մինչդեռ ամառ գիշերին անդորրությանը մեջ, ծառերը կը կենային մեր շուրջը անշարժ՝ մինչև իրենց դողացող սաղարթները: Օդին մեջ՝ ամբողջ անուրջի, վերացումի հրավեր մը կար կարծես, որուն երկուքս ալ անձնատուր կ'ըլլայինք ժամերով:

Կես գիշերին մոտ էր, երբոր բազմությունը ցրվիլ սկսավ, լուսինը անհետացեր էր. անոնք ալ ոտքի ելան. գլխու աննշմարելի շարժում մը՝ որ երկուքիս միայն հասկնալի ըլլալուն համար այնքան ավելի քաղցր բարև մը ձևացուց:

Հեռվեն ուղեկից եղա իրենց, ու ճամփուն վրա, մութին մեջ տեսա իր նազելի գլուխը՝ որ ետին կը դառնար մեկը փնտրելու համար կարծես:

Համր ու դանդաղ քայլածքով մը կ'երթային ու հորը ձայնը կ'իմանայի մեզ շրջապատող անդորր լռության մեջ, խիստ ու հրամայող ձայն մը, որ հնազանդություն կը պատվիրեր:

Արդեն կը մեղքնայի զինքը. ինչ կը քաշեր արդյոք խստասիրտ հոր մը ճնշումին տակ. մեծ ծառի մը անքույթ հովանիին ներքև փթթած ծաղիկ՝ որ քամիի հարվածներուն դեմ պաշտպանված է անշուշտ, բայց ուզածին չափ արևին երեսը չի տեսներ. անդին ուրիշներ կան, բաց օդին, ձյունին ու բուքին ձգվածներ, որոնց՝ վտանգները ու վայելքները հավասարապես շռայլված են. հրն է բախտավորը ասոնցմե:

Կը զգամ, որ իմս վանդակներու ետին պահվորտող աղջիկ մըն է. իր վեհերոտ ձևը այս համոզումը կուտա ինծի: Ո՛վ է ինքը. հր կը բնակի. այս հարցումները այնքան ավելի կը հուզեն միտքս, որքան ահա քիչ-քիչ կը մոտենան հարկավ իրենց տունին:

Կանգ առին վերջապես ֆրերներու¹ դպրոցին կողմը, նոր շինված տան մը առջև. պզտիկ սպասուհի մը՝ կանթեղ մը բռնած ձեռքը, դուռը բացավ. ես քայլ մըն ալ առի մոտենալու ու վերջին անգամ մը տեսնելու համար զինքը. հայրը մտավ նախ, վերջը մյուսները, տարիքի կարգով. էն վերջը մտավ անիկա ու ես մինակ մնացի տասը քայլ հեռուն, փողոցին մթության մեջ:

¹ ֆրերներ — (ֆրանս.) կաթուղիներ

Ան առեն ուզածիս պես դիտեցի տունը. դեպի Քուշ-Տիլի իջնող զառիվայրին ու հոն վազող վտակին կը նայեր երեսը. գեղջուկ ու սիրուն բան մը ուներ. աջ կողմը՝ անկյունի սենյակը, էն աղվորը դիրքով, լույս մը երևցավ հանկարծ ու փողոցն կրցա տեսնել զայն, մազերը թափած հիմա, որ բաց պատուհանին առջև եկավ կանգ առնելու վայրկյան մը ու դիտելու Մոտայի ծոցը՝ իր սեղմված հողէ լանջքերուն մեջ:

Հետո լույսը մարեցավ ու ամեն բան խավարի մեջ ինկավ հանկարծ:

7.

Ի՞նչ կը խորհիս դուն, ձեռքդ գլուխդ այդպես, պատուհանիդ առջև նստած. թեթև քամին մեղմիվ կը շոյե մազերդ ու ես կը նշմարեմ հոսկէ անոնց վրա վազող սարսուռը:

Այս իրիկվան դեմդ ելլող տղուն կը մտածես դուն ալ. սպասված, օր մը չէ նե օր մը գտնված անծանոթին՝ որ հին բարեկամի մը պես առջի ժամեն մտերիմ կ'երևա քեզի, ինչպես որ ես ահա, փողոցին մեջ պատի մը տակ կեցած, քեզի կը մտածեմ:

Հետո, ձանձրացած այս միակերպ անշարժութենէն, փողոցին մեջ կը քալեմ, աչքս վեր այդ պատուհանին սևեռած. ինչ կ'ակնկալեմ քեզմէ, բառ մը, անուշ խոսք մը, որ շոշափելի ապացույցը ըլլա մեզ միացնող համակրության:

Մուրթին մեջ՝ չեմ կրնար որոշել դեմքը, զոր ծնոտին դրված ձեռքը կը օոցե, բայց սև մազերուն ժողվածքը կը տեսնեմ հստակ. մունջ կեցած է հոն, չհամարձակվելով առջի բառը ինքը արտասանել:

Եվ ես, իրմէ ոչ նվազ վեհերոտ, չեմ խոսիր, վախալով որ չխռովեմ այս գեղեցիկ երազը ու ձեռքէ չհանեմ զայն:

Հիմա, զովությունը կ'ավելնա. աջ ու ձախ երկա-

րող փողոցներուն մեջ կը լսեմ գիշերապահին ճոկանը, որ կը հնչէ ու կ'իմացնէ թե ժամը յոթն է:

Վերը անշարժ կը սպասե ան իր արձանի դիրքին մեջ, ու ես վարեն, զինքը դիտելով միայն երջանիկ եմ ահա: Հորիզոնին վրա պլպլացող լույսերը կը տօգունին քիչ-քիչ. գիշերը ավելի հստակ, վճիտ ու թափանցիկ կ'ըլլա, ու հեռուն՝ ծովին մուր կապույտը, իր առջի փայլը կորսնցուցած՝ սև ծածկոցի մը պես կը տարածվի, իբրև թե անհուն դագաղի մը վրա:

Շուրջս տիրող վեհության ու խաղաղության մեջ ինքզինքս ուրիշ աշխարհի մը փոխադրված կը զգամ. մաքուր ու խաղաղ երկիր մը, որ իզմէ՛ և իրմէ գատ բնակիչ չունի. ամբողջ տիեզերքը մեր երկուքիս ձրգված:

Աքաղաղները կը խոսին. արևելքէն լույսի հոսում մը կը սկսի. գեղեցիկ մազերը վերն են միշտ, պատուհանին առջև, իրենց առջի դիրքին մեջ. հովը կը գգվէ զանոնք, անոնց պզտիկ թելերը կը դողացնէ. դեմեն՝ լույսը կ'ավելնա, կը զեղու, կը շռայլվի. արշալույսն է:

Վաստակաբեկ, ժամերով հոս անքուն անցընելուս համար չեմ գանգատիր, դեմս է անիկա, իր պատուհանին առջև ինծի պես անքուն, ինծի պես երազող:

Քիչ մըն ալ կը կենամ այսպես. հանկարծ սև մազերու կոհակը կը ճշտվի աչքիս առջև. ռեհանի պզտիկ թումբ մը, իր մուր կարմիր թաղարին վրա կեցած, առտըվան զեփյուռէն կը սարսռա:

Ա՛ն էր բաց պատուհանին առջև ինծի սպասողը մինչև լույս. կը զարմանամ. ինչպես չտեսա. ծաղրելի կը գտնեմ ինքզինքս. կը բարկանամ պզտիկ ինչալուս համար:

իզմէ — ինձնից

Հիմա, որ տարիներ անցան անկէ ի վեր, հիմա կ'օրհնեմ քեզի, ո՛վ ռեհանի պզտիկ փուռնջ, որ ամեն սրտի մոտ բարեկամե ալելի երջանիկ ըրիր զիս գիշեր մը ողջուլն:

Աղջկան մը դեմք առիր պատրելու՜ համար զիս. աղէկ ըրիր, այն բոլոր խանդակաթ գորովին համար՝ զոր թափեցի պզտիկ թերթերուդ վրա, չեմ զղջար:

Առավոտը թող գա ուզածին չափ իր հոսած լույսին անողոք ստուգութիւնը թոթափելու չորս դիս:

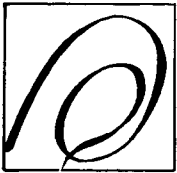
Դուն իմ աչքիս՝ առատ գեղեցիկ մագերն ես միշտ անոր:

(1892)

¹ պատրել — խաբել, պատրանքով մոլորեցնել, հրապուրել

Մոջի սեր, առջի բարի

Ա.

Թագուկ տուտուն իմ դրացիս է. չամուսնացած բարի պառավ մը, որ տունը մնացած աղջիկներու անհամբույր ու դառնացյալ սիրտը չունի: Իր անուշ լեզուն, զվարթ խոսակցությունը կը հիշեցնեն ինձի այն չբաղված խաղողի հատիկը, որ կեցած տեղը, բիրտ հպումներէ հեռու, թռուցելով ավելի ևս կը քաղցրանա, չամիչի կը վերածվի:

Թագուկ տուտուն անբասիր անցյալի մը համբավը ունենալով հանդերձ, ներողամիտ է երիտասարդներուն, ու հոժարակամ ամեն ոք իր ցավը կը խոստովանի անոր ու խորհուրդ կը խնդրէ իրմէ:

Ամեն իրիկուն, կանոնավոր կերպով, պատուհանը նստած կը տեսնեմ զինքը. մաքուր հագվելու վարժված կնկան մը անսեթևեթ պաճուճանքին մեջ. այս արդուզարդը հին օրերու տարազը անփոփոխ ու անայլայլ կը պահէ. նրբագեղ ասեղնագործություններով զարդարված սև յազմաին տակ՝ ալևոր մազերուն ցուլացումը կը փոխանցվի դուրս, մութ գիշերվան մեջ՝ ձյունապատ դաշտի մը փողփողումին պես: Դեմքը՝ ձերմակ, անարյուն, խորշումներով լեցուն հիմակ, կաթնապուրին երեսը ծածկող պարուտակին կը նմանի, մաքուր ու փոթ-փոթ:

Ձմեռ գիշերները իր շուրջը կը ժողվվինք ամենքնիս, զինվելով իր հեզ ու համբերող բնավորությանը դեմ, կատակներ տեղալով իր տարիքին, առանց գործածության մնացած հրապույրներուն, իր յազմաին հաստատատիպ հանգույցին և այն անվերջ, անհատնում օյախ¹ մանվածափյուս դրասանգներուն² վրա՝ զորս, ակնոցը աչքին՝ Թագուկ տուտու օրն իրիկուն

¹ օյա — (թուրք.) ժանյակ, ասեղնագործվածք

² դրասանգ — թարմ ոստերից, ծաղիկներից պատրաստված հյուսակ, որով զարդարում են դռները, պատուհանները, պատշգամբները

կը շինե, կը բանի, ճշմարիտ արվեստագետի մը երանությամբը համակված:

Բոլոր արդուզարդեն՝ գլխուն օյան կը փոխվի երբեմն, հանդիսավոր օրերու մեջ, ծնունդին, գատկին, խաչին, և որուն անակնկալը, անոր նուրբ գծագրության նորությանը մեջ կը կայանա:

Հիմակվան ժանյակներու կոշտ ու ճաշակե զուրկ ձևերուն վրա արգահատելով, Թագուկ տուտուն իր ձեռագործին աննման կատարելությունովը կը խորխտա ու հաղթանակը կը տանի, ծերացած դողդոջուն մատներուն, անլույս ու տկար աչքերուն հաղթանակը:

Բ.

Ոմանք, անողորմներ, գլուխը հավաքված՝ կտակը կը շինեն խեղճ պառավին. բռնի, ակամա կտակ մը, իր ներկայության, իր աչքին առջև, ի կենդանվույն ժառանգությունը բաժնելու համար մեջերնիս, քանի որ երկ չունի, զավակ չունի, մարդ ու մարդասանք չունի բացի մենե, որ ահա իր շուրջը բոլորված, իր լըքված առանձնությունը մեր զվարճախոսություններովը կը կենդանացնենք ու կ'ոգևորենք:

Օր մըն ալ ունեցածը չունեցածը տեսնելու փափագը ունեցանք. ադամանդ չունեիր, քոնսոլիտ ալ չունեիր, քնն ուներ միայն այս Թագուկ տուտուն, մեզի արժանի քնն ժառանգություն ցույց պիտի կարենար տալ օր մը, եթե մեռներ, անպիտան շորերէ գատ, որոնք դուրսը անկյուն մը ընկուզենիէ շինված պարկեշտ սևտուկի մը մեջ պահված էին:

— Մտուկը նայինք մեյ մը՝ ըսավ վարի քովի տան տղան:

Թագուկ տուտուն բողոքեց. պոռաց. չէ մի որ մահվընեն ետքը մերն էր այդ սևտուկը, քնն հարկ հիմակուց խառնշտկել իր բոլոր գույքը. իր իրավացի բողոքը խեղդվեցավ մեր հարուցած ժխորին մեջ:

— Մտուկը, — պոռացին ամեն կողմէ:

Բռնի առինք բանալին ձեռքեն ու ներս բերելով

սնտուկը, ծանրացած դագաղի մը պես, վրան վազեցինք դիակեր ազազներու երամի մը նման:

Հիմա Թագուկ տուտուն իր նստած անկյունեն կը դիտեր մեզ առանց նեղանալու. ակնոցը հաներ աչքեն ու բարձին վրա դրեր էր ձեռքի ասեղնագործությունը, ինչ որ շատ կարևոր պարագաներու մեջ միայն կը պատահեր:

Իր բոլոր կյանքը, կարգով կանոնով այդ սնտուկին խորը խնամով զետեղված, շարված, դուրս կ'ելլեր հետզհետե, երկար շղթայի մը օղակներուն նման, որուն ծայրը՝ ծովին հատակը նետված երկաթին պես, մինչև իր երիտասարդության կ'երթար կը հանգեր: Եվ որքան կ'իջնեինք խորը, կը մոտենայինք հատակին, օդե ու լույսե զուրկ մնացող այդ բոլոր նյութերուն հոտը սաստիկ ու կծու կուգար մեզի, քառասուն տարի առաջ վընե պահված հոտ մը:

Հարության և վերակենդանության կոչված այս ամեն առարկաները սեղմված թանգարանի տպավորությունը կը ձգեին վրանիս. ու գովեստները չէինք զլանար տնօրենին, իր ճաշակին նրբության ապացույցը հոս ալ տեսնելով:

Ամբողջ շարք մը կը սկսեր, ցուցահանդես մը հին ատեններու պերճանքին, մեծարժեք կերպասներու, վառ ու պռոտ¹ գույներով, որոնք հիմա գործածական չեն, էնթարի² շալվարներ Պրուսիայի կազե շինված, գույնզգույն տիատեմներ, հաքիկ³ մատնիներ, սանտրեր, գլխու ասեղներ, բաղնիքի թաս մը. ու հետո, չգիտցողին հասկցնելու համար Թագուկ տուտուին ջերմեռանդ հռոմեական մը ըլլալը, — ինչ որ մենք գիտեինք արդեն, — ամբողջ ու կատարյալ հավաքածո մը հոն՝ Հիսուսի աստվածածնի փոքրիկ գունավոր պատկերներու, համրիչներու ու Վենետիկ տպված փոքրակազմ աղոթագիրքերու:

¹ պռոտ — այստեղ՝ շատ շքեղ, շլացնող, ճշացող

² էնթարի — (թուրք.) կանացի լայն և երկար զգեստ

³ հաքիկ — (արաբ.) սարդիոն (թանկագին քար)

Մեզի պես ինք ալ հետաքրքիր աչքով կը հետևեր այս ի տես հանումին, իբրև թե օտարոտի ըլլային իրեն այդ ամենը, որոնք՝ այս վայրկյանիս, իր առջի օրերը ետ կը բերեին, անփոփոխ իրենց ձևով, գույնով ու բույրով, զրքի մը էջերուն մեջ զետեղված ծաղիկներու, տերևներու նման տափակցած ու փոշիացած քիչ մը:

Ու առանց վեճի, ինչ որ հազվագյուտ է իրական ժառանգորդներու մեջ, մեր մեջքն ամեն ոք իր բաժինը կ'որոշեր, իրեն պետք եղածը կը նշանակեր, մեկդի կը դներ:

Հիմա բոլորովին խորն էինք սնտուկին. ձեռագործներ կը հանեինք դուրս, գունավոր մետաքսե հյուսված անհավատալի նրբությամբ, և սքանչացած՝ կը դառնայինք պառավին, որ կը ժպտեր համեստությամբ:

— Մեր ատենի աղջիկները բոլորն ալ գիտեին ասոնք:

Ու էն վերջը, կապույտ մետաքսե պզտիկ պահարանի մը մեջ, որ ինքնին արվեստագիտական հրաշակերտ մըն էր, պզտիկ փուխջ մը... խարտյաշ մազերու:

9.

Կռիվը այս հեք մազերուն վրա փրթավ. ուսկից էին, ճրունն էին այս մազերը. և առանց իր պատասխանին սպասելու, անհամբեր, մեր վճիռը կուտայինք. սիրահարի մը գլխուն մազերն էին ասոնք, Թագուկ տուտուին սիրահարը. ու անմիջապես կերևակայեինք այդ սիրահարը, կը պատկերացնեինք զինքը, մարմին ու հոգի կուտայինք իրեն. միջանկ հասակով, ոճ. ուրեմն բարձրահասակ: Թագուկ տուտու մասնավոր տկարություն մը ունենալու էր շքեղ հասակներու ու բարակ մետաքսե պեխերու. գոնե երջանիկ եղան էր այս մարդուն հետ: Ու կը հարձակեինք Թագուկ տուտուին վրա, կը դատապարտեինք զինքը. այս սուրբ կինը, այս աղջիկը, որ մինչև ետքը էրիկ մարդոցմե իր հեռացումը պահեր էր, կեղծավորին մեկն էր. իր հանցանքին խոստովանութենեն ավելի բան մը ունեինք

ձեռքերնիս, դրական ապացույց մը: Կատակները կը վերսկսեին ամեն գլխե մեյմեկ ձայնով, անլուր ժխորի մը ներդաշնակությանը մեջ:

— Թագուկ տուտու, բռնեցինք քեզի:

— Խարտյաշներեն կ'ախորժի եղեր, չըսեիր մինչև հիմա:

— Ո՛վ է խարտյաշը մեջերնիս, թող առաջ անցնի:

Պառավը պատասխանելու ատեն չուներ, բայց իր սովորական անարյուն երեսը կը գունավորվեր ահա, փոքրիկ խաժուկ աչքերը արտասովոր փայլով կը ճառագայթեին՝ սևեռած այդ մագի փունջին վրա, չկրնալով զատվիլ այդ անխոսուկ հիշատակեն. ու տակավ առ տակավ կը թրջեին, ծիրանի գոտիի մը տակ տեղացող անձրևի մը նմանությունը բերելով:

— Ատիկա մարդու չեմ տար. ինձի հետ գերեզման պիտի դրվի:

Ինչո՞ւ համար. բացատրություն կ'ուզենք, աղվոր սրտաշարժ պատմություն մը, անոնցմե՛ զորս Թագուկ տուտուն համով հոտով ըսելու արվեստին մեջ նմանը չունի:

Եվ տեսնելով, որ ծաղրածությունները կը վիրավորեն զինքը, լուրջ կերպարանք մը կ'առնենք, կ'աղաչենք.

— Բուզում Թագուկ տուտու:

Եվ սնտուկը պարպված կը թողունք սենյակին մեջտեղը բազմոցին ու աթոռին վրա ալ անոր պարունակած այլազան առարկաները, անցյալ կյանքի մը բեկորները. պառավին բոլորը կը հավաքվինք, ուշադիր, խելոք կեցած տղոց նման, որոնց մասալ մը խոստացված է:

7.

Մանկութենեն հորմե ու մորմե որք, Թագուհին հոգեզավակ էր Փերա ընտանիքի մը մեջ, որ մանչ զավակ մը ուներ միայն և աղջիկ զավկի կարոտ կը քաշեր:

Այս տղաքը քույր ու եղբոր պես մեծցան, քով քովի, երկուստեք մոռնալով այն տարբերությունը, որ ճակատագիրը դրած էր իրենց մեջ մանկական խա-

ղերեն, կռիվներեն, ծեծկվուքներեն ու համբույրով մը կնքված հաշտություններեն վերջը՝ պատանությունը եկավ անծանոթ վրդովումներով, չհասկցված տրտմություններով, ուրախություններով խառնված. և վերջեն, երիտասարդությունը՝ ճշտելով ու հաստատելով ընդնշմարված սրտի անբակտելի կապերը, ինչպես քիմիական բաղադրություն մը, որ հստակորեն ի հայտ կը բերե լուսանկարի փոքրիկ տախտակին վրա դրոշմված աներևույթ պատկերը:

Այն ատեն իրենք ալ վախցան, աղջիկը մանավանդ սարսափեցավ, հոգեզավակ մը ինքը, ընկեցիկ աղջիկ մը, որ տան տիրոջ զավկին վրա աչք նետած էր: Հետո քույր ու եղբայր կոչված էին միշտ. այս պայմանադրական ազգականությունն ալ իր սրբությունը ուներ: Ի՞նչ պիտի ըսեին մանավանդ իրենց ծնողքը. իր տեսած խնամքներուն փոխարեն չէր կրնար վիշտ ու կսկիծ ցանել այս տանը մեջ, ուր սիրով հյուրընկալեր, խնամեր, մեծցուցեր էին զինքը:

Քսան տարու էր ու խորհրդածությունը կու գար, հատու դանակի մը պես, այդ անմեղուկ սերը սրտեն կտրել նետելու հարկը զգացնելով. պահ մը կը դիմադրեր, ինքզինքը կը պաշտպաներ անձնագիտության դեմ. հետո քիչ-քիչ տեղի կուտար նորեն, վիրաբուժական գործողության մը ենթարկվելու պես. **այդի ոճի** անընդհատ անցուդարձին առջև կը կենար ժամերով վարանած, իր իրավանց ու պարտուց զուգակշիռը ընելով անդունդի մը խորը չափելու համար աշխատությանը մեջ համառելով շարունակ. ութ օր այսպես անցուց, սենյակը քաշված. առանձնացած էր հիմա սև ու մուր սենյակին անկյունը:

Ե.

Վերջապես որոշումը տվավ. իր միամիտ սրտին մեջ իր դատաստանը ըրավ ու անիրավ գտավ ինքզինքը. ո՛ր էր թե այդ մարդասիրությունը տեսած ըլլալար այս տանը մեջ ու երախտիքի մը պարտքին տակ չճնշվեր հիմա. փողոցի աղջիկ մը ըլլար, անոք ու անտեր, մագերը թափած ու ոտքը բոբիկ մուրացիկ մը, սիրելու ազատությունը պահելով:

Ու անմիջապէս դադարեցուց իր մտերմութիւնները, մեկ հարվածով կծկեց այս փոքրիկ ամփոփուկ ծաղիկը, որ իր հոգվույն մեջ դողալով կը փթթեր, մինչդեռ դեմը երիտասարդը կը զայրանար ու կը նախատեր զինքը: Անոր դեմ կեղծավոր անտարբերութիւն մը ձևացնել հարկ էր, էն դժնդակը իր պարտավորութեանը. ամեն նախատինքի հանդուրժեց ու ամեն աղաչանքի դեմ անդրդվելի մնաց. հառաչանք մը դուրս չթռավ իր խեղդուկ սրտէն, բայց որքան լացավ իր բարձին վրա:

Ամսվան մը մեջ երիտասարդին քով ոչինչ մնաց առջի սերէն՝ մահացու տառելութենէ մը զատ. հիմա ամեն առթիվ իր հայտնի թշնամին էր տանը մեջ, այնքան, որ մայրը կը միջամտեր իր տղուն անիրավութեանը համար, ու առանձին մնացած ատեն Թագուկը կը սփոփեր.

— Հոգո՛ւ մ'ընէր, աղջիկս, երիկմարդիկ բարկացած ժամեր ունին:

Այդ միջոցին էր, որ տղան հիվանդացավ. այն ատեն քրոջ մը անձնվիրութեամբ խնամեց զինքը, օրերով անքուն հսկեց անկողնին քով, մորը հետ միասին փոխնիփոխ բաժնելով մեջերնին հոգնությունը ու կսկիծը. ու երբ հիվանդին վիճակը ծանրացավ ու տենդը ցնորանք բերավ, այն ատեն իր վարանուները վերստին սկսան. ինչ շահած էր այս բոլոր մահացումներէն. և հիվանդին սնարին քով, կանթեղին արձակած առկայծ ու դողդոջուն լույսին պէս, իր համոզումները ու տված որոշումները երերալ սկսան:

Այն ատեն փափագ մը ունեցավ հիշատակ մը գոնե պահելու իր ողորմելի սերնէն. մկրատ մը գտավ փոքրիկ, որով հիվանդին երկարած մազերէն փունջ մը կտրեց առավ, գողի պէս չորս դին նայելով:

Հիվանդը առողջացավ, բայց իր երեսը չնայեցավ. ոչ իսկ հիշեց զինքը. ծնողքը ամուսնացուցին զավակնին ու Թագուկ հարսանիքին զվարթ ու խնդումներն երևցավ:

Անկէ ետքը, իր պարտքը կատարած մեկու մը խղճի հանդարտությունը ունեցավ. իր սերը կը պահէր

սակայն սրտին մեջ, հանցանքի մը պէս, որ թողութիւն ստացած է, պարտքի մուրհակ, զոր հատուցած էր իր բոլոր երջանկությունը տալով, և զոր իրավունք ունէր ալ քովը պահելու:

Այսպէս պահեց ահա տարիներով փոքրիկ մազի փունջը ու ինքը չամուսնացավ:

Հիմա, երեսուն տարի ետքը, կյանքի հազար փոփոխումներէ վերջ, հաշտված էր նախկին բարեկամին հետ. եղբայրության կապը վերստին կը միացներ զիրենք ահագին անջրպետի մը վրայէն: Անկա թռռան տէր ծերուկ մըն էր կորաքամակ. մազերը ճերմկած, մինչ իր քովիները ահա այդպէս թարմ ու դեղին կը մնային, ու ատոնց պէս իր սիրտն ալ երիտասարդ ու աշխույժ մնացած էր, իբրև թէ հանկարծ դադրած ըլլար բաբախելէ այն օրը՝ որ իր սիրածէն բաժանվելու ցավը զգացեր էր. այդ օրէն ի վեր իր սիրտը ապրած չէր ու ծերացած ալ չէր, մինչդեռ մարմինը կ'իյնար, կը տկարանար հետզհետէ:

2.

Եվ ձեռքե-ձեռք կը պտտցնեինք այս մազերու փունջը, ջանալով գտնել անոր մեջ պատմված կսկիծներուն հետքը: Այդ մազերը կը պահէին իրենց սևցած ոսկիի փայլը և երիտասարդի թարմությունը: Տարօրինակ բան. իրենց գոյության մեջ մկրատին տված ընդհատումը փրկած էր զիրենք. չէին ծերացեր ալ, իրենց տարեկից բոլոր ուրիշ մազերը ալւորած, թափած, չքացած էին, և իրենք միայն անխախտ ու անդրդոյլի կը մնային քսան տարու խոպոպիքի զվարթությանը մեջ ու պիտի մնային այսուհետև: Մեկ ցավ մը ունեցեր էին, մկրատին հատու ցավը, բայց այդ ցավը որքան կսկիծներէ, անկումներէ փրկեր էր զիրենք, մշտնջենական երիտասարդությունը շնորհելով, այն՝ զոր Թագուկ տուտուի սրտին մեջ կը գտնեինք:

(1892)

Գառառակ

Ա.

րտորալով կ'անցներ փողոցն, տենդոտ ձեռքովը ուժգին սեղմելով կլորցած թուղթի պզտիկ գլաններ, որոնք իր տալիք դաշնակի դասերուն տեսրակներն էին:

Մտազբաղ, ակնարկը մոլորած, անհասկնալի եղանակներ մրմնջելով քիթին տակեն, կ'անցներ զմայլած ու զվարթ դեմքով, որ իր հոգեկան երանության ճշմարիտ ցուցումն էր:

Մյուսյու¹ Սեֆերյան այն իրապես երջանիկ մարդն էր, զոր հոռետեսները կը փնտրեն ու չեն գտներ: Երջանիկ. ինչն է չըլլար. աղքատ կոշկակարի զավակ, ինքնօգնությամբ, ձրի աշակերտներու վերապահված զրկումներով մեծցած, առաջ եկած տղա որուն հոգիին անեղծանելի ու ազնվական մետաղը չէր ավերված ճղճիմ ու ողորմելի կյանքի տագնապներեն:

Իր աչքին... բայց իր աչքը դարձած էր երբեք իրական կյանքի վրա, անշատվելով այն հորիզոններեն, ուր սևեռած էր միշտ. իր գոյությունը մշտնջենական պատրանք մը եղած չէր. սիրո, անձնվիրության, առաքինության, ամեն կերպ ազնիվ զգացումներու գիրկընդխառնում մը չէր կյանքը, վսեմ նվազներու փոփոռի² մը. գեթ այսպես ըմբռնած էր ինք կյանքը և չէր զղջացեր:

Ուսկից ուր, ազգային վարժարաններու մեջ ստացած թերի ուսումեն անցեր էր դաշնակի սեր տալու. ինչ աներևույթ թելով իր անձուկ միտքը, իր անդորր հոգին երաժշտության անսահման ու վրդովյալ երազներուն կապված էր:

¹ մյուսյու — (ֆրանս.) պարոն

² փոփոռի, պոպոռի — զանազան երաժշտական ստեղծագործությունների կտորներից կազմված երաժշտական ստեղծագործություն

Բիրտ ու կոպիտ գիծերեն, որոնցմով իր մանկու-
թյունը, իր պատանությունը կը ձևանար, հիմակվան
գեղարվեստի, բանաստեղծության շնորհալի շրջագի-
ծը շինված էր, որ իր հեզ ու համակերպիկ դեմքը կը
պարուրեր. այն թուփի ու մացառի չորաբեկ ու վտիտ
ճյուղերուն պես, որոնցմով հորինված շրջանակ մը
երփներանգ ծաղկեպսակե մը ավելի պճնագեղ կ'ըլլա
երբեմն:

Բ.

Երաժշտությունը զինքը գրավող առաջին հու-
րին եղավ, անկայուն ու հարափոփոխ դեմքով կին, որ
ուզված, ըղձացված պատկերը կը զգենու¹ ամեն վայր-
կյան, տեսակ մը մանանա², որ փափագված ամեն
համը, ամեն հաճույքը կու տա:

Իր դյուրահավան սիրտը շուտ մը կը կապվեր այս
երաժշտության նվագողներուն մեջեն իր աչքին երե-
վացող կիններուն, համոզումով ու անկեղծությամբ
ինքնիրեն փեսա ըլլալով շարունակ, անուշ խոսքի մը
կամ սիրուն ժպտի մը տպավորությունը պահելով,
սնուցանելով, մեծցնելով իր հեք սրտին մեջ, հնչուն
ու կույս քարանձավի մը պես, որուն մեջ ինկող հե-
տին մրմունջը՝ հարուցած անհամեմատ արձագան-
քով կ'երկարաձգվի ու կը բազմապատկվի:

Գթացողներ ու ծիծաղողներ միայն կային իր
շուրջը. ինչ ծաղու նյութ, քան այս տարօրինակ եր-
ջանիկը. հպարտ չբավոր մը չէր արդյոք, որ իր ողոր-
մելի վիճակը՝ հայտնի սնափառությամբ՝ քողարկել
կ'ուզե:

¹ զգենալ — հագնել, հագնել

² մանանա — մի քանի բույսերի չորացած շաքարանման հյութը,
որ օգտագործվում է որպես ուտելիք և դեղամիջոց.
ըստ Աստվածաշնչի ավանդության՝ երկնքից հրեա-
ներին առաքվող սնունդ՝ անապատում նրանց թա-
փառումների ժամանակ. փխբ. ուտելիք, ուտելու
բան, սնունդ

Ու դաշնակցություն մը կը սկսեր իր բուրտիքը.
կատակի, խաղի, ծաղրի դաշնակցություն, որ այս մար-
դուն միամիտ սիրահարի ձևերովը պիտի զբոսնուր:
Վախցվելու մեկը չէր, որուն ներելի չէ խաղ ու
կատակ ընել, այլ այն անտրտունջ վշտատեսներեն
մեկը՝ որոնք կարծես հազվագյուտ խաղալիկներ, զը-
վարճության առարկաներ ըլլալու սահմանված են:

Գ.

Ինքը՝ բնավ մտքեն չէր անցըներ, որ կրնան ծաղ-
րել զինքը. ամենեն անակնկալ ու անհավատալի լուրն
անգամ չէր կրնար մերժվիլ իր պարզ ու դյուրախաբ
սրտեն. այնպես որ, երբ օր մը, իր հարուստ աշակեր-
տուհիներեն մեկը, Զարուհին, իր սրտին ազնվությու-
նը գովեց, այս պարզ խոսքը սիրո հայտարարության մը
պես հուզեց զինքը. այս աղջկան նայվածքը իր հոգ-
վույն խորը կը թափանցեր հիմա և հրապուրիչ կնոջ
խռովանքը կը ձգեր հոն: Այդ օրը դաշնակի դասին
մեջ շփոթեցավ. տիեզերը¹ ու պեմոլները² ոստոստե-
ցին ձայնագրության տետրակին վրա, ինչպես որ բոլոր
տունը ու բոլոր աշխարհք ալ այս պահուս կը դառնար,
հիմար երջանկության մը խոլ հողովումովը միակ լու-
սավոր ու կայուն կեդրոնի մը շուրջը, այս աղջկան:
Տանը մեջ՝ անոր վրդոված դեմքը տեսնելով զվար-
ճացան. ինչպես ասանկ մեկ բառով սիրահար կը դառ-
նար այս տղան:

Փերայեն, այդ տունեն, դարձավ խռոված մինչև
իր սրտին խոր հատակը. բոլոր գիշերը չքնացավ. բա-
նաստեղծ մըն էր այս տղան ու իր լքված ամուրիի
սենյակին մեջ ոտանավոր գրելով անցուց գիշերը:
Այն ատեն խաղը բոլորովին զվարճալի հանգա-

¹ տիեզ, դիեզ — երաժշտական նշան, որ ցույց է տալիս ձայնի կես
աստիճան բարձրացում. կես աստիճանով բարձր

² պեմոլ, բեմոլ — ձայնի կես տոնով իջեցում ցույց տվող ձայնա-
նիշ. կես տոն

մանք մը առավ. ոտանավորը ձեռք-ձեռք պտտեցավ ու հավնվեցավ. այս փիանիսթը¹, իրավ որ չգտնված մարդ էր: Լուրը տարածվեցավ տունե տուն, գեղե գեղ, և ամեն տեղ միևնույն խնդուքը պատճառեց:

— Փիանիսթ Սեֆերյանը Ջարուհիին սիրահարեր է:

Իրավ. ամենքը այս հարցումը կ'ընեին, չկրնալով իրենց քրքիջը զսպել. պակաս էր քիչ մը խեղճ տղան:

Անկե ետքը խաղը կատարյալ ընելու բաղձանքներ հայտնվեցան. ներկայացումը ամբողջ ըլլալու էր. ու Ջարուհիին եղբայրը գյուտ մը ըրավ. իր պաշտպանությանը տակ առավ երիտասարդ ուսուցչին սերը. թղթակցությունը իր միջոցով պիտի ըլլար:

Այն ատեն նամակները սկսան, միևնույն հիմար սիրույն խոստովանությունը, որ դրացիներու, բարեկամներու օրական զվարճալիքը կը հայթայթեր ու զվարթ ժամեր անցընել կուտար: Քանի մը մտերիմներ միջամտեցին այս անողորմ կատակին դեմ. զգուշացուցին ու արթնցնել ուզեցին զինքը:

— Մի խաբվիր, Սեֆերյան:

Խաբվեր. իր բարեկամներուն սիրտը հանդարտեցուց. Ջարուհիին կը սիրեր զինքը: Իզուր խրատ ու խորհուրդ տվին իրեն. ասոնք ամենքը նախանձոտներ էին իր սիրույն. ո՞վ ըսավ, որ հարուստի աղջիկ մը աղքատ մը սիրելու անկարող է. կ'ուզեին, որ Ջարուհիին ստացած նամակները կարդար մեկիկ-մեկիկ. գիրը. եղբորն էր անշուշտ. Ջարուհիին չէր կրնար իր գրովը այդ նամակները հանձնել, բայց ան տոն տված էր անշուշտ եղբորը: Դորձյալ չէին հավտար. հոգը. ինք կը հավտար ու այս կը բավեր իրեն:

Եվ ճամփուն վրա անցնողները կանգ կ'առնեին, դիտելու համար այս մտազբաղ մարդը, որ իր աճապարող քալվածքով ու շուրջին անուշադիր ձևովը ստույգ երջանկության մը ետևեն վազողի մը կը նմաներ:

Օր մըն ալ Ջարուհիին եղբայրը ձանձրացավ. կատակը կ'անհամար. դասատուն Ջարուհիին ամուսնության ուզելու կ'ելլեր, իր սիրույն, իր իրավունքներուն վրա խոսիլ կը սկսեր. ու բամբասող բերանները, որ անպակաս են, այս անիմաստ կատակը մատերնին կը սկսեին փաթթել: Այն ատեն կոշտ ու ստորին բառերով հասկցուցին իրեն, որ այդպիսի աղջիկ մը չէր կրնար իրեն հետ ամուսնանալ. խելքը գլուխը կանչելու էր, ասանկ այլանդակ առաջարկություն մը ընելե առաջ:

Ու երբ համառեցավ, պինդ գլուխ մարդու ձևեր առավ, ճամփու դրին զինքը. ո՞չ, շատ աներես մեկն է եղեր այս տղան, որ առջի դեմը ելլող աղջկան հետ կարգվելու կ'ելլեր:

Անկե ետքը անոր երեսը չցուցուցին իրեն. հերքումներ տեղացին դասատուին գլուխը. կատակ մը, կը հասկնար, պարզ կատակ մը ըրած էր աղջկան եղբայրը, խնդալու համար իր վրա. այդ նամակներուն գոյությունն իսկ չէր գիտեր Ջարուհիին:

Իր բարեկամները նորեն բոլորվեցան իր շուրջը, համոզելու համար զինքը ու բառնալու¹ համար սըրտեն այդ հիմար սերը, որ անբուժելի փխտ մը ըլլալ ու զինքը հավիտյան դժբախտ ընել կը սպառնար: Չհաջողեցան. իր ուղիղ ու պարկեշտ սիրտը չընդունեց, որ իրեն հայտնված սերը ծաղր ու կատակ մը եղած ըլլա միայն. այս էր որ այլանդակ, անհնար ու եղեռնական կը թվեր իր աչքին ու Ջարուհիին բարի սրտին անհամաձայն:

Տարիներ անցան ու դիպվածով Ջարուհիին չամուսնացավ. և ասիկա պետք եղածեն ավելի էր անեղծ ու անկորուստ պահելու սերը իր հեք ու ողորմելի սրտին մեջ: Մարդիկ կը միաբանեին իր իրական դժ-

¹ փիանիսթ դաշնակահար

¹ բառնալ — բարձել, բռնել այստեղ՝ վերացնել

բախտությունը զգացնելու իրեն ու չէին հաջողեր. իր պատրանքը այն մշուշե շենքերեն չէր, որ արշալույսի առաջին նշույլին առջև ծվիկ-ծվիկ կը բզկտին, կ'անհետանան:

Իրեն հետ զբոսնելու համար, իր դյուրահավան սրտին խաղ խաղալու մտքով հորինված կատակը՝ հիմա մշտնջենական ու անվանելի ստվերի մը պես ամեն տեղ կը հալածեր զինքը:

Ե.

Գիշերը փողոցին մեջ կը սլքտկա. ջութակի մը աղեղին պես տրտնջող և անդուլ երթնել մը. երբեմն կանգ առնելով. ունկնդրելով ապարանքի մը պատուհանին տակ, որուն գոց վարագույրին ետին կանթեղի մը լույսը կ'ընդնշմարվի, առկայծ ու պլպլացող լույս, մութի սահմանակից, որ հանցանք մը գործել է առաջ վարանող խղճմտանքի մը կը նմանի:

Այս սենյակին մեջ է հիվանդը, Ջարուհին, հյուծված ու մաշած, պահելով դեռ գեղեցիկ աղջկան փառաբույր վայելչությունը:

Ջինքը սպառող հիվանդությունը անուն չունի. բարոյական երկարատև տառապանք մըն է ավելի, քան թե մարմնական ցավ մը, տառապանք՝ որ ամենն սաստիկ խոնջենքեն շուտ քանդած է իր առողջությունը: Իր երբեմնի դասատուին անընդհատ հալածանքն է, որ կը սպաննե զինքը, հորդ, այդ անկողնին մեջ. այդ ծաղրելի սերն է, որուն ենթակա եղած է այսքան տարիե ի վեր՝ առանց փրկություն մը գըտնելու: Այդ մարդը հետապնդած է իրեն շարունակ՝ հավատարիմ ուղտին պես, որ իր անշահասեր ու ծաղրելի անձնավորությամբը Թարթարենին ետևեն կ'երթար Ափրիկեեն մինչև Թարասքոն:

Ամեն միջոց ի դերև ելած է համոզելու համար այդ մարդը, թե չսիրեր և երբեք չէ սիրած զինքը. ու ամոթահար այդ ապուշի սերեն, ջղային անհանգստություն մը ունեցած է որ, քիչ-քիչ, տարիներու շրջա-

նին մեջ, ջուրին թուլիկ այլ համառ գործունեությանը պես քայքայած է իր առողջությունը: Այս սրտի փխտոհանքեն՝ կյանքը արդեն զզվելի թվելու մոտ է իր աչքին. մինչդեռ վարը, փողոցին մեջ, անգիտակից մարդասպանը կը թափառի դեռ իր սիրո անուրջներուն մեջ մոլորած. ուրախ ու երջանիկ է ան, այս կանխահաս մահվան մեջ նոր ու գերագույն ապացույց մը գտնելուն համար, իր սիրված ըլլալուն ապացույցը այս աղջիկեն, երբ աշխարհ խոսք մեկ ըրեր էր կարծես Ջարուհին իբրև խաբեբա և անսիրտ էակ մը ցույց տալու իր աչքին:

Այս մխիթարությունը կը ցույա հիմա իր ավերյալ դեմքին վրա. այս հավաստիքով՝ իր կսկիծը երջանկության կը փոխվի նորեն, ու չկրնալով դուռնեն ներս մտնել, հող կենալու դատապարտված, փողոցին մեջ կը շարունակե երթնելի, իբրև թե մտադրած տեղ մը ունենար, անուրջի մեջ քալող մարդու մը պես:

Զ.

Ջարուհիին մեռնելեն ետքը ամենքը բոլորովին հուսահատ ու դժբախտ կարծեցին զինքը: Իրոք, առջի երջանիկ ու երանյալ մարդն էր: Հիմա ոչ դաս, ոչ դրամ և ոչ հարգ ուներ ալ. մտերիմները այս սևեռյալ մտածումի, այս զակատյալ՝ մարդեն կը հեռանային քիչ-քիչ:

Հագուստները կը հիննային ու չէր կրնար նորեր գնել տեղը. բնական փոքրիկ սենյակին վարձքը կը դիզվեր ու տանուտերը կը սպառնար դուրս նետել զինքը ու դաշնակը գրավել. դաշնակը. երբեք չհավատաց, որ այդ բանը կարելի է, ու վայրկյան մը մտահոգ չեղավ:

Ու կը շարունակեր փողոցները թափառիլ ան-

¹ զակատել — մոլորությամբ մի բանի հետամուտ լինել. բարկությունից կատաղել. խիստ կարոտել

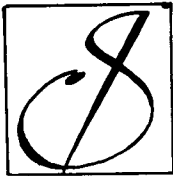
Նպատակ, պահելով իր առջի երանյալ մարդու դեմքը
զմայլած պատկերի մը առջև, որ ամենուն աներևույթ՝
իր աչքին դեմն էր սակայն: Իր սիրելիին մահը, սըրտ-
մաշուք ցավե մը առաջ եկած, հատնումը ու սպառումը
այս քաջառողջ աղջկան՝ իրմե զատվելեն ետքը, իր
սերը ու հավատքը նվիրագործեր, ու իրեն խաղ մը
խաղցուցած ըլլալու կարելիությունը հերքեր էր: Ապա-
քեն երբեք չէր տարակուսած անոր սիրուն վրա: Այս-
պես հեռվեն, լռիկ մնջիկ, տարիներով սպասեր էր
առանց անձկության, և առանց կասկածի թունավո-
րումը զգալու իր մաքուր սրտին մեջ, ու ծերացեր էր
գրեթե:

Հիմա ալ, մահը կու գար իր ձեռքեն հափշտա-
կելու համար զայն. ու ան ալ չէր հաջողեր. սիրելին
հոն է միշտ, իր դեմը, իր աչքին առջևը, այն առջի օր-
վան անուշ ու տրտում նայվածքովը, որ չի գրվիր, չի
զուրցվիր ու չի սնուցվիր:

(1892)

Տ
ուրծունա

Ա.

ուրթունան իմ դրացիս էր Քանտիլի բնակած տարիս. հին ու փտած մակույկը, որուն մեջ կը թիավարեր օրն ի բուն, գիշերները մեր քովի ծով-եզերքը կը պահեր:

Մարդ ու մարդասանք չուներ. ընկեցիկ մեկն էր գեղին մեջ. ամառը՝ բաց օդին ու ձմեռը՝ հաստ պատի մը կողին մեջ բացված պատուհանաձև խորշը կը քնանար ամեն իրիկուն, երբ գինետունեն, օրվան վաստակը վճարելէ ետքը, դուրս ընեին զինքը. առանց տրտնջալու, խանութպանին անվիճելի իրավունքը ճանչցողի մը պես կը հնազանդեր, դիմացինը ամչցնելով գրեթե իրեն դեմ ցույց տրված խստությանը համար, ու պատե պատ, քարե քար զարնվելով, իր տեղը, իր ողորմելի խշտյակը կը գտներ միշտ:

Օդին իր միակ մուլությունն էր, իր միակ ըմբռնումը կյանքի, իր միակ իմաստասիրությունը. որքան ատենե ի վեր կը խմեր այս մարդը. ոչ ոք պիտի կրնար ճշտիվ գուրցել. բայց իր կարմրած ու թմթկած¹ այտերեն, իր միշտ կիսափակ ու նվաղած աչքերեն, իր երերուն ու օրորվող քալվածքեն դատելով, որուն մեջ հավիտենական գինովը ու ծովի վրա մեծցող նավաստին իրար կ'ամբողջացնեին, նոր բան մը ըլլալու չէր: Հագուստ չուներ. իր գրգլյակը² մարած, նվաղած, մեռած երանգներու խառնուրդ մըն էր, աղքատության ծիրանի գոտին, զոր նևտոն չէր գտած դեռ: Անհամար կարկտաններու հակառակ՝ արմուկները դուրսն էին միշտ, և չգոցվող կուրծքեն, լանջը՝ ուռած, կախված գորշ մսակույտ մը՝ աչքի կը զարներ, արգահատանք կը հրավիրեր այս մարդուն վրա:

¹ թմթկել — թառամել

² գրգլյակ — քրքրված՝ պատառոտված հագուստ, ցնցոտի

Բ.

Ատենով էն վայելչասեր նավավարն էր, մեկը անոնցմե, որոնք անգիտակից արվեստագետի մը ճաշակը ցույց կուտան իրենց ռամիկ գործին մեջն ալ. անարատ պյուրինճիկ շապիկով, կապույտ թավիշե պզտիկ բաճկոնակով, ձյունսպիտակ մաքուր շավարով կը պտտեր միշտ. իր նավակը, նուրբ հյուճախտավոր տոհմիկ աղջկան մը նրբությամբ, սրընթաց նետի մը աշխույժը ուներ. կը դողար, կը գուրգուրար այս նավակին վրա, կը շոյեր, կը սիրեր զայն զավկի մը պես. հաճախորդները կը գանգատեին այն չափազանց զգուշութենեն, զոր իրենցմե նավավարը կը պահանջեր, կոխած կամ նստած ատեննին. ինքզինքը կ'արդարացներ. գիտեր, որ մեյ մըն ալ ասանկ ձևավոր նավակ մը չպիտի կրնար շինել տալ: Ո՛չ. ասիկա մասնավոր շնորհք մը ուներ, անբացատրելի բան մը. իր տեսակին կատարելությունն էր. օր չէր ըլլար, որ տախտակները չսրբեր, արույրե՛ կազմածքը չմաքեր, չփայլեցներ ոսկիի պես:

Գեշ օդերուն, անձրևին, ծովը չէր իջեցներ. ագահի մը՝ հարստության համար ունեցած սերը ու տառապանքը ուներ ինքն ալ:

Այն ատեն երիտասարդ մըն էր. նշանված էր ու պիտի ամուսնանար. երևակայեցեք նավավար էտմոն Տանթես մը:

Գ.

Ամառ օր մը, Պեշիկթաշի առջև փոթորիկի բռնվեցավ. հանկարծուտ պայթող մրրիկ մըն էր, սև թաթառի մը պես խոյանալով իր վրա: Միս մինակ էր ծովուն բացը. իր անձին չմտածեց այնքան, որքան իր խեղճ նավակին. շփոթեցավ, կորսվեցավ. ու երբ ողո-

¹ արույր — պղնձի համաձուլվածք. այստեղ՝ փխբ. արույրի պես ամուր

դող աղի ջուրերեն դուրս հանեցին զինքը, իր պրկված ձեռքին մեջ թի մը կար, վերջին բեկորը իր ընկղմած նավակին: Երբոր խելքը զլուխը եկավ, չհավտաց, փնտրելու ելավ. անկարելի էր, որ անհետ կորած ըլլար իր նավակը. տեղ մըն էր պահված, ուր պիտի երթար գտներ զայն, մաքուր, փայլուն կազմվածքովը, ժպտուն հարսի մը պես:

Հետո հարկ եղավ համոզվիլ. բայց անկէ վերջը երեսը չխնդաց. իր կսկիծը ճշմարիտ սուգի մը համեմատությունները առավ. ետ ձգեց հարսնիքը, ու ատեն մը չաշխատեցավ:

Հաջորդ ամառ նոր մը շինել տալու ձեռնարկեց ու շինվածին չհավնեցավ. ետ ձգեց՝ ուրիշ մը ապրսպրելու համար ու անկէ ալ գոհ չեղավ. իր նավակին ճիշտ նմանը կը պահանջեր, չափը կուտար, ձևը կը բացատրեր. բայց ոչ. էն վարպետները այդ անանուն փափկությունը անգամ մըն ալ չհաջողեցան տալ: Ու իր հավաքած դրամները այսպեսով վատնեց. քիչ մըն ալ զինետունները սկսավ երթալ, օդիին, այս լուռ խոսակցին, իր ուզածը, իր բացատրել չկրցած խնդիրքը հասկնելու:

Դ.

Անկէ վերջը անկումը եկավ, մեղմ, թույլ, աննշմարելի, բայց ստույգ փճացումը: Նշանածը, սպասելէ ձանձրացած, ուրիշի մը հետ ամուսնացավ. և ինքը շարունակեց նավակ փոխել, անտեսանելի տիպարի մը համառությամբ դեռ հետամտելով. իր նավակը, իր ամուսնությունը, իր վիճակը հարցնողներուն մեկ բառով մը կը պատասխաներ, որ իր ամբողջ պատմությունը կը պարունակեր.

— Ֆուրթունա:

Թախծալից ու տրտում ձայնով մը կուտար պատասխանը, միշտ միևնույնը, բառ մը միայն կտրուկ.

— Ֆուրթունա:

Ըսին, որ խենթեցավ, զինովությունը ապուշի ձև մը տվավ իրեն. սկսան վրան ծիծաղիլ:

Անկէ մնաց Ֆուրթունա անունը, մինչդեռ ինքը, զինետան անկյունը, օդիի սրվակին առջև, իր նավակը կ'երագեր դեռ, դյուրական գիծերով շինված:

Իրոք, աղքատության մեջ իր հինցած նավակը ալ չէր կրնար փոխել. նորոգել կուտար հիմա, կոկելով անոր ծռած տախտակները, մաշած ու կտորած թիակները. ամառները կը ներկեր, հինեն մնացող վայելչասիրության դրդումով:

Բայց օդիին ավերումներուն տակ իր կամքի ու կարողության մնացորդները կը սպառեին: Ֆուրթունան հաճախորդ չուներ ալ, բացի անցորդ մանրավաճառներէ ու խաբեբա մուրացիկներէ, զորս չնչին գնով մը տակավին կը փոխադրեր հոսկէ հոն, կուպրով ծեփված մակույկին մեջ, նստուկ գացողի մը պես՝ անգիտակցաբար կարծես շարժելով թիերը:

Ու պատուհանես կը դիտեի զինքը, ամեն անգամ, որ անցներ դառնար: Դանդաղորեն ջուրը մխվող թիերուն ճողփյունը իր մշտնջենական երագը օրորող երգը կը թվեր ինծի:

Ատով կը շարունակեր գալ, ամեն օր կանուխ, պատրաստ կենալով իր մակույկին նստարանին վրա կորաքամակ, քիթը կորսված կունտ ու կակուղ այտերուն մեջ, անփույթ անվիատ սպասելով, և ամառը տաքուն՝ եզերքին խոտին վրա, արևին տաք ճառագայթներուն տակ քնանալով, հանդարտ ու անմեղ քունով մը, մեզի ցույց տալով իր եղկելի ու կիսամերկ մարմինը՝ համարձակ գետին թավալած:

Ե.

Մարդ չէր ճանչնար. ոչ զիս, որ տարի մը շարունակ իր դրացին էի, ոչ իր գեղացիները՝ որոնց մեջ ապրած էր այնքան ատեն. մարդ չէր ճանչնար. մարդկային ամեն ձայն, ամեն աղմուկ ու ամեն դեմք մշուշի մը մեջ կը խառնվեին, կը շփոթվեին մեկը մյուսին հետ: Մեկ հոգի մը կը զանազաներ դեռ. ջատուկ պառավ

մըն էր որ կու գար առտունները իր երկու աղջիկներուն հետ յազմա լվալու իմ տանս մոտ: Ֆուրթունայի նշանածն էր. ու զայն տեսնելուն իր արբեցութենեն կարմըրած դեմքը կը դալկանար, մահատիպ գույն մը կ'առներ: Նստարանին վրա շտկվելու, ուղիղ դիրք մը առնելու ջանքեր կ'ըներ, իր ցնցոտի փալթոհն օձիքը կը դարձներ մերկ կուրծքը պարտկելու համար, բնագրական ըղձանքով մը, որ այս կործանած իմացականության մեջ դեռ կենդանության անորոշ նշան մը կու տար, վերջին տկար շառավիղը այս մարած հոգիին աղջամուղջին մեջ:

Աղկե գատ օղին ուներ միայն իրիկվան. խենթի պես կը վազեր վեր, գեղը, հոն, ուր գինետունները կը վխտան. ամենքն ալ իրենն էին, ամենքն ալ. արբեցության մեջ իր գոյությունը կը սկսեր, ոչ հիմակվան ողորմելի կյանքը, այլ առջի երիտասարդության օրերը, իրենց հուսալից ու խնդում երեսովին: Իր նավակը նախ, նրբամարմին թռչունի ձևով, որ ծովը հազիվ թե կը շոշափե իր վազքին մեջ. հետո նավավարը՝ իր շքեղ արդուզարդովը, ֆեսը ծռած, որուն կապույտ ծոպին ծայրը ուսին վրա կ'իյնա. ու նավակին մեջ իր նշանածը, այն գեղեցիկ հույնի աղջիկը, գոր սիրած էր:

Եվ այս աղոտ հեռանկարը, օղիի սրվակներու հաջորդությանը մեջ, կը ճշտվեր, հայտնի, պայծառ, կը կենդանանար, ու Ֆուրթունան ամեն իրիկուն անով կ'ապրեր ժամերով, ժամերով, մինչև որ գինետունեն դուրս ընեին գինքը:

Այս արբեցությունը Ֆարիայի գանձը չէր միթե այս ողորմելի մարդուն ձեռքը, ամենագոր կարողությունը, որ վրեժները կը լուծե, մարդոց ու դիպվածներու դեմ անխտիր:

(1893)

Անդամ տեղ

Ա.

նովան ժամերգությունը նոր կը սկսեր,

մթության մեջ կորսված դեկտեմբերի առտու մը, ցուրտ ու խոնավ. կոչնակը օդին ու բուքին մեջ կ'արձակեր իր ընդհատվող վայունը, մինչդեռ թափուր եկեղեցին պանդուխտ քահանային ձայնովը կ'արթննար, կը սարսուռար իր քարակոփ պատերուն ու կամարներուն մեջ:

Տերտերը կ'երկնցներ իր աղոթքը, սպասելով բարեպաշտներուն, որոնք չէին գար. վասնզի ո՞վ կու գար եկեղեցի, ձմեռ ու լուր օր մը, այս չլուսցող առավանցով:

Քահանան շուրջառը ուսին իր ժամերգությունը կը շարունակեր:

— Տեր զի բազում եղեն մեղք իմ և բազում անօրենությունք իմ:

Խուլ ու տարտամ ձայնով մը, որ տիրող կես մթության կը հարմարեր, անտարբեր իր շուրջի միայնության, և անզգա ձայնագրի մը պես արտասանելով աղոթքին տուները. իրեն համար քսան տարվան սովորություն մը:

Հետո երկրորդ ստվեր մը տեսնվեցավ իր քովը. լուսարարներ, այս որմերուն պահապանը, անոնց պես ամուր իր անտանելի պաշտոնին մեջ, սիրելով այս ստվերները, այս լքումը և կամարներեն կախված, կամ սուրբերու պատկերներուն առջև հաստատված կանթեղները, որոնք իր հիվանդագին զավակներն էին գրեթե, փութալով անոնց քով, մեկեն մյուսին, անոնց շարունակ սպառելու մոտ կյանքը արծարծելով:

Քիչ-քիչ մեկ երկու հոգի ալ երևցան, ժամկոչը, հետո մուրացիկ ծերուկ մը իր փայտե գավազանին կռթնած. ու հետո երկու պանդուխտ որմնադիրներ, հազիվ քուններնուն արթնցած: Հիմա առտուն կը ճըշտվեր. կանուխ գործի գացող բանվորներ կու գային խաչ մը հանելու դրան մոտ և հաջողություն խնդրելու.

ժամուն սովորական աղոթողները ասոնք:

Բ.

Սարաֆը ուշ եկավ եկեղեցի այն առտու. Առավոտ լուսոին կեսին միայն հասավ, ինք որ ամեն օր զայն ծայրե ծայր ըսելուն կը պարծենար:

Դուրսը տիրող ցուրտին հակառակ, քրտնաթոր մտավ ներս, ծանրաշարժ ու պարարտ մարմնին բեռան տակ շնչասպառ. երեսը խաչակնքեց, ծնրադրեց, ֆեսը վար առած, ցույց տալով յուզոտ ու հերաթափ գանկ մը. հետո բարձրաձայն հառաչանք մը ելավ կուրծքին խորեն, խորեն.

— Մեղա տեր:

Երբեք մեղա բառը այսքան ստույգ անձկությամբ, այսքան անկեղծ ապաշավի մը արտահայտության ձևով լսված չէր:

Դասին մեջ չոքած սարաֆին կլոր մարմինը, ծռած գլուխը, կիսափակ աչքերը, ողորմելի ու գթության արժանի պատկեր մը կը ձևացնեին աստվածային գայրույթին տրամադրության տակ դրված. և ինք հանցանքին մեծությանը չափ այսպես անկեղծ զղջումի մը գալով միայն թողություն կ'ակընկալեր կարծես, երբ հետզհետե կը կրկներ մարող, սպառող ձայնով մը, առանց քաշվելու զինքը լսողներեն.

— Մեղա տեր, մեղա տեր:

Հետո, թեթևցած, ոտքի ելավ ու իր հաստ ձայնը՝ տերտերին ձայնին միացավ. ու լուռ եկեղեցին կ'ապշեր, կը խռովեր՝ ունկնդրելով այս մարդուն:

Ինքը՝ իր տանը մեջ ըլլալ կը թվեր. դասը, գավիթը, խորանը բոլորովին իրն էին անշուշտ. ինք կ'ըսեր աղոթքը միայնակ, քահանայեն առաջ, բառերը հատիկ-հատիկ, ամեն պարբերության նշանակությունն ու սրբությունը շեշտելով. պահ մը կը հոգներ, շունչ առնելու կը ստիպվեր, ու վայրկյան մը վերջը նորեն կը սկսեր, ընդմիջելով քահանային անորոշ մրմունջը և ծուռ-ծուռ նայելով անոր երեսը, երբ սխալ մը

սպրդեր կամ վարանում մը տեսներ նոր տուն մը սկսելու ատեն:

Վայրկյան մը նորեն կը մասնավորվեր իր աղոթքը, անհամար ծնրադրություններու խառնված, համբուրելով գետնի աղտն ու փոշին, ու լալագին և սրտաշարժ ձայնով մը վերադառնալով իր անձին:

— Մեղա՛ տեր:

9.

Մարտիրոս աղան այսպես էր ամեն առտու, անպակաս եկեղեցիեն, իր ներկայությամբը ապահովելով եկեղեցիին բոլոր ծեսն ու արարողությանց կանոնավորությունը, և ոչ մեկուն փախուստի ճամփա չձգելով շարականներեն բառ մը պակաս կարդալու համար:

Քահանան այս աշխարհականին բարեպաշտութենեն կը դողար. քարոզիչն ու թաղական խորհուրդը կ'ակնածեին իրմե և գյուղացին կը մեծարեր այս հավատացյալ աղան, որ իր բոլոր հարստության հակառակ աղքատի մը պես խոնարհ ու աստվածավախ կը թվեր:

Պոլիս, իր խանութին մեջ, Մարտիրոս աղա մեծագոր մարդ մըն էր: Հայր մայր չուներ, այլ հորեղբայրներու ու հորեղբոր որդիներու անհատնում շարք մը, որոնք փոխն ի փոխ կու գային իր քով, սորվելու դրամ շահելու արհեստը, հաճախորդներու հետ վարվելու կերպերը, բայց գիշերները տունը սարաֆին հետ եկեսցեի կենալը աչք առնելով: Այսպես անոր մեյ մեկ մանրանկարները կը դառնային, Աստվածասիրությունը Դրամասիրության հետ հաշտեցնելու գաղտնիքը գտնելով:

Բայց անոնցմե ոչ մեկը աղային չափ հարստանալու հնարը կը տեսներ:

Իրենց ժառանգական վաշխառուի բոլոր ճարտարությամբը, ստակ փոխ տալու ձևով աշխարհ կողոպտելու բոլոր խորամանկությամբը, ոչ, այդ հարըստության չէին կրցած տիրանալ, և ինքնիրեննին, երբ

իրենց մեծավորին քով կեղծավորություն ընելէ ու սպասավորի դիրք մը ունենալէ տաղտկացած բերաննին բանային, կը հասկցվեր, որ իրենց խելացի ազգականը ինչպիսի դեպքերէ կրցած էր օգուտ քաղել:

7.

Հայրենիքեն գրեթե բոքիկ եկավ Պոլիս, նիհար ու վատույժ պատանի, որ խաներու, քարուկիր սենյակներու խոնավության մեջ ծառայությամբ հավաքած հինգ հարյուր դրուշով բացավ իր սարաֆի տոլապը¹, ճշմարիտ «տոլապ» մը, զոր մինչև այն օրը ոչ ոք իրեն չափ վարպետությամբ դարձուցած էր: Իր հայրենի քաղաքին մեջ, զոր Մարտիրոս մեր երկիրը կը կոչեր, տիրացություն ըրած ու ժամասիրություն ժառանգած էր աղկէ:

Իր աղքատության, որբության բոլոր թշվառությունները տիրացուի զգեստը հագնելով կը մոռնար, և աստուծո առջև, աստուծո տան մեջ, իր անկյալ դիրքեն կը բարձրանար հանկարծ ուրիշներու հավասար ըլլալու և իր ջերմեռանդությամբը զանոնք գերազանցելու չափ: — Եվ ինչպես չաիրեր եկեղեցին, ուր ոչ հարուստ ըլլալու, ոչ բախտավոր ըլլալու պետք կար աստուծո աչքին: Այսպես երջանիկ ապրեցավ քանի մը տարի. մտածեց, որ երկինքին թագավորությունը տնանկներու հատկացված է ու մխիթարվեցավ իր ներկա չքավորութենեն: — Բայց երբ տասնըուրջ տարին թևակոխեց, բռնի Պոլիս ղրկեցին զինքը մարդ ըլլալու համար, իբրև թե աղքատ ըլլալուն համար մարդ եղած չըլլար մինչև այդ ժամուն:

Իր տաժանելի ուղևորության միջոցին, հետո շոգենավին մեջ և մանավանդ Պոլսո մեջ, իր համոզումները, սփոփանքները անբավական մնացին:

¹ տոլապ, դոլաբ — (թուրք.) պատի մեջ սարքած պահարան. փխր. դավ, նենգություն, նենգամիտ խաղ

Ո՛չ, այս մայրաքաղաքը երկրին չէր նմաներ բնավ: Ակնա տնակներուն երդիքը, գյուղացվոց շավարը, կիներու աղտոտ լաջակը չտեսավ հոս, նոր աշխարհի մը՝ նոր գաղափարներ արթնցուց. վայելքի պետքը դրամի պետքը ցուցուց: Իր բարեպաշտութիւնը, որ մինչև այն ատեն անշահասեր էր, պահանջող, ուզան բերան դարձավ:

Մայր եկեղեցվո մեկ անկյունին մեջ քաշված՝ անհատնում աղոթքներու ու շարականներու քաղվածքով ստակ և դարձյալ ստակ ուզեց աստուծմեծ. և իր աշխատութեան փոխարեն առած չնչին գումարները, որոնք զինքը կը շլացնէին, աստվածային պարգևներ կը համարեր և իր աղոթքներուն վարձատրութիւնը:

Այսպէս իր առևտուրը աստվածասիրութեան հետ խառնված մնաց. այն բոլոր առիթները, ուսկից դրամ շահելու կարելիութիւնը նշմարեց, իր օգտին համար աստուծո կողմէ հատկապէս կարգադրված նկատեց ու բան մը չհարցուց ալ իր խղճին: Աստված իր ըրածը չէր գիտեր միթէ:

Ե.

Անգամ մը միայն տարակուսեցավ, վարանում մը զգաց: Անոր բարեպաշտ մարդու համբավէն խաբված, իր մահամերձ բարեկամներէն մեկը մեծ, շատ մեծ, իր չտեսածին չափ մեծ գումար մը ավանդ հանձնեց իրեն, մահվընէն վերջը այդ գումարը ազգին ու ազգականներուն մեջ բաժնելու խնդիրքով: Մարտիրոս աղա նախ չհավատաց այս անակնկալ վստահութեան. հիվանդին անկողնին քով նստած, սենյակին դուռը գոց, նախ անդիմադրելի մարմաջ մը զգաց տեսնելով այդ գումարը, զոր հիվանդը փոքրիկ սնտուկէ մը կը հաներ. հետո հիվանդը հոն խեղդելու և ստակները հափըշտակելով փախչելու գաղափար մը ունեցավ, հիմարի գաղափար մը. բայց այս փորձութեանց դիմադրեց. Ինչ հարկ անոնց. միթէ աստված իր դէմը հանած չէր այս հիվանդը. ու աստուծո թողուց, որ իր ուզածին պէս տնօրինէ ամեն բան: — Մարտիրոս աղա

նախ դիմադրեց, չուզեց ընդունիլ այս ավանդը, ցած ձայնով, վախնալով, որ դրան մոտ սպասող մեկը չըլար ու իմանար այս ավանդի խնդիրը. հետո քիչ-քիչ տկարացավ, ավանդին պայմանները հարցուց. նախ էն գլխավորը, տոկոս պիտի տար. ոչ, ըսավ հիվանդը. այն ատեն ալ անձնատուր եղավ, ստացավ ավանդը, և աստվածաշունչէն հատվածներ բերավ մահամերձին ազգասիրութիւնը գովելու համար:

Հիվանդը մեռավ և հուղարկավորներուն մեջ Մարտիրոս աղա իր արցունքներովը անկեղծ ու անսահման կսկիծով մը ննջեցյալին ամենէն սրտակից բարեկամը համարվեցավ:

Հուղարկավորութեան տևած բոլոր միջոցին ամբողջ ճամփուն երկայնութեամբը այս մեռած մտերիմին վրա խոսեցավ, անոր բարեմասնութիւնները, պարկեշտութիւնը գովեց, անոր կյանքէն մասնավոր դեպքեր պատմեց և լացավ, մինչդեռ ուրիշներ, դազադին ընկերանալով հանդերձ, իրենց քամիալին¹, քոնեշիմենթոն², փիացահին³ խոսքերը կ'ընէին: Մարտիրոս աղա զայրացավ ու իբրև թէ ինքը ըլլար այս անձախ խոսակցութիւնը ընող, կսկծալի ձայնով մը գոչեց.

— Մեղա՛ տեր:

Մարդիկը լռեցին վայրկյան մը, քանի մը քայլ ալ ըրին լռութեամբ. հետո մեկը, պասմախ վաճառական մը, շարունակեց իր խոսքը.

— Աճեմներուն պերաթները ձեռքէ հանելու է:

Զ.

Մարտիրոս աղա անկէ վերջը իր բարերարը նկատեց ննջեցյալը. թող չտվավ, որ մեկը գեշ ըսէ անոր

¹ քամիալ — (խալ.) փոխանակագիր

² քոնեշիմենթոն — բեռնագիր՝ փոխադրվող բեռն պաշտոնական փաստաթուղթը. պետական պարտատու, արժեթուղթ

³ փիացա — (խալ.) հրապարակ, այստեղ հավաքվում և խոսում են շուկայական գների շուրջ

վրա. միթե այս մեծ հարստությունը անոր չէր պարտեր. ո՛չ, ապերախտ մարդ չէր. հետո այդ ավանդը յուրացնելու համար խորհեցավ ամիսներով. նախ ըսավ, որ իրավունք չունեն ուրիշին ինչքը գողնալու. վերջը ինքնիրեն հարցուց, թե ինչո՞ւ աստված իրեն հանձնել տվավ այդ ավանդը և ոչ ուրիշի մը. այս հարցումը իր տարակույսները վանեց. աստված այս առիթը կը ներկայացներ իրեն հարստանալու համար, և ինք՝ իբրև խելացի մարդ՝ առիթեն օգուտ կը քաղեր, մինչդեռ անխելք մը այդ բանը չպիտի մտածեր. այսպես բացատրեց աստուծո կամքը և ճշմարիտ գոհունակությամբ մը ավելցուց.

— Կամք տյառն օրինյալ եղիցի:

Անդին՝ ննջեցյալին ազգականները կարոտության, չքավորության մեջ կը մնային, անոր այրին Մարտիրոս աղային կը դիմեր պզտիկ օգնություն մը հայցելու համար, իբրև իր ամուսնին սրտակից բաեկամեն:

Մարտիրոս աղա չզլացավ այդ օգնությունը, բայց այս դիմումը իր տարակույսները նորեն արթնցուց. պահ մը խորհեցավ, որ ըրածը ճշմարիտ գողություն մըն էր. բայց ո՞ր մեղքը թողություն չստանար, եթե մարդս **մեղայի** գա. ու այս հույսով, սարաֆը թախանձագին ներում մը խնդրեց.

— Մեղա՛ տեր:

Պահ մըն ալ ըսավ, որ ազգականներուն դրամը տա, բայց ազգին դրամը պահե. ինչ է վերջապես ազգին դրամը. չէ՞ մի որ ուրիշ մը պիտի ուտեր:

Այս վարանումներով կը պահեր, այսինքն կը գործածեր ստակը, որ ճարպիկ ձեռքերուն մեջ արդյունաբեր կը դառնար, բարեբախտ դեպքերով կը կրկնապատկվեր, այնքան որ այս հաջողությունը իր գողության արդարացումը կ'ըլլար և իր զղջման ընդունելի եղած ըլլալուն ապացույց, զոջում մը, զոր սովոր էր ալ հայտնելու ամեն առթիվ, խորունկ հավատքի ձայնով մը.

— Մեղա՛ տեր:

(1890)

Գարահամդեանի վաղորդանք

Ա.

եղունին ապակյա լուսամուտեն, նըրբանցքներուն վրա բացվող պզտիկ պատուհաններեն, առտվան լույսը թատրոնեն ներս կը սպրդեր, — ցըրտին ու դողահար լույս մը, դուրսը տեղացող ձյունին սպիտակ ցուլացումը գոգցես¹, որ սրահին շիկորակ լույսերուն ջով՝ կը տծգուներ, կը մարեր:

Ներսը կը պարեին, երաժշտության ոգևոր շեշտերեն մղված, հորձեռանդն² ու տենդահուլյզ, ուշադրություն չընելով այս կանխահաս առտվան, ու սրահին տաք ու աղմկալից մթնոլորտին մեջ երկարելով այս ձմեռ գիշերվան զբոսանքն ու հաճույքը:

Երեսները ալ կը բացվեին. առջի զգուշությունը՝ սևաթույր կամ վարդերանգ մետաքսե դիմակներուն հետ մեկդի կը նետեին ամենքը, այս պահուս մտերիմ դարձած իրարու: Կես գիշերեն ի վեր անընդհատ տեվող պարերուն հարուցած փոշին, այրերու սև զգեստներուն ու ձյունաթույր փողկապներուն, կիներու արդուզարդին և նուրբ շպարին վրա կը տեսնվեր:

Հոգնած, հուլացած³, դեռ կը շարժեին, հանդարտելու մոտ եղող ծովի մը վերջին կոհակներուն պես: Քիչ-քիչ, առտվան լույսը կը զորանար, անկյուններուն ու անցքերուն մեջեն մթությունը կը վաներ, ու սրահին մեջ կը սկսեր տարածվիլ՝ իր շլացուցիչ ճերմակությամբը շեշտելով կազերուն դեղին ցուլը:

Եվ ակամա կը ձգեին պարասրահը. տակավ առ տակավ բազմությունը կը պակսեր. կը մեկնեին խումբ-խումբ, դրան մոտ հավաքված, պատմուճակեն⁴ ետ առնելով ցուրտին դեմ պատսպարվելու համար բերած զգեստնին զույգ-զույգ, թև թևի կ'ելլեին դուրս,

¹ գոգցես — կարծես

² հորձեռանդ — եռանդազին

³ հուլանալ — այստեղ՝ դանդաղել, ծուլանալ

⁴ պատմուճակ — հանդերձապահ, հանդերձապետ

ձյունին անբիծ ու սիապաղաղ մակարդակը կոխտտելով կը հեռանային, այրերը իրենց վերարկուին օձիքը վեր առած, կիները դիպակե մեկնոցներուն մեջ փաթթված, իրենց հետ տանելով երաժշտության եղանակներուն արձագանքը, մինչդեռ դրացի տուներու պատուհաններեն՝ կանուխ արթնցող հետաքրքիրներ թմթմած աշվըներով կը դիտեին ձյունին անշարժ ծածկույթին վրայեն սահող այս ստվերները:

Քիչ մը վերջը ոչ ոք կը մնար պարողներեն. թատրոնին լույսերը կը մարեին. և երաժիշտները իրենց կարգին կը մեկնեին, գործիքներնին լաթի ծածկոցներու մեջ փաթթած թներնուն տակ, պարասրահը իր սովորական կես-խավարին ու լուռ անդորրությանը հանձնելով:

Բ.

Ինքը վերջին մեկնողներեն մեկն էր պարահանդեսին. ամայի ու անձայն փողոցին մեջ կը քալեր, երկար ու կոճկված փալթոն տակ պահելով իր պարողի սև զգեստները, շապիկին բաց կուրծքը, որ հիմա այս լուր օրին ու ցրտագին առտվան չէր հարմարեր բնավ:

Առջի գիշերվան լույսերու փողփողումներեն, օթյակներուն մերկ ուսերեն ու շպարված դեմքերեն, սրահին խոսակցությանց և երաժշտության ձայներուն թոհուբոհեն տարօրինակ խառնուրդ մը իր հոգնած երևակայության մեջ կը մնար ու կ'ընկերանար իրեն:

Ճամփուն վրա հազվադեպ անցորդները կը դիտեին այս դալուկ դեմքը և քնաշրջիկի¹ քալվածքը. ինքը կը շարունակեր ճամփան, ուղիղ փողոցի մը մեջեն, սառույցե սահուն քարահատակին վրա. տուն կը դառնար:

Եվ ամեն մեկ քայլափոխին՝ ոտքերուն տակ

¹ քնաշրջիկ — քնաշրջությամբ հիվանդ, լուսնոտ, քնաշրջիկին հատուկ

ճմլվող ձյունին միօրինակ խշրտուքը պարի եղանակներ կ'արթնցներ մտքին մեջ, վալսը՝ իր թախծալից բանաստեղծությամբը, մագուրքան՝ իր ընդհատված նվազներով:

Վաստակաբեկ ու դանդաղ քայլերուն հետ քաղվածք մը կըններ իր երեկույթեն. և երաժշտության, պարի, գույներու, ծանոթ ու անծանոթ դեմքերու մեջեն. կնոջ պատկեր մը միայն կը մնար, վես, խռովիչ ու անբարտավան դեմք մը, որուն արհամարհոտ և բարձրաձայն ծիծաղը կը հնչեր իր ականջին մեջ, իր հոգվույն խորը:

Առջի տեսնելուն կանգ առած էր այդ տիկնոջ քով, որ պարահանդեսին մտերմական ու ընտանեկան ձևին համար անշուշտ իր օթյակը ձգելով պարասրահը կ'իջներ, ձախ ձեռքովը հանգրիհած իր վարդագույն բեհեզե շրջազգեստը, ծանոթներու, մտերիմներու բաժնելով իր ժպիտը ու գլխու թեթև բարև մը:

Այդ վայրկյանեն չէր կրցած հեռանալ անոր քովերեն, ժամ մը ամբողջ լրտեսելով խոսակցությունը, շարժումը, ակնարկը, նախանձելով գայն բոլոր քովը մոտեցող մարդոցմե, մեծ մասամբ տարիքոտ դրամատերեր, որոնց ալևոր գլուխը երիտասարդ կնոջ սևաթույր մագերուն կը քսվեր:

Փոխն ի փոխ անոնց թևն էր, սրահին շրջանը ընելով ու պարծենալով կարծես մեծ անձերու իրեն դեմ ցույց տված քծնող ու ցավատանջ ցանկության համար: Պահ մը ուշադրությամբ դիտած էր զինքը, իր համառ ու շրջապատող նայվածքին պատճառը հասկընալու համար. հետո դառնալով իր քովի անձին՝ ցույց տված էր զինքը. անունը կը հարցներ թերևս, ծանոթ մեկը չէր, ըսած էին:

Ու ինքը հեռուն անշարժ կը կենար, դիտելով անոր գեղաշնորհի հասակը ու լեցուն ուսերուն շրջագիծը, որ երկուստեք մեջքը կ'ամփոփեր, կը սեղմեր:

Այսպես պիտի տներ մինչև լույս, եթե բարեկամ մը չհանդիպեր ու հանձնառու չըլլար այս տիկնոջ մոտ առաջնորդելու զինքը: Դպրոցական դասընկեր մըն էր ատենով, հիմա կարևոր դիրքի տեր երիտա-

սարդ վաճառական մը, քոմիսերի¹ ժապավենը կուրծքին, որ ամենքը կը ճանչնար այստեղ և հարմար ու պատշաճ խոսքով մը ներկայացուց զինքը.

— Տիկին, տաղանդավոր բանաստեղծ մը, Հակոբ Դավիթյան, գիտեմ որ բանաստեղծները կը սիրեք և համարձակվեցա ձեր մոտ բերել զինքը:

Ու երիտասարդին դառնալով՝

— Տիկին Հովսեփյան:

Տիկինը դիտեց զինքը՝ ուշադիր ու հետաքրքիր՝ ոտքեն մինչև գլուխը, փողկապը, կոշիկները, ձեռնոցը, սրամպուլինը², որոնք բանաստեղծի մը համար, բավական շնորհքով թվեցան: Մյուսը թողուց զիրենք:

Իրենց խոսակցությունը պարահանդեսի սովորական բանաձևով սկսավ.

— Աղել բազմություն կա այս գիշեր:

— Այո, տիկին:

Երջանկության սրտադողին մեջ չկրցավ բառ մը ավելցնել, վախնալով որ ապուշ խոսքով մը իր բանաստեղծի ենթադրյալ նրբամտությունը ի դերև չհանե: Լռությունը կը շարունակեր ու ծաղրելի կը դառնար:

Տիկին Հովսեփյան սկսավ նորեն.

— Գրնդը կը նստիք:

— Ոչ, տիկին, Փերա կը բնակիմ:

Կը թոթովեր. անիմաստ խոսքեր պիտի ըսեր անշուշտ:

— Լսած եմ ձեր անունը, — ավելցուց վարանելով, իբրև թե խոստովանություն մը ըներ, — ձեր գրությունները միշտ կը կարդամ ու միշտ հաճույքով:

Երիտասարդը իր գրագետի ամենեն դուրազագաց թելին մեջ արթնցավ:

¹ քոմիսեր, կոմիսար — զանազան երկրներում պետության կողմից հատուկ և մեծ լիազորություններով օժտված պաշտոնյա

² սրամպուլին — այցելության պաշտոնական զգեստ

— Իմ գրություններս ինձմե երջանիկ են ուրեմն:
Այս քոմփիլմանը՝ առաջինն էր, զոր ըրավ սըր-
տատրոփ ու դողդոջուն, աղեկ մը չգիտնալով թե տեղն
էր արդոյոք:

Փուլքա մը կը գարներ երաժշտությունը. պարի
հրավիրեց ու պարեցին. թույլ, հոգնած կը թվեր իր ըն-
կերուհին. մարմնեղ կին մըն էր ու երիտասարդը կը
զգար իր սրտին վրա անոր ինքնամատույց լանջերուն
հարույցքը. հետո պարի շրջաններեն, սրահին տաք
օդեն ու իրեն հենող մարմնին այս ջերմութենեն գլուխը
դարձած, մոռցավ որ հազիվ կես ժամ է Վեր կը ճանչ-
նար այս կինը. հանկարծ իր հանդուգն ու ձեռնարկող
իղձերուն բոլոր սաստկությամբը շրջապատեց այս
մարմինը. չբողոքեց. փուլքան՝ վերջանալու մոտ՝ ալ
ավելի կը շտապեր հիմա, իր ուժգին նվագներովը, և
կը դառնային ջահերուն ցոլացումներուն մեջ, գրեթե
չդպչելով գետնի տախտակամածին, եթերային պար
մը. ընկերուհին իր լռությունը կը պահեր. բայց եր-
կար արտևանունքին տակեն ակնարկը կը խոսեր հըս-
տակ ու պայծառ, ակնարկ մը, որուն մեջ կը դներ իր
անձնատուր ու հաճույքե նվաղելու պատրաստ ոգին:

Երաժշտությունը դադրեցավ, ու ստիպված կանգ
առին ալ, հազիվ կարենալով ուղիղ կենալ ոտքի վրա.
տիկին Հովսեփյան իրեն կը հենուր բոլորովին վաս-
տակաբեկ ու մեղկացած, իբրև թե այս պարին հեշ-
տությամբը խորտակված ըլլար. և իր թևովը կը սեղ-
մեր երիտասարդին բազուկը, այս պարով վայելած
հաճույքուն իբրև մեկ մնացորդը և իր տարփոտ կնոջ
հպումովը սփոփելով անոր սիրատենչ պահանջում-
ները:

Հետո ուրիշ երիտասարդներ հրավիրեցին զինքը,
ու Դավիթյան հեռվեն, պարողներու ու դիմակավոր-
ներու բազմության մեջ, շարունակեց դիտել զինքը և
զարմացավ, որ ուրիշներու հետ պարած ատենն ալ

միննույն սիրահալ նվագումներով, մարմնի միննույն
ընծայումներով կը վարվեր:

Առտուն, փողոցին մեջ, այս էր դեռ իր միտքը
զբաղեցնող պատկերը, որ հիմա հետադարձ նախան-
ձով մը սիրտը կը կեղեքեր, մինչդեռ ձյունը կը շարու-
նակեր գալ գորշ ու ամպամած երկինքեն, դանդաղ,
վարանոտ, ծայրանաձև գիծերով. և երկինքի այս ձյու-
նաթույր սպիտակությունը սիրահոժար կուգար տա-
րածվելու հողին վրա և իր սպիտակ կուրծքը հանձ-
նելու անցորդի մը գարշապարին. ոչ ցեխը և ոչ աղտը
չէր կեցներ զինքը. ու հաճույք կը զգար կարծես այս-
պես ոտքերու տակ տղամաթաթավ հեծեծելուն և ճզմվե-
լուն մեջ:

9.

Ուսուցիչ ու բանաստեղծ էր միանգամայն, գա-
վառացի նիհար ու վատառողջ տղա մը, այս Դավիթ-
յանը, որ կասկածոտ, համառ ու խնայող մարդու կեն-
ցաղովը իր դրսեցիի ծագումը կը պահեր:

Փերա, Քալիոնձու-Քուլլուքի տուններեն մեկուն
մեջ, ուր իրեն պես դեռ քանի մը ամուրի երիտասարդ-
ներ կը բնակեին, սենյակ մը վարձած էր, իր բոլոր
տունն ու տեղը. և իր մայրենի լեզվի դասախոսու-
թյուններեն զզված, քերականության կանոնները հա-
զարերորդ անգամ ավանդելի ձանձրացած, զրգոված,
հուսահատ, կը դառնար իր սենյակը ու իր հավաքած
փոքրիկ դրամագլխովը ուրիշ գործ մը փնտրելու, ա-
պագա մը պատրաստելու մտադիր. այս ակնկալու-
թյամբ, առանձին մնացած ժամերուն, քերթվածներ
գրելով կ'անցըներ ատենը:

Փերան կը սիրեր՝ իր մարդաշատ տուններուն, մեծ
փողոցին, քարուկիր ու բազմահարկ շենքերուն,
աղմկալից կյանքին համար. այս բազմութենեն ու
ժխորեն կ'ախորժեր. ու իրիկունները իր սովորությունն
էր, ելլել դուրս, եղեգնյա փոքրիկ գավազանը ձեռքը,

¹ քոմփիլման, կոմպիլմենտ — (Ֆրանս.) հաճոյախոսություն

իր բանաստեղծի լայն ճակատը բացած, Կալաթա-Սերայեն մինչև Թաքսիմ շրջան մը ընելու, ման գալու, ինչպես կ'ըսեր ինք, ու կհներու այս մեծ շուկային տեսքը, այս վաճառիկ հրապուրյները վայելելու:

Այս հարուստ արվարձանը հազար ներշնչումներով լեցուն էր իր աչքին. և կ'ուսումնասիրեր զայն իր դուրսի զվարճության երևույթին տակ և ներսի մոլության ու ապականության սարսուռներուն մեջ:

Օր մը, հանկարծ, հրատարակության տվավ իր քերթվածները. իր **Վերջալուսի ցուլքերը** նորություն մըն էր. ոչ ծաղկի խոսք կար հոն, ոչ արևի և ոչ սոխակի. այս ցուլքերու լույսովը ինքը ցույց կուտար մեծ քաղքի մը ստվերամած փողոցները, այդտեղի կյանքը իր հարափոփոխ միօրինակության մեջ: Բնապաշտ քերթող մը եղավ ու հաջողեցավ. հայ տիկիները որոնք գրականությամբ կը զբաղեին, հետաքրքրվեցան, տեսնել ուզեցին զինքը. մինչդեռ իր դասախոսած դպրոցներու պասմանի հոգաբարձուները հանդիմանեցին զինքը:

— Մյուսյու Դավիթյան, ձեր գրությունները բարոյականի դեմ են, թող որ բան մը չի հասկցվիր այդ քերթվածներեն:

— Հակասության մեջ եք, էֆենտի, թե որ բան մը չի հասկցվիր այդ գիրքեն, ինչպես գիտցաք, որ բարոյականի դեմ էր:

Հոգաբարձուն պզտիկ մնաց. բայց հաջորդ դասին ավանդական ու մահաբույր բանաձևը հասավ իրեն.

— Դադարյալ եք:

Դադարյալ. դասատուները գիտեն միայն այս անցյալ դերբային ահարկու նշանակությունը. այս բառը կը նշանակե նախ որ ամսական թոշակե մը զրկված են, և մինչև որ նոր գործ մը գտնեն պետք է ան ավելի չափավորեն իրենց արդեն խնայող կյանքը. հետո այս բառը իր պատճառներուն մեջ կը նշանակե, որ դասատուն հարգական կերպով չէ բարևած հոգաբարձուն՝ փողոցը հանդիպած ատեն, փեշը փեշին, տասնյակ մատները իրարու կցած, ճշտելով անցորդ-

ներուն առջև իր ականակալու դիրքը և սպասելով, որ նախ մյուսը բարևե բարձրաձայն.

— Ի՞նչպե՞ս, պ. Դավիթյան:

Եվ շարունակե ճամփան առանց պատասխանի սպասելու:

Բանաստեղծը այս քրեական հանցանքներով արդեն նշանակված էր հոգաբարձության մտքին մեջ. մեծ փողոցին մեջ անոր գավազանը ճոճելով անցուդարձը, զիրենք չտեսնելու զարնելը, երբեմն մտերմաբար քովերնին մոտենալ ու խոսիլը, այս անբարոյական քերթվածներուն լույս տեսնելուն միանալով, շատ իսկ էին դադարման այդ որոշումը արդարացնելու:

Ինքը, ճշմարիտ դրսեցի, համառ ու անբարտավան իր անկման մեջ, պարզապես ծիծաղեցավ լսելով այս որոշումը, զոր կառավարիչը կը հաղորդեր իրեն:

— Խայտառակներ, — գոչեց բարձրաձայն:

Մինչդեռ կառավարիչը իր ականջը կը գոցեր, չլսելու համար այս անլուր հայիոյությունը ու իր ներկայությամբը մեղսակից չդառնալու համար:

Հիմա դաս տալե տարբեր հոգ ու մտածում ուներ երիտասարդը. ուրիշ ատեն իր դրամ շահելու հետամուտ ոգին պիտի զայրանար. այս վայրկյանիս գրեթե նախախնամական բան մը եղավ այդ դադարումը, որ միջոց կը թողուր իրեն ծուլ ու երազող բանաստեղծի անուրջներու:

7.

Վերջապես միջոց մը գտած էր երթալու Հովսեփյաններուն տունը, տիկնոջ չորեքշաբթի օրվան երեկույթներուն, որոնց սովորական հյուրերը զարմացած կը նայեին այս նորեկին երեսն ի վեր:

Այս տանը մեջ երիտասարդը ուսուցիչե ավելի բանաստեղծ մըն էր. և բանաստեղծե ավելի՝ ոսկեհեր մազերով, խանդավառ խոսվածքով տղա մը, որ իր սիրահարի ձևերը չէր գիտեր ծածկել նախանձոտ աչքերե:

— Վարժապետ մը, — կ'ըսեին տիկնոջ մտերիմները:

— Ի՞նչ փուլթ, կը բավէ որ սիրուն տղա մըն է:

Տիկին Հովսեփյան, իրեն շուրջը դարձող պէտքերն ու էֆենտիներեն ձանձրացած կը թվեր ու նոր պատմություն մը կը սկսեր: Ապաքեն միշտ սիրած էր նոր պատմությունները: Համբավվոր ընտանիքի մը կը պատկաներ, վերջերս ինկած՝ բայց պահող միշտ ճոխ ու փարթամ կյանքի վարժությունը:

Իրենց հարստության սպառելուն հետ իր ամուսնության համար երազած փառատենչ ակնկալությունները պակասած էին. դեսպան մը, պետական բարձր պաշտոնյա մը փափագած էր ամուսին ունենալ. հետո առաջին քարտուղարով մը պիտի գոհանար. վերջ ի վերջո Հովսեփյան Պողոս էֆենտիին հետ ամուսնացած էր, հարուստ երիտասարդ մը, հորը մեկ հատիկ որդին, որ աֆիոնի և բամբակի առևտուրով կը զբաղեր. մեծ դժվարություններ քաշեց համակերպելու համար իր նոր դիրքին. վաճառականը իր հաշվի, տետրակի, աֆիոնի խոսակցությամբ, իր մաղազախ մարդու կենցաղովը գռեհիկ ու ստորին երևույթ մը ուներ. առջի օրեն՝ փեսացուին մեկնելեն վերջը՝ իր տպավորությունը չէր ծածկած բնավ:

— Ո՛ւսկից գտաք այս այվազը¹:

Վերջը համոզվեցավ. բարեկամուհիներ խրատեր էին զինքը:

— Հնգր, թող այվազ ըլլա, դուն նորեն սիրտիդ սիրածը գտիր:

Ամուսնացավ ու այս հարսնիքը երկար ատեն խոսվեցավ Պոլսո մեջ. մինակ առտվան սուփեին² երկու հարյուր ոսկի ծախսված էր: Հետո գատ տուն տեղ ըլլալ հարկ եղավ. Փերա բնակիլ կ'ուզեր. իր խոսքը եղավ: Միսք փողոցը տարին 120 ոսկի վարձքով տուն մը վարձեցին ու կահավորեցին. հարսը իր եվրոպա-

կան կրթության համեմատ ապրելու եղանակ մը հաստատեց. իրեն հատուկ սրահ, սենյակ ու ննջասենյակ ուներ, զորս իր ճաշակով զարդարած էր փյուշի¹, աթլասի կերպասներով, ուր լուսը կ'արգիլվեր երիցս վարագուրյալ պատուհաններեն:

Վաճառականը բան մը չէր հասկնար այս անօգուտ շռայլութենեն, պատերուն, աթոռակներու վրա դրված Չինի ու Հնդկաչինի հազար մանրակերտ նյութերեն, որոնց ոսկեզօծ նկարները այս մութ սենյակներուն մեջ կը փայլեին. նվիրական տեղ մը մտնելու պես կուգար հոս, որ ոտք կոխելու տեղ չկար, և ուր մթնլորտը հարսին գործածած էքսթեններուն բուրումովը թանձրացած էր, մինչդեռ պատերը ու տախտակամածը ծածկող օթոցները ամեն ձայն ու աղմուկ կը խեղդեին:

Հետո երեկույթներու և ընդունելությանց շարքը սկսավ. ամեն կողմէ կը հրավիրվեին իրենք և պարտավոր էին հրավիրելու. երկը հլու և հնազանդ, չէր կրնար դիմադրել. իրենց դիրքը կը պահանջեր, և տարին երեք չորս հեղ տիկին Հովսեփյան Փերայի հայ և օտարազգի մեծ ընտանիքները իր տունը կը հավաքեին՝ ճշմարիտ պարահանդեսներ տալով:

Կը զբոսնուր, թողլով որ ամեն տեղ երկը իր բամբակի, աֆիոնի արտադրության, մաքսի, պալյաի² խնդիրները պտտցնե ուզածին պես:

Ամառը Փրինքիփո կ'երթային օդափոխության. չէին կրնար էսնաֆի պես ամբողջ տարին միևնույն տունը բնակիլ. հոն ալ հյուրերը պակաս չէին և այս կյանքը կը շարունակվեր, ապահով ու ստույգ կործանման առաջնորդելով իր երկը. ինքը այդ անդունդին կը նայեր անտարբեր, գրեթե հաճույքով, հետաքրքիր՝ հասկնալու համար անոր հետևությունները:

Չորս տարվան ընթացքի մը մեջ բոլորովին զրգված երկանը առևտրական խոսակցութենեն, հետզհե-

¹ այվազ — բարապան

² սուփե — (ֆրանս.) ընթրիք

¹ փյուշ — (ֆրանս.) թավիշի մի տեսակ

² պալյա — (ֆրանս.) հակ, ծանրոց, կապոց

տե կը զղջար իր ամուսնության վրա, որ շղթայակապ դատապարտություն մը կը դառնար, ու հազար անգամ պատրաստ էր փոխելու այս աֆիոնով խառնված հարստությունը, սրտի մոտ մարդու մը բարեկամությանը հետ:

Ոչ կիրք և ոչ ցանկություն ուներ իր ամուսինը և կինը իր տենդաբորբ հյուծումներովը կը սպառեր, կը հիվանդանար. բժիշկը՝ գաղտնապահ ու շնորհալի տղթոր մը՝ կուգար եթե ոչ առողջացնելու, գեթ սփոփելու համար հիվանդը. տիկին Հովսեփյան իր քնատուրենն կը զանգատեր. բժիշկը կը զարմանար. այսչափ աֆիոնի մոտ մարդու մը կինը քնատուրենն գանգատեր և իր քլոռալներուն՝ պետք ունենար:

Ճշմարիտ է սակայն, որ Տիկին Հովսեփյան շատ գիշեր կը լուսցներ, տենդոտ ու երազամոլ. և առտուն՝ գեղեցիկ աչքերուն կտրած կոպեն, տժգունած երեսն գիշերվան տազնապները կը կարողացվեին դեմքին վրա:

Իր դժգոհությունը երկանը դեմ կը դառնար և կը զայրանար այն օրինավոր հարստության դեմ, զոր անոր երեսն կը վայելեր ու հիմարական կարգադրություններ կ'ըներ մտքովը, իր երկանը կործանման ակնդետ սպասելով:

Իր արդուզարդերը կը մտադրեր պատրաստել իր մտերիմներուն ընծաներեն. հագուստը բոլոր հարաբերությանցը ամփոփումը պիտի ըլլար, տեսակ մը քառնե², ուր ամեն ոք իր անունը պիտի արձանագրեր:

Եվ ոչ ոք կար իր մոտը խրատելու համար զինքը և դարմանելու իր հիվանդ հոգին:

Այդ միջոցին աֆիոնի գիները մեծ անկում մը ունեցեր էին և ահագին քանակությամբ ապրանք կար երկանը ձեռքը, որ հիմա շվարած ապշած կը մնար այս մեծ կորուստներուն վրա. զորս դարմանելու անկարող կը զգար ինքզինքը:

¹ քլոռալ (քլորոֆորմ) — (ֆրանս.) թմրեցուցիչ դեղ

² քառնե — (ֆրանս.) ծոցատետր

Կինը, քինախնդիր ու ռիսերիմ իր ատելությանը մեջ, կը հանդիմաներ անոր ապիկար ձեռնարկությունները:

— Հորդ հարստությունը ստակ չըներ, էրիկ մարդ ըսածդ ինքը վաստկելու է, դուն կորսնցնելիս ուրիշ բան ըրած չունիս:

Ստույգ էր. երեք տարվան միջոցի մը մեջ՝ իր դրամազվխին կեսը կորսնցուցած էր այս թմրեցուցիչ դեղին վրա կատարած շահադիտութենն. էրիկը իր հանցանքը կը խոստովաներ, մեղմիվ, քիթին տակեն.

— Սա աֆիոնը...

— Օ՛խ, տասն անգամ ըսի քեզի, դուն գործի մարդ չես. ես քեզմե տասն անգամ աղեկ եմ, ուզածիս չափ դրամ կրնամ շահիլ:

Չէր բացատրեր ինչ կերպով. բայց էրիկը կը հավատար, ու կինը հաղթական ոտքի կ'ելլեր, կարմրած, գունազեղ ու պաշտելի իր ռիսակալ անբարտապանությանը մեջ. մյուսը ինքզինքը պաշտպանել կը ջանար լուրջ ձև մը առնել ուզելով.

— Կ'աղաչեմ, Նարդիկ:

Կնոջը քրքիջը իր ձայնը կը խափաներ. խնդալեն կը մարեր երկանը ապշած ձևերը ու անիմաստ խոսքերը կրկնելով, ճարտարությամբ ձայնը նմանցնելով խորեն, անդունդեն եկող խուլ, սնանկանալու մոտ վաճառականի մը ձայնը.

— Կ'աղաչեմ, Նարդիկ...

Ու վայրկյան մը վերջը կ'ավելցներ արգահատությանը դիտելով զինքը.

— Փեք շիրին ես:

ե.

Իր թեկնածուներուն մեջ զարտուղություն մը եղավ բանաստեղծը իր առատ դպրոցականի մը երկուքի ձեղքված, սանտրված մազերովը: Երիտասարդը իր խտեալի հակամետ տրամադրությամբ բոլորովին վերացական հեշտությամբ մը կը համակվեր իր քովը.

և այս դրական կինը երազացնոր հրեշտակի մը կերպերը կը զգենուր. իր սրահին մեջ, անկյուն մը, գլուխ գլխի, անոր ուսին վրա հակելով իր ժպտուն դեմքը, կարմիր լուսարգելին տակեն արձակվող մեղմ նշույներուն մեջ, տիկին Շովսեփյան բանաստեղծին կ'ունկընդորեր:

Անդին կը փսփսային հյուրերը, դժգոհ այս բացառիկ շնորհեն, զոր նորեկը կը վայելեր, բայց կը ստիպվեին տեղի տալ, գիտնալով որ տիկնոջ այս հովվերգությունը չէր կրնար շարունակվիլ:

Շետո այս ուսուցիչ սիրահարին անունը կը տարածվեր բերնե-բերան, տունե տուն. կը քննադատեին, կը գովեին, կը խնդային. ինչ բախտավոր էր այս երգիչը իր քնացուցիչ քերթվածներովը. հայտնի էր, որ տիկին Շովսեփյանին ճակատագիրն էր թմրեցուցիչներու մեջ տարուբերիլը. այս դիտողությունը կը ծափահարվեր այն տուններուն մեջ, որոնց տիրուհիները չէին երբեք հանդուրժեր անոր գերազանցությանը:

Նարդիկ թող կու տար որ ըսեին. ներքին գոհունակություն մը կ'ունենար, լսելով իր հանած աղմուկին արձագանքը. այո, բանաստեղծ մը կը սիրեր, որ գեղեցիկ երիտասարդ մը ըլլալու առավելությունը ուներ. ճշմարիտ ու անկեղծ սեր մը փնտրած ու զրտած էր:

Երիտասարդը միայն շվարած կը մնար իր անակընկալ հաջողության առջև. իր ձեռքն էր ամեն գոհացում ստանալ. զորապետներ կան, որոնք իրենց տարած հաղթության օգուտը քաղել չեն գիտեր. ուսուցիչը անոնցմէ էր:

Երջանիկ էր հիմա տիկին Շովսեփյանի սրահին մեջ. այս ճոխությունը, փակ վարագույրները, աթոռներու կակուղ կերպասը, ամեն ինչ մեղկության ու երանության կոչում կ'ընեին իրեն. և այս ամենուն մեջ հեշտաբույր հոտ մը, տիրուհիին հոտը կուգար իր ատեն-ատեն սպասելու համար անցուցած ժամանակը մոռցնելու. հետո դռնեն կ'երևար տիկինը՝ միշտ թարմ, միշտ նոր հրապույրով. դերերը կը փոխվեին. ուսուցիչը աշակերտ կը դառնար: Ու հանկարծ քմահաճույք

մը կ'ունենար, երիտասարդը իր ճաշակովը հազվեցնելու կ'ելլեր, հրահանգներ կու տար զգեստներուն համար, փողկապի ու շապիկի համար Քենսի վաճառատունը կը հանձնարարեր, և ութ օր վերջը երիտասարդը կուգար իր նոր հագուստներով, զորս վայելչապես կը կրեր, և որոնց համար, ատենով Քենսի կ'ունեի քով ձգած ստակեն՝ շունչ ու կյանք սպասելով հավաքած դրամեն՝ մաս մը ետ առնելու ստիպված էր:

Երբեմն տիկինը թատրոն կ'երթար և կը փափագեր, որ հոն գտնվեր ինքն ալ. կը հնազանդեր. ու այսպես քիչ-քիչ կը պարտավորվեր հանձնառու ըլլալ այն անվերջ ծախքերուն, որոնք այս կերպ կյանքի մը պետք են. իր գավառացիի խնայող սովորությունը կը պետք են. իր գավառացիի խնայող սովորությունը կը բողոքեր այս ընթացքին դեմ. դրամի ու կնոջ սերը կը մաքառեին իր մտքին մեջ. կամաց-կամաց թողած էր իր բուրդ դասերը. սիրո ժամադրություններուն պատճառով ոչ մեկ տեղ կրցած էր կանոնավորապես շարունակել իր պաշտոնը. հոգը չէր. տիկին Շովսեփյանի մեկ ժպիտը, մեկ ձեռքի սեղմումը կը փոխարիներ այս կորուստը. բայց Քենսի կ'ունեի ստակը կը հատներ ծաղկեփունջներու ու պզտիկ նվերներու հատկանալով, վասնզի հիմա գիտեր այս աշխարհիկ սովորությունները. միայն թե այս ամենուն եզրակացությունը կ'ուշանար և տիկին Շովսեփյան կը ձանձրանար:

2.

Սիրո համար ձանձրույթ ավելի մահացու բան չկա. տիկին Շովսեփյան հուսաց, սպասեց, բայց վերջապես ձանձրացավ, մինչդեռ երիտասարդը իր սիրո մոլեգին ու անհագուրդ ցանկությամբ կը տառապեր. երբեք պատշաճ առիթ մը չկրցավ գտնել ոչ իսկ համբույր մը առնելու այն սիրատենչ շրթունքներեն:

Շետո ստակի նեղությունը՝ իր հեռավորությունը ու ստորությունը եկավ հիշեցնել. այս վիճակը, անհատակ ու ահարկու, երևցավ իր սարսափած աչքին. հիմա ալ ոչ դաս կար և ոչ ստակ. շաբաթ մը առաջ իր

վերջին դրամը առած էր պանքային. պարտքեր ըրած էր, ինքը, որ ամեն ամիս տասը փարա պարտական մնալ չէր գիտեր. ուր գացեր էին իր դրամները. սենյակին մեջ ձեռնոցներուն տուփը աչքին դպավ՝ գույնը գուլն հավաքածոյով. ու իր գավառացիի լուրջ միտքը արթնցավ: Չհամարձակվեցավ ապագայի վրա խորհիլ. իրեն սփոփանք մը կը մնար, տիկին Հովսեփյանը՝ իր անձնվեր ու հավատարիմ կնոջ սիրովը. և սակայն, իր անկման և աղքատության մեջ, ալ չպիտի կարենար ներկայանալ անոր տունը, և հեռվէն միայն, ուրիշներու հետ պտտած, ժպտած ատեն պիտի կարենար տեսնել Նարդիկը, ինչպես պարահանդեսի գիշերը դիտած էր անկյուն մը քաշված:

Այս մտածումներուն մեջ իր աղքատիկ սենյակը չարաշուք գուլն մը ստացավ, անձնասպանության գաղափարը փայլակի մը պես անցավ իր մտքին մեջէն:

Այն գիշեր դուրս չելավ իր սովորությանը հակառակ ու մինակը իր կյանքին հաշիվը փնտրեց. գավառը, Պոլիս գալը, պանդուխտ դպրոցականի կյանքը, դասատուի նվաստ անցյալը, բոլորը ողբալի պատկեր մը կը կազմէին, և այս ամենուն վրա արև մը կը ծագեր լուսավոր, պայծառ, կնոջ մը ակնարկը, որ իր բոլոր թշվառությունները համակրելի կը դարձներ, կես գիշեր էր. հազվեցավ առանց գիտնալու ինչ ընելիքը, դուրս ելավ փողոցը, որ կողմ երթալիքը չգիտնալով: Մեծ փողոցին մեջ ուշադրության արժանի բան մը չգտավ, և գիշերը՝ մութին կը թափառեր աննպատակ, երբ հանկարծ ծանոթ տան մը առջև տեսավ ինքզինքը. Հովսեփյաններու տունն էր, լույս կար, բազմություն կար, խնդալու ձայները մինչև փողոց կը հասնէին:

Է.

Միացյալ Ընկերությանց Տնօրեն Խորհուրդին կ'անդամակցեի. կարող պաշտոնյաներ կը փնտրեինք մեր լուսավորության գործին ծառայելու, անձնագոհ ու համեստ մարդեր, որոնք իրենց միտքն ու հոգին

նվիրեն առանց աղմուկի, պարտականություն մը միայն կատարող մարդոց պես. կը փնտրեինք ու չէինք զըտներ:

Երիտասարդ մը ներկայացավ մեր ժողովին. Դավիթյանն էր:

Պաշտոն խնդրելու կուգար Ընկերության վարժարաններուն մեջ. իր վրդոված դեմքէն կրած տառապանքը կը հասկցվեր. նիհարցեր, աչքերը հորը ինկեր էին. հանձնարարեցի զինքը ու հարմար պաշտոն մը փնտրեցինք. Ալաշկերտի վարժարանին տնօրենությունը բաց էր. ընդունեց, աղաչելով միայն, որ կարելի եղածին շուտով ձամփա ելլէ:

Ժողովէն վերջը առանձին տեսնվեցա հետը. իր կսկծալի պատմությունը ըրավ ինձի. կորսնցուցած դիրքը, երկու հարյուր ոսկիի չավ դրամին հատնիլը, չբավորությունը աչքի առջև, և սրտին մեջ այս հավետ սիրեցյալ կնոջ պատկերը:

Վերջերը ալ սկսեր էր իր երեսը չնայիլ. ուրիշներ, ավելի փորձ ու ճարտար սիրո արվեստին մեջ, վայելած էին զայն և ինքը իր չբավոր բանաստեղծի սիրուն ու պարկեշտությանը մեջ մոռցված էր:

Տիկին Հովսեփյան Փերայի ամենէն ըզձալի կինը կը մնար, իրեն անգամ մը մոտեցողները տարփանքով ախտացյալ ու վարակյալ կը հեռանային:

Ապաքեն ոչ ոք իր հրապուրներուն մենաշնորհը ուներ, ամենունը ըլլալ կը բաղձար այս կինը, քանի որ իր երկանը չէր, նոր անկում մը իր տարփանքին վայելքը ու սաստկությունը կավելցներ:

Շաբաթ օրը ավստրիական թղթատարը կը մեկներ և ուսուցիչը նույն օրը ձամփա ելլել որոշած էր. խոստացեր էի ուղեկից երթալ իրեն մինչև շոգենավ ու խոստումս պահեցի:

Իրիկվան ժամը իննին մեկնեցանք Ընկերության գրասենյակէն. բեռնակիր մը առջևնուս կը տաներ ուղևորին համեստ սնտուկը. ձյունը կը տեղար հանդարտ օդով մը ու ծուլությամբ կը տարածվեր, կը փռվեր ցեխոտ մայթերուն վրա. ամեն ազգ ու ամեն տարիք կը կոխեր կ'անցներ անոր կաթնաթուլր երե-

սին վրայեն, հոն թողլով իր գարշապարին աղտոտ դրոշմը. ձյունը կուգար կը հանգչեր, երջանիկ այս կոխտուումներուն տակ:

Բաղդատություն մը եկավ միտքս այս կնոջ և այս ձյունին միջև. ապաքեն երկուքն ալ միևնույն ճակատագիրը ունեին:

Մաքսատան մեջ ճամփորդները կը լեցվեին անհամբեր, հակերու, սնտուկներու, ծրարներու մեջերեն բալելով: Քարափին վրա, այս եզերքեն, ուրկե ուղեվորությունը կը սկսեր ալ, վերջին անգամ արտասանեց մեղմիվ տիկին Հովսեփյանի անունը:

— Նարդիկը չպիտի տեսնեմ ալ:

Լացավ. հետո իր գավառացիի տոկուն բնավորությունը հաղթեց:

— Այս քաղաքին մեջ բոլորովին թուլասիրտ մեկը դարձեր եմ:

Շոգենավին մեջ շատ չկրցանք խոսիլ ու ինքը մտազբաղ կը դիտեր այս ցուրտ օդը, ու բամբակի գուգերու պես տեղացող ձյունը, որ կը հիշեցներ իր պարահանդեսեն ելած առտուն, ճիշտ տարի մը առաջ: Ճշմարիտ վաղորդայնը այս ուղևորությունն էր ահա, որ գավառացի տղան կը խզեր ախտացյալ մայրաքաղաքին մոլորություններեն՝ իր պարտականության առաջնորդելու համար:

(1890)

Գապիկը

Ա

առագեղ մը չէր աս, ոչ ալ առյուծ մը մեջինը: Մարդու հասակի բարձրությամբ վանդակ մը, որուն երկաթե ցանցին մեջ գետեղված թռչուն վրա բարակ շղթայով կապված կապիկ մը կը խաղա առտըվընե մինչև իրիկուն. դեմն ալ թռչունի փոքրիկ վանդակի մը մեջ թութակ մը, որուն խնդալե ձաթող մարդու քահքահը փողոցի անցորդները կը կեցնե ու դրացի տղաքը դրան առջև կը հավաքե ամեն օր:

Ամեն անգամ, որ այցելության կ'երթամ տանտիրոջ՝ որուն իշխանավայել հյուրասիրությունը, ազնուվական օսմանցիի վարքը՝ զինքը ճանչցողները կը գրավե, վայրկյան մը կանգ կ'առնեմ պարտեզին մեջ, ներս մտնելէ առաջ, և թութակին աղմկալից խնդուքը, այս անհիմն ու անտեղի ուրախությունը, մարդոց շատերուն ուրախությանը պես, ինծի մտածել կուտա:

Վայրկյան մըն ալ կը կենամ կապիկին մոտ, իր ճարտար լարախաղացի մարզանքներուն կը հետևիմ աչքովս, սուր և խելացի ակնարկը կը դիտեմ. իր ջղային, գերազանցապես ջղային արարածի տազնապներուն վրա կը գմայլիմ: Հարկավ բան մը կը պակսի անոր՝ կատարյալ մարդ ըլլալու համար, ինչ արդյոք ամեն պարագայի մեջ, պակասած զգացումը չէ:

Եվ ամեն անգամ որ ծանոթներու, հետաքրքիրներու հետ կ'անցնինք կը դառնանք քովեն, միշտ բառ մը կը փոխանակենք իր վրան, որը՝ այն օրվան հնարած անոր մեկ խաղը կամ չարությունը կը պատմե, որը՝ խելքին կամ զգացումին նոր մեկ փորձին վրա կը խոսի. օրվան... մարդն էր այս կապիկը Փրինքիփոյի մեջ:

Բ.

Տանը ծառաներեն զինքը խնամողներուն մեջ իր

342

նախընտրածը սպասուհի մըն էր. *persona grata*-ն¹ այս դժվարահաճ ու անհամբույր կենդանիին. պետք էր արդյոք ավելցնել իսկույն, որ եկող գացող հյուրերուն ալ հաճելի էր այս ուժով լուսով աղջիկը, որ Արշիպեղազոսի կղզյակեն մեկտեղ բերած էր՝ դրսեցիի առույգ ու աննեճ աղվորությանը հետ նայադի² մը վրդովիչ հրապույրը:

Ծանոթներես նրբամիտ թյուրք օրագրող մը, որ ինծի հետ այս տունը կը հաճախեր, ու ինծի չափ այս կապիկին կյանքովը կը հետաքրքրվեր, տարօրինակ բաներ կը պատմեր անոր վրա:

— Կը հավտանս, — կ'ըսեր ինծի օր մը՝ խնդալով, — որ այս հեք կապիկը սիրահարված է տանը սպասուհիին, ապացույց՝ որ ճաշակի մեջ ալ մենե ետ չի մնար այս կենդանին. խել մը գիրքերու մեջ կարդացած եմ, որ Ամերիկայի օրանկութանները, հին ատեններու ասպետներուն պես, ճշմարիտ առևանգություններ և անվավեր ամուսնություններ կատարած են իրենց սիրած կիներով. չեմ զարմանար ուրեմն թե, որ մեր կապիկն ալ Մարիզոն սիրե:

Եվ իմ տարակուսական ձևիս վրա՝

— Հավտանս, — կ'ավելցնե բարեկամս, — որ իրողություն մըն է ըսածս. ես այս կենդանին ուսումնասիրելու վրա եմ. հիմար ու բուռն սիրո մը ապացույցները ունիմ, Ռոմեո և Ժյուլիետի սեր մը:

Իրոք, ամեն անգամ, որ Մարիզոն կը մոտենար կապիկին, դող կ'ելլեր անիկա, հրճվանքի սարսուռ մը կը վազեր իր մազոտ մորթին վրա, աչքերը կը փայլեին. ցնորած, երջանկութենե արբշիռ էակի մը անկարգ ու անկապ բաները կ'ըներ. վայրկենական կերպով հլու և հնազանդ կը դառնար, և սպասուհիին ձեռքին տակ կը դներ փոքրիկ գլուխը, որ այնքան չարությամբ լեցուն էր ուրիշներուն համար. իր նիհար թա-

¹ *persona grata* — (ֆրանս.) առանձնաշնորհյալ

² նայադ — հոսող ջրերի հավերժադարս, գետային ջրահարս

թիկը փայփայանքի մը մեղմութեամբ ու անհուն հեշտութեան մը դողովը աղջկան դպցնել կ'ուզէր միշտ: Ասոնք և ասոնց նման հազար մանր ու չնչին բաներ այս սիրո տառապանքը կը մատենին, մինչդեռ թութակը, դեմեն, ծաղրանքի խլացուցիչ քրքիջով մը կը ծիծաղէր, իր հավիտենական հեզութիւնը կը դներ իր չզգացած այս ցավին ու կսկիծին վրա:

9.

Քիչ-քիչ ճշմարիտ գայթակղութեան մը համեմատութիւնները առավ այս տարփանքը: Կապիկը կը նախանձեր և սուր ակռաները կը կճրտեցնէր Մարիդոյին մոտեցող ու խոսող էրիկ մարդոց դեմ: Իր փոքրիկ բանտին վիզին փակչող նուրբ, բայց անփշոելի շղթային արտոնածին չափ ցասմնակոծ ատելութիւն մը կը հայտնէր իր բոլոր ոսոխներուն դեմ և վախ կ'ազդէր: Այնքան, որ հույն սպասուհին, իր կանացի բնագրովը, այս կաշկանդված անասունին վրա առաջ բերած տպավորութենէն կ'ամչնար, կը պահվոտեր, և մյուս ծառաները կը տանեին կերակուրը, որուն, կապիկը սրդողած հիմա, հազիվ կը դպցներ իր շրթունքը. և այսպէս օրերով իր գրկանքը այնքան հոժարութեամբ հանձն կ'առներ, որ տերը անոր անթութենէն մեռնելէն կը վախնար:

Իր խոլ խաղերը, իր հիմար ոստումները դադրել էին. ժամերով անկյուն մը սմբած կը կենար ան, որ հանգիստ ու դադար չէր գիտեր: Միայն՝ երբոր աղջիկը դիպածով անցներ իր վանդակին քովէն, անսահման բերկրանքի խանդով մը կը ցատկեր տեղեն, կը քաշէր շղթան, կը դառնար, կ'ելևէջեր իր փոքրիկ տնակին մեջ:

Օր մըն ալ Մարիդոն ձգեց գնաց բոլորովին և փոքրիկ կենդանին ալ իզուր սպասեց տեսնել՝ իր կապված, գամված անկյունէն՝ զգացված էակը, վայելքի պատկերը, որուն իրավունք ունենալ կը կարծէր:

7.

Թղթախաղերնուս էն տաք մեկ վայրկյանին էր, երբոր լուրը բերին. ամենքնիս իսկույն ձգեցինք ելանք խաղը, սա անհավատալի բանը աչքով տեսնելու համար:

Փայտե թռռին վրա ոլորված շղթային ծայրեն, որ այսպէս կարճըցած հիմա՛ մինչև գետին չէր հասներ ալ, կապիկը կախված էր ուղղաձիգ և անշարժ. իր աջ թաթիկովը ուժով մը կը սեղմէր դեռ, կարծես թէ կը փայփայէր, շղթան, որ իր սրտահոծար մահվան գործիքը եղած էր. աչվըները գոց էին ու բոլոր դեմքին վրա, հարափոփոխ ու ծաղրածու դեմքին վրա, չեմ գիտեր ինչ ծանր ու լուրջ բան մը, որ այս մեռելի մանկական երեսին՝ ազատագրութեան մը՝ վերջնական փրկութեան ու հանգիստի մը վեհութիւնը կու տար:

Ի՛նչպէս, երբ պատահէր էր ասիկա. պարզ դիպված արդոյք. և կապիկը, այնքան փորձ ու ճարտար, կարելի էր որ մեկանց այնքան ապիկար եղած ըլլար՝ իր շղթային ոլորումներուն մեջ շնչահեղձ մնալու չափ:

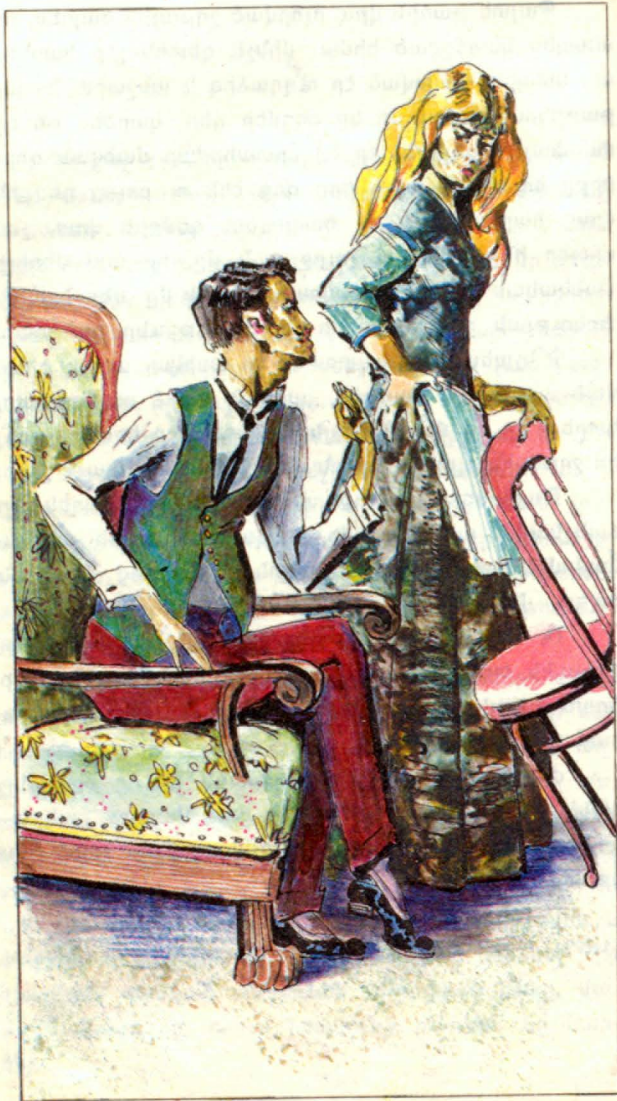
Ծառաները, որոնք սակայն ամենէն աղեկ կը ճանչնային այս կապիկը, հավաստեցին, թէ անիկա կամովին սպաննած էր ինքզինքը, մարդոց շատերէն ավելի մեծ արհամարհանք մը ցուցնելով կյանքին:

Ու ես, զարմացած, դեռ կարծես կը դիտեմ սա շղթային ծայրեն կախված փոքրիկ մարմինը, իր վար ծռած գլխովը, ու սա փոքրիկ թաթը, որ վար չիյնալու համար շղթան բռնէր է:

Ժամերով պիտի կենայի ասանկ, թէ որ թութակը հանկարծ իր խնդալե մարելու մոտ մարդու քահքահովը, որ կյանքն ու մահը չի զանազաներ, չգար զիս սթափեցնել:

(1899)

Օմարադուս

Ե

Ա.

րբոր կարգը իրեն եկավ բան մը պատմելու, բարեկամս Էլմասյան, հարուստ ու գեղեցիկ երիտասարդ մը, որուն սիրային արկածները շատ զրուցված են Փերայի մեջ, այսպես խոսեցավ:

Գեղջուկ սովորություն մըն էր այն հույն սպասուհիին աղվորությունը, որ անցյալ տարի մեր տունն էր:

Մեր փողոցին մեջ, ուր սպասուհիները կը վըխտան, մեկ հատիկ էր ինքը. բոլոր խոհարարներուն, ծառաներուն ու նպարավաճառի տղոց երազած աննման աղջիկը:

Անցորդները կը կենային զինքը դիտելու համար, երբոր շաբաթ առտուները, մերկոտն ու վար ծռած, դրան սեմի քարերը մաքրելու կը զբաղեր՝ ինչպես որ սովորություն էր մեր տանը մեջ:

Այս շինականի ոտքերը պզտիկությամբ կամ փափկությամբ չէին կրնար պարծենալ հարկավ. բայց իրենց աշխատասեր բրտությանը մեջ աղվոր գիծերու ու վարդ գարշապարի մը շնորհը ունեին:

Այս դիրքով՝ արձակված ոսկի մազերուն հարուստ խորձը, հրդեհի մը պես, իր պարանոցին ճեմակությունը կ'այրեր ու երկու կողմեն վար կը թափեր:

Խած աչքերը, հակառակ իր գեղացիի ամոթխած նայվածքին, կամ թերևս ատոր համար, թովիչ բան մը ունեին երբոր հառեին վրադ, սաստիկ, զգլխիչ¹ բուրումի մը պես, որ կը փակչի քեզի և ուրկե չես կրնար և չես ուզեր փախչիլ:

Ամենքը կարծեցին, որ կրցա իր շնորհները վայելել. սխալեցան:

¹ զգլխիչ — այստեղ՝ արբեցուցիչ, շշմեցուցիչ

Զմարադտան չհաճեցավ երեսս նայիլ. սակավախոս աղջիկ մըն էր, ինչպես կ'ըլլան անոնք, որոնց ույծը իրենց լուռությանը մեջն է:

Օր մը սակայն վրա հասա, երբոր կես գիշերին, դրան մոտ կը սիրաբաներ մեկու մը հետ. ուզեցի իմ բախտավոր ոսոխս ճանչնալ. այնպես մը շարժեցա, որ չկրցավ անիկա խույս տալ, առանց դեմ դեմի գալու ինծի հետ. իմ ախոյանս պարզապես անկյունի մսավաճառի մանչն էր. քսան տարեկան անշահ տղա մը, աղտոտ, յուղոտ, միսի, ճարպի հոտերով ծեփված գանելիք՝ մը:

Ինծի տեսնելուն՝ Զմարադտան պահվրտեցավ, բայց միտքս դրի այս ախտավարակ հաճույքին գաղտնիքը հասկնալ. գիտեք, որ կանացի հոգեբանությունը իմ մեծագույն զվարճալիքս է. անծանոթ. անմատչելի բևեռն է ան, որ Հյուսիսիսինն անվելի համառությամբ կը պահե իր թաքուն հրաշալիքները:

Հաջորդ օրը կանչեցի Զմարադտան իմ սենյակս. կարծեց, որ բան մը պիտի ապսպրեմ ու վազեց եկավ. այն ատեն նստեցուցի զինքը դեմս, բռնի, աթոռի մը վրա, հանցավորի մը պես՝ որուն դատավորը կ'ենթադրեի ինքզինքս այդ վայրկյանին:

Ապշուրյամբ երեսս կը նայեր ու քիչ մըն ալ կ'ըմբռներ, որ առջի գիշերվան հանդիպումը իմ հանդիսավոր ձևերուս հետ կապակցություն մը ունենալու էր:

Բ.

Ու երբ տեսա զինքը այսպես մինակը,

— Աղջիկս, — ըսի անոր, — չեմ կրնար պահանջել, որ զիս հաճելի գտնես անպատճառ. ճաշակները կը տարբերին. բայց հետաքրքիր եմ քու ըմբռնումդ հասկընալու. դուն, այդչափ շնորհալի մեկը, ինչպես երեկ գիշերվան անշնորհք էակին սիրտ կու տաս:

Մտիկ ըրավ ինծի. իր դեմքին վրա գծագրված անձկությունը անհետացավ տակավ, և անփուլթ, գրեթե անպատկառ ձևով մը պատասխանեց.

— Դուն, — ըսավ ինծի, — իրավ անկուշտ էակն ես եղեր. հարուստի, չտեսի, չհափրացողի տիպարն ես. ինչ պետք ունիս հարցնելու իմ պատճառներս. անոնք չնչին ու անհասկնալի պիտի երևան քեզի. ինծի համար նվիրական են:

Ո՛վ ես դուն, որ ինծի պես խեղճ ու աղքատ աղջիկ մը կը հետապնդես. կը պակսին քեզ սիրողներ. չեմ տեսներ ամեն օր սենյակիդ մեջ լուսանկարները բազմաթիվ սիրուհիներուդ, որոնք հոն իրար կը գրտնեն առանց իրար ճանչցած ըլլալու. տիկիներ ու վարձկաններ, ամեն տեսակեն ալ ունիս. ոչինչ կը պակսի քեզի:

Բախտը քեզի ամեն վայելքը լիուլի շռայլեր է անիրավ առատաձեռնությամբը, և ատիկա՝ ուրիշներու զրկանքովը շինված է:

Այն հեք պատանին, որ իր աշկերտի աղտոտ ու բիրտ գրգլյակին վրա կը պտտցնե խանութին բուրբ թանձրացած հոտերը, իբր թե իր դժբախտ ճակատագիրը տաներ հետը ամեն տեղ, օրն ի բուն ամենեն նկուն աշխատության մը դատապարտյալն է. իր տաժանքին փոխարեն ստացած չնչին ու ողորմելի ամսական վարձքը, հայրենիքը, հոն, հեռուն, — այս բանը դուն չես գիտեր, — սպասող հոր մը, մոր մը վերջին տարիներու զրկանքը թեթևցնելու պիտի երթա. այդ ամսականը քու մեկ վայրկյանի հաճույքիդ գինն է: Հոս, իր երկրեն անջատված, նետված այդ տղան՝ ինչ ունի զինքը շրջապատող այս մեծ մայրաքաղաքին ի հանդես բերած վայելքներեն: Անիկա զիս գտավ միայն վիճակակից մը իրեն, զիս, որ իր ազատ տարիներուն տառապանքին գիտակիցն եմ. իր բարեկամուհին եղա, չեմ պահեր քենե. այդ գեղջուկ տղան ձեր մայրաքաղաքեն բան մը չգողցավ, բան մը չպակսեցուց ձեր վայելքի իրավունքներեն. տիկիները ձերն են ու ձերը թող ըլլան. բայց գեղջուկ աղջիկը իրն է ու իրը պետք է որ մնա:

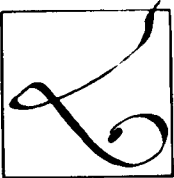
1 գանելիք — գարշելի բան

Հետզհետե, քանի որ կը խոսեր, Ջմարաղտային այտերը կարմրեր էին. վերջի բառերուն՝ ոտքի ելեր էր. իր սրտմտած աղվորությունը, սրտաբուխ պերճախոսությամբը բուլորովին հմայող բան մը դարձեր էր. վես ու անբարտապան դիրքով մը կանգներ էր դեմս, ասպարեզ կարդալով կարծես ինծի՝ որ իր խոսքերուն ունկնդրելե ավելի լանջքին հարույցքը կը դիտեի: Եվ հաղթված ընկճված իր դեմը, հիմակ ան ավելի զայրագին իղձով մը՝ լեցվեր էի. հլու, քամակս ծռած իր դիմացը, և պաղատագին ձևով մը՝ իբր ճշմարիտ քաղաքացի, անմիտ ու թուլ արարած, փոխանակ վիճելու հետը՝ մոտենալ ուզեցի իրեն. բիրտ ույծով մը ետ հրեց իրեն կարկառվող ձեռքերս՝ աղտոտ ու գարշ բանի մը հպումը արգիլելու պես, և դուրս փախավ:

(1898)

Դարասպետը

Ա.

ազար ութ հարյուր ութսունըչորսի ըսկիգրները վիրաբուժական պզտիկ գործողության մը համար Փերայի Գերմանական հիվանդանոցը տարին զիս: Տասնըհինգ օրի չափ պիտի մնայի հոն. այսպես հավաստեցին ինծի զիս տարած ատեննին: Իրոք, երեք ամիս մնացի այն տեղը: Մաս մը հիվանդությունս պատճառ եղավ ասոր, մաս մըն ալ հոնկէ դուրս ելլելու դժկամությունս: Լսված բան է հիվանդի մը, բժշկվելեն ետքը, հիվանդանոցին մեջ ապրելու փափագը: Տղայության ատեն՝ դպրոց չերթալու համար սուտ հիվանդ ըլլողներ շատ են. բայց քաջառողջ երիտասարդի մը՝ ազատ ու աղվոր օրը ձգելով, անկողնի մը մեջ ամիսներով մնալու հոժարիլը շատ չի պատահիր:

Իմս այս տեսակեն էր. վերջիվերջո երևան ելավ իմ հիվանդությանս կեղծիքը. բազկերակիս կանոնավոր զարկը, կարմիր երեսներս ու գլխավորապես զորեղ ստամոքսի մը պահանջումները խոսք մեկ ըրին իմ հնարքս երևան հանելու համար. բայց ասոնցմէ ավելի կարծեմ թե թուլբերանությունս էր, որ ամեն բան հայտնի ըրավ: Այնպես որ օրին մեկը ըսին ինծի, թե հիվանդանոցին մեջ մնալու պատճառ մը չունեի այլևս և թե հիվանդանոցը պանդոկ մը չէր:

Բ.

Հիվանդանոց մտնելուս չորրորդ օրը, կարծեմ, վիրաբուժական գործողությունը կատարեր էին. քլորոֆորմին պարզակած անզգայության տակ՝ դանակի հոշոտումները չիմացա: Խելքս գլուխս եկած ատեն՝ երկարատև ընդարմացումէ մը ելլող մարդու խոնջենքեն, վարանումեն զատ բան մը չկար վրաս: Եթե վերքս կապող ճեղմակ լաթերը չըլլային, եթե քովս հսկող

գթութեան քրոջ՝ շարժում չընելու պատվերը չլսեի, հիվանդանոց մտած օրես ի վեր վրաս փոփոխություն մը կատարված ըլլալուն չպիտի հավտայի բնավ:

Ձգայությանս վերադարձին հետ սակայն պզտիկ ու խորունկ անհանգստություն մը, որ տակավ ցավի կը փոխվի, կտրված պատռված միսերուս, ջիղերուս ցավը, սուր ու զայրագին բան մը, որ հետզհետե սաստկանալով՝ հիմա անկողնեն դուրս նետվելու կը մղե զիս: Կ'երևա թե ասիկա նախատեսված է արդեն, վասն զի գթութեան քույրը, որ քովես չէ բաժնվեր վայրկյան մը, կը սրտապնդե զիս:

— Հիմա կ'անցնի, համբերե, տղաս, տեղեդ մ'երերար, որովհետև վերքդ կը քակվի և շատ գեշ կ'ըլլա վերջը:

Ցավիս ավելնալեն՝ հեծեծանքս սենյակս կը լեցնե, այնչափ, որ գտնված տեղս չսեպելով՝ ձայնս ալ կը բարձրանա ճիչերով ու աղաղակներով:

Մնարիս քով փայտե աթոռակի մը վրա քույրը նստած է, շարունակելով իր սփոփիչ խոսքերը, վարժ բերնով մը, գրեթե գոց եղած պարբերություններ, զորս հարկավ, մինչև ինծի գալով. հարյուրավորներու ալ կրկնած է շարունակ.

— Հիմա պիտի անցնի, բան մը չէ ասիկա, ալ բուրդովին աղեկցած է:

Աղեկցած. ինչպէս, երբոր ցավերս վայրագ ու ահարկու բան մը կ'ըլլային այս պահուս, այն աստիճան, որ անդիմադրելի փափագ մը զգայի քակելու նետելու վերքիս կապերը ու մարմնիս խորեն, չեմ գիտեր ճրտեղեն, քաշելու փրցնելու՝ զիս չարչարող միսերը ու գործարանները բուր: Անկողնին մեջեն պրզտիկ մը երեքալուս քույրը ուշադիր կը սրդողեր:

— Մի՛ շարժիր, ո՛չ, այդ բանը չըլլար, — կ'ըսեր ոտքի ելլելով, — կը սրդողիմ:

Գ.

Երեսը նայեցա շիտակ մը՝ այս «կը սրդողիմ»-ին վրա, խենթ էր, ինչ էր այս կինը, որ տառապանքիս

գարհուրանքը չէր հասկնար բնավ: Անհավատալի բան. իր մեղրամոմի հատնումովը հատած, տժգունած դեմքին վրա տեսածս՝ կարեկցություն մը չէր, այլ հըրճվանք մը կարծես. իր պզտիկ, ամփոփ և երկու դիեն վեր առնված բերնին ու շուրթերուն վրա ժպիտ մը, հայտնի ուրախության մը ժպիտը, կը գծագրվեր ու կ'աղվորցներ զինքը:

Յավիս տագնապներուն մեջ ու պոռալս շարունակելով հանդերձ, ուշադրությամբ կը դիտեի զինքը իր կեցվածքին մեջ. այնքան տարօրինակ և անհարկի կը գտնեի այս ցնձությունը իմ գլխուս վրա: Նրբացողուն ծաղիկի մը կը նմաներ. բարձրահասակ ու քիչ մը նիհարկեկ, վայրահակ¹ սիրուն գլուխով մը՝ որուն վրա մարապետներուն² ճերմակ գլխանոցը երկու թևերը բաց աղավնիի մը թառիլը կը հիշեցներ: Հստակ ու խոշոր աչքերուն մեջ թոնուտ³ երկինքի մը կապույտը կար: Իր մութ կանաչ չուխայե շրջագգեստը հարկավ ունէ պերճություն չուներ, բայց անոր հասակին շքեղությանը կը վայլեր այս պարզությունը, և քոռսե չղնելուն հակառակ, մեջքին նրբությունը աչքի կը գարներ դարձյալ:

Պետք է հավատալ, թե ցավիս սաստկությունը քիչ մը մեղմացած ըլլալու էր, քանի որ այսքան մանրամասն կրնայի այս կնոջ պատկերը վերլուծել: Դեմքին վրա սակայն՝ ծավալող դեղնությանը հետ՝ չափահասության տարիներու աննշարելի հպումը կար: Ամենեն ավելի իր ուրախութենեն աղվորցած դեմքին արտահայտությունը զիս կը գրավեր ու քիչ մը կը զայրացներ:

Յավ մը ունեցած պահուդ, կ'ուզես որ դեմի մարդդ ալ ցավի ու կսկիծի մեջ ըլլա. վիշտը միակ ինչքն է,

¹ վայրահակ — դեպի ցած հակված՝ թեքված

² մարապետ, մայրապետ — այստեղ՝ կրտսեր բժշկական անձնակազմին պատկանող կին, որ խնամում է ծանր հիվանդներին

³ թոնուտ — խոնավ, թաց. փխբ. արցունքոտ

գոր մարդս կը հոժարի, մինչև անգամ կը պահանջե, որ ուրիշին հետ բաժնե: Եվ ահա իմ քովս կին մը, որ իմ տառապանքիս առջև հրճվելու, ակնդետ սպասված հաճույք մը ըմբռնյալու երևույթ մը ունի: Զիս քաջալերելու համար լեզու թափած միջոցին ներքին ցնձությանը ցուլացումը կը տեսնեմ այդ դալուկ երեսին վրա, ինչպես կանթեղի մը ապակիին գույնը, որ ներսի լույսին վառելով հայտնի կ'ըլլա:

Ակիզները այս տպավորությունս վերագրեցի իմ եսասիրությանս. դիմացինիս ինծի համավիշտ չըլլալեն առաջ եկած դժգոհություն թերևս: Ստույգ սա է, որ անհիկա իր խնամոտ հոգածությունը անպակաս կ'ըներ վրայես. վերքիս պատանքը փոխված օրերուն ներկա էր միշտ. ու իր ձեռքով կը կատարեր դարմանները: Օր օրի վերքս կը գոցվեր ու առողջությունս տակավ կը վերադառնար. բայց այդ համեմատությամբ ալ մարապետին երեսեն անույշ ժպիտը կը պակսեր, իրիկուն եղած ատեն լեռներուն ետին պահվըտող արևու ճառագայթի մը պես: Հիմա առաջվան պես չէր կենար քովս և կը վազեր ուրիշներուն քով, անոնց, որոնց ցավագին աղաղակները, պատերուն հաստությունը ճեղքելով, մինչև ականջս կը հասնեին երբեմն: Ու վերադարձին իմ մոտս, ուրախության ու հրճվանքի ժպիտը, այն՝ որ իմ ցավերու ամենեն զայրագին միջոցին կ'ընդունարեի իր դեմքին վրա, կարծես թե շուրթերուն վրա էր, մարելու աներևութանալու կոչված ժպիտը՝ երբոր ինծի կը մոտենար:

Գ.

Քույր էմիլիեն, զիս խնամող մարապետը, քաջասիրտ հիվանդապահի համբավը ունի. բժիշկները մեկ հատիկ հռչակած են զինքը. ամենեն սարսափելի վիրահատությանց ներկա է ան. առանց խռովելու կատարելով իր պարտքը արյան ճահիճներու, միսերու, ջիղերու հոշոտմանց մեջ: Յավագին աղաղակներու, պաղատանքներու դիցուհին է ան կարծես: Հիվանդ

չկա, որուն կսկիծի, անեծքի հեծեծանքը ունկնդրած չըլլա: Ամեն տեղ է անհկա, ուրկե հեծեծանք մը կուգա. բայց գլխավորաբար էրիկմարդոց մոտն է իր պաշտոնը, պահապան հրեշտակի պաշտոն, զոր անվըրդով արհուրթամբ մը կը վարե:

Այս անվհատ տոկունությունը փնչպես մտած է այս էապես տկար ու ավշային կազմվածքին մեջ, որուն՝ երեսին թափանցիկ ու անգույն ճերմակությունը, սպիտակ գլխարկեն երբեմն դուրս սպրդող մազերուն դեզին ոսկին՝ հայտարար նշաններն են:

Ապաքինությունս կանոնավոր կերպով առաջ կ'երթար և իրեն հետ երկար խոսակցություններու պատեհությունը կուտար ինծի: Կը թվեր, թե ինքն ալ կ'ախորժեր քիչ մը իմ հախուռն վճիռներես, որոնց մեջ եթե դատողությունը միշտ ուղիղ չէր, գեթ համոզումի անկեղծությունը կար, և ճշմարտագանցություններուս ներողամիտ լռությամբ մը կ'ունկնդրեր: Երբեմն ընկերական խնդիրներու, հոգեկան փորձություններու, մարդոց ապագային վրա կը ճառեի, և այն ատեն լուրջ խոսակից մը կը գտնեի դեմս: Ուսյալ ու զարգացած մտքի տեր կին մըն էր, և այդ պահուն մարապետի կարգը ու սարքը կը թոթափեր մեկդի, իր կարծիքը ազատ ու համարձակ հայտնելու համար:

Խոսակցության մեջ հայտնեց, որ մյուսնիխցի ազնվական ընտանիքի մը զավակ էր. նկարել ու երգել ալ գիտեր, խնամված դաստիարակության մը ուրիշ բոլոր առավելություններեն զատ: Ու զարմանքս կ'ավելնար, գտնելով զինքը հոս՝ Պոլսո հիվանդանոցի մը մեջ՝ սպասավորելու, վերքերը կապելու, ցավեր դարմանելու ապերախտ աշխատության մը մեջ, երբ իրեն պես շնորհագեղ էակ մը ամեն կերպ երջանիկ օրերու արդար ակնկալությունը կրնար ունենալ. ու ճշմարիտ դյուցազնության մը հմայքը կ'ավելնար իր հազար տեսակ հրապույրներուն վրա:

Ինքզինքս պզտիկ ու շատ պզտիկ կը զգայի անոր քով, հիմա իմ մեծաբանություններս կը չափավորեի, խորունկեն, սրտես բխող մեծարանքով մը կ'ողջունեի իր մուտքը իմ սենյակես: Իր ճերմակ ձյունաթույր

գլխանոցը լուսավոր պսակ մը կ'երևար աչքիս, և մըտքովս կը տեսնեի անոր տակ ոսկի մազերուն ճաճանչները:

Հիմա բոլոր մտածմանս առարկան ան էր: Հեռվեն՝ նրբանցքներուն մեջ քալելուն՝ իր թեթև ոտնաձայնը կը ճանչնայի: Սենյակես ներս մտնելուն դող կ'ելլեի բոլոր մարմնովս ու երջանիկ էի միանգամայն:

Առջի խոսուն կատակասեր տղան չէի ալ, այլ թոթովախոս մանուկ մը և երբեմն ցնորակոծ սավառումներով բանաստեղծ մը, երկու ծայրահեղություններ, որոնց, իրոք, ճիշտ մեջտեղն է իմ տափակ նկարագիրս:

Իմ խնդիրքիս վրա՝ գիրքեր կը բերեր ինծի կարդալու համար. մեկ հատը Շոփենհաուերի հատոր մըն էր, և այդ հատորին մեջեն սա պարբերությունը ցույց տվավ ինծի.

Աշխատիլ և տառապիլ՝ ապրելու համար: Ապրիլ՝ աշխատելու և տառապելու համար:

Ա՛յս էր բովանդակ կյանքը:

Սենյակս ձգել երթալուն, լույսը ու օդը կը պակսեր հոնկե: Ընդարմացած, մրափի մը մեջ կը թաղվեի. կյանքս կը դադրեր կարծես իր բացակայությամբ. և ժամերով իրեն վերադառնալուն կը սպասեի, հատնումով մը, ուրիշ ուե կամք ու իղձ չունենալով աշխարհիս վրա: Պատուհանես, որ Մարմարայի բոլոր տեսքը կը վայելեր, նայվածքս աննպատակ ու անտարբեր կը սևեռեր դուրսի աշխարհին վրա. իմ բոլոր ուզածս, սիրածս հիվանդի սենյակս էր, իր ճերմակ՝ գրեթե աղքատիկ պատերովը, իր թափուր մերկությանը մեջ: Այս կնոջ մոտ ապրիլ. այս էր բոլոր կյանքիս ըզձանքը:

Բժիշկները իմ առողջացած ըլլալս կը հաստատեին. իրոք աղեկցեր էի, եթե հոգիս քայքայումը չսկսեր, նոր հիվանդություն մը, զոր քույր էմիլինն իր թափանցող նայվածքովը պայծառ կերպով կը տեսներ:

— Տղաս,— կ'ըներ քովս գալով,— պետք է դուրս ելլել, քիչ մը օդ առնել, պտըտիլ:

Ես՝ համառությամբ կը փակվեի սենյակիս մեջ, չուզեի մեկուն երեսը նայիլ, խոսքի բռնվիլ ասոր կամ անոր հետ, ժամանակս վատնել զուր տեղը, երբոր կրնայի զայն իմ միակ երազիս հատկացնել:

Ներսիդիես հիմա կը խոստովանեի, թե հիմարի պես կը սիրեի այս կինը, որ հիվանդապահս էր, որուն ազգը, տարիքը, կրոնավորուհիի կոչումը, ամեն բան վերջապես կ'արգիլեին զիս ոնէ հույս ունենալէ սըրտիս մեջ: Այս անկարելիությունը ալ ավելի կը սաստկացնէր սերս: Անջրպետին խորությամբ չափ հոն նետվելու փափագս կ'ավելնար, վիհերու ձգողությանը, անոնց տված գլխու պտույտին պես:

Ե.

Այնչափ ատենվան մեջ օր մըն ալ միտքես չանցավ բառ մը, ամենաչնչին ակնարկություն մը ընել իրեն՝ սրտիս մեջ արթնցուցած զգացումներուն վրա: Առվեռին երգը ճիշտ իմ վրաս էր. բայց անիկա, Առվեռի սիրած կնոջմեն ավելի սրատես, քաջությամբ խոսքը բացավ ինձի.

— Տղաս, — ըսավ ինձի ցերեկ մը, երբ կը ստիպեի զինքը վայրկյան մը ավելի թուս նստիլ, — ես քու վիճակդ հասկցած եմ, հիմար ու անկարելի երագով մը կը տառապիս...

Հանցավոր տղու մը պես շվարեր էի:

— Ես մարապետ մըն եմ հոս ու դուն երիտասարդ մը որ, փառք աստուծո, բոլորովին աղեկցած ես և պետք է որ ալ չկենաս այս տեղը և մանավանդ միտքեդ հանես տղայական փափագները, որոնցմով զուր տեղը կը տանջվիս...

Հանկարծ մեկդի ըրի ամեն վեհերոտություն.

— Ոչ թե մտքես, այլ սրտես պետք է որ քաշեմ հանեմ իմ երագներս, — պատասխանեցի անոր:

Եվ իբր թե այս մեկ խոսքովս ամեն բան հայտնած ըլլայի, պզտիկ մը ծակվելով վերջի մը բոլոր արյունը պոռթկալու պես՝ բոլոր տառապանքս դուրս թափեցի:

— Ինչո՞ւ այդքան կատարելություն ունիս վրադ, — ըսի իրեն, — եթե քու վրադ հիանալը, զքեզ սիրելը արգիլված է: Ի՞նչ պիտի վաստկիս ամփոփված մնալով քու միևնույնությանդ մեջ, որ լքումի մը կը նմանի: Ի՞մ ուզելովս էր, որ սիրեցի զքեզ. երբեք. և հիմա, որ կը զգամ թե շատ ավելի ծանր հիվանդ մըն եմ, քան թե հոս եկած օրս, հիմա կը վնասես զիս, առանց գթության բառ մը ըսելու ինձի: Պիտի ըսես և պիտի համարես ինձի բոլոր անպատեհությունները կամ անպատշաճությունները իմ սիրույս. այս բոլորը հազար անգամ ես ինքզինքիս թված եմ. կ'երդնում, որ ես բան մը, բան մը չեմ ուզեր քենե. հիվանդ էի ու հիվանդ եմ միշտ, ձգե, որ քու քովդ ապրիմ հոս, առանց աղեկնալու հույսի, բայց գոնե առանց ալ մեռնելու հաստատ ստուգության մը:

Զ.

— Մեռնելու, ինե հեռու մնալուդ համար պիտի մեռնիս, — պատասխանեց ինձի ժպտելով, ժպիտ մը՝ որուն մեջ դառնություն մը կար: — Չես մեռնիր, ապահով եղիր. հոսկե դուրս ելլելուդ՝ երեք օր պիտի նեղվիս, ութ տաս օր ալ վրաս պիտի մտածես, տասնհինգ օրեն բավական սփոփված պիտի ըլլաս արդեն, և ամիսե մը՝ հիշատակ մը, անուշ ու աղոտ հիշատակ մը պիտի մնամ մտքիդ մեջ. զալ տարի դուն ալ պիտի զարմանաս զիս սիրած ըլլալուդ:

Իմ ժխտական շարժումիս վրա

— Ես այդ սիրո արբեցությունները գիտեմ, շամփանիայի փրփուրին պես շուտով կը սմքին:

Եվ հանկարծ այլափոխվելով, կարծես մերկանալով իր մարապետի խոժոռ երևույթը, իր ծանր ու լուրջ ասացվածքը, ամենեն հրապուրիչ, մոլորեցուցիչ կինը դառնալու համար և ամենեն դաշն ու վրդովիչ շեշտը դնելով իր ձայնին մեջ՝

— Որովհետև վաղը պետք է, որ ձգես երթաս հոսկե ու պիտի երթաս. և որովհետև համակրելի ու սրտի

տեր մեկն ես կամ այնպես երևցար, քեզի կրնամ ըսել, որ չեմ հավատար քու սիրույդ և ձեր բոլոր էրիկ մարդոց սերերուն: Ես իմ անունս, ընտանիքս, հարստությունս, իմ քսան տարու երիտասարդուհիի բոլոր իրավունքներս զոհած մեկն եմ երիտասարդի մը, որ, քեզի պես, մեռնելու չափ սիրելու երդումներով խաբեց զիս: Զիս ամուսնության ուզող շատ մը ազնվականներու առաջարկությունները մերժեցի, ծնողքիս թախանձանքին մտիկ չըրի ու փախստական գողի մը պես՝ գիշեր մը փախա հայրենի տունես, սիրականիս մոտ երթալու համար: Ընտանիքս ուրացավ զիս, ինչ որ իր իրավունքն էր: Ես փույթ չըրի ասիկա. երջանիկ էի զիս սիրող երիտասարդին քովիկը: Անիկա պզտիկ մը մտահոգ էր. իմ սիրույս կուրությանը մեջ՝ սկիզբները ունէ կասկած չթունավորեց սիրոս, բայց վերջը տեսա, ձանձրության և զղջումի պես բան մը տեսա անոր վրա, ինծի հետ միացած ըլլալու զղջումը:

Զգացած ես երբեք բարձր ու ամուր պատի մը փլշիլը վրադ, քարերուն հարվածները գլխուդ ու մարմնիդ վրա, զգայագիրկ ու անկենդան մնալդ անոր տակ: Այսպես եղավ իմ զարթունս: Օր մըն ալ, մեկդի ընելով ամեն կեղծիք, իմ սիրած տղաս ըսավ ինծի.

— Պետք է որ հաշտվիս ծնողքիդ հետ, այս աղքատությունը չի քաշվիր ալ:

Տարվան մը չբավորությունը բավական եղած էր հատցնելու համար այն անսպառ սերը, որ մինչև գերեզման պիտի տներ:

Այն ատեն վերջին վարանումներս անհետացան. իր քովն ձգեցի փախա, ինչպես տարի մը առաջ փախեր էի հայրենի տունես, իրեն վերադարձուցի իր ազատությունը, սուտ ու փուռ խոսքերով ուրիշ կիներ խաբելու ազատությունը: Բայց այդ վայրկյանն ապառաժի մը պես քարացավ սիրոս. կսկիճն էր, թե վրեժի գաղափարը, որ հոգիս ամրացուց. ուխտ ըրի աշխարհքիս վայելքները ուրանալու. մարապետ եղա: Աղքատի մը ուրիշին ողորմություն ելլել տալուն պես՝ ցավեր ու վիշտեր սփոփելու տվի ինքզինքս, երբ ես այնքան կարոտ էի սփոփանքի. քանի որ ինծի տըրված չէր աշխարհքը վայելել, ջանացի, որ ուրիշներ

լիովին, առանց ցավի վայելես զայն. իմ զրկումովս ուրիշներուն վայելը շինեցի:

Բայց ասոնց ամենուն վրա ներքին ուրախություն մը ունեցա. մեկ հատ մը, բայց գերագույն ուրախությունը, զոր խոստովանելու արիությունը պիտի ունենամ. չեմ ուզեր ինքզինքս լավագույն ցուցնել քանի ինչ որ եմ իրոք: Հատկապես ուզեցի, որ իմ պաշտոնս վիրահատներուն մոտ ըլլա, և այնպես ալ եղավ. ես կ'օգնեմ, կը սպասավորեմ իրենց և այսպես հանդիսատես կ'ըլլամ մարդոց, այսինքն ձեր բոլոր տառապանքին, զալարումներուն. ձեր աղաղակներն շինված այս ահարկու երաժշտության ու նվագահանդեսին ունկնդիրը ըլլալու վայելքը ունիմ օրվան ամեն ժամուն: Էրիկ մարդոց ցավատանջ գոռում գոչումները մտիկ ընելով՝ իմ սրտիս զսպված ու անմոռնջ ցավերը գոհացում կը ստանան, կը մեղմանան: Կ'ընդունիմ, որ անգութ ու դիտերիմ գոհացում մըն է աս: Ձեր ճիշերը, վայնասունները լսելու համար ուրեմն քիչ մը հոս եկած եմ. ուրիշ հիվանդապահ կին մը ինծի չափ անվրդով արիություն չպիտի կրնար ցույց տալ. ամենքը կը շնորհավորեն զիս: Ես, երբոր մինակ մնամ խղճմտանքիս հետ...

Հոս, քույր Էմիլիենի ձայնը մարելու պես եղավ:

— Ինքզինքս կ'ատեմ: Ահա այս տառապագին հրճվանքովն է որ, դեռ հազիվ երեսուն տարեկան, ծերացած եմ:

Վայրկյան մը դադարե ետքը, տեսնելով իմ լուռությունս՝

— Տեսար, որ քու երևակայած բարձր հոգիդ չունիմ ես, որքան հեռու եմ անկե, ճիշտ հակառակը գուցե անոր: Սիրվելու մեկը չեմ ես, այլ ճակատագրին բեռը տանող դիակալ կին մը:

— Այս բոլոր ըսածներդ բան մը չեն պակսեցներ իմ պաշտումես, — ըսի իրեն, — ամենն ըղձալի էակն ես աչքիս, ու կը վախնամ, որ հավիտյան այդպես պիտի մնաս:

— Տղա՛, ըսավ ինծի:

Հետո անուշուրյամբ ու թող տալով, որ ձեռքը

բռնեմ ու շրթունքս մոտեցնեմ անոր՝

— Վաղը դուրս ելիր ասկե, հավատա՛ն որ քիչ օրեն կ'անցնի այս բոլորը. քրոջ մը պես դարմանեցի քեզի, ենթադրե, որ քույրդ եմ միշտ: Ու, եթե երբեք տարին մեյ մը քայլերդ այս կողմը առաջնորդեն քեզ, եկն երբեմն զիս հարցնելու:

Է.

Սենյակես ելլելեն վերջը քնչ գնաց ըսավ հիվանդանոցին մեծավոր մարապետին: Սա գիտեմ միայն, որ հետևյալ օրը անդարձ կերպով որոշեցին իմ մեկնումս. դուրս ելլելու պատրաստություններս երկարացուցի, սպասելով որ վերջին անգամ տեսնեմ զինքը. բայց չկրցա տեսնել: Եվ տարօրինակ բան, իր բոլոր գուշակածները ելան. զինքը տեսնելու կարոտս մարեցավ ամեն ծաղիկներուն պես, ճզմեց չորցուց և փոշի ըրավ այս երագս ալ:

Բայց քույր էմիլիենի հիշատակը մնաց մտքիս մեջ, գրքի մը էջերուն մեջ մոռցված տերևի մը պես քիչ մը տժգունած:

Միայն, ինչպես որ ապսպրած էր ինձի, տարի մը վերջը, Թաքսիմի կողմերը պտտած մեկ օրս, հիվանդանոց գացի զինքը հարցնելու համար:

Հազիվ ամիս մըն էր, որ տարափոխիկ¹ հիվանդություն մը ութ օրվան մեջ՝ առեր տարեր էր զինքը:

— Անոր պես հիվանդապահ մը չի գար մեյ մըն ալ, — ըսավ մեծավոր մարապետը գլուխը երերցնելով: Այս եղավ իր բոլոր դամբանականը:

(1900)

¹ տարափոխիկ — վարակիչ, ուրիշին փոխանցվող

Դա
նոսր

Ա.

Իբր և ներս կը մտնեմ սենյակին դուռնեն, ինչ սուտ գրուցեմ, սիրտս ուժով կը բաբախե:

Իրավ է, որ տասը երկար տարիներ զիս այս տունն կը բաժնեն, բայց երեկվան պես աչքիս առջևն է սա հեռավոր անցյալը: Բոլորը երկու ամսվան կյանք մը այս տունին շուրջը, բայց էն տազնայալը, էն դժբախտը, որ անցուցած եմ պատանությանս մեջ, էն մեծ վրդովումը հիմակվան խաղաղությանս ուղղվելէ առաջ:

Ու ահա այս տանը դուռը ոտք կոխելուս, մտովին ամբողջ վերադարձ մը կը կատարվի հոգիիս մեջ. կ'երիտասարդանամ հանկարծ. կը զգամ, որ հիմակվան գիրուկ ու կարճուկ մարդը չեմ, որուն խորշումած ճակտին վրա կյանքի պայքարները իրենց քով քովի շարված զուգահեռականները ձգած ու գացած են, խղճամիտ ձեռքով ակոսված արտի մը պես, այլ երեկի տղան՝ նիհար, հպարտ ու ճշող. կերպով մը այլափոխումը Ֆաուսթին, որուն մեջ սատանան դուրսեն չէ, իմ հիշատակներս են միախա:

Թեթև քայլերով ուրեմն կը մտնեմ ներս, իբրև թե այն մեծ ժամանակի անջրպետը հանկարծ բարձրված ըլլար մեջերնուս:

Ամեն ինչ, շուրջս, այս պատրանքս հաստատելու խոսք մեկ ըրած է կարծես: Նորեն տասը տարվան առջի սրահն է, անփոփոխ, անայլայլ. մութ կարմիր թավիչէ քանափեն իր բազմոցներով, անկյունը դրված դաշնակը՝ բաց ձգված ու չորս դին երաժշտության նոթաները ցիրուցան. պատերուն վրա՝ իրենց ամեն ատենի տեղը հաստատ՝ նույն պատկերները ու լուսանկարները, որոնց ամենեն զմայլելին սա դաշնակին վրա դրվածն է, երիտասարդ կնոջ մը դիմագիծը, զոր քաջ կը ճանչնամ:

Այդ լուսանկարին իրականը դեմս է ահա:

Իր սովորական տեղն է՝ պատուհանին քովը,

բազմոցին վրա նստած, ու մեղմիվ ահա ոտքի կ'ելլէ և քայլ մը առաջ կուգա:

Ան է:

Տեսնք անգամ մը, իր աղվոր հասակը բնավ փոխված չէ. իր սև աչքերը առջի տրտում ու խորունկ նայվածքը ունին. իր ձեռքերը միշտ նույն մանկական թաթիկներն են. իսկ մատվները ավելի նրբացած են քիչ մը:

Բայց պատիկ մը գիրցած է, տարիքի բերմունք. ու իր ածուխի կտորվածքի պես փայլոտ մազերուն մեջ ձերմակ թելեր սպրդած են. փայլակին գծած լուսավոր շավիղները մութ գիշերվան մը մեջ:

Իր երեսին վարդ գունավորումը չէ մնացած. անոր տեղ փղոսկրին տժգույն ձերմակությունը միօրինակ իր երեսին վրա ծավալած է, մեղրամոմի ձերմակությունը:

Այս դեմքին լրջությունը աղեկ կը ճանչնամ, արձանի անխռով լրջությունը, զոր աշխարհիս ամեն աղերսները ու պաղատանքները չեն կրցած երբեք այլայլել:

Խնդալ ու ժպտիլ չէր գիտեր այս կինը. իր անտարբեր երեսը օր մը անուշ ու զվարթ ճառագայթով մը չփայլեցավ. իր կյանքի կանոնն էր աս:

Ու առջի հիշատակներս, առջի կսկիծներս քուներնուն կ'ելլեն. ինչո՞ւ այս խռովիչ աղվորությունը և ինչո՞ւ այս խոժոռ ու անժպիտ դեմքը, որ միևնույն է տասը տարի վերջը. մարդկային տկարություններու գլուխ չդարձնող դիցուհիի վեսությունը, իր արիամարիտ կնկան բոլոր սառնությունը, հո՞ր, հայտնի, ընթեռնելի կերպով գրված են այդ դեմքին վրա:

Ու ես կրկին փորձությունը կը զգամ սրտիս մեջ պոռալու իր երեսին.

— Մեկդի դիր այդ անտարբեր ու սրդողած երեսը, աստուծո սիրույն. անգամ մը գոնե խնդա՞ ինձի, խնդա՞, ո՞վ աղվոր կին:

Հազիվ երկու բառ փոխանակեր էինք, երբ իր աղջիկը ներս մտավ. տասնըվեց տարու պարմանուկի մը, վարդե ու լույսե խմորված էակ մը. նազանքով ու ժպիտով մոտեցավ ինձի: Ու աղեկ մը չեմ գիտեր ինչ

խոսքի առթիվ — կ'երևա թե կրցա տիկինին հաճելի կամ զվարճալի բան մը ըսել — իր սովորական անփուլթ ու նեղացած դեմքը մեղմացավ, անուշցավ, ու, զարմանալի բան, թեթև ժպիտ մը ուրվագծվեցավ նախ, հետո հաստատվեցավ այս աղվոր դեմքին վրա, արշալույսին ծագելուն պես, որ քիչ-քիչ — որոշ ու աննահանջելի առավոտի մը կը վերածվի:

Որքան գեղեցիկ էր այսպես. երբեք չէր գիտեր, որ այսչափ պիտի աղվորնար. բայց ժպիտը ավելի շեշտվեցավ ու քիչ-քիչ, կամացուկ մը խնդալ սկսավ:

Աստված իմ, առջի անգամ ահա ճշմարիտ կինը երևան կուգար այս անզգա աղվորության մեջ: Կը խնդար, երջանիկ էր ուրեմն, և ես իրմով երջանիկ էի:

Ինքը՝ կը շարունակեր խնդալ, երթալով ավելի շատ և ավելի ուժով, անվերջ քահքահ մը հիմակ, որով ձեռունը կը թնդար, մինչդեռ ես իր մեկ՝ մեկ ժպիտին ակնկալուն՝ ապշած զմայլած կը դիտեի զինքը և այս գեղեցիկ ուրախությունը, այսքան չնչին պատճառով մը:

Երևակայեցեք դեմերնիդ կծծի ու ազահ էակ մը, որ հանկարծ, մեկ վայրկյանի մեջ, ամենեն մսխող ու շռայլ մարդը դառնա:

Ու շվարումիս մեջ ան կը խնդար հիմա, այնքան սաստիկ որ քոռսեն նեղ կուգար իր հարուստ իրանին, ու բազմոցին կռնակին կը կռթներ, չկրնալով ուղիղ նստիլ իր տեղը:

— Հա՛, հա՛, հա՛...

Այն ատեն աղջիկը մոտեցավ ինծի ամչնալով, տրտմության քողով մը դեմքը վարագուրված, ու անուշ ձայնով մը՝

— Ներեցեք, — ըսավ ինծի, — այսպես է ահա խեղճ մայրիկս իր վերջին հիվանդութենեն ի վեր. ոչինչ պատճառով մը կը սկսի խնդալ ժամերով. կ'երևա որ ջղային բան մըն է:

Եվ իրոք, քահքահը՝ զվարթ, պոռչտող քահքահ մը՝ գրեթե տգեղցնելով իր սիրուն դեմքը, անսովոր ու դառն ուրախությամբ մը կը լեցներ սենյակը, մինչ-

դեռ աղջիկը՝ մորը քով ծունկ չոքած՝ անոր ձեռքերը կը սեղմեր:

Խորհեցա, որ տասը առաջ իմ փնտրածս այս աղվոր երեսին վրա՝ սա պոռացող, անգիտակից ու անփնաստ խնդուքը չէր, այլ այն պզտիկ, գրեթե աննշմարելի ժպիտը, այն խորհրդավոր ու չնչին բանը, որ ամեն խոստումները ու ամեն վերապահումները, ամեն մերժումները ու ամեն անձնատվությունները, ամեն տարակույսներո ու ամեն հայտնությունները իր մեջը կը պահե:

Խորհեցա մանավանդ տարօրինակ ճակատագրին այս կնկանը, որ իր մեկ ժպիտը այնքան ժլատ, ազահ համառությամբ ամենուն զլանալէ ետքը, ահա զուր ու փուճ տեղը իր անսպառ խնդուքը կը թափեր իր շուրջը, առանց որ մեկը գտնվեր ու ծռեր զանոնք գետնեն ժողվելու համար:

(1898)

Խղճմտանքի ձայներ

Փոստալ	4
Ճեյրան	24
Թեֆարիկ	36
Սառա	48
Մագդաղինե	57
Այրին	65
Խարիսխը	82
Տալիլա	91

Կյանքը ինչպես որ է

Ճիտին պարտքը	100
Երջանիկ մահը	110
Այինկա	119
Դիմակը	129
Ժամին բակը	137
Ճուկո	151
Փոթուրլըն	157
Վերադարձը	170
Արմենիսա	188
Կարծեմ թե	205
Հակոբիկ	212

Լուս ցավեր

Անդրշիրմի սեր	223
Լուսահոգին	235
Մամայիդ բարև ըրե	249
Մյուսը	262
Ջաբուղուն	277
Ռեհան	284
Առջի սեր, առջի բարի	291
Կատակ	300
Ֆուրթունա	309
Մեղա տեր	315
Պարահանդեսին վաղորդայնը	323
Կապիկը	341
Ջմարաղտա	346
Մարապետը	351
Խղուրը	363

Գրիգոր Ջոհրայ
Ն Ո Վ Ե Լ Ն Ե Ր

Կազմող՝ Տիգրան Միհրանի Գամաղեյան

Խմբագիր՝ Կ. Ժ. Սաֆրաբյան
Գեղ. խմբագիր՝ Ս. Վ. Պողոսյան
Տեխն. խմբագիր՝ Մ. Ա. Գևորգյան
Վերստուգող սրբագրիչներ՝ Ս. Հ. Զավախյան,
Ս. Ա. Յափուջյան

ИБ — № 2353:

Հանձնված է շարվածքի 17.06.86:

Ստորագրված է տպագրության 12.02.87:

Թուղթ՝ օֆսետ, 84×90^{1/32}: Տպագրությունը՝ օֆսետ: Տա-
նատեսակը՝ «Արարատ»: Հրատ. 16,0 մամ.+0,28 մամ. ֆորգ.,
տպ. 11,5 մամ.+0,12 մամ. ֆորգ., պայմ. 16,1 մամ.+0,16
մամ. ֆորգ., տպ. 65,07 գուն. թ. օտ.: Տպաքանակ՝ 30 000:
Պատվեր՝ 3969: Գինը՝ 1 ռ. 90 կոպ.:

«Լույս» հրատարակչություն, Կիրովի 19 ա:
Издательство «Луйс», ул. Кирова, 19 а.

Հայկական ՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի
և գրքի անտրի գործերի պետական կոմիտեի
ԳՈՒՆԱՎՈՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
Երևան— 82, Ադմիրալ Իսաևի պող. 48:

ТИПОГРАФИЯ ЦВЕТНОЙ ПЕЧАТИ
Госкомитета по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли Армянской ССР.
Ереван—82, пр. Адмирала Исакова, 48.